

ИУАШХЭМАЖУЭ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ

1958 ГҮЭ ЛЬАНДЭРЭ КЫЫДОК!

январь 1 февраль

Къэбэрдэй-Балъкъэр Республика м Печатынрэ
Цыхубэ коммуникацэхэмкэ и къэрал комитетынрэ
КъБР-м и Тхактуэхэм я союзынрэ къыдагъэк!

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР
Мыкъуэжь Анатолэш

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, Бактуу Хъанджэрий, Гүйт Іэдэм,
Къэжэр Хъэмид, Къэрмокъуэ Хъэмид, Кхъуэлүфэ Хъэчим,
Тымыжь Хъэмыйщэ, Уэрэзей Афлик, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
Хъэлупщи Мулэед (жэуапыхъ секретарь)

НАЛШЫК
2016

Псалъашхъэхэр

ЖыантIэ

*ТхакIуэ, публицист, жылагъуэ лэжъакIуэ цIэрыIуэ
ХъэфIыцIэ Мухъэмэд ильэс 70 ирокъу*

Сэхъурокъуэ Хъэтий. Апхуэдэр зырызщ.....	4
МэшбащIэ Исхъэкъ. Си къуэш икIи си ныбжъэгъуфI.....	6
Нэхуш Iэдэм. Адыгэм Тхъэр къызэртыхуэупса цIыху.....	10
Къэрмокъуэ Мухъэмэд. Ллэужыр бжьиблкIэ мауэ.....	13
Бицу Анатолэ. ЛъэпкъылI.....	15
КхъуэIуфэ Хъэчим. Зэманыр IуэхукIэ егъэнщIыф.....	18
Мэзыхъэ Борис. Куэдым хуэIэнижь.....	20
Тымыжъ Хъэмыйщэ. Лъагъуэхэш.....	22
ЖыэкIэмыхъу Маринэ. Къалэн нэхъыщхъэ.....	24
ХъэфIыцIэ Мухъэмэд хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	26
ХъэIупцы МуIэед, Мыз Ахъмэд. Лъэпкъ Iуэхум сегъэпIейтей. <i>Интервью</i>	43
ХъэфIыцIэ Мухъэмэд. Псэм и джэ макъ.....	53
ХамэщIым вагъуэхэр щоужых.....	58

Прозэ

Ахъмэт МуIэед. Адыгэ амазонкэхэр. <i>Роман</i>	67
---	----

Усыгъэ

Бицу Анатолэ. <i>Усэхэр</i>	120
--	-----

Публистика

Уэриш Нурхъэлий. Си къуажэгъухэр. <i>ГүкъэкIыжхэм щыщщ</i>	133
---	-----

Культурэ

Хъэвжокъуэ Людмилэ. МыкIуэдыжын лъэужь.....	149
Мысостышхуэ Пызызэбий хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	155
Тембот Санитэ. Лъэпкъ макъамэм и гъукIэ.....	159

IуэрыIуватэ

Нарт Уэзырмэдж и хъыбархэм щыщщ.....	162
--------------------------------------	-----

ТхакІуэ, публицист, жылагыуэ ләжъакІуэ үләрүйін
ХыәфІыңІэ Мухъемәд илбәс 70 ирокку

ХыәфІыңІэ Мухъемәд Мусәбий и күүэр Бахъсэн щыналъэм ўшиш Зеикүүэ (ХыәтІохъуышыкүүей Иштә) күүажәм 1946 гәэм күүшалъхааш. КыБКУ-м и адигәбзә-урсысыбзә күүдамәр күүухаш.

«Адыгэ псалъе» газетым и редактор нәхъыщхъәш, «Хәхэс адигәхәр», «Нарт», «Хасә» газетхәри күүдегъәкI. Урысей Федерацәм и ТхакІуэхәм, Журналистхәм я зәгүхъәныгъәхәм хәтиш.

Кыәбәрдей-Балъкәр Республикаем и Совет Нәхъыщхъәм и щыналъэм депутату (1990–1993 гүгъ.), Дунейтсо Адыгэ Хасәм и япә вице-президенту (2009–2012) ўшташ. ЩиэнгъәхәмкIэ Дунейтсо Адыгэ Академием и вице-президенти, «Адыгэ щиэнгъуазә» институтым и унафәшIиц, Кыәбәрдей Адыгэ Хасәм 2000 гәэ лъандәрә и тхъемадәш. Кавказыр зыдж дунейтсо зәгүхъәныгъәм (США, Чикагә) хәтиш.

ХыәфІыңІэ Мухъемәд Урысей Федерацәм щэнхабзәмкIэ щынахъ зиIэ и ләжъакІуэш, Кыәбәрдей-Балъкъәрим, Адыгейм, Кыәрәшей-Шәрдәжәсым щынахъ зиIэ я журналисти. «ПицIэрэ Щиыхърә» абхъаз орденыр, Дунейтсо шәрдәжәс фондым и «ФІыңІэ» сау-гъэтыйр күүхуагъәфәщааш. ХыәфІыңІэр ЩИДАА-м, Петровскә Академием, ТворчествәмкIэ дунейтсо академием хәтиш, Урыс географие обществәм 2015 гәэм хагъәхъааш. Щиыхъубэ дипломати, СИІА-м и Оклахомә штатым хыихъә Стиллуотер къаләм пицIэ зиIэ и щынахъ.

АПХУЭДЭР ЗЫРЫЗЩ

Ди нэхъижыфI, тхъэмадэ Йумахуэ ХъэфIыцIэ Мухъэмэд сэ кызысцIыхуар ди студентыгьуэ ильэсхэрэш. Сэ КъБКъУ-м сыцыщIэтIысхам, Мухъэмэд ильэс зыбжанэ хъуауэ абы щеджэу, «Университетская жизнь» газетыр кыдигъэкIыу апхуэдэт. Си ныбжэгьу щIалэхэм сэрэ щапхъэ тетхыу, апхуэдэ зэфIэкIрэ зэчийрэ зэргбъэдэлтыр дгъэшIагьуэу, дехъуапсэу зэрыштытар сигу къинэжащ. Ар щIалэгьуэм щыцI Йыхъети блэкIаш...

ГъащIэм и хабзэр аращи, цIыхухэр зэми нэхъ гъунэгьуу зэбгъэдишэу, зэми нэхъ зэпэIещIэ ищIурэ къокIуэкI. Зэман дэкIыу Мухъэмэдрэ сэрэ нэхъ гъунэгьуу дыцызэхуэхъужар сэ КъБР-м и Правительствэм лэжьэн щыцIэздза нэужьщ. 1990 гъэхэм щегъэжьеуэ дызэпэмыжыжэурэ дызэдэлэжьеу. ГъащIэм и Иэфи и дыджи ди нэгу зэдыщIэкIаш, лъепкъ Йуэхуи, къэрал Йуэхуи зетхъаш, лъэпощхъэпо мымащIи зэгъусэу кызызэнднэкIауэ жыпIэ хъунущ.

Мухъэмэд пшIэшхуэ зыхуашI, зи псалтьэр ялтытэ, зи чэнджэш щIэдэIу цIыхуущ. Сыт щхъэкIэ жыпIэмэ, апхуэдэлI күэд зы лъэпкъым Иэкъым, махуэ къэси къальхуркъым. Адыгэм и къуэ пэжу кызыщIэкIаш ар, хэкупсэ нэсу дунейм тетщ. Мухъэмэд балигъ зэрыхъурэ ди лъэпкъым, къэралым, адэж щIынальэм яхуолажьэ. Абыи кызымынэу, и лъагьуэ хамэ щIынальэхэм щыпхишащ – Кавказ зауэжым зэбгрипхъа ди лъэпкъэгъухэр кызызэшIигъэуIуэжу адыгэхэр щыпсэу къэралхэм и лъэ теуваш. Абыхэм япэу якIэлтыкIуэн щIэзыдзахэм, хэкурысхэмрэ хэхэсхэмрэ зэпзыщIэжахэм яхэтащ ХъэфIыцIэр икIи а Йуэхум и къару куэди хильхъаш. Уеблэмэ, еzym и гъащIэм щыцI пычигъуэхери епхащ ази тутгыу сцIым.

Зигурэ зи щхъэрэ зэтельд дунейм тет цIыхуущ Мухъэмэд. Абы щыхъэт тохъуэ абы и ИэшIагъэри, и зэфIэкIри, и къэухыри, и зэчийри, и хъуэпсапIэхэри, и мурадхэри зэтехуэу, зы лъэныкъуэм хуэунэтIауэ иджыри кызыздэсым кызызэрыгъуэгурлыкIуэр. И щIалэгьуэм хиша лъагьуэр нобэ гъуэгу бгъуфIэ хъуаш. Апхуэдизу гууз-лыуз хуйIеу зи ужь ит Йуэхумрэ ильэс күэд щIауэ и пшэ дэль къулыкъумрэ зэтохуэри, лъэпкъым ехъэлIауэ абы хузэфIэкIам уасэ хуэшIыгъуейщ. Ар зи редактор нэхъыщхэ «Адыгэ псалтьэр» къацти, газетым и мыхъэнэр хуэдиншIкIэ игъэбэгъуауэ кыдегъэкI. АдыгэбзэкIэ кыдыдэкI газетым республикэм, къэралым, дунейм кызыыхъу-кызыщIэхэм ятеухуа хъыбархэр зэбригъэх, бзэр игъэлажэ къудейкъым, атIэ лъэпкъым и щIэнгъуазэ пэлтытэ хъуаш. Къэбэрдей-Балъкъерым, ди хэку цIыкIум, щытрадзэу арами, дуней псор зэлъегъэIэсыф абы, дэнэ щыпсэу адыгэми и хъыбар кытохуэ, лъэпкъ тхыдэр, щэнхабзэр, хабзэр, псэукIэр, ЙуэрыIуатэр, литературэр, нэгъуэшI куэди ди пащхъэ кърельхъэф, нэхъыщхъеращи, дифI дигъэлъагъужрэ ди ныкъусаныгъэхэм гу лъыдигъэтэжыфу апхуэдэш.

Ешхыркъабзэу, кызыыхуэтыншэу зэрхээ абы ильэс 16-м нэсэү эз тхъэмадэ Къэбэрдей Адыгэ Хасэри. Ар нэхъапэм зэрыштыгамэр Мухъэмэд тхъэмадэу трагъэува нэужь зэрыхъуамрэ шурэ лъэрэ я зэхуакуш. Гъэхэр кIуэурэ и ныбжым хэхъуэми, зэманным зыдэ-

зыхъуэж гъашЦэм тыншу хэзэгъэф нэхъыжыфІц ХъэфІыцІэр. Абы къыхэкІыу, ихъу-иль хэмьту, мыдалъэу, властым дэгүүэгурыйгІуэфу, зэпІэээрьту мэлажъэ ар нобэ.

Сыт щыгъуэ зэмани лъэпкъым ухуэлэжъэнэр тыншу щытакъым. Мыр щІэнныгъи, акъыли, шыІэнныгъи, Іэмали зыхэльхъэн хуей Іуэхуш, цІыхубэр зыхуейр бгъэкІуэтэн, лъэпкъым зебгъэужын хуейш, ауэ щыхъукІи къэрал хабзэхэр къызэпумыуду, властым и жауэм ущІэмыкІыу Іуэху зэфІэпхыныр гугъущ. Мис а псори зэзыгъэкІуф цІыхуш Мухъэмэд, и акъылыр пэлтэшцу, и зэфІэкІ псори хилхъэу.

КъызыхэкІа и лъэпкъым, Іурылъ и анэдэлхубзэм, къышальхуа и хэкум щхъэкІэ ХъэфІыцІэм хузэфІэмыкІын дунейм темыту къыпшохъу, апхуэдизкІэ и гур хуитхъэцІыкІауэ хуолажъэри. Уеблэмэ, езым и Іэр здынэсым деж къышууыгІэркъым абы и зэфІэкІыр, атІэ адыгэбзэмрэ литературэмкІэ егъэджакІуэхэм, зэпеуэхэм щытекІуэ сабийхэм, зэфІэкІ гуэр зы щІыпІэ щызыгъэлъэгъуа ди щІэблэм е нэхъыжхэм я деж зи фІыцІэ псальэмрэ зи гулъытэ жумартымрэ псом япэ нэсхэм ящыщ Мухъэмэд. Псалтьэм къыдэгІуэу жыпІэмэ, нэгъуэцІ ІуэхущІапІэ зыбжанэм я гъусэу къызэрагъэпэщурэ екІуэкІ «Си бзэ – си псэ, си дуней» республикэпсо фестиваль-зэпеуэм егъэджакІуэ дапщэ утыку ириша, ныбжыщІэ дапщэм лъэпкъ зэхэцІыкІыр ягу къышигъэуша, адыгэ хабзэм, щэнхабзэм, тхидэм ехъэлІа Іуэхугъуэ дапщэ къышыдахыжа! А псори зыдэстъягъур ХъэфІыцІэ Мухъэмэдщ. Ильэс 85-рэ лъандэрэ ди щхъэр лъагэу дигъэлъягъужу, ди гуфІэгъуэр иІэту, ди цІэр хамэ къэралхэм щыжригъэІэу диІэ «Кабардинка» къэрал академическэ ансамблым иджыблагъэ Дунейпсо Адыгэ Хасэм фІищац «Адыгэ лъэпкъым и хъугъуэфІыгъуэ» цІэ лъапІэр. Ар зи фІыцІэр, Іуэху дахэр япэу зигу къэкІар, къыхэзылхъяр ХъэфІыцІерац.

Мухъэмэд и цІэр щыжакІэр ди къэралым, республикэм я закъуэкъым, атІэ хамэ къэралхэм фІы дыдэу къышцацІыху икІи къышалъагъу. И щхъэ закъуэу къышІидза Іуэхум – адыгэхэр зэрыгъэцІыхужыным, зэгъэуГуным – Дунейпсо Адыгэ Хасэм щыпищац ди шынэхъыжым. И гуашІэ куэд хилхъяц а зэгухъэнэгъэр екІуреещхуэ зэфІэувэнми. Абы лъэпкъым хуишІам хуэдиз зыхузэфІэкІа зыри къызэрэтихэмэтыр хэти жиІэфынущ, дзыи хуашІыфынукъым. ГазетымкІэ, и Іэдакъэ къышІэкІ тхылхэмкІэ ноби дегъэцІыхуж хамэ къэрал щыщу, адыгэм къыхэкІауэ зэфІэкІ инхэр зыгъэхъа цІыху щэджащэхэмрэ нобэ зэрыадыгъэм иригушхуэу я Іуэху ефІакІуэу хамэ щІынальхэм ис ди къуэшхэмрэ. Абыхэм зыбжанэрэ щахэмыхъэ, щатемытхыхъ зы ильээси блигъэкІыркъым ди къуэшым. Хамэ къэрал щыпсэу ди лъэпкъэгъухэм я псэукІэр зыхуэдэмрэ абыхэм я зэфІэкІыр здынэсымрэ Мухъэмэд хуэдэу щыгъуазэ диІэкъым. Лъэпкъ Іуэху зетхуэу Тыркум, Иорданием, Израилым 2015 гъэм и гъэмахуэм дыщыІаш ДАХ-м и лыкІуэхэр. Гъуэгү ущытетым дежщ нэхъыфІыжу цІыхур къышыцІыхур. ХъэфІыцІэм хуэдэ гъусэ пэжре тыншрэ уигъэлъыхъуэнщ. Гъуэгум и кІыхъагъыр напІэдэхъеигъуэу къышигъэххунукъым абы и хъыбархэм, гушиІэкІэм, тхыдэм кууэ зэрыхицІыкІым. НыбжкІэ щІалэхэм яхуумыбжэнуми, и жыдже-

рагыымрэ псынщIагымкIэ абыхэм яльэшIыхъэнущ. А къэралхэр къызызэхэткIухъа маҳуэхэм сэ слъэгъуаш Мухъэмэд къыхуашI пщIэр зэрыгъунэншэр, еzym абыхэм яхищIыкIыр зэрымымащIэр, цIыхуэхъэр ныбжъэгъурэ зэрыщикуэдыр, лъепкъ Iуэхум зэрыхуэмышхъэхыр. ДАХ-м и тхъэмадэу сыйэрлажъэ ильэс зыбжанэм къуэш пэлъытэу, чэнджэшэгъуфIу, нэхъыжъ Iумахуэу къызбгъэдэтц ХъэфIыцIэр. Апхуэдэ хъэл зыхэлъымрэ зэфIэкI ин зыбгъэдэльымрэ пщIэ хуумыщIынкIэ Иемал иЭкъым.

А псом къицинэмымщIауэ, лъепкъым ехъэлIа мылькушхуэ, фIыгъуэшхуэ зэригъэпэщащ абы. Зэи зы щIыпIи ушримыхъэлIэнрэ Ѣумыльтагъунрэ хэлъщ Мухъэмэд и гъэтIыллыгъэхэм. Ахэр дэ Ѣитльэгъуаш ХъэфIыцIэм къызэригъэпэща гъэлъэгъуэныгъэхэм, зэIущIэхэм. Сэ согугъэ (ар еzymи зэрихъуэпсалIэр сощIэ) а хуугъуэфIыгъуэ псори Ѣызэхуэхъеса зы музей къызэIуихыну. Дэри абыкIэ дыдэIэпкъуну ди мурадц.

ХъэфIыцIэ Мухъэмэд езыр цIыху къызэригъуэкIым. И хъэлIщэнкIи, и дуней тетыкIэкIи. Псоми гу лъатащ абы и гур зэIухауэ дунейм зэрытетым – цIыхум дильтагъу фIыри егъэдахэфри, зыгуэрым хуэIэзэр егъэгушхуэф. Апхуэдэ дыдэуи ехъэкI-къехъэкI хэмэльту хэт и ныкъусанри иригъэлтагъужыфынущ, мыхъумыщIагъэрэ гъепцIагъэрэ хэзэгъэххэнукъым. Апхуэдэу зэрыщтым и зэран къищекIи ѢыIэ хъунц, къыхуэмымарэзы гуэрхэми зыкърагъащIэ къыщIэкIынц, къыхуэпсалти къахэкIынц. Ауэ Мухъэмэд абыхэм ѢхъэкIэ къикIуэтынукъым, апхуэдэ псальэмакъ, къаугъэ жьгъейхэм нэхърэ күэдкIэ нэхъ лъагэщ абы и цIэри и Ѣхъэри.

«Лыку» жыхуалI ныбжым нэсащ ХъэфIыцIэр. Иджыри куэдрэ тхуэлэжъену, лъепкъым хуигъэхъэзыра фIыгъуэхэр Ѣызэхуэхъеса музейр ѢIэх къызэIуихыну, и Иэдакъэ къыщIэкIа тхылхэм иджыри къахэхъяну, адыгэ Iуэхум и джакIуэу ди япэ итыну аращ сэ Мухъэмэд сыйэрхъуэхъуапсэр. Абы зэрыпэлтэшын узыншагъэ, гукъыдэж, къару Тхъэм кърит!

СЭХЬУРОКЪУЭ Хъэутий,
Дунейпсо Адыгэ Хасэм и тхъэмадэ

Си къуэш икIи си ныбжъэгъуфI

НыбжъэгъуфI уиIеныр, ар уи гъащIэм Ѣыщыныр, уи гуфIэгъуи уи гукъеуи епхъэлIэмэ, уээхищыкIыныр, и гупцIэгъу хуаби, и чэнджэщ Iущи, и ущие ѩаби къыуихъэлIеныр уасэ зимиIэц. Апхуэдэ ныбжъэгъу нэхъыщIэ сиIэмэ, ар ХъэфIыцIэ Мухъэмэдц. Абырэ сэрэ мазэм зэ дызэIумышIэу е тхъемахуэм тIэу-щэ телефонкIэ дызэмипсалтьэу къэхъуркъым. Дызэхуэзэмэ е дызэпсалтьэмэ: «Сыту фIы нобэ дызэрызэрыльэгъуар, уи макъ зэрызэхэсхар, си къуэш нэхъыжъ», – къызжеIэ, си псэукIэм, си Iуэхум къыщIоупщэ, сэри си шынхъыщIэм и Iуэху зытет зызогъащIэ, къыдэхъулIа ѢыIэмэ, дызэрогъэгушхуэ, дызыщыщ адыгэм и блэкIа зэманым, нобэ и ѢыIэкIэм дропсалтьэ, ди хэгъуэгухэм ѢекIуэкIхэмкIэ дызэдогуашэ, дызыщыгъуазэхэр

нэгъуэцл лъепкъхэм ящыц цыхухэм я деж зэрынэтхъэсным дытосэлтых.

Дэ түри дытхакуэц, зы лъепкъ гурыщцэ-гупсысэ инхэм даыгъщ икИ хэкум ехъэлА гупсысэхэр дэркIэ псоми ящхъэц. Ауэ Мухъэмэд сэ къызэрызэфIэкИ щыПэц: ар нобэкIэ япэ къищ щымыцэ журналиstu адыгэм къытхэкIаш. Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм къыщыдэкI «Адыгэ псалъэ» газетым и редактор нэхъыщхъэц ХъэфIыцIэр. Адыгэ, Къэбэрдей-Балъкъэр, Къэрэшай-Шэрджэс республикищми, хамэ къэралхэм щыпсэу адыгэхэр гухэль дахэхэмкIэ зэзыпх, я хэкум хуалэ пышцэнэгъэр къэзыцIэт, я гупсысэхэр жылжье зыгъапльэ жылагьуэ лэжъакуэшхуэц, къызэднэкIа зэманым тщигъэгъупша интернационалист зэхэццыкIыр, адыгагъэр, цыхугъэр, зэкъуэшхэм я зэхущытыкIэр, абыхэм я зэхуаку дэлъ мамырыгъэр зыгъебыдэ, ар зыгъэкIуатэ цыхущ.

ИжымкIэ къыщцицIэдзауз: Мэшбашцэ Исхъэкъ, Класэ Чэмал, ХъэфIыцIэ Мухъэмэд. Сире, Хомс къалэ. 1969 гъэ

ХъэфIыцIэ Мухъэмэдрэ сэрэ дыкъыщалъхуа хэгъуэгухэр зэпэцхъэхуэми, дыкъыщыхуар адыгэ унагъуэхэц. ЩыгукIэ дызэпэжжыжъеми, ди ада-анэм, ди нэхъыжхэм къащцэна щыПэкIэ-псэукIэм дыщцапIыкIаш. ИкIэ ямытха адыгагъэ-конституцэм ди лэжыгъэкIи, къэдгъяашцIэ ильэс бжыгъэкIи дытетащ, иджыри дытетыну ди мурадщ.

ХъэфIыцIэ Мухъэмэд Къэбэрдей-Балъкъэрим щыщ Зеикъуэ къуажэм къыщыхуащ, сэ Краснодар крайим хыхъэ Щхъэцэхуж жылэм сыкъыщалъхуащ. Дэ түр нэйуасэ дыщызэхуэхъуар 1969 гъэращ, сэ ильэс 38-рэси ныбжьт, Мухъэмэд ильэс 15-кIэ сэ нэхърэ нэхъыщцIэт. Псом нэхърэ нэхъгъэццэгъуэнэры турист гуп дызэдыхэту зи щынальэр зрагъэбгына адыгэ мухъэжжырхэр щыпсэу Сирие къэралым япэу дызэрыщызэIушцIарщ. Ар гъэццэгъуэну щыжжысIам лъабжье имыцIэу щыткъым: пэжыр жыпIэмэ, ди адыгэ тхъэмьщцIэу ильэси 150-рэ и пэкIэ бэлыхъ зытехуахэр арауэ къыщцекIынц дэ түр зэрымьщцIэ дызэхуэзышар, ди

адыгэ гупсысэ-гурыштэр нэхъ зэпэблагъэ зэхуэзыщар.

Абы лъандэрэ ильяс 50 хуэдиз дэкІыжами, Сирием щытлъагъугъа адыгэхэр, абыхэм я мызакъуэу хъэрьхэри, курдхэри, нэгъуэштлъепкъ къыхэкіа цыихухэри иджыри си нэгу щІэтш, сцыгъупщэжакъым. Сирие къэралыгъуэжым залымыгъекіэ яхуа адыгэхэм я щыІекіэ-псэукІэр зэдгъэлъагъуну, езыхэми нэуасэ захуэтшыну арат дыщІекІуар, дызыхэхуахэр тхъэмьшкІэт: Израиль зауэм зэшшыуыда Джолан лъагапІэхэм щыІэ адыгэ жылэхэм зи щхъэ къыдэзыха мухъэжырхэм Дамаск, абы пэгъунэгъу псэуальэ кхъахэхэм дашыуышлац, я тхъэмьшкІагъэ-гузэвэгъуэхэр нэрылъагъу тщыхуац. Нэхъ гъэштэгъуэнныжыр ислъам хэгъуэгукІэ зэджэ, ИГИЛ-м зыщиубгъуа Сирие къэралым ар дыдэр иджыри зэрышекІуэштэр...

Абыхэм я гугъу мы тхыгъэм щызмыштим хъунут, аршхъекіэ сзытиепсэлъыхъ тхакІуэшхуэ, журналистышхуэ ХъэфІыштэ Мухъэмэд и Іуэху еплъыкІэхэм, игу щыштэхэм, дунейпсо Іуэхугъуэхэм зэрагъэгумэштим сышыгъуазэши аращ къыштыхэзгъеши.

«Фы зыщіэм фы къыпэштыльш», – жаіэ. Цыхум и фыштэр зыхуэдэр къызэрыштэр и лэжыгъэмрэ и зэчиймрэ къызыхуигъесбэп, къызыхэкіа лъепкъым, къышыхъуа хэкум хуиштэ Іуэхушхуэхэр аращ. Емызэшу зи хэкужъ хуэлэжъяхэм ящышщ ХъэфІыштэ Мухъэмэд. Апхуэдэу адыгэ журналистикэм, адыгэ литературэм лъэужъ дахэ къыхэзынахэм ар яхызолъытэ. Къыхбгъещ хъун лэжыгъе куэд и Іешт Мухъэмэд. Псалъэм папштэ, адыгэбзэкіэ абы и Іедакъэ къыштэкІлац «Си гугъэ – си кхъуафэжье», «Үэгу вагъуэ, щыльш вагъуэ», «Адыгэ мамлюкхэр», «Щи-къухъац адыгэр дунеижым», «ТекІуэныгъэм и мацуэ», «Лъэужъ», «Хамэштим вагъуэхэр шоужыхъ», урысыбзэкІэ – «Синие горы Кавказа», «Одна судьба – одна дорога», «Юрий Темирканов», «Всадник чести», «День Победы», «Черкесы в Израиле», «Точка отсчета» тхыльхэр, н. Ахэр адыгэ литературэм и хэлъхъэныгъэфІшт. Мыйыхэм къадэкІуэу ХъэфІыштэ Мухъэмэд «Черкесский мир» журналыр къыдегъекі, абы къиубла «Черкесика» къыдекІыгъуэр тхыль 50-у зэхэтш. Къезбжэкіа тхыльхэр зи къалэмьшэ къыштэкІла, газетхэр, журналхэр къыдэзыгъэкІ Мухъэмэд жылагъуэ-политикэ гъаштэм щызэфІигъэкІри маштэхъым. Ар Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхъэмадэш, КъБР-м и Жылагъуэ палатэм, Дунейпсо Адыгэ Хасэм и Хасашхъэм хэтшт. ХъэфІыштэрац къыхэзылъхар Къэбэрдей-Балъкъэрым ма-хуэшхуэу шагъэува Адыгэм и мацуэр, «Си бзэ – си псэ, си дуней» республикэпсо фестиваль-зэпеуэр езыгъэжъари аращ. Апхуэдэуи республикэм щекІуэкІ сыйт хуэдэ Іуэхуми жыджэру холэжыхъ, хамэ къэралхэм щыпсэу ди лъепкъэгъухэм хуабжъу и нэіэ ятрегъэт – я гуфІэгъуэр ядеіэт, гузэвэгъуэ хэхуамэ, дэіепык'уэгъу яхуохъу.

ХъэфІыштэ Мухъэмэд фыштэ нэхъ ин щыихуэсщихэм ящышщ хэкужьым исхэми, хэхэс адыгэхэми къахэкіа цыиху цэрыуэхэм – къэрал лэжъакІуэхэм, дзэпшышхуэхэм, щэнныгъэлхэм, тхак-күхэм, композиторхэм, артистхэм, спортсменхэм – я гъаштэм, я къекІуэкІлаам щыгъуазэ дызэрыхуищыр.

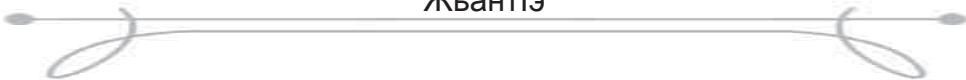
Мухъэмэд ехъэллауэ жысаахэр си щхъэкіе еслъагъуллахэрщ. Зы маҳуэ гуэрим, қуәд дәклааш ар къызэрхъурә, Мухъэмэд телефонкіе си деж къопсалъе: «Иорданием щыпсәу Хъунәгу Надие усәхэр зәритхым ушыгъуазә?». «Сыщыгъуазә къудейкъым, ди хәкум къышыкіуам нәуасә схуэхъуаш, и усәхәм седжааш, гъәштәгъуэн сцыхъуаш». «Абы щыгъуәм Тыркум щыпсәу абазәх щылә Инәмыкъуә Мулид и усә «Сыхэт сә?» жыхуиіем къәбәрдеңбәзәкіе сыкъипхуеджәнц: «Тырку щыналъэм сыкъипсәумә, Си лъәпкъыщәц «тырку», Хъәрыпшылъир лъахә схуэхъумә, Сә къысфлааш «хъәрып». Щәхуу щыләм я нәхъыкіэр Қуәдрә къызапәс. Псалтье щыләм я нәхъ жагъуэр Сә къызадз: «хәхәс». Сыптыпсәуми къәрал Іәджәм, сә сыйхъуаш хәкүншә. Я дә ди Тхъә, Хәку зимыләр сыйту насыпнышә!»

Иужыкіе ильәс зыбжанә дәклауэ Хъәфыщіе Мухъэмэд хамә къәрал щыпсәу усақуэ 52-м я тхыгъәхэр къыдегъекі. Ахәр дунейм текъұхъами, я адәжъхәм я хәкужыр зәращымыгъупщәр, Урысей Федерацәм щылә адыгә республикищым ятурә я псәрә къызэрхуәпабгъэр зымыщәхәм яргегъашіе, зы лъәпкъ гъәнәхуауә дунейм дызәрытетыр, сыйт хуәдә Йуәхуми ди Ыыхә зәрыхәтщыхъыр ятурегъялуә.

Хъәфыщіем адыгә тхыдәм, адыгагъэм, цыхугъэм, зәхыхъекіе-зәхәткіем фыбуә хешыкі. Адыгәхәм я закуәкъым, ахәр щыпсәу къәралхәм я хабзә-бзыпхъәхэр ешіе, сыйт хуәдә упщіекіе зыхуәбгъазәми жәуап күпшіафіе къуитыфынущ. Апхуәдәу и акыларә и гұпсысәрә, и гулъытәрә и нәпльәгъуэрә күәдым ялъоіес. Мысырым сұлттылан щыхъуа адыгә мамлюкхәм, Урысейм щыләрыбуә адыгә Черкассәхәм къышегъәжыауә нобә псәу адыгә цыху пәрәтхәм я деж щиухыжу я сурәтхәр зәхуехъәс, я цәхәмрә я унәцәхәмрә кіәштәтхәжаяуә газетхәм къытредзә, тхыльхәр къыдегъекі.

Дунейпсо Адыгә Хасәм и тхъэмадә Сәхъурокъуэ Хъәтий ди пашәу маҳубилкіе Тыркум, Иорданием, Израилым дыщыщылам Хъәфыщіем дәэмьщіауэ гъәштәгъуэн сцыхъуауэ зы хъыбар фхуәсүтәжынц. Иордание, Израиль къәрал цыхукәм дымыкіуэ щыкіе Тыркум дыщеттысәхааш. Ди хасә Йуәхүәр Бурсәрә Анкарапә щыдухри, Истамбыл кіуэ гъуегу кіыхым, километр 450-м нәблагъэм, Къущхә Догъан и машинәмкіе дытексааш. Нәрбигиплым хъыбар зәмьщхәр жылтәуә сыйхәтим щигъу дыкъекіуауә, Къущхә Догъан зәрүуәрәджылакіуэ дәгъуэр Сәхъурокъуәм ишіләрти, жилааш: «Уи уәрәдхәм ящыш гуэр дегъеда-Іуә, Догъан, Мухъэмәдрә сәрә дыбдежуунц, Исхъекъ дгъәзәшынкъым». Сыйхәт ныкъуә палты дәмькыу си гъусәхәр зәры-уәрәджылакіуэ Іәзәр къызгурлыуаш, ауә си мыгугъуә уәрәджылакіуэ Іәзәм я нәхъ Іәзәжу къыштәкілааш Хъәфыщіе Мухъэмәд. Абы къыхидзәмә, мыдрей түр дежьюуә, Догъанрә Хъәтийрә къыхадзәмә, Мухъэмәд ядежьюуә гъуегу кіыхым къызәпшытчааш. Згъәштәгъуэр Хъәфыщіем жезмылән слъекілакъым:

- Уәрәджылакіуэ Іәзәш, Мухъэмәд.
- Ар си гуапәш, ауә гукъеуә гуәри сиіш - къәфекіе сцәркъым.
- Зы дагъуә гуэр уиіми Йуәхүәкъым, - сыйдәгушыләжаш си къуәш нәхъыщіем.

Апхуэдэц адыгэл щыпкъэ, цыху гъеса, адыгэ гупсысэр зыІэт, зи ильяс 70-р дгъэлъапІэ ХъэфІыцІэ Мухъэмэд Мусэбий и къуэр. Упсэу, утхъэж, си къуэш! Узыншагъэ быдэ уиІену, бे-рычэт уи унагъуэм илтыну, уи щІэблэм куэдрэ уакІэлъып-лъыну, иджыри адыгэ лъэпкъым куэдрэ ухуэлэжъену, ущып-сэу хэкужьым ущынасыпыфІену сыпхуольяуэ.

МЭШБАЦІЭ Исхъэкъ,

*АР-м, КъБР-м, КъШР-м я цыхубэ тхакІуэ, СССР-ми УФ-ми я Къэ-
рал саугъэтхэм, Шолоховым и щІэкІ щыІэ саугъэтным я лауреат,
АР-м и ТхакІуэхэм я зэгухъэнныгъэм и тхъэмадэ*

АДЫГЭМ ТХЬЭР КЪЫЗЭРЫТХУЭУПСА ЦЫХУ

Сэ хуабжыу си фІэш мэхъу дэтхэнэ зы цыхури къалэн щхъэхуэ иІэу Тхъэм къызэригъециІыр. Апхуэдэ къалэн пыухыкІахэр иІэу ду-нейм къытхъац ХъэфІыцІэ Мухъэмэди. Ар къыхуигъециІаш адыгэ лъэпкъым и зыужыныгъэр, абы и зекъуэтныгъэр, и беягъыр адекІи игъекІуэтэну, и Хэкур иригъефІэкІуэну. НэгъуещІу жыпІэмэ, Тхъэр адыгэм къызэрыхуэупса цыхущ ар.

10

Мухъэмэд хуэдэ цыху гъуэтгыгъециІ. Абы и дуней тетыкІэм, и гупсысэкІэм, зыпэрыхъэ Іуэхур зэрызэригъэзахуэ щыкІэм гур хегъа-хъуэ. Художественнэ псальэ купщІафІэри, аналитикэ гупсысэри къы-зыхуэт цымыІэжу зэдегъэлэжъэф абы. Нэхъ гъециІэгъуэнраци, ахэр и чэзум ІупцІу, шэрыуэу, екІу гъацІэм хепщэф.

Сыт хуэдэ Іуэху къылъыкъуэкІими нэгъесауэ зэрызэфІихым, абы зэрытегушхуэм и пщІэр еІэт ХъэфІыцІэм. И лэжъыгъэм ущытепсэлъыхъкІэ, псом япэ игъециІахъеу къышІэкІынц ди лъэп-къым дежкІэ мыхъэнэшхуэ зиІэ, анэдэлъхубзэкІэ къыдэкІ газет за-къуэр зэрызэрихъэр. Зы псальти тету къышІэкІынкъым абы Мухъэмэд и гумрэ и псэмрэ къабгъэдэмыхыкІу. Лъэпкъым хуйІэ щытыкІэр лъабжьэ хуэхъуу къызольтыг дэтхэнэ зы псальэухами. Абы гу лъатэ щІэджыкІакІуэхэми. Си жагъуэ мэхъу ди республикэм ис нэгъуещІ лъэпкъхэри «Адыгэ псальэм» къызэрремыджефыр, сыйт щхъекІэ жыпІэмэ, тхыгъэ купщІафІэхэр, щапхъэ зытехышхъэ цыхухэм, дерс къызыхэхыхъихъэ Іуэхугъуэхэм ятеухуахэр куэду къытохуэ.

ЦІэнныгъеҳэмкІэ Дунейпсо Адыгэ Академием и вице-президентц ХъэфІыцІэ Мухъэмэд. Апхуэдэ къулыкъур и пщэ дэтлъхъэныр къы-хэзылъхъар сэрлати, зэдэарэзыуэ псоми къыиздаыгъац. Куэд щІаш ар академикыу зэрыхаэр. ЦІэнныгъэ нагъыщэ иІэкъым Мухъэмэд, ауэ ди дежкІэ степень зыбжанэ зиІэ цыхущ ар, сыйту жыпІэмэ,

и ІәдакъәшІәкІхәмрә и ІуәхүшІафәхәмрә я мыхъэнэм и инагъыр къэлъытгъуейш. Вице-президентым и пшә къыдәхуэр хамә къэрал шыпсәу ІешІагъәлІхәм, щІәнныгъәлІхәм (академием хэтхәм) дәрә ди зэпышІәнныгъэр къызәгъәпәшүниရщ. Абы нәхърә нәхъыфІу а Іуәхум пәльәшын ЩІДАА-м хэттәкъым, икИи сыйыуакъым. Дуней псом къышацІыху, пшІә зышыхуашІ, ехъулІәнныгъәхәр лъәнныкъуә қуәдкІә зыІәрыйгъәхъа щІәнныгъәлІ щәджащәхәр хәтиш академием. Ахәр абы къезышәлІар Мухъәмәдш. Абы и фыгъәкІеш США-м, Тыркум, Иорданием, Сирием, Абхазым, Израилым, Испанием, Германием, Голландилем, Инджылызым щышу академием хэтхәр къызәрыйтІыхуар, зэрызапытшІар.

ЩІәнныгъә зәриІәм, акъылкІә зэрыбейм нәмышІи, Іущагъышхуә бгъәдәлъш Мухъәмәд. Абы и къежыапІәми фыгуә сыйыгъуазәш. И адә Мусәбий и акъыл жанагъри Іущагъри Тхъэм къыбгъәдильхъәжаш Мухъәмәди.

Цагъуә Хъәбыж, ХъәфІышІә Мухъәмәд, Ахъмәт МуІәед сымә Баальбек (Ливан) зыщаплъыхіх. 1969 гәә

Мухъәмәд сәрә Зеикъуә дыкъышыхъуаш. Ильәс зыбжанәкІә сыйнәхъыжты, КъБКъУ-р къәзуха нәужж, Зеикъуә курит школым срағъәбләгъяш математикәмкІә егъәджақІуә зәрамыІәм къыхәкІыу. Мис абы щыгъуә езгъәджащ Мухъәмәд. Абы лъандәри гъащІәм и планәпә зәхуәмәйдәхәм дыщызәрихъәлІеүрә дыкъызәдогъуәгүрыкІуә. Щезгъаджәм щыгъуә гу лъистат щІаләшІәм и псәкупсә дунейр зэрыбейм, сыйтым дежи мурад пыухыкІахәр зыхуигъәувыжурә ар зыІәригъәхъә-

ным хүщІекъуу зэрыпсэум, творческэ Іэзагъ зэрыбгъэдэлъым. Сынчы-
ятэкъым. Курыт школыр къиухыу университетым щІэтІысхъа нэужыи
абы къышыдэктэй газетым и редактору щытащ. Мис абы щыгъуэ иригъэ-
жжауэ жыпІэ хъунуш абы и творческэ лэжжыгъэр.

ҮнэтІыныгъэ куэдкіэ зэцхъэшыхауэ лажъэ щыихухэм ящыщ щІыгъыгъэ
ХъэфІыщІэр. Ар и щхъэ закъуэкъым зыхуэпсэур, и унагъуэм и закъуэ-
къым япэ иригъэшыр. АтІэ лъэпкъылІ нэсу, къызыыхэкІам хуэфащэу
къогъуэгурыйкІуэ. И щІэр фыкІэ щыжайэм и щхъэусыгъуэ нэхъышхъеу
къэслытэр адигэ лъэпкъым хуйІэ лъагъуныгъэрщ. Абы и дэтхэнэ гу-
ныкъуэгъуэми зэригъэпЛейтейр, и ехъулІэнныгъэхэм зэрышыгуфІыкІыр,
ахэр гурэ псэкІэ зэрызыхищІэр умыгъэшІэгъуэн плъэкІыркъым.
Иджыпсту къекІуэктІуэхухэм зэрыригузавэр-щэ? Абыхэм ятеухуауэ
къиуатэ гупсысэ куухэм, еzym и еплъыкІэ убзыхуа зэрилэжжым къе-
гъэлъагъуэ ар зэрыщІыху ахъырзэманыр.

Лъэпкъым зэрыхуэпсэум щыхъэт тохъуэ адигэбзэр щІэблэм
ялурылъу къэгъэхъуным, абы зегъэужынным папшІэкъызэригъэпэшщауэ
«Адыгэ псальтэ» газетымрэ КъБР-м Егъэдэжэнныгъэмрэ щІэнныгъэмкІэ
и министерствэмрэ зэгъусэу ирагъэкІуэктІ «Си бзэ — си псэ, си дуней»
республикэ зэпеуэ-фестивалыр. Мухъэмэд и чэнджещкІэ, ЩІДАА-м
и зэхуэс щедгъэктІуэктІаш мээдэгу адигэхэм я дежи, абы лъабжъэ
хуэхъуар урыс хэгъуэгум щыпсэу ди лъэпкъэгъухэм я анэдэлъхузэр
ялешІэмыхухын, щІэблэр адигэгү якІуэшІылъу къэгъэхъун папшІэ
лэжжыпхъэхэрщ. Мис апхуэдэ Іуэхугъуэхэрщ махуэ къэс зэрихуэр
Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхъэмадэ, ДАХ-м и Хасащхъэм ильэс 16
хъуауэ хэт, ЩІДАА-м и вице-президент ХъэфІыщІэ Мухъэмэд. Сыт
хуэдэ къалэн пэрыхъэми, гумрэ псэмрэ къабгъэдэктІ и гуашІэр хелъхъэ-
ри — араш къышІехъулІэр, нэхъышхъэращи, сэбэпынаагъ щыпсылъыр,
ІуэхуфІ къышІиркІуэр.

ЩыхугъэктІэ къапштэмэ, абы нэхъ гу къабзэрэ псэ хъэлэлрэ зиІэ
срихъэлакъым. Укъыдехъэх абы дахэу уэрэд зэрыжиэм, бжыыфІэу
утыку зэритым. Сэ сощІэ фы защІэу зэхэлъ, дагъуэншэ щыху
зэрышымыІэр, ауэ Мухъэмэд куэд щІауэ сыкъыдогъуэгурыйкІуэри,
ныкъусаныгъэ гуэри дэслэгъуакъым. Апхуэдэу къигъэшІаш ар Алы-
хьым.

Языныкъуэхэм мыгъуагъэ къахуэзых хъэл мыхъумыщІэхэр дэп-
лъагъунукъым абы. Фыгъуэ хэлъкъым, нэгъуэшІым и ехъулІэнныгъэхэм
еzym ейм хуэдэу щогуфІыкІ. Абы и щапхъэш адигэ лъэпкъым къыхэкІа
Щыху щІэрыІуэхэм пшІэ зэрахуищІыр, зэрилэтыр. ИгъэлъэпЛакъэ
дирижёр гъуэзэджэ Темиркъян Юрэ, тхакІуэ тельыиджэ МэшбащІэ
Исхъекъ, сурэтыщІ щІэрыІуэхэу Къардэн (Шемякин) Михайлрэ

Кыщ Мухъэдинрэ, нэгъуэшІхэри?! Апхуэдэу зыр зым дгъэлъапІэу, и Іуэхухэр дэтІыгъыу, дызэдэшІэпкъуу дыкъыизэдекІуэкІыу щытамэ, ди лъэпкъ цЫкІум куэдкІэ нэхъ зиужыннут, нэхъ жыжъэ нэсауи щытыннут. «ФифІ фымыгъэпуд, фи Іеї фымыгъэпцкІу» — араш ХъэфІыщІэ Мухъэмэд зи редактор нэхъышхъэ «Адыгэ псальэ» газетым и къыхуеджэнэгъэр. Езыри абы тету псэууэ къысшохъу.

Псалъэ лей хэмигту, цЫху нэсш ХъэфІыщІэ Мухъэмэд. Абы и ІуэхуцІафэхэм, и ІэдакъэшІэкІхэм, и дуней тетыкІэм, и цЫху хэтыкІэм къагъэлъагъуэ лъэпкъылъым и цІэр дяпекІи фыкІэ зэрыжалэнур, ильэсющэ дэкІми зэращымыгъупцшэнур. Адыгэ лъэпкъыр зэригъэдахэм хуэдэу и Іуэху дахэ ухъу, и къарур мыкІуэшІу Тхъэм игъэпсэу, игъэлажьэ!

НЭХУШ Иэдэм,

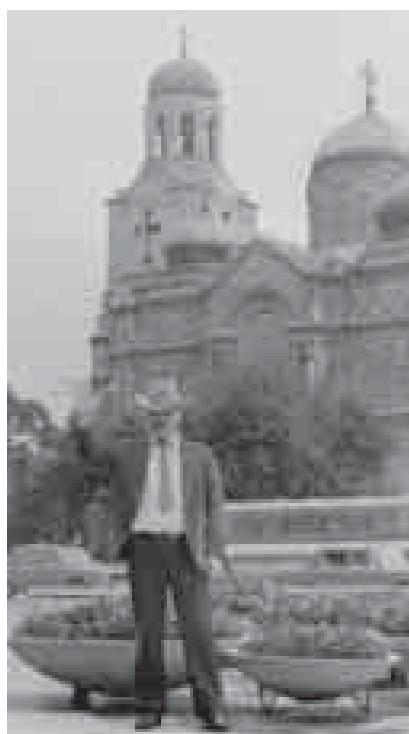
*ШІэнныгъэхэмкІэ Дунейпсо Адыгэ Академиес и тхъэмадэ,
Урысей Федерацэм, Адыгейм, КъБР-м, КъШР-м шІэнныгъэхэмкІэ
цЫхъ энІэ я лэжъакІуэ*

ЛЭУЖЫР БЖЬИБЛКІЭ МАУЭ

ХъэфІыщІэ Мухъэмэд теухуа си тхыгъэ кіещыым цІэуэ ди адыгэ псальэж щыфІесщам щхъэусыгъуэ иІэш.

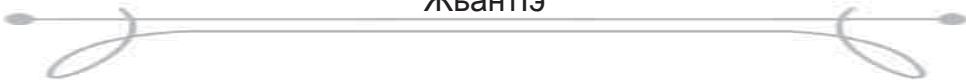
1931-1933 гъэхэм ди щыпІэм гъей щылаш. Иджы ЗеикъуэкІэ зэджэ, япэм ХъэтІохъущыкъуей Ипщэу щыта къуажэжкым къышалъхуа икІи щыпсэуа Къэзанокъуэ Жэбагъы и псэлъафэу щытауэ иджыри яІуэтэж «Бахъсэныжь и жъэгъум уэгъум нэхъ укъышелынуш» зэрыжалэр. Абы зыгуэркІэ пышыами е и псэм хэлтүу къалъхуами Тхъэрщ зыщІэр, ауэ ХъэфІыщІэ Мухъэмэд и адэшхуэ ХъэфІыщІэ Дэвей Жэбагъы и гupsысэм пэджэж псэ къабзэ, гу хъэлэл зэрилам и щыхъэт хъыбар пэж щыІэш.

Арати, гъей бзаджэм ирихужья цЫху куэд Бахъсэн аузым щызе-уэрт. Зи гъавэ гъэтІылтыгъэр къызыІэшІэмэшІа хъэтІохъущыкъуейхэри, лъэІуакІуэхэм зыпыІуадзым хуэдэу, уэрамым нэхъ машцІэрэ

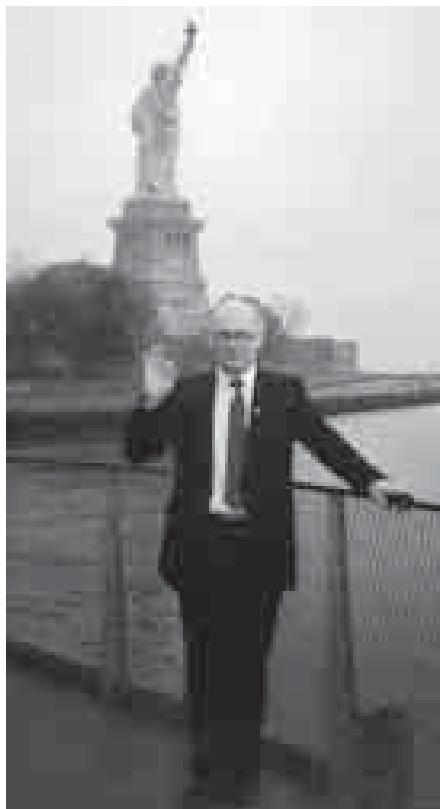

13

Варнэ къалэм и члисэм деж. Болгарие, 1980 гээ

къыдыхъэрт. Ауэ ХъэфІыцІэ Дэвей, адыгэ фащэ екIукIэ хуэпауэ, уэралмышхъэм къытеувэрт. Зи Іэр шияуэ къыхуекIуэ мэжэшІалIэр зыхуейр турсыуэгъуэт, цей зыщыгъыу къамэ зыкIэрышIа лым зыгуэркIэ къыфІэллыкIыу къыбгъэдэмыхъэу блэкIыр, езым зришалIэрти, я йуэху зытетымкIэ еупшIырт, дахэ жриIэрти, унэм иригъэблагъэрт, и ныбэ изу игъашхерт, гъуэмымэлэ къыхуишIырт, бынунэ мэжалIэ къыпепльэу жызыIэхэм гъавэ яритырти иутыпшыжырт.

14

Хуитыныгъэм и фэепльым деж.
США, Нью-Йорк, 1988 г.

Мухъэмэд ХъэфІыцІэ Мусэбий, Дэвей сымэ я къуещ икIи ар хуиттэкъым лыфIи губзыгъи мыхъуну, ауэ зыщIыпIэкIэ къыщыгуэту, зыщIыпIэкIэ къыщыпыту псэуфынуни ящыщтэкъым. Мухъэмэд Алыхъым къызыхуигъешIар гуапэу, пашэу, шэрыуэу, узэшIакIуэу, дунейм цIыхуу тетри, псон япэ иту къэзылъхуа лъепкъри, фIыуэ илъагъуныр араши, дунейм гу щихуэну сыхуохъуа-хъуэ.

Мухъэмэдрэ сэрэ дызэцIеджэгъу къудей мыхъуу икIи дызэкъуажэгъущ, дызэнбыжъэгъущ, ауэ зэи дыздэлэжъакъым. Мухъэмэд ильес 17 хъуауэ зи редактор нэхъышхъэ ди «Адыгэ псальэм» сэри апхуэдизрэ сыйшылэжъяши, газетыр зищIысыр сощIэ. Газетыр зэрыщытами зэрыхъуамри фIыуэ сыйшыгъуазэш. Нобэ «Адыгэ псальэр» хъуащ дуней псон щикъухъа адыгэ псори зэджэ, лъепкъым и напэ, абы и гъашIэм и

Сэ Дэвей сщIэжыркъым, ауэ абы и къуэ Мусэбий (Мухъэмэд и адэр) фIы дыдэу сщIыхуу щытащи, си фIэшу жысIэфынуш куэдым зэрэфIэкI хъэлыфI куэд зэрыхэлтээр. Мусэбий зэрыхъэлэлым къыдэкIуэу икIи узэшIакIуэ зыфIэпш хъун цIыху губзыгъэт. Абы щIэнныгъэ нэхъышхъэ иIэтэкъым, зауэр къызытхэхъуэу зи еджэгъуэм щIэшIауэ лэжъэн хуей хъуахэм ящыщт, ауэ сэ щIэнныгъэм срикан-дидатщ е сыпрофессорщ жыпIэу бэлэрыгъяуэ угбъэдэтIысхъэ хъунутэкъым. Абы гъашIэм къыщыхъу псони, дунейм щекIуэкIхэми фIыуэ хищIыкIырт, сыйт хуэдэ IуэхукIи чэндэжэцэгъу пхуэхъуну лыжь Iушт. Лыжь хужыпIэуи къыпхуидэнутэкъым. Гук'ыядэж иIэт, и лэжъыгъэ Iыхъэ ещIэ жыпIэкIи зэфIэмыкIыжу, абы фIэкIыжи ищIэрт. Мухъэмэд мызэ-мытIэу тхъэусыхъэу зэхэсхаш: «Мы ди адэм сыйпэлъэшыркъым, сымаджэ пэтрэ тфIолажъэ, кIэртIоф хесэри къегъэкI, мыIэрысэ жыгхэми якIэлъоплъ», – жиIэу. Iуихыжар е къыпичар зимыIэм яритырт.

АтIэ къалэмыр къыщIэсшта

гъуджэ, лъэпкъ щэнхабзэм и унэтIакIуэ нэс. Сэ балигъ сызэрыхъурэ со-джэ а газетми, кIуэ пэтми нэхъ сигу ирихъурэ си псэм, си гъащIэм щыщ Iыхъ хъуаш. А си псальэхэр фэрыщIыгъэкъым, гумрэ псэмрэ ктыдэкI гупсысэц. Газетым и бзэм ди лъэпкъым Iурыль адигэбзэм нэрылъагъуу зыдиузэшIаш. Ди газетым и бзэр ар зей езы адигэ дыдэхэмий ауан ящIыжу щытащ нэхъапэм.

«Си бзэ – си псэ, си дуней» зыфIашауэ бзэр зэрэджым тухуауэ екIуэкI зэхъэзхуэхэм Мухъэмэд сригъэблагъэрэ сэ мызэ-мытIэу си-хетауэ сищыгъуазэц абы и мыхъэнэр зэрыиным. Ар лъэпкъ зэхъхъэ, лъэпкъ мацуэшхуэ нэс хъуаш. Ар езыгъэкIуэкI ди егъэджакIуэхэм утыку кърахъэ фыгъуэхэм хуэдэ ди бзэм бгъэдэлъу дымышIэххауэ къышIэкIырт.

Мухъэмэд «Адыгэ псальэм» и редактор нэхъыщхъэ зэрыхъурэ абы лэжъакIуэ гупышIэ, гуп зэгурыIуэ, лэжъакIуэ Iэзэхэр икИ жыIэшIэхэр зыхэт къизэригъэпэщащ. Нэхъапэхэм газетым и напэкIуэцIхэм вакъапхъэ хуэдиз хъу, цыхур зэмыиджэ тхыгъэ цынэжъхэрираупцIэу, «псэемыблэжу лажъэрэ ехъулэнныгъэхэр зыIэрагъэхъаш» зэрыжалау щытар, хамэбзэм щыщ псальэхэр ди бзэм хэктъухъауэ зэрышытар щыIэжкъым. Мухъэмэд я пашэу газетым и лэжъакIуэхэр мацуэ къэс мэлъыхъуэ ди бзэр зыхуей псальэшIэхэм, къагъуэт икИ бзэм дахэу хагъэзагъэрэ драгъесаш.

Сэ сиытепсэлъыхъар ХъэфIыцIэ Мухъэмэд журналистырщ, ауэ ар икИ тхылъ куэд къыдэзэгъэкIа тхакIуэ Iэзэш, зыхуэдэ уигъэлъы-хъуэн публицистщ, псом ящхъэр аращи, лъэпкъыпсэ лъэш зиIэ цыхущи, Тхъэм куэдрэ игъэпсэу, куэдрэ тхуигъэлажъэ, уи гъуэгу дахэр къыхъ Тхъэм ишI, Мухъэмэд!

Къэрмокъуэ Мухъэмэд,
КъБР-м и цыхубэ тхакIуэ.
2014 гъэ

15

ЛЪЭПКЪЫЛІ

Си къуэш Мухъэмэд! Сэ уэ птеухуауэ нобэ – укъыщалъхуа мацуэ лъапIэм – куэд зэрыжысIэфынур уошIэ. УошIэ уи гъащIэ гъуэгуа-нэ мытынши ми уи творчествэ телъыджэми ехъэлIауэ цыхубэм Iэджэ зэрахуэсIуэтэфынур. Сыт щхъэкIэ жыпIэмэ, сэ псоми сищыгъуазэц. Сищыгъуазэц, зы анэ дыкъимылъхуами, ильэс тхущIым щIигъуауэ дызэкъуэшши, лъэбакъуэу пчыри, сатыру птхыри соцIэри. Ауэ иджыпсту сэ абы и гугъу сцIынкъым (дихуэнщ, Тхъэм жиIэмэ, ап-хуэдэ зэмани–гъащIэр къыхъщ). Иджыпсту сэ сиытхуейр игъащIэкIэ дымыгъуэтыхыну ди щIалэгъуэмрэ а щIалэгъуэм дунейм дытетыху дыщIэкъуну дигъэшIа мурад дахэхэмрэ уигу къэзгъэкIыжу, зи плъапIэм зи лъэр езыхулIауэ къэслтыйтэ уэ ильэс блыщI ушрикъу мацуэ синохъуэхъуну арщ.

ПщIэжрэ, 1965 гъэм, университетым дыщIэтIысхья къудейуэ, «Уэра Бицу Анатолэ усэ зытхыр?» жыпIэу, «Уэра ХъэфIыцIэ Мухъэмэ-

ду газетхэм зи тхыгъэхэр къытхеуэр?» жысІэу, дыщызэрыцЫхуар? Ди мурадхэр зыт – адыгэ щэнхабзэм, литературэм хуэлжэйнарт, лъэпкъым и щыыхыр хъумэнарт, къэІетынырт.

НтІэ, ныбжъэгъу дызехуэхъури, дэ тхуэдэ щІалэ жан зыбжани ди гъусэу тхъэ зэхуэтІуат ди гугъапІэхэр нахуапІэ зерытщынми яужь дитыну, дызэрыгъэпэжу дунейм дытетыну. Хъэуэ, Хъэрэмэ Іуашхъэ дыдэктатэкъым абы щхъэкІэ, ауэ зыкъомкІэ ар ешхт Герцен зи гуту ишІауэ щыта щІалэ гупым я псальз быдэ тыкІэм.

Уи къуажэ Зейкъуэ сышшэри, уи адэ Мусэбий жепІат: «Мыр си ныбжъэгъущ». Си къуажэ Аушыджэр усшэри, си адэ Мурат жесІат: «Мыр си ныбжъэгъущ». Ахэр сыйтым хуэдэу гуфІат! Сыт хуэдэ псальэ хъэлэмэтихэр къыджаат: «Фызэрыгыгъ, фызэкъуэт, зым адрем зыщІэвгъакъуэ, гъащІэм лъэпощхъэпор и куэдщ, ныбжъэгъуфІир къуэшым хуэдэш, фи псальэр вгъэпэж...».

Бицу Анатолэрэ ХъэфІыцІэ Мухъэмэдрэ Шэджэм псыкъельхэм щагъэхъещІэ Урысей Федерацэм и Тхакуэхэм я зэгухъэнэгъэм и япэ секретарь Лапин Игорь. 1999 гээ

Дгъэпэжа, Мухъэмэд, ди псальэр? Иджыри къэс дгъэпэжащ, до-
гъэпэж, дяпэкІи, Тхъэм жиІэмэ, дгъэпэжынщ.

Фи Хъэрэкхъуэрэ бгы лъагэм дыдэктат. Ди Аушыджэрыщ-
хъэ дытетат. Жыжъэ дыплъэрт. Күэдым дегупсысырт, ауэ тхъэ
зэхуэтІуэртэкъым. Тхъэ зэраІуэр зэш – адэкІэ гъэээщІэн хуейуэ
аращ.

Іэджэрэ, Іэджэрэ сагъэлъэрэпащ. Уэр мыхъуамэ, тобэ
ирхъуи, щыр пэкІэ сагъэвэнт. Уэри – аращ. ЗэрыисльекІкІэ
зыщІэзгъэкъуаш. Ахэракъым Іуэхур. Іуэхур – Іуэхуу тщІарщ, дигу
итлъхъар дгъээщІену дызэрыхэтырщ.

Уи тхылтхэм къытезгъэзэжурэ сыкъоджери, жызоІэ: «Сыту күэд хузэфІекІа! Сэ сыхуэмыхущ». Уэри апхуэдэу щыжыпІэ къэхъу къышІекІынш.

Къэдгъэшлами тщІэфами я гугъу сымыщиыну укъэзгъэгүгъаш. Сынохъуэхъуну сыхуейуэ араш, жысІаш. Ауэ, сыйту Іейуэ жыы укъысІешІэхъуа, си къуэшыж! Уи пашІэри набдзэри тхъуаш... Сэри къызээпль... Ди щхъэцхэм я гугъу тщІынкъым... ИтІани дышІалэш! Зы Гуашхъэкъым иджыри дызыдэкІынур, зы къуршыбгкъым дызыщхъэпрыкІынур! Уэ узыщхъэпрымыкІар укІуэдых. Узмыгъуэтыху къохъу. Зэм Амман, зэм Токио, зэм Истамбыл, зэм Бейрут, зэм Тель-Авив, зэм Пекин, зэм Сан-Францискэ, зэм Париж – уэ укъыщищіимыдза щыІэкъым. КъепхуэкІри сощІэ. Адыгэ и мэ зыщыуа плІанэпэ мы щІым къытебинэнукъым унэмису. Псори – адигэхэр – зэппшэлІэжыну ухэтщ, тхыдэр къыботІэшІыж, дызищІысыр къыдыбогъэшІэж.

Ильэс тхушІ хъуауэ дызэкъуэшши, зы ильэс закъуэ фІекІа къэнакъым укъышалъхуа махуэм уи унагъуэ дыщызэбгъэдэмису. А зэми сынакІуэри сынохъуэхъуаш, уэ ушІэмису. Америкэм укІуауэ адигэ жылэхэр къэплъыхъуэжырт...

Мухъэмэд, мыраш сынызэрхъуэхъур: уи псэр зэбгъэшхыну ухъэзыр адигэ лъэпкъым Тхъэм куэдрэ ухуигъэпсэу; уи бын и быныж уэзыгъэльэгъуа, дяпэкІи уэзыгъэльагъуну узыщыгугъ уи пхъуитІым я гуфІэгъуэ куэд ульагъу; уи щхъэгъусэ Рози, уи шыпхъутхури, уи Йыхылыи, уи лыджани, уи ныбжъэгъуи, уи цыихугъи – уэ пщІэ Гуэху дахэхэм утезыгъэгушхуэ псори – пхуреузыншэ! ЛъэпкъылІкІэ зэджэр уэ пхуэдэращи, лъэпкъылІу уи гъашІэр ухь! Мы усэри уи ма-хуэ дахэм папшІэ пхузотх:

Зыгуэрхэм дэ фІы дыдэу дыкъалъагъур,
Къэдмылэжсъа щытхъу инхэр къытльагъэс.
Щытхыдагъэши щыигум бгүүфІэу лъагъуэ,
Вагъуэ щылыдхэм уафэм дынаагъэс.

Егъэлеяуэ дифІ зыІэтхэм ешхъу,
Ди Іейр тхуэзыгъэбатэри мэхху куэд.
Абыхэм жаІэм тетщІыхъмэ, дыхущхъэу
Дохь ди гъашІэр, пщІэншиэу зэман догъэкІуэд.

Дащыцкъым щытхъум зи щхъэр игъэуназэм,
Дащыцкъым жагъуэгъу псальэм дэгүлэзым,
Ижынур ди шым тщІэжу дытетщ гүэгү,
Къытхуеуэу, гуфІэу, ди ныбжъэгъухэр Іэгү,
Къиплъэн укІытэу адрейхэр ди нэгү!

БИЦУ Анатолэ,
Къэбэрдей-Балъкъэрым и цыихубэ усакІуэ

ЗЭМАНЫР ІУЭХУКІЭ ЕГЬЭНЩЫІФ

Мыгхуэдэхэм деж фэрьшыгъякіе е гушылэх хэльү зерагъэшлагъуэ хабзэм щхъякіе жысіеркыым, ауэ сэ тыншу си фіещ схуэштыркыым Мухъэмэд ильяс 70 ирикъуауз. Дыгъуасэ хуэдэш ар щіалэ къудану, и щхъяц یувыр щхъэбгъумкіе тельещлауз, тіэкіуи Іэнкуну сэ абы щигъуэ сышылажъе Бахъсэн щынальэ газетым и редакцэм ныщыхъуауз щысльэгъуар. Абы лъандэрэ ильяс 50-м щигъуащ. Ауэ арифметикә-ракым блыщи зэрыхъуар хъэкъ пышызыштыр – а щіалэм хузэфілар зэпэплъитыну иужь ухъэмэш. Машіякыым ар зы лы ныбжь ири-мыкъу зэманкіе: цыхуитым, цыхуищым ялэжкын хуейр и закъуэ ирихъякыны еувэлам хуэдэш.

Ауэ щыхъукы, зыгуэрхэм ягу къэгъякыжын хуей мэхъу иджы посоми яфіефыпсу зытетхыхъ, ятхар гугъу демыхъыщэуи къышытрадзэ یуэхухэм – лъэпкъ тхыдэ, щэнхабзэ, хабзэ-бзыгхъэ, истамбылакуэм ехъялла сыйтхэм дэ тхэным дыщыпыхъа 60 гъэхэм щигъуэ тегушхуэ куэд зэрышымытар, зи гугъу тщахэм ятехуауз ятххэри газет, журнахэм гъунэгъущэу ирагъэхъэллеуз зэрышымытар. Апхуэдэм зыдезыгъяхъэххэри гъяшшарэ щыуа гуэрхэу, къэралым и политикэр къагурымыуэу – арат газетхэр, журналхэр зи Іемыштэ ильхэм къизэральтытэр. Апхуэдэт зэманыр: лъэпкъ یуэхухэм зыдебгъяхъэхмэ, унационалистт, хамэ къэрал ис гуэрим ущытхъуамэ, ар уи къуэш дыдэу щытми, упатриоттэкъым. Мис апхуэдэ зэману зрипшытащ Мухъэмэд истамбылакуэ темэм, ар нобэ здынигъэсыфари посоми долъагъу.

Мыри къыхъягъяштихъэш: а псори Хъэфыціэм абы фіекла یуэху имылэу, ар и лэжыгъэз ІэнатІэу зэфиихауз щыттэкъым. Адрей посоми яхуэдэу, یуэху хэха зэрихъэу здекіуэкым, «къулыкъум къышыдэхуэм» жыхуаэм хуэдэу, абы елэжъяуэ аращ – емышу, щхъях имыщлэу. Ари творчествэм пышла цыхум и фэр изых, зэману иэр фіэзыш газет лэжкыгъэм пышлауз. Зэманыр یуэхукіе зыгъэншыфырщ ар зыльэкынур.

Атэ, гъэр 1964-т. Сэ Бахъсэн газетым жэуап зыхъ секретару сышылажъэрт. Абы нэхъ къупын-щыпын зыпышла газет ІэнатІэхэм яхткыым. А къалэнныр Мухъэмэд куэдрэ нэгъуэшгэш газетхэм щрихъякіащи, аращ ар нэхъри къышыхъэзгъяштыр. «Жэуап зыхъым» къокуалІэ газетым тхыгъэуи, сурэтуи къылэрхъэр. Абы а псори зэригъэзахуэу, дахэу зэригъякіуу, къеджэрэ мыхъяур игъэтэмэмүжу, адэки-мыдэки щхъяпримышу иригъэзгъэн хуейщ газет напекіуэцым и къупхъэм. Мухъэмэд а یуэхум къыхуалхъуам хуэдэш. Икли дехъэх абы. Ар нэсауэ газет макетым и сурэтышлэш. Зэлэжъя макетыр, мис а газет напэр зытрашыкі тхыпхъэр, куэдрэ гъуджэм бгъэдэса нысащлэм хуэдэш – щіеращлэш, щіэшыгъуэш, нэгъуэштым ящіам хэгъуэцэнукыым. Зызумысъижынчи, сэ секретарь Іешлагъэм сыхээгъяащу щытакъым. Сигу къышынэжахэм ящыщ абы сышрилажъэм щигъуэ тхэным гу хуэзышла щіалэ гуп Бахъсэн нэуасэ щысихъэхъуауз зэрыштыар.

Абыхэм яхэтт а зэманным Зеикъуэ курыт школым щеджэ Хъэфыціэм Мухъэмэди. Абы и тхыгъэхэр адрейхэм зыкъомкіе къащхъяштыкырт, тхэн щидзагъяащлэш хужумылэну, нэхъ гъэхуат, псалъэки нэхъ шерүйт, гupsысэки нэхъ жант: тіэкіу дэлэбеніуэу піэрэ, жылпэну куэдым ящхъяпроплъырт. Пасэу апхуэдэу утыку къихъат журналист, тхакуэ Іэзэ,

тхыдэм, щэнхабзэм я къэхутаклуэ емызэшыж къызыхэкыну щалэр. Ар университетым щыщлэса ильэсхэм профессионал жыхуэллэнум хуэдэ газет лэжьаклуэ хъуаклэт.

Айдемир (ВынкI) Иэзет и унагъуэм иригъэблэгъяц ХъэфыщIэ Мухъэмэд (ижымкIэ щысщ). 1971 гээ

Мухъэмэд сэ нэхъ къыщысцыхуар 1971 гъэм зэгъусэу Тыркум дыщыкIуарц. Абы ирихъэллэу цыхугъэ куэд щилэ хъуаклэт адигэ щыпсэу къэралхэм – яхуэтхэрт, къыхуэтхэжхэрт, Сириемрэ Ливанымрэ щылаклэт 1969 гъэм. Апхуэдэу письмокIэ ныбжъэгъу къыхуэхъуа щалэ гуп къытпежьят кхъухъльтэм дыкъызэрикIуу. Мис ахэр сэбэпышхуэ къытхуэхъуат къэралыр зэдгэццыхунымкIэ, абы ис адигэхэм я Iуэху зытуутыр зэдгээццэнымкIэ. Иджы апхуэдэ къаклуэ-наклуэхэм псори есэжжа щхъэкIэ, абы щыгъуэ ахэр зэи къэмыхъуа Iуэху телтыджэ пэлтьят. КIуэ, Етлюанэ дунейпсо зауэм и зэманым абыкIэ екIэрэхъуэкла гуэрхэм нэмьшI, дэрат япэ дыдэу СССР-м икла адигэу Тыркум ис ди лъэпкIэгъухэм яхыхъар. Ар икIи гъэццэгъуэнт, икIи жэуаплыныгъэ ин ди пщэ къыдээзылхъэт. Къэралым и щыпIэ куэд къызэхэткIухъат. Я Iум драгъэпщхъэнным хуэдэу, фыгуэ дыкъальэгъуаэ, сыйтки къытхуэгупэхэм нэмьшI дызыхуэзахэм яхэтт Iэмал зэриэкIэ лъэпошхъэпо къытхуэхъуну хущIэкъухэри. «Фэ фыкоммунистщ, урысым фагъэпщыл...» – апхуэдэ защлэт нэхъ къытпаубыдыр. Мухъэмэд абыхэм яхэташ хэгъэрэйхэм задригъэклиу, къытпаубыдхэм жэуап яритыжыфу, хэхэс хъуа ди лъэпкIэгъухэм я гукьеуэри зыхищIэу, езым и хэкум и щыхъри лъагэу иыгъыу.

Хамэ къэрал ис ди лъэпкIэгъухэм щэнхабзэ пыщIэнныгъэ яхудилэннымкIэ «Хэку» обществэм и Къэбэрдей-Балькъэр къудамэм и хасащхъэм ХъэфыщIээр куэдрэ хэташ. Сэри а къудамэм сыйчищылэжья ильэсхэм (1977–1980) псом хуэмидэу науэу си нэгу щэклиаш хэхэс адигэхэм яшышу ди деж хъэшIапIэ къаклуэхэм я Iуэху зэпэшхъун, абыхэм яхуэфащэ хъэццагъэ ехын и лъэнныкъуэклэ Мухъэмэд

хүээфіәкынур зыхуәдизыр. Хъэфыціәм ар ләжыыгъекіә, зыпэрыйт іәнатіәкіә кытыхеуә аратәкым, псори «жылагыу щіәдзапіәм тету» жыхуаләу щытам хуәдәу (улахуә хәмиту), екүәкыу арат, щіаләм и на-пәм, и адигагъәм кытыхуегъезәгъыртәкым нәгъуәшту а 1уәхум хұщытыну.

Мухъэмәд и ләжыыгъәр газетым нәхъ еғәштіләми, ар литератураеми лъә быдәкіә щыуващ, КъБР-м и Тхакіуә зәгүхъәныгъәм и 1уәхүштіафәхәми жыджәру хәтщ. «Адыгә псальзам» едже дәтхәнәми ельягъу лъәпкъ литератураем и тхыгъә нәхъыфіхәр цыхубәм яхихъән папштіә газетым зәфлигъәкыр. Езы Хъэфыціәм и тхыгъә купштіафіәхәр, псальә шәрыуәкіә, тегъалә-негъалә хәмиту гupsысәр занштіәу къигъәнахуәу тхахәщ.

Мыри щызгъунут. Ишхъәкіә жыслам къыззәрүхәщаши, зәманыфі дәкіаш Хъэфыціә Мухъэмәд дәрә ныбжъәгъу дыззәрүзәхуәхъурә. Сә фыуә социху абы и унагъуәри, и 1ыхълыхәри – и шыпхұхәр, и малхъәхәр, я бынхәр. И унәгуащә Розәщи, зыпәпшті хъун щымышті – цыху дахәщ, 1әдәбщ, гъесаш, нәмисышхуәрә хабзәшхуәрә зыхәлъщ. Абыхәм я псәупіәр хъәщтіә зәримыкі унәщ. Псоми къыткіәлъыкіуә ныбжъәгъу-жәрәгъухәм нәмисші, мыбы щыззәблокі къәрал 1әджәм къикі адигә хъәщтіәхәр. А псоми Розә япожъәф бысым гуапагъәрә ерыскыны 1әфікіә. Дәри куәдрә түхуащ абы 1әзә дыдәу ипшәфіхәм ящыщи, дыхуәзәрәзыш. Абыхәм псоми си щхъәкіә сахуоупсә Мухъэмәд яхуәузыншәну, куәдрә-куәдрә яхуәпсәуну, иджыри къәс зәращтіәшыгъуәм хуәдәу, гъаштіәри, дунейри ящіәшыгъуәу ильәс 1әджәкіә зәдекуәкынхәу.

20

КХЪУЭИУФӘ Хъәчим,
тхакіуә, Урысей Федерацәм щэнхабзәмкіә щыхъ зи/ә и ләжъакіуә

КУЭДЫМ ХУЭІЭИЖЬ

Хъэфыціә Мухъэмәд тхылъеджәхәм фыгуә яцтыху – адигәбзәми урысыбзәми зәрыхуәшәрыуәм къыхәкынур, абы и творчествәм щымыгъуазә республикәм къигъуэтәгъуа-фіәкъым. Щыгъуазәм къыштымынәу, ди тхыдәм, щэнхабзәм ирипіейтей дәтхәнәри и гуапәу йоджә Мухъэмәд и 1әдакъә къыштіәкіә сыйт хуәдә тхыгъәми – ар тхылъ псуюә щрет е тхыгъә щхъәхуәу ирехъуи. Апхуәдәу щыщытри и гур зымыгъәпіейтей, фыгуә зыхимыщтыкі Гүэху ар зәрите-мытхыхырыц. Къыдигъәкіә тхыгъәхәм яфища ціәхәми ар-дыдәр къагъәлтъагъуә: «Си гугъә – си кхъуафәжъей», «Уәгу вагъуә – щылъә вагъуә», «Лъәужъ», «Адыгә мамлюкхәр», «Текіуәныгъәм и маҳуә», «Щикъұхъащ адигәр дунеижъым», «Хамәштіым вагъуәхәр щоужжых», н.

Хъэфыціәр ящыщщ адигә литератураэр икъукіә зыхуәныкъуә жанрым ирилажъәхәм, абы зезыгъәуҗъхәм. Зи гугъу тщыры художественнә къудей мыхъуу, документхәр уи тегъәштапіәу утхәнәрыц. Нобә Кхъуәиуфә Хъәчимрә Мухъэмәдрә фіәкіә диіәкъым зи гугъу тщы жанрым ирилажъә.

ХъэфІыцІэм и тхылъ псоми документ лъабжъэ яІэц. А документхэм яшыщ куэдир япэ дыдэу ди литературэм къыхихъауэ зэрыштым абы и лэжыгъэхэм я пшцІэр нэхъри къеІэт.

Мухъэмэд и творчествэм увыпІэшхуэ щеубыд нэгъуэцІ къэрал куэдым щикъухъа адигэхэм щэнхабзэм и хъугъуэфІыгъуэу щызэрагъэпэшар ди цІыхухэм я пащхэ илъхъэжынэм, шэрджэс хэхсхэм къахэкІа лыфІхэмий я цІэр ди тхыдэм итхэжынэм. А Гуэхухэм ар илъэс 50 хъуауэ йолэжь, куэди зэфІигъэкІаш. Абы ехъэлІауэ къыхэзгъэшыну сыхуейт «Адыгэ мамлюокхэр» тхылъыр. Нэсауэ тхылъ купщІафІэц, нобэ, ди тхыдэм нэгъуэцІынэкІэ дышрипльэж зэманым, икъукІэ дызыхуей тхылъщ. Ауэ абы ит тхыгъэхэр зытеухуар мамлюокхэм я закъуэкъым.

Иуэху щхъэпэм ноби пещэ ХъэфІыцІэм. Абы игъэхъэзыращ апхуэдэ цІыху цІэрыГуэу 500-м я гъащІэм и къекІуэкІыкІам тухуа тхылъ, мыгувэуи къыдэкІыну догугъэ.

Иуэху дахэ зэфІегъэкІ езы Мухъэмэд къызэригъэпэшчуэ къыдигъэкІ «Адыгэ хэхсхэр» газетми. Ари зыхуэлажъэр зыщ – дунеижьым щикъухъа адигэхэр зэрыгъэцІыхужын, зэхуэшэсыжын, ижь лъандэрэ къадекІуэкІ хабзэ дахэхэр къэгъэцІэрэцІэжын, зэрагъэпэща псэкупсэ къулеягъыр хъумэн. Мы газетым гуапэу ГуущІаш ди лъэпкъэгъухэр щыпсэу республикишри, хэхэс адигэхэри. Абы и фІыщІэкІэ Тыркум, Сирием, Иорданием, Израилым, США-м, Германием щыпсэу зэлтээпкъэгъу Иэджэ зэргүйтэйжауэ зэхуотхэ, зэкІэлъокІуэ.

21

Иорданием щыщ Уадисир адигэ къуажэм. 1972 гээ

Ләжыыгъэ ІәнатІәм и пщә къыдимылъхъәу, ауэ и адыга-гъэм, напәм, езым хәлъ гүштәгъум борш къыишищІауэ илъес куәд дыдә щІауэ ХъәфІыцІәм ди хәкуэгъу къәзыгъәзжәхъэм – лъагъунлъагъу къәкІуәжу ирехъу е къәкІуәжыпәхәм – я Іуәху зәрыдәкІын зәрихуэ зәпыйтищ. Апхуәдәу щытащ зырызыххә фІәкІа ди лъахә къихъәу щыщымыта илъес-хәми, псыздзәм Іуихам ешхъу, къәрал гъунапкъәхәр зәманным щригъәззәцІыкІа иджыпсту щытищ. И Іыхъльхәр къигъүэтыхынымкІә, тхылъ гуэрхәр зәгъәпәшцынымкІә, псәупІә-ләжъапІә къыдәхынымкІә ар зыдәІәпкъуам я бжыгъэр къәлтьытәгъуейщ. Къәзыгъәзжәк къуәшхәм, шыпхъухәм я дежкІә абы езым и фәтәрыбжәри сый щыгъуи зәІухащ. Псом нәхърә нәхъышхъәжырачи, а зәсар зыхуицІәхәм я нәхъыбәм а хуашІәр къагуроИуэ. Ар куәд и уасәц зыгуәркІә ящыгугъуу, зыгуәрхәр къәригъәзцІәнным пымылту зи гур ди хәкуэгъухәм яхузӘуха цЫихум дежкІә.

Мухъэмәд жылагъуә ләжыыгъәхәм зыкъыдигъахуәурә, газети къыдегъәкІ, тхылъи етх. Мухъэмәд и тхыгъәхәр традащ «Зәкъуәшныгъ» (Мейкъуапә) журналым, «Литературная Россия», «Неделя», «Известия», «Аль-Уахъә» (Иордание), «Кавказоведение» (Чикагә, США), «Кавказ», «Нартлери сеси» (Тырку) газетхәм. Псори зәхәту Мухъэмәд игъәхъәзыращ икІи къыдигъәкІаш тхылъ 50.

Илъес блыщI ирокъу ХъәфІыцІә Мухъэмәд и ныбжыр. Илъес 70 гъуәгуанәр зәпыйзычар зы дақъикъәкІә гъащIәм ириплъәж хабзәщ. И насыпщ, ириплъәжа нәужь, зи гъащIәр ІуәхукІә гъэнщІауэ къыщIәкІым. Апхуәдә насып иІәщ Мухъэмәд. Абы и гъащIәм и дәтхәнә маҳуәри, мазәри, илъесри Іуәху щхъәпкІә, адыгә лъәпкъым хуэгъәпса ләжыгъә дахекІә гъэнщIащи, дохъуәхъу дяпекІи узыншәу, гуашIафІәу лъәпкъым хуәләжъену.

МӘЗҮХЬЭ Борис,

*КҖБР-м и Журналистхәм я зәгүхъәнныгъәм и тхъемадә,
Урысей Федерациям щэнхабзәмкІә щІыхъ зиIә и ләжъакІуә*

ЛЪАГЬУӘХӘШ

«Хәти ишIәнурачи, лъәпкъым хурелажъә», – жиIәгъауэ щытащ адыгә усакІуәшхуэ Кубэ Шәбан. Дәтхәнәми абы хуишIәфынур зәхуәдекъым, ар зәлъытари Тхъэр къизэрхуәупсарщ. Лъәпкъым нәхъыбә хуиләжъыфыну зәчий зыбгъәдильхъаҳәм ящыщI ХъәфІыцІә Мухъэмәд. ЩIәныгъэ ІәнатІәм ешхъу, зы пщальә гүэрым тету, лъәпкъым хуашIәмрә хуаләжъымрә къапшытәу щытамә, куәд щIат Мухъэмәд профессор цIәр къизэрхърә.

Лъәныкъуэ куәдкІә и сәбәп ирегъәкІ Мухъэмәд къызыхәкІа лъәпкъым. ХамәшI щыпсәу адыгәхәмрә хәкужъым исхәмрә зәгуэр зәпыйчыгъа я къуәсхәр зәпыйщIәжыным хуэунэтIауэ абы зәфIигъәкІхәм нәмышI хәмитми, Мухъэмәд и цIәр лъәпкъ тхыдәм къыхэнену къи-ләжъаш. Ар ящыщI япә дыдәу хәхәс адыгәхәм я псәукIәр, ахәр

зыгъэгуфІэ, зыгъэпЛейтей Йуэхугъуэхэр, я щэнхабзэр зыхуэдэр къэхутэнным яужь ихъахэм. ЖыпІэ хъунуш я Йуеху щхъэпэм ХъэфІыцІэм лъэпкъ щІэнныгъэри иришэлІауэ.

БлэкІа лІэшІыгъуэм и 60–70 гъэхэм Къэбэрдей-Балъкъэрым, Адыгейм, Къэршай-Шэрджэсым къышыдэкІ газетхэмрэ журналхэмрэ къытхехуэу щІедээ ХъэфІыцІэ Мухъэмэдрэ КхууэлІуфэ Хъэчимрэ я гъуэгуванэ тхыгъэхэр, КъуекІыпІэ Гъунэгъумрэ Азие Гупэмрэ щыІэ къэралхэм ди лъэпкъэгъухэр зэрышыпсэум теухухаэр. ИужкІэ абыхэм къакІэллыкІуаш хэхэс адыгэхэм къахэкІа дээзешэ, къэрал унафэшІ щІэрыІуэхэм, тхакІуэ, сурэтышІ, уэрэдус Іэзэхэм, спортсмен лъэрызехъэхэм ятеухуа очеркхэр.

Шапхъэхэм къадэкІуэу жыІэн хуейш лъэпкъым и художественнэ дуней еплыкІэр зэрахъумар, абы зэрызрагъэужъар, ар и лъабжъэу литературэ къызэрызэрагъэпшар хэхэс адыгэхэм я ехъулІэнныгъэ нэхъ ин дыдэу зэрыштыр. Мы дуней щІэшыгъуэм, гъешигъуэнным и бжэр япэу къызэІузыхари ХъэфІыцІэрш. ТхакІуэ-публицистым ди лъэпкъэгъухэр щыпсэу щІинальхээр къызэхикІухуэр зэхуихъэсыжащ адыгэ бынхэу хъэрыш, тырку литературэхэм гуашлафІэу хуэлэжъахэм я ІэдакъешигІхэр. А тхакІуэхэм ятеухуа тхыгъэ күшшлафІэхэр а зэмамын итхащ. Ахэр лъабжъэ хуэхъуаш «Адыгэ мамлюокхэр» тхыльым (1994 гъэ). Мыр адыгэбзэкІэ тхэуэ хамэшшым щыпсэу ди лъэпкъэгъуэ усакІуэ гупышхуэм я тхыгъэхэр щызэхуэхъесауэ япэу дунейм къитехъя тхыльш.

Алхуэдэ щІыкІэкІэ, хэхэс адыгэхэм я жылагуэ-политикэ псэукІэр, щІэнныгъэм, щэнхабзэм я ІэнатІэхэм щаІэ ехъулІэнныгъэхэр къэхутэнным хуэунэтІауэ ХъэфІыцІэм иригъекІуэкІ лэжыгъэшхуэм хыхъаш лъэпкъ щІэнныгъэри. Иужьрей ильэсхэм Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ Адыгеймрэ я щІэнныгъэ-къэхутакІуэ институтхэм я деж щрагъэкІуэкІа лэжыгъэхэм къарикуаш хэхэс адыгэхэм ятеухуа тхыль зыбжанэ.

Мыбдежым къышыхэзгъэшыну сыхуейт сэри мы ІэнатІэм къэхутэнныгъэхэр шэгъэкІуэкІыну Мухъэмэд сизэрытигъэгушхуар. Абы и чэнджешхэр хуабжку къысхуэшхъепаш «Хэхэс адыгэ литературэ: къызэрежьам, и зыужыкІам ехъэлІа Йуэхугъуэхэр», «Хэхэс дуней», «Адыгэ диаспорэм и литературэм и тхыдэ поэтикэмрэ хэль лъэпкъ нэшэнхэмрэ» тхыльхэм сышелэжым щыгъуэ.

ХъэфІыцІэм иришажъэу щІэнныгъэм игъэкъабыла хэхэс адыгэ литературэр нобэ лъэпкъ литературэшхуэм (адыгей, къэбэрдей, шэрджэс литературэхэр къызэшІэзыгубидэм) и зы Йыхъэу къыхэувэжаш, хамэшш къихъухья ди лъэпкъэгъухэм я художественнэ дуней лъагъукІэ хъэлэмэтыр къыздихъыжри.

Сэ мы тхыгъэм кэшшу зи гугъу щысшІар Мухъэмэд и лэжыгъэ күпшлафІэм и зы Йыхъэ закъуещ. Мыбы хэткъым адыгэ лъэпкъ щІэнныгъэм, гъуазджэм я вагъуэхэм, Израилым ис адыгэхэм ятеухуауэ къыдигъекІа тхыльхэр, нэгъуэшІ тхыгъэшхуэхэр. Мухъэмэд-журналистыр, редакторыр, Мухъэмэд-ЩыхубэлэжъакІуэр, Мухъэмэд-лъэпкъ узэшшакІуэр иджыри къэхутэн хуейуэ щІэнныгъэм и ІэнатІэ зэхуэмыдэхэм къапэшшит къалэнш. Аүэ сыйт хуэдэ ІэмалхэмкІэ абы и лэжыгъэ плыифэбэр къэпхутэну яужь уимыхъэми, и лъэпкъым хуйІэ фыльагъуныгъэшхуэмрэ пэжыныгъэ быдэмрэ ухуашэнуш.

ТЫМЫЖЬ Хъэмьшэ,

*филологие щІэнныгъэхэм я доктор, профессор,
ЩІДАА-м и академик, КъБР-м щэнхабзэмкІэ щыхъ зиІэ и лэжъакІуэ*

КЪАЛЭН НЭХЬЫЩХЬЭ

Цыхушхуэм гушхуэ кIуэцIылъщ, жаIэ адыгэхэм. А гушхуэр зы Iэпкълъепкъ гъэпсэуным и мыйзакъуэу, цыху минхэм щахуэшхъэпэм, щахуэсакъым деж ар фIыгъуэ мыльытэкъэ?! Апхуэдэ лъэпкъылIщ адыгэ хэкухэм я мыйзакъуэу, хамэ къэрал щыпсэу ди къуэшшыпхъухеми куэд щIауэ фIыгу яцIыху, пIцIешхуэ зыхуашI ХъэфIыцIэ Мусэбий и къуэ Мухъэмэд.

Сыт хуэдэ псалтьэ хэIэтыкIа хужыпIэми, егъэлея мыхъуну, гурэ псэкIэ лъэпкъым хуэлажьэ, абы и блэкIа гугъум ноби игъэпIейтей, ильэси 151-рэ и пэкIэ адыгэхэм ягъэва гузэвэгъуэм хуэдэм дяпекIэ щыхъумэним, абы зиужыжынным зи гъашIэр тезыухуа цыхущ ар. «Адыгэ псалть» газетым и редактор нэхъышхъэ къулыкъуми перувэным Мухъэмэд тезыгъэгушхуар апхуэдэ гурыцIэ пштыхэрц.

Ильэс 19-м нэблэгъяц ар а IэнатIэ гугъум зэрыпэрытри, газетым пкъыщIэ иригъэгъуэташ, ильэс бгъущIым щIигъукIэ абы къыдекIуэкIа хабзэфIхэм езым и гуращэ даххэр хигъэзэгъяц. АнэдэльхубзэкIэ къыдэкI «Адыгэ псалтьэм» лъэпкъ Iуэху зэрихуэу, щIэджыкIакIуэхэм я псэм дыхъэу, гъэсакIуэу, ущиякIуэу щытын хуейуэ ХъэфIыцIэм къалэн нэхъышхъэу игъэуващи, зы маҳуи а гъуэгум текIыркъым ар.

Лъэпкъ газетыр унэтIыныр къалэн гугъущ. Ди хабзэхэм, гупсысэкIэхэм, дуней тетыкIэм япэцIэуэ тхыгъэхэр абы къытебдэну къезэгъыркъым. А псори зэпешачэ Мухъэмэд, гъашIэм зыхуигъэIущахэр Iэзэу и лэжыгъэм къыщегъэсбэп.

Абы зэи зыщигъэгъуущэркъым зи унафэ ищI гупым Iещэу ѢыцIэм я нэхъ жаныр, я нэхъ лъэщыр – псалтьэр – зэрайщIэльыр. Топышэхэм къамыгъэшифар псалтьэм къызэрышигуэр, зы псалтьэм мафIэ къикIынкIэ, адресим лыгъеир игъэуущIыПункIэ зэрыхъунур езыми фIыгуэ къыгуроЙуэ, къыдэлажъэхэри абы тетщ.

Цыхум яжриIэн зиIэ, зи гупсысехэр шэцIауэ утыку изыхъэф жылагъуэ лэжъакIуэшхуэц Мухъэмэд. И псалтьэм пшIэ зэриIэр, нэгъуещIхэм жаIэми гупсэхуу зэредэIуэфыр, бэр зэрызещIигъэуIуэфыр къалтытауэ къыщIэкIынщ, редактор нэхъышхъэ къулыкъум и мыйзакъуэу, Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхъэмадагъяри дзыхъ къыщыхуашIым.

Дауэ хузэдэхърэ, сыйт хуэдэу ехъулIэрэ а IэнатIэхэм ХъэфIыцIэр, жызыIэхэри ѢыцIэш. А упшIэхэми жэуап хъарзынэ яIещ: фIыщIэ къыхуашIу, и лэжыгъээр зэхашIыкIрэ къехъуэхъуу газетым тхыгъэ куэд къыIэрохъэ, апхуэдэхэр ѢIэх- ѢIэхыуэр Ѣызэхэпхынущ радио, теленэтынхэм.

Цыху Ѣэ ныкъуэм ѢIигъу гупыр зэгурыйгъаIуэу зэдэбгъэлэжъэныр къалэн цIыкIукъыми, ари фIы дыдэу къохъулIэ редактор нэхъышхъэм. «Цыху вэгъзэгъщ» жыхуаIэхэм хуэдэц Мухъэмэд, ауэ и гум хутемыгъахуэхэри ѢыIещ – ар лэжыгъэм зыщIезыгъэххэмрэ лъэпкъ Iуэхум хуэгунэфхэмрэц.

ХъэфIыцIэм хуэдэу гуашIафIэ цыху куэд бгъуэтинукъым. «Адыгэ псалтьэм» и зы къыдэкIыгъуи дунейм къытехъэркъым

напэкIуэцI къэс езыр кIэлтымыплыжу, тхыгъэхэм, псальцащхъэхэм, сурэтхэм етIуанэу,ещанэу темыIэзэцIыхыжу. Номер ягъэхъэзырам Iэ Ѣытридзэм дежи мытэмэм гуэрхэм гу льетэж. «Мухъэмэд IещIеckынти ар!» – Ѣэху хужыдоIэ абы и лэжъэгъухэм.

Хабзэм къигъэув махуитхум и закъуэкъым икIи сыхъэтий къудейкIэкъым Мухъэмэд редакцэм зэрыщиIэр. Зыгъэпсэхугъуз ма-хуэ куэд къыххэхуэркъым ар и лэжъапIэ стIолым Ѣыпэрымыс.

ХъэфIыцIэм и къулеягъэ нэхъыщхъэу къилъытэхэм ящищ и ныбжъэгъуфIхэр, зэхуихъэса и тхылхэмрэ сурэтхэмрэ. Абы тхылту иIэм хуэдиз зыщIэмыль библиотекэ куэд ѢыIаш.

Мухъэмэд и псэ хъэлэлагъри и гугъу умыщIу узыблэкI мыхъунц. И унафэм Ѣиэтхэм я лэжъыгъэм и закъуэ мыхъуу, я унагъуэ-кIи я Iуэху зытетым гулъытэ яхуэзыщIыф цIыхущ ар.

«Адыгэ псальэ» газетым Ѣылажъэхэм къабгъэдэкIыц

**ЖъЭКИЭМЫХЪУ Маринэ,
КъБР-м Ѣыхъ зиIэ и журналист**

25

«Адыгэ псальэ» газетым Ѣылажъэ гупыр. 2004 гээ

ХъэфІыцІэ Мухъэмэд хужаIахэм щыш пычыгъуэхэр

УЭРАЦ ХЭХЭСХЭР КЪЭЗЫГЬЭУШАР

Си ныбжъэгъуф! ХъэфІыцІэ Мухъэмэд теухуа си псальэр Хэкужьым исхэм зэхахыну си гуапэц. Сэ ар щІэрыцІэу фэзгъэцІыхужыну аракъым. Фытуэ сышыгъуазэш, си нэкІэ слъэтгъуаш адигэ щыналъэхэм абы пшцІэшхуэ къызэрышыхуаш!ри, фытуэ къызэрышталъагъури, ауэ абы хуэарэзы щыихубэм сэри са-зэрышышыр, адигэ куэдым псэуп!э тхуэхъуа къэралхэми щыхъ къызэрышыхуаш!ир къээмы!уэтэн слъекІынукъым.

Истамбыл щы!э адигэ хасэхэм ек!уал!эхэм «Хэт ХъэфІыцІэ Мухъэмэд!ы?» – жып!эу уахэуши!ыхъмэ, ар къэзымыц!ыху, и Іуэхуц!афэхэм щымыгъуазэ зыри бгъуэтнынукъым. Ар сэ згъэц!агъуэркъым – Тырку къэралым зы адигэ жылагъуи, ди лъэпкъэгъухэр щыпсэу зы щып!и ибгъуэтэнукъым абы и лъэ зы-темыува, и псальэр гуапэ щызэхамыха.

26

Анэдэлхубзээм теухуа пшыхы Куба къуажэм щок!уэк!. Сурэтым: Чурей Алий, Йутыж Борис, Уэхъутэ Александр, ХъэфІыцІэ Мухъэмэд, Ацкъян Руслан. 2004 гъэ

Си къуеш лъап!э! Лъэпкъыр зэры!ыгъуу и хэку щисым деж «зэкъуэшыгъэ, зэкъуэтныгъэ, адэжь лъахэ» псальэхэм хуэдэхэм я мыхъэнэр нэхъ елъэхъшэх хуэдэу щытиц, абы и пшц!эр къы-щалтыгъэркъым, ауэ зы ІэмыйцІэ из ф!эк!а ушымыхъу щыналъэм уи бзэк!э зыгуэр къышопсэльяныр, лъэпкъ уардэм щып! Йыхъэу уээрыштыр къуагъэц!эжыныр икъук!э лъап!эц. Ар дэ зыхыдэзыгъэц!ар уэращ, Мухъэмэд. Уэращ хэхэсхэр дыкъэзы-гъэушар, Хэкум дыпзыыц!эжар.

«Зэман лъахъэм» лъандэрэ, нэгъуэц!у жып!эмэ ильэс плыши!рэ тхурэ хъуауэ, узоц!ыхури, бдизолъагъу щыхугъэ, Хаб-зэ, Фыщ!агъэ, Гу къабзагъэ, Лъагъуныгъэ, Губзыгъагъэ. Абы и закъуэкъым. Игъащ!эм унэти, жъэгути, ахъшти, щытхъути жып!акъым, уи щхъэ Іуэху зэи япэ ибгъэшакъым. Жэц-махуэ

уимы. Цэу лъэпкъым ухуэлэжьац, иджыри ухуолажьэ. Тхъэшхуэм фыщЦэ хузоцI укъызэрзышишэлам, ныбжэгъугъэ пэжым и Гэфыр зэрзыыхызгъэшЦам папщЦэ. Сроин уэ къуешым хуэдэу укъызэрзысхүштэйм. Мы псалъэхэм щытху хэлькъым – бдэслэгъу дахагъэхэр дауэ сыйбышЦын?! Уи лъахэгъу минишЦхэу хамэшЦ къинахэм псалъэ гуапэу къыпхужалэр куэдыкIейш. Тхъэм уригъэфПакIуэ!

**ПицIешхуэ къыпхуэзышI
ЧУРЕЙ Алий.
Истамбыл къалэ**

БЛЭКИАРИ, НОБЭРИ, КЪЭКИУЭНУРИ ЗЭРЕПХЫФ

Демократиер щытепщэу жыхуаIэ мы зэманими зи лъэпкъыр Иумпэм зыщЦхэм яIэш щхъэусыгъуэ: дунейр зэхэтхъуаш, коммунистхэм шыгъуэ хуэдэу лъэпкъ политикэ зэхэшЦыгIыгъуэ щыIэжкъым, цыяхухэм я щхъэр зэралыжыфц. Ауэ щыIэш Совет властым и лъэхъэнэми, иджырей зэман зэхэтхъуами игурэ и псэрэ етауэ, жиIэр машЦэрэ ишЦэрэ куэду псэу лъэпкъ цыыху. Зы щхъэусыгъуэми зыкъуимыгъапщЦуэу. ЗэрыжаIэщи, Йуэху зыщЦэну хуейм къилъыхъуэр щхъэусыгъуэкъым, атIэ хэкIыпIэш.

Апхуэдэш, лъэпкъым и пщэдей махуэр пшагъуэ мыхъун папщЦэ сайт хуэдэ Йуэху зэхэзэрыхъами хэкIыпIэ кIуэрабгъу къыхуэзылъыхъуэ икIи къэзыгъуэт, нэхъышЦхэх гъуэгу захуэм хуэзыунэтI ХээфIыщЦэ Мухъэмэд.

Мухъэмэд ящыщкъым «рекламэ» узыр зыпкърытхэми, пабжьэр ягъехъеймэ, емынэр ягъехъяуэ зыгъеIуну пыльхэми, зэштегъеуэ зэээмээз лъэпкъ Йуэхум зыхээзыштиIэу псалъэ дыгъэл изыпхъхэми. Хъэуа къабзэ зыжъэдимышэу, псы къабзэ емыфэу псэ зыIутыр дунейм зэрытэмтыфынум ешхъу, ХээфIыщЦэр псэуфынукъым адыгэ Йуэху зэrimыхуэу, лъэпкъым и къэкIуэнум папщЦэ гугъу зrimыгъэхъу.

Тхыдэ и лъэныкъуэкIэ Мухъэмэд иригъэкIуэкIа къэхутэнитгъэхэм щыгъуазэш куэд-мащЦэми лъэпкъымкIэ гудзакъэ зиIэ дэтхэнэри. ИригъэкIуэкI лъэпкъ-жылагъуэ лэжыгъэми, зи пашэ «Адыгэ псалъэ» газетми ящЦильхъэфа къарум утепсэлтыхъими, кIэ имыIэу яхужыпIэн бгъуэтынуц. А псоми я гущЦыгужкIэ, Адыгейм, Къэрэшай-Шэрджеэсым, Къэбэрдей-Балькъэрым я адыгэ газетхэм я номер зэхэтхэр къыдэгъэкIыным, ахэр гъэхъэзырыним ХээфIыщЦэ Мухъэмэд къарууэ хилъхъэр къэIуэтгъуейш.

Абы хушЦохъэ хамэ къэралхэм щыпсэу адыгэхэм яIушЦэнин, абыхэм ятетхыхыжыни, Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и лэжыгъэр иунэтIыни, тхыль купщЦафIэ зэхуэмьдэхэр къыдигъэкIыни, «Адыгэ псалъэ», «Черкесское зарубежье», «Хасэ», «Нарт» газетхэр игъэхъэзырыни, Дунейпсо Адыгэ Хасэм, ШЦэныгъэхэмкIэ Дунейпсо Адыгэ Академием жыджэру хэлэжыхыни, нэхъышЦхэхэр чэнджэш дахэкIэ иущини, адыгэ щыпсэу республицищым сайт хуэдэ лъэпкъ Йуэху къышрахъэжъэми абыхэми нэсыни... ХушЦохъэ, къегъуэт зэман, кIуэцЦылтычи адыгэгү, иIэщи лъэпкъ гъуазэ пщЦы хъун акъыл.

И хъэл-щэныр, и дуней тетыкIэр, лъэпкъым хуйIэ лъагъу-

ныгъэр, хэлтэй шыныгъэр, жьабзэ Йурылтыр, блэкIари, нобэри, къэкIуэнүри зэрыээрипхыфыр, и къаурү Йуэхушхуэ куэдым зэрытригуэшфыр – а псори зэхэпльхъэжмэ, ХъэфIыцIэ Мухъэмэд къелэж хужыпIэнү: «Ар адыгэлI нэсц». СызэреплтымкIэ, абы хуэдэ нэхъыижхэрац нэхъыщIэхэм щапхъэ яхуэхъун хуейр.

ТХЬЭГЬЭПСЭУ Увжыкъуэ,

«Черкес хэку» газетын и редактор нэхъыщхээ,

КыПР-мрэ Адыгэ Республикаэрэ щIыхъ зиIэ я журналист, усакIуэ.

Черкесск къалэ

ЗЫМ И ХЪЫБАР АДРЕЙМ ДЕЖ НЕХЪЭС

Куэд зыхузэфIэкIа цIыхуущ ХъэфIыцIэ Мухъэмэд, и гуашIэрэ и ЙуэхушIафэкIэ щыцIэрыIуэш арди республикэм, зэрыжайIещи, абы хуэдэр закъутIакъуэш, и лэжыгъэкIэ ар псоми къахош.

Мухъэмэд и Iедакъэ къыщIэкIаш тхыльт, Iеритх зэмымIэу-жыгъгуэ куэд, журнал, газет зыбжанэм я зэхэублакIуэш. Дуней псор къызэхикIухьаш ХъэфIыцIэм, адыгэ дзэпш, лышхъэ, тхакIуэ, щIэнныгъэлI, спортсмен цIэрыIуэхэм я гъашIэ гъуэгуанэмрэ я ЙуэхушIафэхэмрэ ихутэу. Абы зэхуихъесауэ ехъумэ пасэрэй хъэп-шипхэр, сурэтхэр, тхыльтхэр, цIыху цIэрыIуэхэм я Iеритххэр. А псом щыгъуазэ ещI и лъэпкъэгъухэр, ахэр щегъэлъагъуэ адыгэ щыпсэу щIыналъэхэм, къэралхэм. Дэнэ хэкуи ныбжъэгъурэ цIыхугъэрэ щимашIэкъым Мухъэмэд. ХъэфIыцIэм и фIыгъэкIэ зэрыщIыхужац зэгуэр зэфIэкIуэдауэ щыта зэлъэпкъэгъухэр, а псори зэпешIэ абы, зым и хъыбар адрейм деж негъесыф.

Адыгэхэм я тхыдэр куууэ зыджа щIэнныгъэлIщ Мухъэмэд, абы и къэхутэнныгъэхэр доктор диссертациэ зыбжанэм я уасэш.

ХъэфIыцIэр хамэ къэралхэм щыпсэу адыгэхэм ныбжъэгъуэ зэра-хуэхъурэ ильяс 50-м щIигъуаш, абыхэм щIэх-щIэхыурэ ялъогъуазэ, езыхэри къыкIельюкIуэ. Мухъэмэд и фIыгъэкIэ адэжь щIыналъэм къагъээжаш Тыркум, Иорданием, Сирием, Израилым, Америкэм щыпсэуа адыгэ унагъуэ куэдым.

Мухъэмэд сыйтым щыгъуи мэгуфIэ, и ныбжъэгъум, и цIыхугъэм фIыгъуэ къеуэлIамэ. Зым и гъуэгүи ХъэфIыцIэм зэпиупшIакъым, зэфыгъуарэ зэижарэ бгъуэтынукъым. Ар си щхъэкIэ згъэунэнхац мызэ-мытIуэ. Си закъуэкъым: ныбжъщIэ щэ бжыгъэм дэIэпкъуэгъурэ чэнджэцэгъурэ яхуэхъуаш Мухъэмэд, абы щхъэ-кIэ и зэманным щебла къэхъуакъым.

КЫШ Мухъедин,
КыБР-м и цIыхубэ сурэтыщI.
Испания, Кадиз къалэ

УАДЫГЭУ УПСЭУНЫР ТЫНШКЪЫМ

ГъашIэ. Сыт ар зищIысыр? Тхыдэм и зы напэкIуэцI, хъэмэ зымни емыпхаэ Тхъэшхуэм цIыхум къытхуунтIыпща зэман? Гугъуш, хуабжуу гугъущ мы упшIэхэм я жэуапыр кIэнIу къэпIуэтэнү.

Пасэрэй цIыхушхуэ гуэрым жиIэгъяуэ щытат: «ЦIыхур дунейм къыщIытехъэр лIэнныгъэм зыхуигъэхъэзырын хуейуэ араш».

Тобэ, уегупсысмэ, сыту акъыл нэхукІэ гъэнща мы псальехэр! Шэч хэлкъым цыху гъашІэр тхыдэм и зы напэкІуэцІу зэрыштыр, езы цыху щхъехуэм Тхъешхуэм къыхуицІынца зэманымкІэ къэухъуреихъауэ. ЩыапхуэдэкІэ, а зэманыр ІуэхугъуэфІкІэ гъэнщауэ, укъызыхэкІа лъэпкъым уигу хуэныкъуэрэ хуэнэхуу, абы ухуэлажъэу къэбгъэцІэнныр аращ насыпым и насыпышыр. Арагъэнщ «ЛъэужыфІэ ухъу!» адыгэжым щыжиІэгъяр...

Мы гупсысэхэр си гум къынцызыгъэушар адыгэлІ щэджащэ, зи лъэпкъым зигу хуитхъэцІыкІа, зи гъашІэр лъэпкъ тхыдэм къыкІэрыпх мыхъуну зыхъ тхакІуэ, публицист, журналист, жылагъуэ лэжъакІуэ цІэрыІуэ ХъэфІыцІэ Мухъэмэд Мусэбий и къуэм хуэгъэзауэ си псальэ згъэІуну си насып къызэрихъаращ. Иджыри зэ жысІэнщи, ар си дежкІэ насыпщ, сыту жыпІэмэ укъызыхэкІа лъэпкъым ухуэлажъэу упсэуным и уасэр къэпшытэгъуейш, абы щхъэспрыкІыжкуи, Мухъэмэд апхуэдэ псэукІэм и щапхъэ гъуэзэджэу щытищ.

29

Кфар-Камэ дэт Адыгэ Хасэм и тхъэмадэ Лэужь Абдул-Хъэмид и гъусэц. 1995 гвэ

«Уадыгэу упсэуныр гугъущ», – жеІэ шэрджэс усакІуэ Бемырзэ Мухъедин. Абы къикІыр нэрылтъагъу къытхуещІ зи гугъу тиЦы, адыгэу дунейм тетыр зэрыгушхуэ лы губзыгъэм и гъашІэм.

Шалэ дыдэу щИидзауэ ХъэфІыцІэ Мухъэмэд и къалэмыйпэр жану егъэлажъэ, фІэшхъуныгъэ иІэу лъэпкъ Іуэху зэрехуэ. Абы и Іэдакъэм къыщІэкІаш тхыльт 50 хуэдиз. Ахэр нэхъыбэу зытеухуар Урыс-Кавказ зауэм и пэжкІи, иуҗыІуэкІи лъапсэкІуэд къызыхуахъа адыгэхэм ижъ-ижъыж лъандэрэ къыщыцІэдзауэ нобэ къэс я дуней тетыкІамрэ псэукІамрэц. Уримыиныни уримынэцхъеини плъекІыркъым абыхэм укъышцеджэкІэ. ХъэфІыцІэм, акъыл жанрэ щІэнныгъэ куурэ зэриІэр уигъэлажъуу, къехъекІ-нехъекІ имыІэу

жәІәф лъәпкъ гуаүешхуәм щхъәусыгъуә хуәхъуар – ар адыгәхәр зәрыса щыпІә дахащәр, щыналтә бейр къэрал күәдым, Урысейри яхту, я хъәзәрышхыпІә зәрыхъуарш. ҮкъызыхәкІа лъәпкъым гу хуабагъ машІә дыдә нәхъ мыхъуми хууиІәжу щытмә, уимыгъәпІейтейуә къанәркъым «Адыгэ мамлюкхәр», «Щикъухъащ адыгәр дунеижъым», «ХамәцІым вагъуәхәр щоужъых» тхылтхәм ущеджәкІә. Ахәр зи ІәдакъәшІәкІ ХъәфІыпІә Мухъэмәд, и лъәпкъым и гур зәрыхуитхъәшІам къынцымынәу, лыгъәшхуә хәлъыц. Пәжыр жызыІәфыр гу зыкІуәңІылъырш, щыху къабзәу дунейим тетырш.

30

Мухъэмәд зыщхъәшыт къаләр, ди жагъуә зәрыхъунци, нобә щыІәжкъым. Сирие, Хъәләб, 2001 гәә

Си фІәшхъуныгъәм зыгуәрым шәч къытирихъә хъумә, Мухъэмәд и нәгъуәшІ тхыгъәхәми идҗыри зә фыпІәджыкІыж. Абыхәм къаҳәзгъәшыну сыйхеитщ «Си гугъә – си кхъуафәжъей», «Лъәууж», «Уәгу вагъуә – щылъә вагъуә» гупсысә куукІә гъэнцІа тхылъ гъәшІәгъуэнхәр. ХъәфІыпІәм и тхыгъәхәм ящыш күәд урысыбзәкІә, инджылызыбзәкІә, нәмвыцәбзәкІә, хъәрышыбзәкІә, тыркубзәкІә Урысейм, Америкәм, Германием, Тыркум, Иорданием, нәгъуәшІ къәралхәм къышыдәкІаш.

КІәшІу жыпІәмә, ди лъәпкъ тхыдә уардәм икІи гуаүэм зигу къытхуеплъхәр нәгъуәшІынәкІә езыгъәплътыжахәм, ар дунейисо утыкум изыхаҳәм ящыш ѢХъәфІыпІә Мухъэмәд. Дауә атІә апхуәдә щыхум фыпІә зәрыхуумышІынур?! ЖәрдәмшІакІуә лъәшү щыткІәрә, абы гулъытә хәха яхуещІ Адыгей, Къәрәшней-Шәрдҗәс республикәхәм, нәгъуәшІ лъахәхәм щыпсәу и лъәпкъәгъухәми. «Адыгэ псальъә» газет күпшІафІәм тригъәкІуадә зәманыр къызәхъәлъәкІын күәд щыІәнкІә мәхъу. Сышыуәмә, Тхъэм къыс-хуигъәгъу. Ауә ХъәфІыпІәр абыхәм ящышкъым. Мухъэмәд гу-

щIешхуэ хельхъэ «Черкесское зарубежье», «Нарт», «Хасэ» газетхэр гъэхъэзырыным, дунейм къытегъэхъэным.

Абы уфIэкIыжынщи, Къэбэрдей-Балъкъэрым, Адыгейм, Къэрэшней-Шэрджэсым я лъэпкъ газетхэр зәщIыгъуу дунейм къытегъэхъэу щIехъур зи жэрдэмхэм яшыщц ХъэфIыцIэр. Мы Йуэхум адыгэхэм я дежкIэ пшIеуэ иIэм уасэ хуэщIыгъуейш. Адыгэ лъахэхэм шыпсэу зэлъепкъэгъухэм я нобэрэй гъашIэр, ахэр зыгъэПейтей Йуэхугъуэхэр ЙашIу къызэрагъэлтагъуум къышымынауэ, къыдэкъыгъуэ зэхэтхэр лъэпкъыр зы щIыжынным хуолажъэ. Арагъэнщ Мухъэмэд щIызэрихъэр Къэбэрдей-Балъкъэрым, Адыгейм, Къэрэшней-Шэрджэсым щIыхъ зиIэ я журналист цIэ лъапIэхэр.

ХъэфIыцIэ Мухъэмэд «съядыгэнш» щIыжиIекIэ щIэИэнкунын лъэпкъ дэслъагъуркъым, лъэпкъ напэм хуэпэжу адыгэлI нэгъесауэ дунейм тетщи.

Лъэпкъым хуиIэ фIыльягъуныгъэ гуашIэм и гур щIихисхъэну дақъикъэм, сыхуейшц Мелисэ Тхъэгуашэм дунейр мафIэ лыгъэм Ѣисыжым IэгъуапекIэ къригъэла санахуэ бжьитIыр Iэ зырызымкIэ Иыгъуу хъуэхъу псалтьекIэ Мухъэмэд и псэр итыну:

«Мы си бжъэр соIэт си гъашIэ ябгэр лъэужынышэ зэрымыхъуам щхъекIэ, етIуанэр щIэблэм хузогъэфащэ адыгэ лъэпкъым и къэкIуэнур нэхъ нэхуу, нэхъ дахэу, нэхъ бейуэ игъэпсыфынным сыйсугъуу».

Аүэ а дақъикъэр къэсынным ипекIэ сыхуейшц ХъэфIыцIэ Мухъэмэд къигъэшIа ильэсхэм хуэдиз Алыхым къыхупищэну. Упсэу, си къуэшышхуэ, укъызыихъэкIа лъэпкъыр бгъэбжыфIэу!

31
ПСЫХЭМЫХЪЭ Мусэ,
тхакIуэ.
Черкесск къалэ

НАТИЭМ КЪРИТХАР

ЩIыху къэс и Iэпкълъэпкъым хэпщащ къэзылъхуа лъэпкъым и псэр. Дэ фIыуэ долъагъур ди бынхэр, ди Йыхълыхэр, сыйти худиIэ фIыльягъуныгъэр щодымыр «Лъахэ» жыхуэтIэ псалтьэм кIуэцIысу. Адэжэ лъахэр гушIагъщIэлтуу зехъэныр ди лъэпкъым и щэн-хъэл нэхъыщхъэу щытищ. Хэкум худиIэ фIыльягъуныгъэм и щыхъэт наIуэш и тхыди, и хабзи-бзыпхъи щIэныр, ар пхэлтыныр, зепхъеныр.

ЩIыху пэжым еzym япэ ирегъэшыфыр унагъуэ жъэгур, унагъуэнным палтытыжыр адэжэ лъахэр. «Хамэ хэку ущыхътан нэхъэр, уи хэкужье щIэхъуэ» жызыIэфа адыгэм и гъашIэ гъуэгу гъуэмылэр Кавказырц. Адыгэм хуэябгэу къышIэкIа XIX лIэщIыгъуэм хэкукутэр къытхуихынным къышымынэу, атIэ джэшпыдзым и IэмыщIэм къильтэлъа хуэдэ, дуней хъурейм адыгэр трипхъащ.

Адыгэм и хэхэс гъашIэ дыджым тетхыхыну япэу тегушхуари, ар нэгъесауэ зыхультэкиари ХъэфIыцIэ Мухъэмэдш. Сэ къызгуроИуэр «хамэшI», «ди лъэпкъэгъу» жыхуэтIэ псалтьэхэр зэпхауз жытIэнныр зэрымытэрэзыр. Аүэ зыри пхуещIэнукъым – арат тхыдэм ди лъэпкъым и натIэ къритхар.

ХъэфIыцIэ Мухъэмэд щIалэ дыдэу и гупсысэм и псы жапIэр

наIуэ къицIыфащ: хамәшIыр хәхес шәрдҗәсхәм хәку яхуәхъунукъым, Кавказым и щIыдәхъу лъәпкъещ адигәхәри, абыхәм адәжь щIыналтәм къагъәзәжын хуейш.

Урысей паштыхым къиргъажъэу иужыкIэ Совет властым зэтриIуIа тхыдә пхуантәжъу адигәм къылтыса гуаешхуэр зыңғыгъәпшкIуауә нобәр къыздәсым екIуелIапIә зимыIәм ХъәфIы-цIэ Мухъэмәд кIуәрабгъу къыхуигъуәтыфащ. Сә соңIә, дыщәлтыхъуәм пшахъуэр Iәгум щыңгигъекIкIә, щIыху щIыкIур зәрызыгъәгүщI щIуугъәнәр налъә-нальәурә къызәрильәсым и Iәмалхәр, ахәр Мухъэмәди фIыуә ишIәу къысющохъур, сыту жыпIәмә машIәмашIәурә нәрыгъыу, ерышу адигә Iуәхум щIәроIәфри.

Ену сыйгъушикъым 1969 гъәм, Алма-Ата дәт къәрал университетым сыйдеджәу, Налшык къыщыдәкI щIаләгъуалә газетыр нызәрысхурагъәхъар, «ХамәшIым вагъуәхәр щоужъых» фIәщыгъәцIэ зиIә тхыгъе щIәщыгъуә дыдәу Тыркум и ныпым щIәту дунейпсо утыкүм батә щызыгъәшыфа адигә пелуанхәу Догу (ГъукIә) Яшар, Къаплъэн (Уашхъуә) Хъәмид, Аталай (Нагъуә) Мыхъмуд сымә яхуәгъәзам сыйдеджәм, пхужыIәжынукъым сә къәзгүфIауә щIытар.

Сә сыйзәреплъымкIә, адигә хәхесхәм ятеухуауә ХъәфIыщIэ Мухъэмәд къильыхъуфамрә къитIәшIамрәкIә тхылъу, сурәт гъәтIылъяуә ди пашхъә къирлъхъуә хәкужым щыпсәүхәм я гъашIәм щагъуэта гупсысәм хипщәфамкIә, абы къыпәхъуни, къыпәшәчәфыни димыIәу къысющохъур.

ЗыхапIыкIа лъәпкъым къыщыцIа гуаум зи акъылыр, зи гупсысәр ирихужья къәхутакIуәм и тхыгъәхәм щызәшIотаджәр Мысырыр, Тыркур, Щамыр, Иорданиер, Израилыр, Ливаныр, Франджыр, нәгъуәщI щIыналтәхәри щхъэIәтгъуәм, пагагъәм хуэзыша къәрал къулыкъум, дзәм, литературәм, щэнхабзәм, гъуаздҗәм, спортым щылтъәрызехъэхәу хьет жезыгъәIаҳәм я гъашIә гъуәгур.

Адыгә дунейр къызәшIәкъуәжыным и псәр хуэзыгъәтIылъ щIыхуещ XъәфIыщIэ Мухъэмәд. «Емызәш шәрыуә» жыхуаIәщи, ди къуәш нәхъыжыр лъәпкъ Iуәхум Iәрхуэ хуәхъупаш. «Адыгә псалъә» газетыр къыдәзәгъәкI гупу ХъәфIыщIэ Мухъэмәд зи пашәм хульокI Кавказым къыщыдәкI газет нәхъыфI дыдәхәм я IәдакъәшIәкIыр хабжәныр. «Черкесское зарубежье», «Нарт», «Хасә» газетхәми я къыдәкIыгъуәхәри абы къохъулIә. Дәтхәнәри щIәщыгъуәщ, узыгъәгупсысәщ, узыгъәгуфIәщ, гушхуәнныгъәм ухэышәп.

Зәрыжайәщи, щIыху къәс къыпоплъә зыдәкIын хуей езым и Iуашхъэ. Собжыр сә ХъәфIыщIэ Мухъэмәд идҗыри и Iуашхъэм и щыгум имыувауә, атIә докIыр, докIыр и аранәм, икIи абы нобә сыйхуопсәр и гъашIә Iуашхъэм дәкIынным тригъәкIуәда зәманым хуәдизкIи къехыжыфыну. Уи гурышIәм ухунәсыну, утөIәбәфыну Тхъәшхуәм къыуипәс, си къуәш Мухъэмәд.

ЩАКИУЭ Мусалий,
КъШР-м щIыху зиIә и журналист.
Черкесск къалә

ФЫГУЭ УДОЛЬАГЬУ

Адәжь щынальэм пәІәшіу псәухәм ди гум щыңғымрә ди насыпнышагъэмрә къыбгурлыу, ди хәкүжымын пыштықтә уемышу епхъекі ләжыгъехәм щыхэкі дә, хәхәс адигәхәм, ди гүңғым лъагъуныгъә лей щыпхудохъуме.

Сынохъуэхъу адигә лъепкъым ди гъүәргүр бүәнәхун папшіе еш умыштықтәу епхъекіа илтәс 70-м хүәдиті уи гъашім къыпищәнү.

Сынохъуэхъу лъагъу дахә хәпшү гъашім къыштықтүа гъүәтуанәм насыпнымрә гүфігъуемрә уи дамәгъуу иджыри куәдрә утетыну.

Сынохъуэхъу уи гур здәплъэм уи Іэр нәсу, уи дыгъэр уәру къепсрә уи гъашір бзәпсү куәдрә утхуәпсәнү.

Фыгуэ удольагъу, Мухъэмәд!

*Уи күүши КъушхъЭ Догъян.
Тырку Республика, Истамбыл*

ЯПӘ ПСАЛЬЭР АБЫ ЕЙТ

Хъәфішіе Мухъэмәд къыштықтүа ар «Советская молодежь» газетым щылажъэрт. Сәри еджапір къэзүхри сыйкъекіуэжау (1975 гъэ) Къәбәрдей къәрал драмә театрим сышылажъяу, усә гуәрхәр хуэсхүри сыйкүаш абы и дәж. Мухъэмәд гуаптү къыштықтүа, си хъяла-щахәри къызызмыхъулакхәри къызжылаш. Абы и ужыкіи ильесипп нәхъ дәмвүкілуу дызәгъусәу Сириемрә Иорданиемрә дыкіуау щыгаш. Абы щыгъуещ ар нәхъ гүнәгъуу къыштықтүа.

Мухъэмәд ди гупым и нәхъыжъу щымыт пәтми, япә псальэр абы ейт, сыйту жыпімә а къәралхәм щыпсәу ди хәкуэгъу куәдым ар къацтыхурт, фыши къалтагъурт. Хъәфішіе и лъепкъыр зәрилтагъум хуәдәу зылтагъуу адигәм къытхэтыр маштәп. Ар уи фіәш зыпші ләжыгъе куәд зәфіргъекілаш абы. Мухъэмәд дипломат Іәзәш, жылагъуэ ләжыакіуэ цәрәйиуэш, тхыдәдәж, тхакіуэ, журналист гъүәзәдәш. И гъашіе псор лъепкъ йүәхүм триухуауэ жыпір хүнүш.

ИУАН Владимир,
*Къәбәрдей-Балыкъэр, Адыгэ Республикахәм
щылхъ зиІә я артист.
2006 гәэ*

ЕШ ЗЫМЫШІЭ

Куәдым гу лъызытә, зәзыгъәзахуә, еш зымышірә ишірә фіәманшіеу лъепкъым хуәлажъә, куәд хуәзышта, иджыри нәхъыбәжкіе дызыштыгугъ

Хъәфішіе хәкә уей-уей ди Мухъэмәд!

Нобә хуәдә маҳуәм, уи къыкілтъыкіуэ ильесипшір йүәхукіе гъәнништауэ къыштебгъәлагъәм, уи фышіе псоми я гугъу тицінкъым, ар ди Хабзәми къекіуу къыштәкіынкъым. Аүэ фәрыштыгъе хәмымлъу дгъэнэйиу дыхуейш:

— къыштимыгъашіе инми уи гъашір, дяпекіи абы хәбгъәхъуену псори дыппшогугъ;

— уи щІалэгъуэм къалэмыр быдэү бубыдауэ жану бгъэлажъеурэ лъепкъым и зэхэцЦыкІыр къэзыІэт, щІэныгъэмрэ щэнхабзэмрэ хэзыгъахъуэ тхылъ купщІафІэхэр къыдэбгъэкІаш, псом хуэмыйдэу уасэ зимыІэш дунейм щикъухъя лъепкъыр зэрыгъэцЦыхужынэм хуэлажъеу тхыдэм лъэуҗыфІэ щыхъуа адигэхэм, псальэм папщІэ, мамлюкхэм, ятеухуахэр;

— апхуэдэуи уэри дэри нэрылъагъу тхуохъу «уи зекІуэныр къыпцихъеу», хэхэс адигэхэр щыпсэу къэрал куэдым узэрыкІуар, лъепкъэгъухэм уазэрыІушІам кърикІуэ фІыгъуэхэр. Ар и щыхъетщ Кавказым щыгъэтыжауэ, Европэм щынхэхъ лъагэ дыдэ Іуашхъэр адигэ псоми я дежкІэ маҳуэрэ хъэкъыпІэкІэ гъуазэ хъуным узэрыхуэлэжъям;

— лъепкъыр, щІэджыкІакІуэхэр бөгъэгүфІэ уи журналист лэжъыгъэшхуэмкІэ, уи ІэдакъэшІэкІ тхыгъе хъэлэмэтхэм къадэкІуу, адигэ газетым уритхъэмадэкІэрэ Іуэху щхъэпэ куэди зэфІыбох;

— а псоми къапэкІуу ухэкулІ щыпкъеу уалъытэри, Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и пашэу ухахауэ, Іуэхухэр хуэфащэу бөгъэкІуатэри

— щхъэмэхуэжь тхъэжу лъепкъ жъантІэм лІэцЦыгъуэкІэ удэсыну Тхъэшхуэм долъэй!

**БРАТ Хъесин,
щІэныгъэрлыжъэ.
Черкесск къалэ**

ЗИ БЭР ЗИ ПСЭ

34

ФІыщІэ зыхуэфащэр абы щымыгугъыу Іуэху зэфІэзыхраш. Ауэ а Іуэхур лъепкъ псом и гъащІэм епхамэ, абы и зыужыныгъэм хуэунэтПамэ, ар зи ІэрыкІ цыхум и фІыщІэр лъытэгъуейуэ инш.

КъызыхэкІа лъепкъым и Іуэху гъэкІутэныр, и анэдэлъхубзэр егъэфІэкІуэныр, и хабээр зехъэныр, лъепкъ гупсысэкІэр узэшЦынныр — ахэраш ХъэфІыщІэ Мухъэмэд къикІуа гъуэгуанэм къалэн нэхъышхъеу щиIар. Зыпэрыйт ІэнатІхэм щилэжь псоми къадэкІуу, къыдэкІуэтей щІэблэм адигэгү якІуэцЦылъу, адигэбзэр дахэу ягъэшэрыуэу къэгъэхъуным хуэнэхъуеиншэ Мухъэмэд иужърэй илъэс 17-м республикэм адигэбзэмрэ литературэмрэ щезыгъэджхэм зэрызащЦигъэкъуам, я Іуэхухэр зэрэдигъягъам, мурадыфІхэм зэрытигъэгушхуам егъэджэныгъэ ІэнатІэм пэрытхэм я деж и пшІэр щиIеташ, и адигагъэр здынэсир гъунэншэ ищІаш.

«Си бзэ — си псэ, си дуней» республикэнко зэнеуэ-фестивалым и къызэгъэпэшакІуэхэм, абы и къэпцигтакІуэхэм, адигэбзэмрэ литературэмкІэ егъэджаакІуэхэм къабгъэдэкІуу дохъуэхъу хъэлыфІу хэль псори зи фІыщІэ и анэм, и зэфІэкІынрэ Іущагъынрэ къыхэзыльтхъя и адэм я псэхэр къыхуэарэзыуэ, бын насыпым иригушхуэу, лъепкъ ехъулІэнэгъэхэм дэбжыфІуу, и уафэр къащхъуэрэ и щІыльэр щхъуантІуу, гуфІэгъуэр и Іэпэгъуу, и фІыщІэр мыкІуэду иджыри куэдрэ ди япэ итыну!

*«Си бзэ — си псэ, си дуней» зэнеуэм щытекІуахэу
ДЫЩЭКІ Марие, БЕКЬАН Масирэт,
МЭШҮКЬУЭ Іэсият, НЭХУЩ Залинэ, ХУР Мадинэ*

Вупперталь къалэм Ѣылажъэ Адыгэ Хасэм. Германие, 1986 гъэ

Паттерсон дэт Кавказ центрым хэтхэм яIуощэ. США, Нью-Джерси штат. 1988 гъэ

Мухьэмэд Токио зыщеплъыхъ авар тхакIуэ Алиевэ Фазурэ (яку дэтырц) и щхъэгъусэ Дол Розэрэ я гъусэу. Японие, 1990 гээ

36

Абхазым и ТхакIуэхэм я союзым и хъэшIэш. Мухьэмэд къыщхъэцьтыр Шинкубэ Бэгъратц. 1990 гээ

Калифорнием (США) щыщ Анахайм къалэм щохъэшІэ. 1989 гъэ

37

Пекин къалэм и пионерхэр къыIуошІэ. 1990 гъэ

ГЬУЭГУ МАХУЭ

ХъэфIыцIэ Мухъэмэд дэж

Ди вагъэбдзумэр псальэ хъэсэм
Щыдохьыр тIуми махуэ къэскIэ,
Дэрэжгъуэ уэшх ди псальэ губгъуэм
Къытошхэ, бэв ди хъэсэр хъуным щхъэкIэ.
Гъавэ къэкIуэнум жылэр хухыдолхьэ
КъышчикIыкIыну гуапэу цIыхухэм я гум.
Дэ, Мухъэмэд, ди псальэхэр къедгъэблу
ДышытхэкIэ, бгы задэм ешхьш ди гъуэгур.
Гупсысэр мажэ, зэм шы жэру къызэшIэплъеу,
Зэми ирокIуэр лъагьуэ бгъузэм лъесу.
Нобэ, укъышалъхуа махуэм, Мухъэмэд,
Ильэс блэкIахэм уардэу уакъыхэплъеу
Уитши бгы щыгум,
Куэд зэлъыбогъэцэс.
Берычэтым и лъэужьыр
Къытошыр нобэ къэс къэпкIуа гъуэгуанэм.
Иджыри зэшIэпхакъым уи шы-уанэр,
А гъуэгуанэр
Ягъэбэгъуэнц иджыри уи Iэужыхэм.
Пхурехьу ар уэ гъуэгу махуэ,
Иджыри дигухэр
Къреуэ куэдрэ лъэпкъым хуэIумахуэу!

СОЗАЕВ Ахъмэт,

Къэбэрдей-Балъкъэрыимрэ

Къэрэший-Шэрджэсымрэ я цIыхубэ усанIуэ.

ЗэзыдзэкIар УЭРЭЗЕЙ Афликц

АДЫГЭ МЭЛҮХУ

ХъэфIыцIэ Мухъэмэд деж

Адыгэ жъэгум и уэнжакъым
Къреху иджыри Йугъуэ машIэ,
СызэмыйупшIи къэнэжакъым:
Хэт а жъэгу мафIэр зэшIээзышIэр?

Адыгэ унэм и хъэшIэшым
Адыгэ псальэр ноби щоIу, —
Макъ къескIэ уи псэм къепэшшэрэ,
ИткIухьу псальэр къескIэ уиIу.

Адыгэ унэм и бжэIупэм
ЩаIэтыр хъэгъуэлIыгъуэ джэгу, —
ЩIэуакъым ноби пшынэ Iэпэр, —
ЩIалэфIхэм дышIагъэплъ я лъэгу.

39

Пшынальэр щоIу хы адрышIкIи,
КъуэкIыпIэ пшэплъым хошыпсыхь.
КъухъэпIэ пшэплъым зыкъышшIкIэ,
Адыгэ тхыдэр и пшэкIухьш.

Адыгэ къуэпс лъэпкъ мыгъэкIуэдхэр
ЗэпишIэжыфу лы щыIэху,
Псэунущ ди адигэ тхыдэр,
ИIэнущ лъэпкъым лъэпкъ мэIуху.

УЭРЭЗЕЙ Афлик,
усакIуэ

КЪАЛЭН ТІУАЩІЭ

ХъэфIыцIэ Мухъэмэд деж

УхуэIэижыщ къалэн тIуашIэ,
ЦIэнныгъэм и купкъыр къогъэпкI.
ГүгъапIэ, плъапIэ бэм уашIыр,
Ижэгъур пшIий папшIэу уоIункI.

Хасащхъэм хуэщхъэпэр къотIэшIыр.
ЦIэблэр бэIутIэIум пэшIох.
Къопхъуатэ фIым фIыкIэ къыдэшIыр,
Уигу-уи псэм ар уэ пхугуэмых.

ЕфIакIуэр кIуэтэхукIэ зэцIопсэ,
Псэ нуркIэ хъерыбэ къогъэшI.
Уи псальэм имыIэ щIагьщIэбзэ.
Ар хабзэм и щIопшу уогъэш.

Лъэпкъ къуэпсхэр уи шхуэмылакIэш.
БлэкIар ди къэкIуэнум нохъесыр.
Мухъэмэд, дэ қуэдым дыкъелакIэш.
Тхъэм жиIэм, бэв нэгущ ди бжыхъэсэр.

ХэкулIыр йохъулIэ лIэшIыгъуэм.
Гъуэгу напшIэр зылыгъуэр Iэдэжш.
А щыри зэпэшрэ зэшIыгъуу,
Ныбжъэгъу, щыдолъагъур уи деж.

КІЭМЫРГУЕЙ Толэ.

Малкэ (Ашиэбей) къуажэ

2007 газ, газатхэнэм и 21

ЛЪЭПКЪЫМ ПАПШІЭ

ХъэфIыцIэ Мухъэмэд деж

Ди бзэм, хабзэм, адыгагъэм я пшIэр
Дыхуейш лъагэу къэзыIэтыхын.
Дунейм текъухуаэ ди лъэпкъ машIэр
Адэжъ хэкум къытхуэзышэжын.

Дыхуейш флеер и къуагъ къыкъуэмьшү
Къабзэлъабзэу утыку къизыхъэфын.
Япэм и щхъэ Йуэху иримыгъэшү,
Лъэпкъым папшIэ гъашIэр зытыфын.
Уэ апхуэдэу лыгъэ пхэль къытфIошIри –
Тхъэшхуэр гъусэ къыпхухъу, Мухъэмэд!

МЫСОСТЫШХУЭ Пщызэбий,
Урысей Федерацэм шыыхъ зиIэ и артист,
Абхъазым и цыыхубэ артист,
КъБР-м и Къэрал саугъэтым и лауреат.
2000 гвэ

ХъЭХУЖЬ КУЭДЫМ Я УАСЭ

Хъэбээз къуажэ Адыгэ Хасэм къыбгъэдэкIыу адигэ фIэхъус гуапэ узох АдыгэшIым и лы щэджащэу Мухъэмэд!

Ди лъэпкъым уэ сэбэпу къыхуэпхъам и гъунэр къэшIэгъуейш.
Ар фэрэшIагъ хэмэлъу бжызоIэ, уи IэрыкI тельыиджэхэм купшIэу якIуэцIылъым хуит сицIауэ.

Уэ-э ди Мухъэмэду ХъэфIышIэ,
Хъэхужь куэдым я уасэ.
АдыгэшIышхуэми зи цIэр
Цыыху ис псоми я щIасэ.

ГуашIэ щIэмьчэу ди къуэшыр
Уузыншэну дохъуахъуэ.
АдыгэлI хабзэу, уанэшыр
Иджыри куэдрэ тхуэгъатхъуэ!

Зэманым и дыджыгъуэу лъэпкъ Йуэхухэр Iэдэм щыдэлъам яхуэмышина, яхуэмьлэнджа си къуэшым иджы «тIошIишшээриэ къи-зудаш», – жыпIэу шхуэIур бгъэлэлэнкIэ сыптешиныхъкъым!

Мухъэмэд! Уи махуэ лъапIэм бжесIэмэ си гуапэу псальэ дахэ куэд си щхъэми щокIэрахъуэ, сигуми къыхекъузыкI. А псори мыбы схуихэнкъым, ауэ IэфIыгъэрэ гуапагъэу сэ пхузесхъэр ди Тхъэшхуэм нэ-рылъагъу пхуицI!

ШЭРДЖЭС Алий.
Къэрэшней-Шэрджэс Республике,
Хъэбээз къуажэ

ТХЬЭР ЩЫХЬЭТЦ

ХъэфIыцIэ Мухъэмэд хузотх

ТегушыIыхъэм уи унэцIэм
Зигу Iеи фIыи иль яхэтц,
Зигу илъхэм Iей уашIэмынакIэ,
Зигу илъхэм фIы ярибгъэдэт.

УзыхээзыщIэр щIыкIэгъуафIэш
Адыгэ лъэпкъ зэбгырыдзам,
Уи кIэзет напэкIуэцIхэр бгъуфIэу
Берычэт Iэнэу хуэузэдаш.

Уэ зыхыбощIэ хамэ щIыпIэм
Щалъхуа адыгэм и дунейр,
И хэкум щептыжыну и пIэр
Зы лыфI гупцIанэу уопIейтей.

Уи щхьэц щIэтхъуари уимыIуэхукъым,
Уэ псэкIэ бгъэвир хэт ищIэн,
Уэ зэбгъэзахуэри ихуэнкъым
Зы тхылъ изакъуэу Тхъэр зышIэн!..

Ауэ а псоми уещIыр лъапIэ,
АдэфIым хуэдэу укъытхэтц.
АдыгэкIэ иджыри зэджэу
ХамэщIым ипIым. Тхъэр щыхъэтц.

БЭЛАГЬЫ Любэ,
филологие щIэныгъэхэм я доктор,
ШИДАА-м и академик, усакIуэ.
Инджылыз хэку, Уиндзор

ЛъЭПКЪ ІуЭХУМ СЕГъЭПІЕЙТЕЙ

Интервью

«Адыгэ псалъэ» газетым и редактор нэхъыщхъэ, Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхъэмадэ, зи ІуэхүщІафэ дахэхэм папцІэ дамыгээ лъапІэ күэд зыхуагъэфэща ХъэфІыцІэ Мухъэмэд дуней псом щикъухъа адыгэхэр зэрыгъэцІыхужынным, зэшэлЛэжынным, XIV лІещІыгъуэм щегъэжъяуэ ди лъэткъым къыхэкІа цыиххэм я псэукІар сэтей къецихъынным тэу-хуауэ лэжъыгъэшхуэ зэфІегъекІ. Мухъэмэд и къекІуэклыкІар, нобэ и ІуэхүщІафэхэр, нэхъыбэу зыгъэпІейтей гумсысэхэр щІэджыкІакІуэхэм гъецигъуэн къашыхъуну, зэгупсысын, дерс яхуэхъун күэд абы къыхахыну къытфІециIри, утцІэ зыкъомкІэ зыхуэдгъэзащ.

ЯПЭ ЛЪЭБАКЪУЭХЭР

— Мухъэмэд, дэтхэнэ цыихуми и гум къинэ зэманиц са-биигъуэр, балигъ гъащІэм щыхыхъэр. Уэри, дауи, уигу къэбгъэцІыж къышцІэкІынц уи сабиигъуэр. Укъышыхъуа унагъуэм, нэхъ гукъинэ пшыхъуахэм я гугъу къытхуэпшІмэди гуапэ хъунт.

Школым ущыщІэса лъэхъэнэм сытыт нэхъ удэзыхъэхыр, уи хъуэспапэр?

— Сабиигъуэр, дэтхэнэ зыми хуэдэу, сигу къэмикІыжынкІэ Іэмал иІэкъым. Сэ быним сранэхъыжьт, шыпхъуитху сиIэу. Ди адэр жэцц-махуэ имыIэу колхозым Ѣылажъярти, мэзым пхъэхъэ кІуэнри, пшІантІэм шыIэбэнри сэрат зи пшэ къыдэхуэр. Ауэ си шыпхъу цыкІухэр къэжэпхъа нэујж, лэжъыгъэм и нэхъыбэр сцхъэццаац. Си шыпхъуухэр узыншэщи, си щхъэкІэ синасыпыфІэу зызобжыж. Я унагъуэкІи, я бынкIIи, абыхэм къальхужакІи хъарзынэц.

Си сабиигъуэм нэхъ сыйдэзыхъэхыу Ѣытхэм я гугъу пшыимэ, уэрэд жысІэн сфІефІт. Зэгуэрым, район зэпеуэ ѢыIэу, «Верховина — мати моя» украин уэрэдэйр згъэзэцІэну сыйкыдэкІац. Зы едзыгъуэ фІекІ жызмыIауэ, сопльэри си адэр Ѣысц и нэшхъыр зэхэукІауэ. Ар Ѣысльагъум си макъыр иубыдри, уэрэдэйр пысчаш. Ди адэр лы ткІийт, Іейни дыфІэлІыкІырт. Игу иримыхын зэрыдмышІэнэм дыпылъу дыкъэхъуаш, иджыри абы дытетц.

А «цІэцхъум» и ужъкІэ ильэситІкІэ уэрэд жысІакым. ИтІанэ, сүтегушхуэри, Зеикъуэ агитбригадэм сыхыхъац. 1964 гъэм и бжыхъэм Москва ѢекІуэкл Урысейпсо зэпеуэм дыкІуэри, бжыхыпэр къи-щытхъауэ Ѣытанац. Абы Ѣыгъуэ дакъикъэ 12-кІэ СССР-м и телеви-денэм и япэ каналымкІэ эфир занцІэм дыкъигъэльэгъуат.

Уэрэд жыIэныр ноби си Iеpэгъуц. Пшэддджыж къэсихункІэ, лэжъапІэм сыйкІуэну зыцзыгъэхъэзыркІэ, уэрэд жызоIэ. Профес-сор БакІуу Хъанджэрий си ныбжъэгъуц икІи си гъунэгъуци, абы

жилэрлэг: «Мухъэмэд уэрэдкіэ дыкъегъеуш, уэрэдкіи дегъэгъуэллыж». УэрэджыІэнэры фыгуэ слъагьуми, си хуэпсанІэр нэгъуэцт: сурэтыцІ сыхъуну сыхуейт. Илъес 20-м щигъукіэ сурэт сплащ. Ублэмэ 8-нэ классыр къышызухым ди адэм сыйлигІысхьат «сурэтыцІхэр шагъехъэзыр еджапІэ сыйгъакІуэ» жысІэри, арщхъекІэ сыхээзэгъакым.

— Дэ дызэрышыгъуазэмкіэ, уи адэ Мусэбий ЙуэрыІуатэ, хъыбарыжь гъэцІэгъуэн күэд ешІэ. Арауэ пІэрэ а Йуэхум гу хуозыгъэшІар.

— Ди адэм и гъашІэр колхоз губгъуэм шихъац. Бригадири, хозяйстввэ унафэцІым и къуэдзэуи лэжъац. СоцІэж, школым сицьцІэс лъэхъэнэм, ди къуажэм цыху цІэрыІуэ күэд накІуэрт: КъардэнгъущІ Зырамыку, Шортэн Аскэрбий, Къуныжь Хъэждал, Ало ЛутІэ, Нало Заур сымэ. Хэти ЙуэрыІуатэ зэхуихъэсыну, хэти уэрэд жиІэну. Ахэр ди адэм къригъэблагъэрти, абыхэм жайлэм сфиІэгъэцІэгъуэну седауэу сицьист. Лъэпкъ ЙуэрыІуатэр фыгуэ зыщІэ зыкъом ХъэтІохъуцыкъуей Иппцэм Ѣцысэуац — Куп Исмел, Тэз Чэлимэт, Сыжажэ Къылъышыкъуэ, Щоджэн Іэсхъэд, Къазий Мамышэ сымэ, нэгъуэцІхери. ЙуэрыІуатэ, хъыбарыжь гъэцІэгъуэнхэу ди адэм ищІэм хуэдиз зи гум изыбуыда Зеикъуи Бахъсэн районми сицрихъэлІакым.

ИщхъекІэ зи гугтуу спла нэхъыжығІхэми ди адэми къяІуэтэжхэм яжь къысцІимыхункІэ Іэмал иІэтэкъым. Ауэ ди Ѣынальэ дахэр фыгуэ лъагъуным, литературэм, нобэ сицьхэт Йуэхум сицезыгъэхъэхар си егъэджакІуэ Жылау Нурбийц (дунейм зэрхэйжрэ күэд Ѣлакым, ахърэгт нэху Тхъэм кърит). Абы къызэригъэпэща хэкудж гупым сыхыхъау Ѣытгац 7-нэ классым сицІэсу. Нурбий район, республикэ зэпеуэхэм дишэрт, мызэ-мытІуэ абыхэм дыцьткІуэрт. 1964 гъэм, Лермонтов Михаил ильэси 150-рэ Ѣрикъу мацуэм ирихъэлІуэ, Псыхуабэ къыцьзэрагъэпэшт литературнэ гупхэм я зэпеуэ. Сыжажэхэ Хъэсэнбий, Маруз, сэ Пятигорск дыкІуэри, абы япэ увыпІэр къыцьтхъау Ѣытгац.

— Уи студент гъащІэм Ѣыщу сый нэхъ гукъинэ Ѣычъуар?

— Сэ сицеджа курсым зэчий зыбгъэдэль Ѣалэ хъэлэмэт зыбжанэ Ѣэсац: Абдокъуэ Іюес, Бицу Анатолэ, Гъэунэ Борис, Сонэ Абдулчэри, Джэрыдэ Арсен сымэ. Абыхэм уахэсү умытхэн пхузэфІэкІынт? Арати, «Университетская жизнь» газетым си тхыгъэхэр трезгъадзэу Ѣэздзапц. Япэ курсым сицІэсу арат абы и редактор Журавлев Алексей и къуэдзэу сицагъэувам. Еплланэ курс сыхъуа нэужь, газетым и редактор къалэныр си пцэ къыдалхъац. Ар къулыкъушхуэт а зэманным — ильэс 22-рэ фІекІа имыныбжьу апхуэдэ ІэнатІэ къуатыныр. Ректор КІэрэф Къамбо-

лэт хуит сицIат сзыхуей лекцэхэм сыцIэсыну, сзыхуэмийхэр блэзгъэкIыну. Газетыр нэкIубгъуэ цыкIуитI фIэкI хьуртэкыыми, ар нэкIубгъуиплI щытын хуейуэ университетым и тхъэмадэм деж щыпхызгъэкIаш. Хуэм-хуэмурэ газет цыкIум адигэбзи балъкъэрбзи тездээу щIэздзащ. УсэкIэ къезгъажъери, адэкIэ адигэ, балъкъэр къудамэхэм щIэсхэм я ИдакъэнIэкIхэр къытхеуэ хъуащ. КымыдэкIэ, щIэджыкIакIуэр дэзыхъэхын хыбар зэхуэмыйдэхэр теддзащ. Ауэ нобэ, ди жагъуэ зэрыхъунци, абы адигэбзи балъкъэрбзи тету щIэркым.

ЩИК'УХЬАЩ АДЫГЭР ДУНЕИЖЬЫМ

– Мухъэмэд, хамэ къэрал щыпсэу адигэхэм я деж кIуэ лъягъуэр япэ дыдэ пхызышахэм уацьщиц. Абы сыт щIэдзапIэ хуэхъуар?

– Хамэ щIынальэ щыпсэу ди лъепкъэгъухэм я Іуэху зытетым игъяцIэ лъандэрэ сыцыгъуазэцI жысIэмэ, пIы соупс. Япэ дыдэ абы я хыбар къыцIуар 1957 гъэрщ. А ильэсым Москва ѢекIуэкIауэ щытащ студентхэмрэ Ѣалэгъуалэмрэ я дунейпсо фестиваль. ИтIанэ 1957 гъэм ягъэлъэпIаш Къэбэрдэйр Урысейм зэрыгхуэрэ ильэс 400 зэрырикьюр. Абы щыгъуэ Москва кIуа ди лъикIуэхэм Сирием къикIа адигэ зыбжанэ нэIуасэ къахуэхъуауэ щытащ. Сэ, къапштэмэ, мы хыбарыр щызэхэсхар 1965 гъэрщ. Япэ курсым сыцIэсу Тыркум къикIри письмо къэкIуащ, «Адэжь щIынальэм адигэ фисыижмэ, ди Іуэху зытет къэфщIэну фыхуимэ, дызэхуэвгъатхэ» – жиIэу иту. Къэзыгхар Абазэхэ Ибрэхымт, абы и адэшхуэр 1904 гъэм ХъэпIеий иIэпхъукIаш. Ибрэхым адрес тIоцIырышицI къиггъэхьри, ди университетым и адигэ къудамэм Ѣеджэхэм, ди лъепкъым теухуауэ гууз-лыуз зиIэхэм яхуэдгуэшщащ.

1969 гъэм си хъуэпсанIэр къызэхъулIаш – гупышхуэ дыхъуу Сириемрэ Ливанымрэ дыкIуащ, КIасэ Чэмал ди пашэу. Дэ тIыгъут Адыгейм щыцI усакIуэ цIэрыIуэ МэшбацIэ Исхъэкь, щIэнэгъэлI ХъэдэгъэлI Аскэр, драматург Щхъэплъокьюэ Хыисэ сымэ. Хыисэ зауэм лъыхъужуу хэтат. ИтIанэ Шарлоттэ – Аиссе теухуауэ япэу пьесэ зытхар арат. Апхуэдэу дэ къытхэтт Цагъуэ Нурий и къуэ Хъэбыж. Сирием абы и адэ къуэш щыпсэууэ къыцIэкIаш...

ИльэситI дэкIри, КхъуэIуфэ Хъечимрэ Щомахуэ СултIанрэ срагъусэу Тыркум сицIаш. А къэралым щыпсэу адигэхэм я деж япэ дыдэ кIуар дэрят. Ди кхъухъльтэр Истамбылт къыцIысари, дэ тIыгъу урыс гупыр япэ идгъэкIаш. Дэ иужь зыкъидгъэнащ, «дыхъэмыйкIуауэ едгъэгугъэнц, тIэкIу дгъэгүзэвэнц», жытIэри. Сытми, кхъухъльтэм дыкIикIрэ дыплъэмэ, таможнэм и щхъэм дэ къытпэлъэу цыху 50 хуэдиз тетт. Абазэ Ибрэхым сурэткIэ сицIыхути, «Мухъэмэд!» жери, ину къэджащ. Ильэс куэдкIэ

зэрымыгъэгъуа зэкъуэшхэр зэIушIэжам хуэдэу дызэрызехъэрт, блэкI-кыблэкIыжхэри ди гъусэхэри, къэхъуар къагурымыIуашэу, кыдэпльырт...

Арати, абы шыгъуэ Тырку цыналъэм и зэхүэдитIыр автобускIэ кызызхэткIухьац. А лъэхъэнэраэ убж хъунущ Тыркум шыпсэу адигэхэм я тур ди дежкIэ къэгъэза шыхъуар. Абы и пэкIэ тэрэзу яшIэртэкым ди хыбар.

— Абы и ужъкIэ куэдрэ укIуаш ди лъэпкъэгъухэр шыпсэу къэралхэм. Хэхэс адигэхэм я псэукIэм тэухуаи тхыгъэ хъэлэмэт куэд уи Iедакъэ къышIэкIаш, псом хуэмьдэу нэхъапэм псэуа адигэлI цIэрыIуэхэм ятеухуаэ.

— Сэ мизэ-мыйIэу сыкIуаш адигэ шыпсэу къэралхэм, ди хэкуэгъухэри ди деж къэкIуаш. ДяпэкIи ди зэпыцIэнныгъэхэр нэхъри гъэбыдэн хуейш. Арыншэуи хъунукын — адигэу дунейм тетым шышу цыхи 10 къэсихункIэ 9-р хамэ къэрал шискIэ, ахэр гултыншэу къэдгъэнэныр къемызэгъщ. ИтIанэ дэ тцIэн хуейш ди тхыдэр. Ди щIэблэр абы шыгъуазэу, иригушхуаэ къэдгъэтэджину ди къалэнц.

Пэжц, хамэ цыналъэхэм ис адигэхэм ятеухуаэ сэри зыкъом кыдэзгъэкIаш, нэгъуэцIхэми ятхац, ауэ а псори машIэу кызольытэ. Абы тэухуа лэжкыгъэр балл гуэркIэ къэслыгтэмэ, нобэр кызыдэсэм сэ езым зыхуэзгъэувыжыр 3-щ. Ди насыти, диIэнц нэгъуэцI къэралхэм шыпсэу адигэхэм ятеухуаэ икъукIэ лэжкыгъэ шхьэпэ зэфIэзыгъэкIа. Зи гугуу спIыр КхуэIуфэ Хъэчимц. Абы кыдигъэкIа «Вечные странники» жыхуиIэ тхылъым уасэ иIэкым. ИкъукIэ гугъэзагъэу, гъэцIэгъуэну, зэгъэкIуаэ Хъэчим итхижаш адигэ хэхэсхэм я псэукIэр зыхуэдэр. ЕтIуанэ тхылъыр егъэхъэзырри, ар кышцыдэкIынум къытхуэмыгъэсу дыпопльэ.

— У ишхээ ушытхъужыну къытумыгъэкIу арац, армыхъумэ хамэ цыпIэ шыпсэу адигэхэм ятеухуаэ уэ зэфIэбгъэкIар машIэкым. «Адигэ псальэм» и напэкIуэцIхэм щIэмьчэу къытыбодзэ Мысырым, Сирием, Тыркум, Иорданием, Израилым икIи нэгъуэцI къэралхэм шыпсэу адигэлI политик, дээзешэ, тхакIуэ, спортсмен цIэрыIуэхэм ятеухуа тхыгъэхэр, сурэт гъуэтыгъуейхэр.

— Дэ апхуэдэ цыху гъуэзэджэхэр кызызрытхэкIам дригушхуэн хуейш. Абыхэм я гъашIэр нобэрэй щIалэгъуалэм, адигэ псом я дежкIи щапхъэ хъэлэмэтиц. Дэнэ цыпIэ дыцыпсэуми, дызэрыцIэн, дызэрыллыгтэн хуейш. Ауэ хамэ къэралхэм шыпсэу ди лъэпкъэгъухэм я Iуэхум сыцегупсыскIэ, си тур иригузавэу щIэнц зы Iуэхугъуэ. НетIэ къыхэзгъэшцац: адигэу дунейм тетым шышу цыкIы къэсихункIэ бгъур шыпсэур хамэ цыпIэнц. Ди жагъуэ зэрыхъунши, ахэр зыхэс лъэпкъхэм хуэм-хуэмурэ яхопшыпсыхыж. Зы илъэс

т҃оң-щэнцү хуэдиз дэкімэ, адыгэбзэр зыштэж щымыңың къэнэнкү шынагүең. Мис ар гузэвэгүең. Абы уи гур иримызынкү Іәмал илэкүйм. Апхуэдэ къэмыхъун щхъекү щапхъэхэм дегупсысаң, хэктыңңү зэкү къэдгүэтараңи, а къэралхэм шылажьэ Адыгэ Хасехэм ди щэблэр шрагъаджэ. А Йүхум хуэфашэ гулъытэ хуэтшүү, а лэжыыгъэр нэхъри щэдмыгъэхуабжьёу хъунукъым.

ДИ ГАЗЕТЫМ И НОБЭР

– Уэрэл жыңыңыр уи щасәми, сурэтьшүү ухъуну ущэхъуэпсү щыгами, а түри Іашлагъэ пхуэхъуакъым – журналист, публицист, тхакіуэхъуаш...

– Абы къежыапү хуэхъуар къесүйтэжынш. Ебланэ классым дыщүэсу, колхоз губгүэм нартыхудэч дагъякіуат. Ди гутым я лэжьекү эм төххуауэ сатыр т҃оңырыпшүү хуэдиз стхыри, Бахъсэн район газетым къытградзаң. Итланэ курыт еджаппэм щекіуэкіа нэгъуенш Йүхугъюэ гуэрым сыйтетхыхъри, ари абы къытхуаң. Апхуэдэу сыйдихъэхри, икім-иклэжым Іашлагъэ схуэхъуаш. «Университетская жизнь» газетым и ужыкіи, сэ нэгъуенш Іэнатпү зыбжанэм сыйылаң – «Советская молодежь», «Горянка» газетхэм, «Эльбрус» тхыль тедзаппэм сыйылэжъаң, газет, журнал къыдэзыгъекі Къэбэрдей-Балъкъэр тедзаппэм и унафәншүү сыйытаң. 1997 гъэ лъандэрэ «Адыгэ псальэм» и редактор нэхъышхъёу солажъэ.

Мыбы сыйкъагъякіуэну мурад щаңшам щыгъуэ, Правительствем щың къулыкъуштэшхүэ гуэр къызэупшилт: «Сыт щэуэ газетым хэплъхъэнур?» – жиңири. «Псом япэрауэ, газетым адыгэмэ щыууэ спшынуш», – жыслаң.

Газетым и зэхуэдитшыр адыгэм къылъысын хуейш – сэ жыхүесіэр лъэпкъ тхыдэм, щэнхабзэм, гъуазджэм, Йүэрышатэм, нэгъуенш Йүхугъуэхэм итеухуа тхыгъюэ щытыпхъенш. Адрейр – ар къыдэзыгъекі Парламентымрэ Правительствемрэ я Йүхуштіфэхэм яхухэтх тхыгъэхэм.

«Адыгэ псальэм» тетын хуейр мэкүүмәш Іэнатпэмрэ нобэ мыләжъэж промышленностымрэ я Йүхуштіфэхэм я закъуэкъым. Абыхәми яхуэфаң газет напэкіуэншкү шахухыдох. Арыншауэ хъунукъым, ауэ «Адыгэ псальэм» цылхухэм маҳуз къес къышагъуэтин хуейш яфілгъяштэгъуэну зэдҗэн.

Газетым сыйкъызэркіуэрэ дытетш Къэзанокъуэ Жэбаглы и ущие псальэхэм: «Фифі фымыгъэнуд, фи Іей фымыгъэншкіу» жыхиңиэхэм. Си къалэну собж дэтхэнэ дифіри згъэлъеппенш. Ди Іейри згъэншкіуны сыйхэткъым. Утыку къиплъхэ мыхъун ныкъусаныгъи щыңш, ауэ лъэпкъым зэрэн къытхуэхъу псори сэтей къэншыпхъенш. Ар щэтхъумәмә, ди щхъэ къэдгъэнштэжү арапш.

– Мухъэмәд, «Адыгэ псальэр» адрей газетхэм ебгъапшэ-

мә, дауэ хъуну? СыткІэ ефІэкІрә, сыткІэ ефәгъуэкІрә?

— Абы тепсәлъыхын хуейр сәракым. ЩІэджыкІакІуәхәрш. Ауэ апхуәдә уппІэ къышызәфтакІэ, зәрысхузәфІэкІкІэ жәуап естынци. «Адыгэ мақым» (Мейкъуапә), «Черкес хәкум» (Черкесск) ебгъап-щэмә, ТЭкІу дызыщытхъужынци, япә дитиц. Ди къуәш адигейхәри шәрдҗәсхәри апхуәдәу йогупсыс. Урысейм къышыдәкІ газетхәм я гутъу шынымә, «Комсомольская правда» газетым и гъәпсыкІэр, и макетыр сигу ирохь, ауэ тет тхыгъәхәм теухуауә ар схужыІэнукым. Уи бын ебгъәджәну уукІытәу хъәдәгъуәдахә күәд традзә. Сә нәхъ сигу ирихъыр «Труд» газетырш.

— Уә газетым и щәху псори къәпшІауэ жыпІәфыну? КъимыдәкІэ, «Адыгэ псальэр» здынәсын хуей гъунапкъэм нәсауэ къәплъытәрә?

— ИльәсищәкІэ ушылажъәми, газетым и щәху псори къыпхуәпшІэнукым. Ар зы. ЕтІуанәрауэ, «Адыгэ псальэр» здынәсын хуей лъагапІэм нәсауэ, адәкІэ ебгъәфІэкІуәж мыхъуну жыпІэныр тәмәмкым. Абы тет тхыгъэ псомкІи сыймыарәзын къыхохуэ. Дә дызәрхуейм, дызәршыпІәхъуәпсым хуәдәу газетыр хъун щхъәкІэ, журналист Іәзәхәу Къәрмокъуэ Хъәмид, Тхъәмокъуэ Барәбий, Ширдий Маринә, Шал Мухәмәд, Жыласә Маритә сымә хуәдәу уигури уи псәри стауэ утеләжъән хуейш абы. Ауэ зы лъәнныкъуәкІи гъәпшІәгъуән хъуну къышшІәкІынтәкым, ди ләжъакІуэ псоми зы хъэтІ яІамә. Ди корреспондентхәм ятх псори мәхъу схужыІэнукым. Абы къыхәкІыу журналистхәм ягъәхъәзыра тхыгъәхәм доджәж сәри, си къүәдзәхәри.

Дауэ щымытми, дыхушшокъу щІэджыкІакІуәхәр къызәрыдәтхъәхыным. Дәтхәнә ныбжыми яхуәгъеза напәкІуәцІ щхъәхуәхәр мазә къес къыдымдогъәкІ. Псалъэм папшІэ, сабийхәм, япә класс-хәм щІэсхәм щхъәкІэ – «ЦыкІураш», ныбжышшІәхәм ятеухуаш «ЩІаләгъуэ» напәкІуәцЫыр, зи ныбжъ хәкІуэтахәм яхуәгъезаш «ӘЖыпшхъэ махуәр», «Уней лъапсәр» – хадә зиІәхәм, «Шыхулъагъуэ» къыдәкІытгуәм псори дәзыхъәхын тхыгъәхәр тету догъәхъәзыр. КІәшшІу жыпІэмә, дә дызыхушшІәкіур зыщ – цыхур зәджән, дәзыхъәхын газет къыдәгъәкІынырш, адигәбзәм и дахагъәр, и къулеягъәр щІэджыкІакІуәхәм я деж нәхъәсынырш.

Фәри гу зәрыйлыфтагъәнци, яту ирих-иримыхъими, ядә-ямыдәми иужь ильәсхәм ди бзәм псальә күәд хәдгъәхъәжаш. Ахәр 300 хуәдиз мәхъу. Урысыбзәм, нәгъуәпшІыбзәм къаҳэтхыу зәддәзәкІай, псальэм и күпшІэм тетшІыхъай хәтиц. Фолъагъу: мазәцІәхәри адигәбзәкІэ тыдодзә. Нобә ди анәдәлъхубзәм машІэ хәт нәхъ зәгъәкІуауә, и мыхъәнәр нәхъ шәрүуә къуупсәль хъуну? Псалъэм папшІэ, «социалистическая революция» щыжыпІэнур сыйт? Ар ди бзәм нәхъ езәгърабгъуу къибгъэтІасә щхъэ мыхъурә?

ЖӘНӘТҮМРӘ ЖЫХЪЭНМӘМРӘ

— Уә, Мұхъемәд, мызә-мытІәу ущылаш адигәхәр шыпсәу хамә къәралхәм. Абыхәм я къуажәхәмрә дыдейхәмрә зәбгъапшәмә, сый жыпІә хъунур?

— Иджыблагъә телевиденәмкіә къәдгъәлъегъуәжащ Израилым шың Рихъәние адигә жылә ҆ыкіум шытетаха фильмыр. Адыгә къуажитІ къудей шыІәу араш а къәралми, я псәукІәр зыхуәдәм фІыуә сышыгъуазәп. Тхуэней сышылаш. Абыхәм я псәукІәр плъегъуа нәүжү, япә дыдәу узәгупсысыраш: я шхъәм пшІә хуашыж. Къаб-зэлъабзәу мәпсәу. Зы уәрам яІәкъым асфальт е мрамор темылъу. Зы лъәс лъагъуә плъагъунукъым апхуәмидәу. Я Іәштыр уәрамым кын-дагъәхъәркым. Дауи, дә дышыпсәу шынальәмрә абыре зәбгъапшәмә, шурә лъәсрә я зәхуакуш. Ауә ахәр шыпсәу жыхъәнмәр жәнәт яшІын яхузәфІәкІаш, дә дышыпсәу шыпІә гъуәзәджәр – жәнәтим хуагъадәр – жыхъәнмә тицІаш. ТІәкІу дегугъуу, кытфІәГуәхүү шытамә, апхуәдә псәукІәтәкъым дә диІәнур.

— Укъуажә унафәшІу шытамә, дауи, зәхъуәкІыныгъә шыкъом абы щебгъәкІуәкІыну кышцІәкІынт...

— Ди нобәрей къуажәхәм я щытыкІәр фәри фолъагъу. Бжыхъә, шымахуә уэтІпсытІым деж ди гъуәгүхәр зәрыхъур-шә?! Уи лъакъуашхъәм къесу ятІәм ухәсмә, абы щыгъуә унафәшІ мыхъәнәншәу араш. Гъуәгураш иджыпсту зәйузәпшыгъәм и лъагагъ-лъахъшагъым и пшальэр кызызәралытәри, ди къуажә гъуәгүхәр узијагъуәнш. Къәралыр кыбдәмәшІәпкүу сошІри, нәгъуәшІ хәкІыпІә щымыІәу ара? КІуә, куулейсиз закъуэтІакъуәхәм я тутъу умышІи, түмәнишІ къозымытыфын унагъуә күәд иджыпсту къуажәм дәскъым. Си фІәц мәхъу апхуәдә ГуәхүфІым папшІә жыләдәсхәр я мылъкум зәрышымысхынур.

Девгъәплъыт Шәнхабзәмкіә ди унәхәми. ПсәупІә бғынәжа фІәкІ зәрышицІән шыІәкъым, ушыхъәну ущымәхъашәу. Псори апхуәдәп жысІәркым, ауә нәхъыбәм я щытыкІәр хъәдәгъуәдахәп. Абы къегъәлъагъуә адигәм күәд зәрытфІәкІуәдар. Нәхъапәм хабзә, гъәсәнгъә я лъәнныкүуәкІә къуажәхәм дәлъахәм япшишу, уригуш-хуэну, уи шхъәр лъагәу уәзыгъәлъагъужыну узышрихъәлІәр машІәш. Ар псори кышцежъәр къуажә унафәшІым дежш.

Хәмәрә, девгъәплъыт ди нәхъыжъәм хабзә-бзыпхъәр зәрызә-рахъәм. И ныбжыр хәкІуэтами, и жыакІәр уәсым хуәдәу тхъуами, гуп хэтІысхъәнурә нәхъышІәм ирифым хуәдәу тІу ирифынуш. Апхуәдә пшапхъә шІәбләр зәрагъасәр? Девгъәплъыт шәшәнхәм. Ахәр хабзәкІә кыздәфІәкІыу зәи щытакъым, ауә абы я нәхъыжъым илъәс 60-м шхъәдәха нәүжү, фадә зыГуилъхъәркым. Ефәмә, зыхэт тей-

пым кыхахунуц, пшІэи щхъэи имыІэжу къэнэнущ.

Сэ сизэреплъымкІэ, нобэ адигэ къуажэ къэсиху нэхъыжъхэм я хасэ (совет) щыІэн хуейщ. Абы ишІ унафэм цЫхубзри, цІалэгъуалэри, псори фІэлІыкІыу. Къуажэм сыйт хуэдэ Іуэху дэльми, а хасэм унафаэ трищІыхъу. Апхуэдэ гуэр дымыщІмэ, лъэпкыр кІуэдынущ. Иджыблагъэ дыуэнІ сышыІаш Джылахъстэнейм щыщ къуажэ гуэрым. Щыху миниш фІэкІ зыдэмис жылэм а маҳуэм цЫхуипл зэуз щІильхъаш. А плЫм щыщу и ажалкІэ дунейм ехыжар ильэс 80 зи ныбжъ лыжъ закъуэрщ. Зыр машинэм иукІаш, адрей тур аркъэ мытэрэз ефэри игъэлІаш. Апхуэдэурэ екІуэкІмэ, ди къуажэхэр зыхуэкІуенур хэти кыгурыІуэу кышиІэкІынщ.

Иланэ мыпхуэдэ Іуэхугъуэ кыхэслъхъэнт, сикъуажэ тхъемадэу щытамэ. Иджыпсту къуажэхэм дэсыжкыям гъущІ күэбжэ зимы-Іэ. Абыхэм псоми лъэпкъ дамыгъэхэр трезгъэдзэнт. ЗыхузэфІэкІым күэбжэм хезгъэцІыхынт, зыхузэфІэмыкІым лэчкІэ трезгъэтхэнт. НыбжыщІэр еджапІэм щыкІуэкІэ е кышицикІыжкІэ абыхэм еп-лъинущ. «Мор Къардэнхэ я дамыгъэш, мыдрейр Щоджэнхэ яйш», – жимыІэнкІэ Іэмал иІэкъым. Апхуэдэурэ лъэпкъ дамыгъэхэр зрагъэцІэжынущ. Ар Іуэху жыгъейуэ кыифицремыхъу. Абы мыхъэнэшхуэ иІэу, щІэблэр адигэ Іуэхум езышалІэ къару хэльу кызыолъытэ.

50

УИ НЫБЖЬЫМ УЩЫЩТЭЖУ УПСЭУ ХЪУНУКЪЫМ

– А псом и закъуэ узэгупсысын хуейр, адигэбзэ къудейрди къуажэхэм къабзэу щыІужыркъым...

– Ар нэхъ гукьеуэшхуэ дыдэу сиІэхэм ящыщ зыщ. Пэжщ, нобэ къуажэм дэсым и адигэбзэр ныкъуэ хъуаш. Къалэдэсхэм я гугьу умыщІыххэ. Псалъэм щхъэкІэ, Налишк щыпсэухэм ящыщу ди деж зыгуэр лэжьаш къэуваэ спІэжыркъым.

Анэдэльхубзэр цЫхухэм зэраІэцІэхужым дигъэпЛейтейри, ильэсибл и пэкІэ кыизэдгъэпешауэ идогъэкІуэкІ «Си бзэ – си псэ, си дуней» жыхуйІэ зэпеуэр. Ди щІэблэр анэдэльхубзэм дедгъэхъэхыну, къедгъэцтэжыну араш абы къалэну хуэдгъэувари, хъарзынэу къехъулІэу жыпІэ хъунущ. Анэдэльхубзэм уримыпсалъэмэ, ар зумыпэссыжмэ, абы щыгъуэ умыадыгэу араш – ар дэтхэнэми гурэ псэкІэ зыхицІашхъэц.

– Мухъэмэд, хамэ къэралхэр псэупІэ зыхуэхъуа адигэхэм ятеухуа тхыгъэ хъэлэмэт куэд уи Іэдакъэ кышиІэкІаш. «Адигэ псалъэм» и редактор нэхъышхъэу улажъэу, Къэбэрдэй Адигэ Хасэм и тхъэмадэ къалэныр уи пшэ дэлъу апхуэдизым узэрыхунэсыр гъэшІэгъуэнщ. А псори зэшІэкъуэжауэ

зы тхылъышхуэу къыдэбгъэкІыным уегупсысакъэ? ДяпекІэ уи мурадхәми я гугъу къытхуэшІыт.

— Ильэсибгъу мәхъу апхуэдэ тхылъым сызэреләжърэ. Фи фІэн зэрыхъун, и кІэм нэзгъэсүнү сыхуцІэмыхъэ. Йуэху зэхуэмыйдэкІэ, я нәхъ машІерамә, маҳуэм цыыху тІоцІ ныщІохъ си деж. А псоми къышІекІуар яхузэфІэбгъэкІын хуейш... Дауэ шыгти, тхылъыр хуэм-хуэмурэ и кІэм нэзгъэбләгъаш. «Адыгэхэр» — аращ абы зереджэр. Ар бзитхукІэ къыдэкІынуш: адыгэбзэкІэ, урысыбзэкІэ, хамә къэрал щыпсөухәм адыгәр дызыхуэдәр, ди тхыдәр яшІэн шхъекІэ хъэрыйпбзэкІэ, тыркубзэкІэ, инджылызыбзэкІэ. Абы итынухәм я гугъу пшІымә, тхыльеджәм абы къыщигъуэтинуш Иорданием, Тыркум, Сирием, СПА-м, Голландием, Израилым, Германием щыпсөү адыгэхәм я хыббар, я пшэукІэ, я ансамблхәм, я артист, сурэтыцІ, политик, дзэзешә цІэрыІуэхәм ятеухуа тхыгъэхэр. КъимыдэкІэ, сурету миным нәс итынуш. Иджыпсту щІэджыкІакІуэр тхыгъэ гүущэкІэ «птичъэлә» хъунукъым. Сурэт гъещІэгъуэнхәр итмә, дәтхәнә тхылъри нәхъ «гъэткІугъуафІэ» мәхъу.

Апхуэдәу си мурадш сурэт зэхуэсхъесахәм я еплъыныгъэ Мей-къуап щезгъэкІуэкІыну. Налшык щэ щызгъэлъэгъуащ ар, Черкесск зэ спашц. Къызэхъуләмә, а еплъыныгъэм шапсыгъхәри абхазхәри хэзнынукъым, Москва дәт ди постпредствәми нэспшэсүнуш. Ауэ а псор зэбгъэхъулән папшІэ мыльку ухуейш. Сә сурэт, документ гъещІэгъуэн куәд зэхуэсхъесаш хамә къэрал адыгэхәм ятеухуауэ. Ахәр си унэ щІэлькІэ цыхум яльагъунукъым. Іэмал имыІэу музей дыхуейш ар щахъумәну. Ди лъепкъ музейм 1994 гъэм пәш къызызатати, «зыгуэрхәм ядәркым» жари Слахыжащ. Ар Йуэху хъуркъым. Сә сызэрегупсысымкІэ, дәтхәнә зы цыхури и хәкум хуэләжъену и къаләниш: ЙуэхутхъэбзацІэри, унафәцІри, журналистири — щхъэж хузэфІекІкІэ лъепкъ Йуэхум хэувапхъещ. Адыгэ хәку упсикІэ, абы фІыгъуэ къихъуэнүм ухуэләжъен хуейш, армыхъумә, «адыгәм төухуауэ мыр зләжъмә ядәну пІэрэ?» жыпІэу уи ныбжъым ущыщтәжу упсөү хъунукъым.

— АпхуэдизкІэ Йуэху күэдышә уи пшәм дәлъщи, уогупсыс: ярәби, мы лыым зыщигъэпсәхур сый щыгъуэу пІэрэ жыпІэу...

— Пәжым фыхуеймә, щәбәти тхъемахуи сиІэкъым. Зыщызгъэпсәхур си пхъурылъху цыкІуитІыр сыйщигъусәм дежш. ЗакъүэтПакъуэххәш махуэ псо яхухэсхыну щысхузэфІекІыр. Иужьрей ильэсиблым сыкІуакъым санатори, зыгъэпсәхуакІуи, ләжъыгъэ ЙуэхукІэ хамә къэрал сызэрыйшыІам и гугъу умышІмә. Ауэ ләжъигъэр си пшәм къос жысІэу си щхъэм мыгъуагъэ хуэсхыжыркъым. Сумыгъэлажъэмә, тезир къистеплъхауэ аращ.

— Ущалъхуа уи жыләжъым щІэх-щІэхыгурэ укІуэжынүи

зэман бгъуэт къышІэкІынкъым.

— Сыщыхуей дыдэм сымыкІуэжыфми, абы зэман къыхуэзмыгъуэтин слъекІкъым. Зеикъуэ си адэри, си шыпхъуитІи, абыхэм я бынхэри дэсц. Нобэми сигу къоуэ ди адэр си унэм къызэрысхуэмымкІуэр. Идэркъым, «сэ абы сымыпсэуфынукъым», жеIэри. СыкІуэжыхуи мыдэ хамэ къэрал жыжъэ куэдрэ сымылауэ, Іэджэ щІауэ ди жылэм сыйдэмыхъэжам хуэдэуц къызэрысщыхъур — си тур пIейтейуэ, абы Ѣыгъуэми, си псэм ІэфІыгъэ гуэр къышыушауэ сыйдохъэж. Куэд щІауэ сыйдэмымыжми, ди къуажэм и гүрри и цЫнэри соцІэ, Іуэхушхуэ гуэр щекІуэкІыги, Іэмал зэриІэкІэ, зыхэзгъэнэрыкъым.

— **Зы упшІэ уэттыжынут. Адыгэм тхыдэжь, тхыдэ къулей дилЭш. Ауэ дяпекІэ сыйт дэ къытпэплъэр? XXI лЭшІыгъуэм сыйту пIэрэ ди лъэнкъым къыхуихынур?**

— Абы сымыгупсыскІэ, си тур къогузэвывкI. Еджагъэшхуэхэм зэратхымкІэ, бзэ зэмымлІэужыгъуэу миних ѢылЭнци, абы Ѣыщу ильяс къэс дунейм токІуэдыкІыж тIоцІыр. Адыгэр а бжыгъэм дыхэхуэмэ-щэ? Республика монголын 490-рэ. Абы Ѣыщу «Адыгэ псальэр» къызыІэрыхъэр мин 11 ирикъуркъым. Радиор къуажхэм нэсыжыркъым, телевиденэри куэдым ялъІэсыркъым. Нэсми, адигэбзэу абы къитыр машІэ дыдэш. Апхуэдэу фIэкI ди бзэм пIцІэ хуэдымыцІыжмэ, сыйт дяпекІэ дызыхуэкІуэнур?

Ди лъэнкъым еzym и программэ, и лъэнкъ гупсысэ иIэжын хуейш. А гупсысэм и лъабжъэу Ѣытын хуейри бзэр хъумэнэриш. Бзэр кIуэдмэ, лъэнкъри кIуэдац. Арац дэ нобэ псом япэу дызэгупсысихъэр. Ар нобэ Іепэдэгъэлэл тIоцІымэ, иужькIэ ди ІэфракІэм дылъІэсыжынкъым.

Хэку тхъэмадэми куэд елъытац. Къэбэрдей-Балъкъэрым и Президент Къанокъуэ Арсен и ныбжькIэ щIалЭш. И мылъкур и акыылкIэ, и жанагъкIэ зэригъэпэшыжауэ къабзэш. Іулъхъэм и бийүэ, цЫхухэм я псэукIэр иригъэфІэкІуэнущ зэргитцIэри, абы зыпцIэгъэкъуэн хуейш. Лъэнкъыбзэхэм ятеухуауэ абы зыгуэр кърихъэжъэмэ, дэри тлъэкIымкIэ дыдIэпыкъунц. Сыти жыIи, ильяс минитху хъуауэ дунейпсо утыкум ит адигэр нобэ дызэрыува вакъэ зэвым хуэдэ зэи дитакъым, бзэм таухуауэ нобэ къыткIэцIэзэрыхъа гузэвэгъуэм хуэдэ зэи дыхэтакъым. Ауэ Алыхым жимыІэкІэ ильяс къэс дунейм текІуэдыкІыж а бзэ тIоцІым ди анэдэлъхубзэр зэгуэр яхэхуэну.

Еңсэльхэр ХъЭГУПЩЫ МуIэедрэ МЫЗ Ахъмэдрэш.
Къэбэрдей-Балъкъэр радиом щекІуэкIа зэнсэльэнэгъэш.
2006 гъэ, гъатхэнэ мазэ.

ХЪЭФЫЦІЭ Мухъэмэд

ПСЭМ И ДЖЭ МАКЬ

TxaкIуэ цIэрыIуэ Лохвицкий Михаил (Аджыкыу Джэрий)

Адыгэ лъэпкъым къыхэкIа, ильэс 31-рэ и пэкIэ дунейм ехыжа Лохвицкий Михаил (Аджыкыу Джэрий) Куржым и ТxaкIуэхэм я союзым и урыс къудамэм и унафэшIт. Абы и къалэмыр хуэлажъэрт зэньбжъэгъугъэр гъэбыдэным, лъэпкъ зэмылIэужыгъуэхэм къахэкIа цыхухэм я гъашIэр, я дуней еплъыкIэр къэгъэлъэгъуэным. Аджыкъур тетхыхащ адиги, куржыи, урыси, румыни, мэжэри...

Аджыкъум и тхылъхэм, ди дежи нэгъуэшI къэралхэми дунейм къышытехъахэм, цыхухэр дахъехыу йоджэ. Къэбгъэлъагъуэмэ, Польшэмрэ Венгриемрэ къышыдекIаш абы и роман «Ямыцыху» жыхуиIэр, Хэку зауэшхуэм таухуар. Лыххэм, инджылызхэм, испанхэм, чеххэм я бзэхэмкIэ зэрэдзэкIаш тxaкIуэм и рассказ нэхъыифIхэр.

Революционер цIэрыIуэ Кецховели Ладо и гъашIэмрэ и кье-кIуэкIыкIамрэ таухуаш Лохвицкэм и «Метехи фоч щыуаш» романыр (1973 гъэ). Цыхухэр куэду къизэрышIэупшIэм къыхэкIыу зыбжанэрэ къыдагъекIаш адигэ тхыдэм таухуауэ Аджыкъум итха повестыр – «Уафэгъуагъуэ макъыр». Лъэпкъхэм я зэньбжъэгъугъэм и университету Лумумбэ Патрис и цIэр зезыхъэр къэзыуха, Сирием щыщ адигэ бзылъхугъэ Дэбжэн Динэ ар хъэрыпыбзэкIэ зэридзэкIри Дамаск къышыдигъекIаш. «Аль-Баас» газетым абы таухуа тхыгъэхэр Тэуней тридзащ. ТxaкIуэ цIэрыIуэ икИи критик аль-Мисри Маруан итхырт: «Адыгэ тхыдэм тепсэлъыхх тхыгъэ хъэрыпыбзэкIэ къизэрыдекIар IуэхугъуэфIу зэрыштыр къэзгъэлъагъуэкIэрэ, сэ жысIэну сыхуейш ар псэм лъэлэсу, пэжыгъэшхуэ хэлъу, Иэзэу тха зэрыхъуар».

Иджы дыкъытеувыIэнц Аджыкъу Джэрий и повестыр зытеухуам, абы и мыхъэнэм. ТxaкIуэм и макь егъэIу лIэшIыгъуэ блэкIам къэхъуа гуаум – Урыс-Кавказ зауэм, истамбылакIуэм я джэрпэджэжу, абы дерс къыххын зэрыхуейр къидицIуэтылIэу. Лъэпкъым и блэкIам ухуэдэгуу икИи ухуэнэфу ушыт зэрымыххунур къыдтурегъяIуэ. Абы щыгъуэми егъэлъапIэ цыхухгъэ нэсыр, сыйт хуэдэ лъэхъэнэми лъэпкъ зэмылIэужыгъуэхэм къахэкIа цыхухэр зэпэгъунэгъу зышI акъыл нэхур, захуагъэм и тельхъэ хъуну псэр къэзыгъеушыр.

«Псэр щэи, напэ къещэху» жыхуйIэ псальэжыр повестым пса-льашхъэ хуэпшI хъунущ, сыйту жыпIэмэ, аращ тхыльри зытеухуэжар: лъэпкъ псом зигъэкIуэдащ, и напэр имыщэн, бийм лъэгүщIэтын зrimыгъэшIын папшIэ; цыху минхэм загъэлIаш, я адэжэ лъахэр ямыб-гынэн, зышалхуа щынальэм емыпшIыжын щыкIэ...

Кавказ Ишхъэрэм ис лъэпкъхэм апхуэдэу щышхуэ ялыгътэкъым, яхуземыхъэжын хуэдэу. Ар къыдогъанэри, ерагъкIэ ярикъуу арат псэемыблэжу телэжыххурэ абы ирипсэун папшIэ. ИкИи телэжыххэрт я гуашIи я пшIэнтIэпси емыблэжу. Я щынальэри къещIэрэшIаш, берычэтыр и тыгъэу, хъугъуэфIыгъуэр и бащэу. Абы къигъэнэпсеяуэ арат урыс паштыххыр. Ар, дауи, щыгъуазэтэкъым бгыльэ щыпIэхэр

«дуней жэнэт» пшыныр кызыэрүгүэкі Іуэхуу зэрышымытыйм. Абы заншылду гу лъитащ паштыхыжым зэуэну Кавказым кыргъекіуа кызыэрүгүэкі мэккүмешшилээ Кожевниковым. Абы адигэхэр зыхуэдэр кызыэрүгүрүеуэр офицер Кайсаров Яков мыпхуэдэу иреуэтыйлээ: «Зи щхъэр лажъэ лъепкъыш. Джабэ нэкүхэр, псым имылъесын хуэдэу, къат-къатурэ кызыэрагъебатэр узгъельэгъуашэрэт. Мывэшхуэхэр зэхуахъэс, ишлагымкіэ кърахъэхүурэ, зэтралхъэ, псышылээ яшыл, итанэ псы ежэхым щыщ къаутыпши – пшахъуэ, мывэклэшхь сый жыпшеми, хуэгъээыхыгъуэ щыхъухэм щызэтралхъэ. Щыпшэр зэтес мэхъуж. Иужыкіэ тафэм щыгуль фылээ кърашири абы трактутэж, сэнми щыладзэ».

А щыкіэм тету щыр къэзыгъебатэ адигэ мэккүмешшилээрэ адигэхэм ягухыа урыс офицер Кайсаровынрэ «Уафэгъуагъуэ ма-къым» мыпхуэдэу щызопсалъэ. Кайсаровым къеуатэ Бытырбыху къатишцу зэтет унэхэр зэрышылэр. Абы и щхъеусыгъуэр щыр къазэрэмешшилээрэуэ къызышхъуа адигэм кызыэрүгүэкіуу жеэлээ: «Нти, щыр уи машшемэ, нэгъуашыл Іэмали къыпхуэгупсысынукъым».

Мэккүмешшилээр дэнэ щищлэнт апхуэдэу зыжрилэм губгъуэ хуитышхуэхэр зи бащэ Урысей уэхыр и лъахэу. Ар зэрегупсысымкіэ, паштыхыир, щы и куэду щытамэ, адигэхэм яим ейсэнутэкъым...

Хъэкіэххуэкілагъещ зы щы кіапэ щхъекіэ лъепкъ гуэрим иль бгъежэныр. Паштыхыидзэм лей зэрызэрихъэр, гушшэгъу зэrimылэр хъэкъуу зи фіещ хъуа офицерыр – ар и псэм хутемыгъахуэу – адигэхэм ягуохъэ.

И лъепкъими, и къэралми, и динми епшыжыныр сый кызышхэкілар? Хеймрэ мысэмрэ зэхигъекіфу зэрыштырш. Пэжш, а псори заншылду абы и акылым нэсакъым, езыми хеилькіэ зиущэпшыжа нэужыщ къышыгүрүеуар. Кайсаровым и напэм къыхуегъэзгъыркъым дяпекіи апхуэдэу псэнуну – щхъэшшилэгупсыс, хъыжыпшыжь мэхъу. Ар егъэгулээ, и псэр хъэзаб хигъетш напэм емызэгъ илэжыну ехулда зэрыхъум. Ельагъу, егъенэхуу къызышхэкіа лъепкъым иклагъэ зэришлэр, езыри абы и джатэзэхъэу щышыткіэ, щыхугъэншагъэ хэмэильу зауэм зэрыхъэмтыфынур. Ар къышыгүрүеуэлээ, нэгъуашыл хэкішшээ имыгъуэту, зиукшыжыну хуожъэ, а игу ирильхъари ишшэну къышшэкилант, ауэ адигэхэм я лъэнэхъуэ мэхъури, и мурадыр зэрхъуэкілж.

Повестыр нэхъыбэу зытеухуар Кайсаровым и щхъэм кърикіуа насыпыншагъэрш. Ауэ абы и закъуэкъым а зауэ гушшэгъуншэм насыпынш э ишшлар. Лейзехъэхэм гушшыкі яхушири, и щхъэр здихын имышылду къышынэм, Іуэху мышхъэмпэ илэжъяш офицер Попов-Азотовым.

Къэзыухъуреихъ дунейр зэрызэлхъяар, ар цаплагъэ зэфээшшу зэрызэхэллыр зэрыхуэмшечамкіэ нэрылъагъу мэхъу ар зи щыху лмэужыгъуэу щытар. Попов-Азотовым гъашшлэр Іумпэм ишшаш, зытет дунейм зэрыхуэмшарэзыр абыкіэ къигъэлъагъуэу. Щылэм щыгъуи мыраш къыжъедекіа пасалъэхэр: «Цаплагъещ... Псори цаплагъещ».

Кайсаровым а псори нэхъ иужыыуэлээ къышыгүрүеуэжар, езыри лей зезыхъэхэм зэрашыщыр, зауэ емынэм и зэришшэхъэр къышылээжар.

Ар и зэхэшшыкіим нэзыгъэса Іуэхуэгъуэт Попов-Азотовым и күэдьири, лажъэ зимылээ адигэхэр зэрызэтраукіэри. Зэгуэрим ду-

нейр зыфIэлэфIу щыта адигэ лъепкым бгы зытеуа цыхуу и псэр хэкIырт, ар дунейм текIуэдыкIыжырт. ИкИи ар зи Iэужь залымхэм адигэр зэрыкIуэдыжыр бэрэбэнауэ макърэ гуфIэгъуэ маршкIэ ягъэльапIэрт.

Кайсаровын зэрыжиIэжымкIэ, адигэлъир щысхынишэу зыгъэжа паштыхъ къуэшым зауэр зериухам и щыхъкIэ къызэIуихат хасешхуэ. «Зэ еплъыгъуэкIэ псори бэлыхъу къызэрагъэпещауэ гуфIэгъуэт, уелъыжыпамэ – ар зауэр зериухам темыухуауэ, шапсыгъхэмрэ убыххэмрэ зэрыкIуэдыжым и хъедагъэт».

«Уафэгъуагъуэ макъым» къышигъэльэгъуаш щыху куэд ажалым зэрызэшIикъуэр. Аүэ тур зыгъэузыр, щыху щыхъхуэ мыхъуу, лъепкъ псом и КIуэдыжыкIар ди нэгу къызэрышIигъэхъэрш.

... Адигэхэр я хэкумираху. Ижь-ижыхъиж лъандэрэ Кавказым щыпсэуа лъепкым хуагъэуващ Тыркум Iэпхъуэну, е хухаха щыпIэхэм гуп щыкIуурэ зэкIэшIэкIауэ хэшIапIэ щашIыну. Абы къикIырат: лъепкым мэкIуэд, аүэ языныкъуэ адигэхэр яхъумэнущ зыкIи зыхуэмеиж, зыми имышIысыж хъепшып гуэру, музейхэм щагъэльагъуэм хуэдэу.

Адигэхэм арат я натIэ хъунур, къагъэжыIэшIам. Араш ахэр щемыдIуар «Фагъэльагъу щыпIэхэм фыIэпхъуэ, ар фымыдэрэ – Тыркум фикIыж», – жиIэу урыс паштыхым ишIа унафэм. Тыркум икIыжкIи я сэбэп хэлтэекъым, абы щыгъуэт лъапси лъахи ямыIэжу псори щафIэкIуэдьир. Ар адигэхэм фIы дыдэу къагурыIуэрт, ар къыгурыйIуэрт «урыс паштыхъ пэтIинэми».

Гъэр яшIа асльэн шырым хуэдэу хъарым зраубидэж е Тыркум Iэпхъуэу щэльахъэкIэ зальехъэж нэхърэ фIыуэ ялъагъу я лъахэм зыщагъэлэжыныр шапсыгъхэм нэхъ къаштащ. АдэкИи адигэхэм я къекIуэкIыкIам къегъэльагъуэ ахэр зишIысу щытар, лыгъэшхуэ зэрахэльяар. «ЛIэнми лыгъэ хэльщ» щыжIаIэжар езыхэрами ярейуэ, я псэр щатми мыкIуэдыжын щыхъкIэ я пицIэр яIетыфащ. Хэкум хуалэ фIыльагъуныгъэм и нурыр къашхъэштыаш. Мырат абы төхүхауэ а зэманым Маркс Карл итхар: «Адигэхэм аргуэрүүрүүсийдзэр хагъэшIаш... Дунейм тет лъепкъхэ! Абыхэм щапхъе ятефх, мис апхуэдиз хуэфIокI щхъэхуитыныгъэм нэсу щIэбэн лъепкым!»

Хэкум и щхъэхуитыныгъэр ихъумэжу, лыгъэ хэльу зи псэр зыта щыхум и пицIэр инш. Мыбдежым зи лыхъужькым хахуэу къышIэкIар – лъепкъ псом и псэр итащ, зэи зими и щхъэр зэрыхуимыгъэшхъынур итъенаIуэу, зышалъхуа щынальэр нэгъуэшIэкIэ зэrimыхъуэжынур итъельагъуэу. Ар зэрыхъуа щыкIэр тхылъым мыпхуэдэу ди нэгу щегъэкI: «Мэз лъапэм пIэ яуфэбгъуауэ хъэдэ гурышэу зэхэльт адигэ фащэ зыщыгъ щыхухъухэр, щыхубзхэр. Ахэр щылът зырызу, тIурытIу, нэхъ зэпэгъунэгъуи, зэнэIэшIи яхэту, хэт гууэшIу, хэт хъэмбыIуу, хэти джабэм тельу. Хэти и Iэ-и лъэр зэкIэшIэдзауэ, хэти зызэфIигъэшхъяа... Апхуэдиз хъэдэ сэ си гъашIэм слъэгъуатэкъым». Дыгъэм я гупэр хуэгъэзауэ, къэмыхашэу, уардэу дунейм йохых адигэхэр. А теплъэгъуэм куэдым урэгъэгупсис икИи апхуэдэ гушхуэныгъэ зыхэлья лъепкъ щхъэхуитым и щхъэм кърикIуар гушIыхъэ къышшохъу.

Лохвицкэм ди нэгу щегъэкI пицIыпIэм нэхърэ ажалыр нэхъ къэзыштахэм я гъашIэр зэрэг щыкIэр: абыхэм кий-гую, гы-бжэ къахэкIакъым – къыхштыкI яхэмиту, зэрахъаш я лыхъужыгъэр.

Зәман бзаджәм и нәлатым къыхуэмыйгъәша лъепкъым гъашІешхүэ, гъашІэ насыпыфІэ хуәфащэт.

Адыгәхәм я гуауэри я гуапэри уэрәдкІэ яштәу щыташ. Я уэрәдхәр гуххуэт, шынальхәр удэзыхъехт. Адыгә хабзәм и гугъу шынымә – захуагъәм и пә иригъәщ щыңакъым. Зауәм щыңуткИи, бгырысхәм, а хабзәр зыщагъәгъуппшәу, напәм емызәгъ яшІәртәкъым.

Тхылъым зы щапхъе къехъ. Зәгуерым гарнizon Іәташхъэ Присыпкиним и фызыр, фочышәхәр къиззәрельхәхым хуәдәу, быдапІэм дәкІат. Ар къиззәральягъуу щыңІэр къезыухууреихъа адигәхәр, заіэтри, ежъәжащ. Гарнizonым и Іәташхъәми хъыбар кърагъәшшаш: «Дә фызхәм дезауэркъым», – жаләри.

Бгырыс куәди, паштыхыыдзәм щышуу куәди зыхъа Урыс-Кавказ зауэр и кІэм нәблагъәрт. Урысхәр здынәмисауэ зы къуажә закъүэт къенәжар. Абы ахәр пәльешшыртәкъым, къуршхәм къиззәрахъумәм къыхәкъыу, ауэ ари яубыдыным къэнәжә щыңІәтәкъым – къиззәраувыхърә мазэ бжыгъгъе хъуат. Адыгәхәм хасә зэхуашәсри, абы унафә къышаштә я псэр пытыху я лъахәр яхъумәжыну. Хасәм хәтахәр зәбгрыкІыжырт, къуажә Іәташхъәм зы мәкъумәшшыщІэ къыбгъәдыхъеу къышыжриам: «Псори тәмәм хъужмә, сә сышІэльІунуш псең мәзым адэгүэкІэ къышыль сәнтхыр звәну икИи згъепшәрениу – абдежым мыңрысей щыхэссәнуш. Сә хамә щыңІэ щагъәкІ мыңрысәл мәјүжыгъуэ гуэр къезгъуэтапи, щхъе хуәдизу инш, фоумә дахи къыкІәрех, ауэ икИи щабәщ щыхубзым хуәдәу. Сә а хәхәсир ди мыңрысейм дәзгъәкІәнши, щыхухъум ешхуу Іәбыдәльәбыдәу, щыңІәми хуәмыйгъегузавуу зыкыиужыныш».

56

Абы жиlam къыхош адигә мәкъумәшшыщІэ фылым зәрышІэхъуэпсыр, мамыр гъашІэр зәригъәльапІэр, нәмисымрә хабзәмрә Ыыгъыным шыңІешхүэ зәрыхуишыр. «ХабзәмисшІэ емыкІухыщ», – жеңә абы. МәкъумәшшыщІэм хъекъыу и фиәц мәхъу дәтхәнэ лъепкъри лъепкъ зыщыр, ар зыгъэйумахуэр хабзәрауэ. И Іүэху еплыкІәри пәжш: зи хабзәр зымыЫыгъыж лъепкъыр хәкІуәдәжу хуожъе. Араш дәтхәнэ бийри лъепкъ хабзәхәр гъекІуәдәжыным щыхуәрершыр. «Уафғуауагъуэ макъым» хәльш а гupsысэр.

А Іүэхур къиззәрлыгүэкІ Іүэхуу зәрыщымитыр повестым щыубзыхуаш. Шапсыгъхәм псори зэхуагъадәрт. Зы щыхум адрайм захиІәтыкъыу е зы гуп гуэр бжышшәр иубыдрә унафәшІ хуууэ ядәнүтәкъым. Кайсаровыр абы щытепсәлъыхъкІэ жеңә: «Ди паштыхыыгъуэм лъэкІ къигъәннакъым шапсыгъхәр игъекІуәдән папшІэ. Апхуәдизу ерышту а Іүэхум иужь щитым щхъэусыгъуэ Іәджә иІэнкІэ мәхъу. Ауэ, псом ящхъеу, паштыхыыгъуэм хуәшәчакъым ахәр щхъэхуиту зәрыпсөур. Сыту жыпІэмә, хъезаб хәмискыуу псөү урыс мыжыкъри абыхәм ядәпльеину хуежъәнүт. Зәрынәрлыгъуущи, апхуәдә щапхъэр паштыхъ къэралыгъуэм шеүэ къытхуэнкІэ шынагъуэт».

А псальхәм нәрәрлыгъуяшІ паштыхым Кавказым шригъәкІуәкІа зауэр езы урыс лъепкъми и бийүэ зәрыщытар.

«Хэт сымә абы теунәхъуахәр?» – жыпІэмә, абы теунәхъуаш фадә фIәкІа къафІәмы Іүэхужу зэйыхъа офицерхәр, я унагъуәхәм япІәшІэу ильәс тошІрә тхукІэ къулыкъу зрагъашІэу щыта урыс сәләтхәр. Я Ыыхълыхәм зәрашшІәгүпсисым щхъэлажъе ишІа урыс сәләтхәм я дунейр мыгъуэу яхъырт. Я бампІэр нәхъ куу ишІырт щIәзаури щIәдауэри

къагурымыгыуэу лы зэрагъажэм, ящыш қүэдым я хьэдэ къупшхъэхэр хамэ щыпшэм къызэринэм. Зэштегъеуэу ялэр шагырти, я гуаур абыкІэ ягъэундэрашхъуэрт.

Кайсаровыр ныбжъэгъу хуохъу офицер хъыжэ Закурдаевым. Япэ зэманым Яков къыгурыйакым а капитаным езыр зэрышымыту зыщышиыр, цыху нэжэгужэу фэ щызытргъяэр. Абы теухуаэ Яков мыращ къиуэтэжыр: «Чэф игъутамэ, Закурдаевыр гуитшхбит хъурт, зыгуэрым иригуавэу, зыгуэрым иринэшхъейуэ. АдэкІэ сыйт хуэдиз иримыфми, нэхъ къежанауэ гу льыптэнутэкъым. Ауэ ину дыхъэшхыу, псальэу иригъажъэрт, дэ т'ум хуэдэу гъашшэм игъэуна щымыгыи ярейуэ, езыми сэри ар ди фІеш щыын мурадыр илэу».

Зэгуэрым фадэр фыгуэ къызыпкърыхъа Закурдаевыр Александр Етгыанэм и сурэтым и пашхъэм иувэри кИияш: «Зи щыхыыр лъагэ паштыхъышхуэ, уэ дзыхъ къысхуэшшца кхъэр къызыхуэтыншэш – мыбы щалхъэр нэхъыбэ мыхъуамэ, нэхъ машшэ хъуакъым».

Абы и ужъкІэ, и нэхэр зэблэппльу, ар къызэппльэкIаш, ешшэкъуауэу Иэнэм бгъэдыхъэри шэнтэм тетгысхъаш, и щхъэр шынакъым тригъашшэри къэгъаш.

Кайсаровым, адрай офицерхэм хуэдэу, шагыр ефэныр нэрыгъ щыыркъым. Ар ящыштэкъым «т'ум шыгъуэми зы ажалщ сщэлъри, си ажалыр къэсиху зэрыхъуу гъашшэр схынш» жызыгэхэм. Яков фыгуэ щыгъуазэт заур зыхуэдэми, хуитыныгъэр зищысми. Аращ мыпхуэдэу щыжигэри: «Сэ сщэлъри ди гумрэ ди псэмрэ дэ дыхуитиж, а хуитыныгъэр зиэми демыфыгъуэж дыхшихъунур дашшэшми, апиондэху сыйт хуэдэ зэхъуэгынныгъэ къэхъунуми...».

«Дэ щэнхабзэрэ щэнныгъекІэ абыхэм детэнущ», – жыпшэурэ лъепкъ щыгыухэм я лъапсэр бгъэгъуным нэхъ напэншагын сыйт щыгэ! Арат паштыхъми абы и блыгушшэтихэми дунейм щагъэхъыбарыр, адыгэ хэкур щагъескІэ, шапсыгъхэр, убыххэр, бжъэдыхъухэр, абээххэр, кИэмыргуейхэр щызэттраукІэкІэ. Зи лъепкъыр а зэман бзаджэм кыфыгъэм, щэнныгъэншагъэм къихээзымыгъекІхэр нэгъуэшшлъепкъхэм сыйтэт зэрэгфынур?

Абыхэм хуэдэу щыхугъэр зыгъэпудын, ар хэутэн зыщыын къэгъуэтыгъуейт. «Залымхэр, лыукІхэр дяпэки дунейм къытремыхъуэ, адигэхэм я нэгу щэкилар нэгъуэшшхэм я нэгу щэремыкыжкІэ», – жиэу гупсэс нэху хэлъш зи гугъу тщы тхыгъэм.

Жыпшэхуаагъуэ макъыр» урысыбзэкІэ ятхауэ щыгэ, тхыдэр къэзыгыутэж нэхъ тхыгъэфIхэм ящыш зыуэ.

... Михаил Юрьевич си адэм нэхърэ зы ильэскІэ нэхъыжыт. Ауэ, ныбжъми емылъытауэ, сэ абы сриньбжэгъуфт. Мазэм зэ-тээу дызэхуэтхэрт, ди гуфыгъуэ, гукъеуэ зэхуэтгыатэрт. Зы ильэси дэкIыртэкъым дызэхуэмызэу – е Налшык, е Тбилиси, е Москва. Мис абы щыгъуэ адыгэ лъепкъым и дыгъуасими, и нобэми, и къекIуэнуми и гугъу дымышшу къанэртэкъым.

Утегыжкъым нобэ щыльэм, ди къуэш щэджашш, удиэжжкъым, Михаил лъапшэ. Ауэ зы адыгэ псэууэ дунейм тетыху, уэ игу уихункъым!

ХАМЭЩЫМ ВАГЬУЭХЭР ЩОУЖЫХ

Анкара Тыркум и къалащхъэ къудейкъым, атэ мэжджыт инхэм ящхъэштыт мазэ ныкъуэхэмкэ уафэгум зыхуэзыш щыхъэрц. Куэд уигу къегъэк а муслымэн дамыгъэм, куэдым ургэгэгупсыс вагъуэмрэ мазэ ныкъуэмрэ зэрэзэхъэллам... Си щхъэм къищхъэрыуа гупсысэр пшагъуэ кылф щылэу псэм тегъуалхъэу, аргуэрү си нэгу кыышцэувэну кыышцэкынт зи гъашцэр хамэшчым щыункылаа ди хэкуэгъу нэхъыжхъэр, аүэ зытэлайкэ щима Айхан, гуейщеин зэрэшцээдзэм гу льита – псальэмакъыр нэгъуэшчылэкэ триуэнтэж хисэпу, къэпсэлъаш:

– Пшыхъэшхъэ дахэш ныщхъэбэ, зэкъуэшитэ зэхуэзам Алыхыр къытхуэупса пэлъытэш.

Пэжу, дахэт пшыхъэшхъэр. Анкара и щыгур щымт, уафэгу къабзэм щыблэ вагъуэхэр къызэрыш псы щыхъэфэ уэмым хүэдэу. Нурыр къыурихырт мазэ къышцэклагъашцэми. Вагъуэхэр пшыпшырт, я къарукэ зэрэзэхуэмыдэр белджылыуэ. Асыхъэтэм уэгум къылэпыхуа вагъуэ закъуэр, щым къыхуел щылкэу къэльеийри, ункылааш. Ар вагъуэиж жыхуалэу дызэрыцьыкlu льандэрэ зи гугуу къытхуашцырт. Нэхъыжхъэм жалэрт цыхуу къэс еzym и вагъуэ уафэгум щилэжу, икли ар дунейм щехъжым деж и вагъуэри ижу, аүэ иджыпсту сэ шэс сихъэфынут ар мыпэжу. Си гупсысэр вагъуэхэм яхэбжэхъуат, Айхан и псальэм пэздзыжынла зэрэхуейр сцыгъупщэжаа. А дакъикъэхэм сибу къэклаш мыйр: пэжц, мыйлээм куэд щолэ, аүэ къызэхымыклюу цыхуфлу, зи гъашцэри зи гуашцэри бэм хуэзыгъэлэжъа цыху угъурлыуэ, цыхушхуэу, аүэ дауз пхужылэн апхуэдэм и вагъуэр ижу. Апхуэдэр ллэркъым. Апхуэдэр дунейм ехыжми, куэдлыркъым, атэ вагъуэшцэу уэгум къоувэж, алъандэрэ игъэдэха, илэта щыгум щхъэузых хуишца и гъашцэр вагъуэм хуэклияа.

Дэтхэнэ зы къэралыгъуэми ешхуу, тырку уафэми къышоблэ апхуэдэ вагъуэ куэд. Абыхэм яхэтш адыгэ вагъуэхэу хамэ уэгум зыщызыштэхэри.

Лъабжъэ быдэ

Пшапэр зэхэуэу цыхухэр зэгъэжа нэужьи, куэдрэ блэрт Аданэ къалэм щыщ унагъуэ гүерым и зы щхъэгъубжэ. Адэмрэ къуэмрэ яку иль лъагъуныгъэр нэхъри щигъэбидэжырт а түм егъэлеяуэ музыкэр фыгуэ зэралъагъум. Езэши шхэи luэхум къыхэмыхъэу ахэр куэдрэ щысыфынут музыкэм ехъэлла luэхухэм ирипсалъэу, макъамэ зэхалъхъэу. «Адэ зэрэшц къуэиращчык» псальэжъыр нэрылъагъу щыхъуат мы зэадээзэкъуэм я деж, аүэ иухатэкъым а түм гу зээчхуэну...

Къулыкъу хъарзынэ илэтийгэл Хъуршид – адэм. Ар министру щылажъэрт сультлан Абдул-Хъээзиз и деж. Хабзэншагъэмрэ гүщэгъуншагъэмрэ зигу темыхуэхэм ящыщт Хъуршид. Арауэ къышцэкынут щхъэусыгъуэ хуэхъуари, Истамбыл ирагъэбгынэу, Аданэ зэрэшэпхуум. Хэхэс гъашцэм и дыджагъыр къанэ щимылэу абы игъэунэхуаш. Зэхэзехуэн ящуу, тыншыгъуэ кърамыту Хъуршид и дунейр ихьырт, аүэ а посом щхъэки къимыгъанэу, абы хуэфчэкырт и

къуэр цэрыгүэ зэрыхъуну гүэгу пэжым тригъэувэн.

Пицыхъэшхээ гуэрым Хъуршыд гувауэ унэм къыщыхъэжат. Абы и гугъэт сый щигъуи къыпэлтээ щыс и гурыфыгъуэр – и щалэр – къыпежээ зыкъыпщэхидзэн, арщхэкээ пэшыр ӏеүэльяуэншэт: Мухълис тежеят макъамэ къызригъэкээ ӏемэпсымэм. Анэ куэцл тыншым ильу ӏуриха фэкээ умыщлэну, ӏэфл дыдэу жейрт ар. Хэт ищлэн а дақынкъэм абы пицыхъэпли гуэрхэр и нэгу щэклами, музыкант цэрыгүэ зэрыхъунум ехъэлла гупсысэхэм я щэдзапли дэхъуэлскыу, къыхэскылами, ауэ а гъуазджэ лэужжыгъуэм итхъэкъуат сабийр, абы и льым хэту къальхуат, абы и гъащлэ хъунут.

Уз бзаджэ къеуэллауэ плем хэлтэ Хъуршыд. Абы и нэгу къыщэувэжырт и гъащлэм щыщ пычыгъуэхэу гуныкъуэгъуэклиэ шиуахэр, гущлэм щыщлтысыкла хъэзабхэр. Зэхэзехуэн ящл зэпытурэ хамэццым и гущылагыр зыгъэва цыхур щыщтэртэкъым ажалым, ар абы хуэхъэзырт.

Тээклю дэкимэ Хъуршыд и наплэр зетриплэнут, тээклю дэкимэ зы псэклиэ нэхъ машлэ хъунут мы дуней хъурейм цыхуу тетыр, ауэ ар гужьеиртэкъым, адигэлтэй хэлтэ хабзэ шылэнгъэр щыбелджылыт абы и деж. Ауэ а льым илэт зыхунэмисауз, къехъуллэнни имыуха зы мурад дахэ. Мис ар игу къыщлитхъырт Хъуршыд. Аргуэрү и нэгу къыщэувэжаш и щхъэгъусэм жрилауэ щыта мурад щэхур:

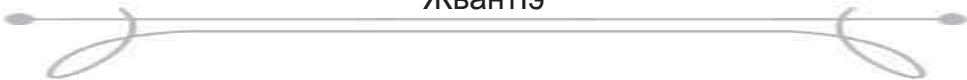
– Си нысэфл (арат ар и фызым зэрэджэр), Мухълис ильэс пицыхъули эзрыхъуу Мэзкуу згъэкүенущ музыкэм щыхуезгъэджэну икти абы иужькльэ зэи къремыхъэж мы тырку щынальэм. Щрепсэу ар адэжь хэкум...

«Гугъэр адэжь щэиниыфлщ» жызылам пцы иупсакъым. Мухълис ильэси 8 ирикъуатэкъым Драмэ къалэм яхуа унагъуэм къащхъэшыт я адэр лээуэ щыщлальхъэжам. Ауэ щалхъэжар Хъуршыд и закъуэтэкъым, атлэ абы щыгъуу къэгъазэ имылэу күэдат мурад нэху илахэри.

Иужькльэ зэанэзэкъуэр мээлхъуэ Салоники алыдж къалэм. Мухълис и ныбжыр ильэс пицыхъули иту и япэ дыдэ макъамэр етх. Илъэсилл дэклри, и анэм и лъэлукльэ абыхэм 1904 гъэм Истамбыл псэупли ящл. Мыращ щалэшлэм и лъэкыныгъэхэр къыщлэплиар: гъуазджэм адэм хухиса «жылэр» узыншэт икти күэдкльэ узыгъэгугъэт. Ар Истамбыл музыкэ еджапли щыщлтысхъэ икти фы дыдэу къеух.

Хъуршыд ишэча хъэзаб псом пэджэж пэллэтыту, 1908 гъэм ильэс 19-м ит щалэм политикэм зрет. Мухълис зргъяашлэ франдыхъбээ икти журналист ӏещлагъэ зргъэгъуэт, арщхэкльэ пэжыр хэутэн щащл, пцыл гъащлэ щрат капиталист дунейм күэдрэ щагъэбэуакъым ар хъэуа хуиткльэ – хъэпсым ирадзэ. Щолопхъуэжки, Европэм маклыэ. Ауэ унагъуэр зи псэм къыщлитхъ щалэм къильхъуэу щедзэ абы гъунэгъу зэрызыхищыхын гъуэгу, арыншами Сэбэхъэддиным Тыркум итээзэжынүм хуэлажжэхэр машлэтэкъым. Арати, къигъээжыну хуит ящлри, ар Истамбыл пэгъунэгъу къуажэ гуэрым дагъэтлыхъэ, тепшэхэм я ӏизыныншэу дэкл мыхъуну.

Мухълис щэрышлэу зретыж музыкэм. Иджы дунейм къытехъэу хуожьэ цыхухэм гунэс ящихъуа опереттэхэр, маршхэр, ӏуэхугъуэ зэмыллэужжыгъуэхэм теухуа фантазиехэр, уэрэдхэр. 1922 гъэм къыщлэдзауз адигэ щалэр егъэджаклуэу щолажьэ Истамбыл щыщ Бешикташ хъэблэм дэт музыкэ еджапли. Абы щеджа күэд артист хъуаш, я зэфлэкъимрэ я щэныгъэмрэ гъуэгу тэмэм игъуэтри.

Мухълис и музыкэ хыилмыр бэм къащ!ат. Ар гурыхъ зэращыхурт тырку кино зыбжанэм я макъамэ абы щрагъэтхари. Сэбэхъэддиным опереттэрэ музыкальнэ пьесэү и Ыдакъэм къыш!эк!аш 25-м нэблагъэ.

Гукъутэгъуэрэ нэшхъеягъуэрэк! гъэнц!аш «Адыгэ жъэгур блэж-къым» жыхуи!э гыыбзэ-макъамэр. И адэм зыш!игъэдэуу щита хэкужь хыбархэрт, Кавказым хуи!э лъагуныгъэрт абы лъабжэ хуэхъуар. «Гугъуш адигэ жъэгур хамэц!ым щыщипхумэну, ар зэхэммыкъижу Тыркум щыгъэблэну» – макъамэ нэшхъеягъуз и бзэк! арт къи-иатэр композиторым.

Псэ хъэлэл зи!э цыихут Мухълис. Лъагуныгъэ къабзэ абы хуй!эт Мэлэчк!э зэджэ пщащэм, Истамбыл дэт театрим и артисткэм, аүэ к!эш!т а т!ум яку дэлъа юфлагъыр: щ!алэ дыдэу, и дахэгъуэу дунейм ехыжащ Мэлэч.

Къытепсыха гуаэ хъэлъэм икъутащ Сэбэхъэддиным и гъаш!эр. Хебалы Адак!э зэджэ хыхъуанэм щи!э санаторэм щ!элъу 1947 гъэм дунейм ехыжащ тырку гуазджэм жумарту хуэлэжья композитор цэрий!уэр.

Тырку музыкальнэ щэнхабзэм увып!э ин щызыуубыда а адигэл!ым и гъаш!эмрэ и лэжыгъэмрэ тухууаэ куэд ятхыжащ. Абыхэм къа-гъэлъагъуэ пщ!эрэ щыиху композиторым игъуэтар.

Мухълис гурыхуэт, абы и музыкальнэ пьесэхэр къанэ щымы!эу гук!э ищ!эрт. Псоми я гугъу тхуэмыщ!ми, лэжыгъэ зыбжанэ я ц!э къит!уэнц, гуазджэм лъабжэ быдэ щагъуэтаэ. Абыхэм ящыщ Ѣ пьесэхэу «Маф!эшхуэ», «Лъагуныгъэр уахътыншэц», музыкаль-нэ гушы!эхэу «Шатрзаденар», «Захъэрэ», «Айшэ», «Монбей», «Сэр папщ!э», «Уей, си анэу Къайсер!», «Утыку», «Цыихубзхэм ягу ирих щ!алэ», опереттэхэу «Хэк!ып!эншэ», «Зухра», «Гюль Фатмэ», «Лъа-гъуныгъэм и еджап!э», «Пщым и лъагуныгъэр», музыкальнэ ревю-хэу «Мазэ ныкъуэ розэ», «Цыджан лъагуныгъэр», нэгъуэш!хэри.

Мухълис и Ыдакъэш!эк!хэр икъук!э Ызээу еzym зэридзэкырт, нэгъуэш! музыкальнэ Ыэмэпсымэхэм кърагъэкын папщ!э.

Кавказым, адигэ хэкум ятеухуаэ абы итхащ лэжыгъэ зыбжанэ ик!и ахэр уващ къызыыхэк!а лъэпкъым напэ хужьк!э зэрыгъэдэтам и щыхъэту.

Хъуршид и бынунэр Драмэ яхуаэ щыщы!э лъэхъэнэм абы и уна-гъуэм къральхуат Нэуэсэр зыфлаща хыдджэбз цык!ур. Цыихубз да-хэт Нэуэсэр и анэр. Гъэш!эгъуэныращи, абы и шыпхум иphъу адигэ пщащэ Шэрджэс Кариман 1932 гъэм дуней псом цыихубзу тетыр дахагък!э щызэпрагъэуам щыгъуэ япэ увып!эр хуагъэфэшт.

Нэуэсэри къыдалхуат, и дэлху Мухълис хуэдэу, музыкэм и гууэгунэ гугъу щыихък!э гъэнц!ар зэрызэпичыфын къарурэ зэф!эк!рэ. Фортепианэ гуазджэр тырку музыкальнэ щэнхабзэм япэ дыдэу хэзыихъаэр а зэдэлхууэшыпхъурц. Аф!эк!а ямылэжьами, ар-къудейр ирикъунт а т!ум я ц!эр тырку тхыдэм къыхэнэн папщ!э, аүэ зэф!эк!ышхуэ зыбгъэдэлъит!ыр абы къышызэтеувы!акым: мура-дымрэ лъэк!ыныгъэмрэ зы нап!э хъуати, гугъэшхуэм дыгъэпс пэлты-тэу къыхиширт дунейр дахагък!э зэрихуэпэнухэм щыщ къэхъугыт!

Нэуэсэр щеджащ хъыдджэбзхэм папщ!э щи!э франджы школым. Абы щрагъэк!уэк!ауэ щита зэпеуэм адигэ ныбжыщ!эм жыжъэрэ гу-нэгъуу зыри къышылъэш!ыхъакъым ик!и япэ увып!эр къыхуагъэфэ-штат.

Адэр ящхъэшымытыжми, гугъап!э дахэхэр Іәш!ыб ищ!ыртэкъым Мухълис. Ар хуйт еzym нэхъ зыхищы!к! Іәш!агъэм и шыпхъур иригъуазэу ц!ер!ыуэ ирихъуну. «Хэт ищ!эн, уесяту я адэм къигъэнагъэнки хъунц и бынхэм музыкэм зратыну», – апхуэдэ гукъэк! угъэш!, а тум я ерыщаагъыр къэплъитэм.

Ильэс пщык!ущым иту арат Нэуэсэр полькэ щызэхильхъам. Ехъул!енныгъэф!хэм я щ!эдзап!эт ар, и къежъап!эт тырку музыкальнэ гъуазджэм и вагъуэш!эу къэунэхум.

Нэуэсэр дэк!уауэ щытащ Эдирне къалэм и губернаторым и къуэ Куэкудэш Мухъэмэд-Хъэлий, ауз к!эш! дыдэу къыззетекъутащ уна-гъуэ насыпыр: ильэсит! ф!эк!а дэмьик!ауэ, франджы-инджылыз зэрыхъуакуэхэм здезауэм, Чаныкъалэ и Іәш!элъашэхэм деж къышаукаш Нэуэсэр и щхъэгъусэр.

И дэлхум ешхъу, Нэуэсэр къехъул!акъым насып и!эну, ауз абык!э гузэрыдзэ ищ!у Іәш!ыб ищ!акъым гъуазджэр. Куэкудэшхэ я нысэм и гъаш!эр триухуащ !уэхугъуит!ым: и щ!алэ Аднан ф!ым хуэгъэсэним-рэ музыкэм хуэпжэйн!имрэ. И дунейр иухыхунк!э псэ къабзэрэ гу хъэлл!к!э а тум яхуэлэжъаш адигэ бзылъхугъэр.

Куэкудэшыр хабээ дахэрэ нэмьсышхуэрэ зыбгъэдэлт. Абы хэлья хъэллыг!хэм ящыщ зыщ мыр: 1947 гъэм и дэлхур дунейм ехижиху Нэуэсэр утыку къихакъым. Композиторым и Іәдакъэш!эк!хэр зыми иригъэлэгъуакъым ики Тыркум исхэм ящ!акъым пасэу къэунэхуа вагъуэш!эм и нурхэр еzym зэригъэпш!уужыр.

Мухълис итххэм япэмыхъуну хъэмэрэ ахэм яфэгъуэкъыну аратэкъым абы къигъэш! музыкэр. Ар апхуэдэу щытами тырку музыкальнэ гъаш!эм «Куэкудэш Нэуэсэр!» щыжригъэш!ефын!тэкъым. Абы и гуращэ дахэр зытеухуар зыт – ф!ыуэ ильагъу и дэлхуу закъуэм зэрэн хуэмьихъунырт. Ики ар игъэпэжащ.

Иц!эр бэм зэхахыу и акъылым къигъэш!ыр гунэс ящыхъун щхъэк!э Куэкудэшым къызэрин!кын хуйт !уэхугъуит!. Яперауэ (ар щ!эхъумэни хуейкъым), Мухълис иужьк!э музыкэ уафэм зыщып!этыныр !уэху джэгутэкъым; ет!уанэрауэ, абы зэрэн къыхухъурт зэрыц!ыхубзыр. Иужьрей щхъэусыгъуэм къыххек!к!э куэдрэ ек!уэкаш Нэуэсэр и Іәзагъыр зыуи кърамыдзэу. Абы къыдэк!уэу къальтытэрт итх макъам-хэр тырку классическэ фащэм пэжжийэу.

Ар и зы!этык!эт Куэкудэшым и музыкэ вагъуэм. Щ!эдзап!эм Іэнкуныгъэ гуэрхэр щы!ами, иужьк!э зэуэ бэм ипхуэташ адигэ бзылъхугъэм и уэрэдхэр, музыкальнэ фантазиехэр, къызэрыфэ макъам-хэр, опереттэхэр. Тырку музыкэм лъэбакъуэ узыншэ езыгъэча композитору уващ адигэ бзылъхугъэм и Іәдакъэш!эк!хэр.

Гугъэ Іәубыдьып!эншэ

Псыжь адрыш! икла Лыхухъя Абдулыхъ и унагъуэм Самсун вилайетым щыщ Къэуакъ къуажэр егъэзып!э зэриш!рэ куэд дэмьик!ауэ, 1889 гъэм абы къыцохъу Ауни зыфлаща щ!алэ цы!к!ур. Сабийр мазих ф!эк!а мыхъуауэ, Абдулыхъ и бынунэр Истамбыл егъэлэпхъуэ. Етхуанэ классыр къиуха нэужъ, щ!алэр адэк!э иримыгъаджэмэ нэхъ тэмэму къельтытэ адэм. Ауз ныбжыщ!эм щэхуу зригъащ!эу щ!едзэ сурэт щыныр. Хъуапсэрт сабийм и псэр, гугъэр, емылыджти, Іәубыдьып!эншэт.

Щығыуэлъыжкіи, къыштытәджкіи, щышхәкіи, къыштихъкіи щәчә имыләу Ауни и псәр зы къару гүерым кърихуәкірыт, нәримылъагъу фығыуэ мыбелдҗылым хуриджәрә гүтәкіым я нәхъ абрагъуәхәм акылыр хуигъәхъуәпскыу икінші пәннән хуәмәдәу псәхугъуэ щигъуәтыр зы йуэхугъуэ закъуэ щигъәзаштәм дект – сурәт щищырт. Щы гүщам псыкіэ зыщигъәншыжкіи хуәдәу, а ләжыгъәрт Ауни и зәманыр зыщіззыфыр.

Щалә цыкылум бүгінде таланттым зәуэ гу лъатащ. Лыхужъ Ауни и зәфіркіи къыштиштәм, изобразительнә гуазджәмкіэ музейе Истамбыл дәтым и унафәшті Уәсмән Хәмди-бей ельәуаш министрим – Шахзадә Абдул-Мәжид – икінші сурәт щыным зи гур ета ныбжыштәр Париж яғыаклуэ гуазджә хәләткілахәм я Академием.

1914 гъэм Ауни къегъәзәж Тыркум икінші гуазджә хәләткілахәм я еджаләу Истамбыл дәтым ильеситкіэ шреттаджә. Иужыкіэ ар гуазджәмкіэ Академием щолажъэ. Гащтә маштәт Лыхужъыр – и ныбжыр ильес 38-рә фәкіла мыхъуауэ ар 1927 гъэм бадзәуәгъуәм и 2-м лащ. Абы и хәләттер щыдахым Истамбыл и хәблә Лалелыкіэ зәджәм щылә Хәррикъ Зедегъан уәрамым Ыәпә дәупілә иләкъым жыхаәм хуәдәт. Сурәтшіциәрыуэр иуужь дыдә гуэгу трагъәувәжырт и ныбжыгъу, и гъесән куәдым.

– Дәнә «Лыхужъыр» къыздипхар? Сыт а унәціэр, тыркухәм закъыхуымыгъещу, щумыхъуәжыр? – апхуәдә упщіхәр абы мыззымытіләу къратырт.

– Адыгәу сыйқалъхуащи, адигәуи гащтәр сиәху сыпсәунущ. Си адәм и унәціэр зәи зыми езгәхъуәжынкыым, – яжриләрт Ауни къеупштәхәм.

Лыхужъым романтикә еплъыкіэ иләт икінші акылыл нәхүрә гупсысә куукіэ гъэншіла абы и іәдакъәштәкіхәм зәуэ науэ къащіләр, гащтәм и дахәр, псәукіэ тыншыр и ләжыгъәм къыштишті йуэхугъуәхәм джәләс яхуиштыну ар зәрүхәтар. Ауни езыр цыыху іәдәбт икінші зәщіәкъуат. Сурәт щыным и закъуэтәкъым абы и гуаштәр щылъащәр: Лыхужъым дәгъуәу итхырт усә, прозә тхыгъәхәми хуәләрхуэт икінші критикт. Лъенныкъуэ күәдкіэ зәфіркіэ зыбгъәдәль а лы гуаштәфәм и ләжыгъәхәр трывигъадзәрт «Щіәдзапіә» газетымрә «Тырку щынальә» жыхиүә журнальымрә. Ауэ прозә, усә тхынхәр Ауни и іәштәгъә нәхъыщхъәу къилъытәртәкъым, абы и гащтә гублашхъәр утыпщ имыләу зыубыдар сурәт щынырт.

Лыхужъыр ящыщтырку художник нәхъ іәззә дыдәхәм икінші абы ищіла сурәтхәр адрейхәм я іәдакъәштәкіхәм къаштыхуымыцыхуыл зәи къәхъуртәкъым, сыйту жыпіләмә дәтхәнә зыми къитещырт Ауни и гащтә пыдзахуэ, и іәпапіә, и дуней еплъыкіэ, икүкіэ йупштә абы и гу пщтырагъыу плъығәхәм къызәккүәцілахыр.

Пюви де Шаваннрә импрессионизмәмрә яжъ къащіхуат Лыхужъым. Абы ищіла ләжыгъәхәм я нәхъыбәр езым и щхъәм кърикіла, езы художникым ехъәліа йуэхугъуәхәр къызыщырт. Ауни ящыщтыримпрессионизмәмрә символикәмрә я лъабжъәр Тыркум щызығъәтільхәм.

Адыгә щаләм художник щхъәхуиту зильытәжырт, и ләжыгъәр и купщіәкіи и теплъәкіи зәрегуаклуэу къызәригъәпәшү. Абы теухуауэ Лыхужъым и ныбжыгъу Едылж Сами игу къигъәкъыжырт:

«Тклийуэ яхущытт ар и іәдакъәштәкіхәм. Гупсәхугъуэ игъуэтин

папщэ ерышту лажъэрт икти плъыфэхэмкіэ кыиэт Iуэхугъуэхэм ехъэлә гупсысәм зытет дунейм «триширти», гъуазджэкээ зэджэж гъащіэм и дахаплэм иришэрт. Апхуэдэ дакъикъэхэм деж Ауни ищіэжыртэкъым зэрыпсэури, сурэт зэриштири, здэштии щыпіэри; апхуэдэ дакъикъэхэрт творческэ гухэхъуэгъуэм щыгу хуэхъур, насыпым и лъагаплэу увир. Зи Iещлагъэм апхуэдиу зызымыщіэжу итхъэкъуа художникир пщіэншэрылажьэ хъуртэкъым икти пщіэ псом я щхъэу абы къильтыэрт и Iедакъеющіэкхэр цыхухэм гунес ящыхъуныр. Ауэ щыхъукли, къэгъуэтыгъуйт абы и сурэтхэм дамыхъэх. Дэнекли щаётырт абы и талантыр.

Тырку Республикаем и къызэгъэпэшаклуэ Мустафа Кемал (Ататюрк) псальэ гуапэ күэд хужиэгъяц Лыхужь Ауни. Гурыхъ зэрышыхъуам и щыхъету, Тыркум и япэ президентым и хэшілаплэу Анкара дэтим щызэрихъэрт адигэ щіалэм и акъылымрэ и Iэмрэ къагъещла сурэтхэм ящыш күэд.

Хамэ къэралхэм я музейхэм щіэльщ художник ціэрыуэм и Iедакъеющіэкі зыбжанэ.

1957, 1968, 1970, 1986, 1995, 2007 гъэхэм Европэм щеклуэклаш Лыхужым и сурэт выставкэхэу абы и лэжыгъэ 300-м щигъу щагъэльгъуар. Абыхэм я къызэгъэпэшаклуэт Ауни и щхъэгъусэ Лыхужь Хъэрикъэ Сирелрэ езы художникым академием щригъэджа и гъэсэнхэмрэ.

Адигэ щіалэм и Iедакъэ къыщіэклиар күэд мэхъу, а псор къытхуэгъэльгъуэнкъым, ауэ я ціэ кийтүенц 1908 гъэм езым зытрищыкыжу ишіауэ щита, маршал Фозий Чокъмакъ и сурэтхэм, «Мэжджит къашхъуэ», «Истамбыл и тепльэ», «Хъэрикъэ», «Мэкъумэшыщіэ», «Къэрэхъэлькъ» зыфтища лэжыгъэшхуэхэм. Ахэр псори хэтщ Лыхужым и щхъэгъусәм и коллекцәм.

Гъащіэ гъусэ

1864 гъэм Адигэ хэкум иктыу Истамбыл дэтысхъахэм ящышт Зеифэ Адыл. Ар хеташ тырку топгъаудзэм. 1890 гъэм абы къыхуалъху щіалэ цыклю. Ильесицкіэ зы псальни жиэфакъым абы. Адэ-анэр ар бзагуэу къэнэн я гугъэу тегужьеинлат. Ауэ адигэ унагъуэм къихъуа а сабийм гъуэгүанэ дахэ къыщіэлт. Ар хъунут тырку гъуазджэр зэрыгушхуэну лы.

Намыкъ Исмэхьил (арат абы зэрэджэр) Истамбыл дэт Хъэми-дие, Галата-Сарай еджаплэхэм щіесащ. Щіалэ щэхут, Iедэбт, Iэзэу сурэт иштиирт икти, къыдеджэ цыклюхэм я мызакъуэу, егъэджаклуэхэм ягъещлагъуэрт абы хэль зэфікыр.

А школым щригъаджэрт Исмэхьил хуэдэу адигэм къыхэкла Дагъ Шэукэт. Ар езыр сурэт щынкіэ лъэкъыныгъэшхуэ зиэ, зи ціэр ину Iуя лыт. Исмэхьил хэль хъуасклэр абы къимылъагъуплэр илэт? Щіалэм щіэгъекъуэн зыхуиштири, хуигъесащ, хуиущиящ художник Iещлагъэм хэль щэхухэм.

Иужкіэ Дагъ Шэукэтрэ и Iыхълыхэмрэ трагъэгушхуэри, Намыкъ Исмэхьил Париж ягъекуащ, сурэтышти еджаплэ кърагъэухыну. 1912–1914 гъэхэм ар щылэжъащ Художествэхэмкіэ академием, итланэ Лыхужь Ауни и гъусэу – Кармон и мастерскойм.

Япэ дунейпсо зауэм щыгъуэ Исмэхьил офицеру щитащ.

Намыкъым аргуэру ильеситікіе Париж егъэзэж икі Ориений, Либерман сымә я мастерскойхәм щолажъэ.

Исмәхыил «Ле Десаншантие» зыфыща и романтическә сурэтим текүэнныгъэ къышыхат Париж щрагъэкүекіа зәпеуэ-епльыныгъэм.

Тыркум къигъэзәжа нәүжүй, Намыкъыр япәштыкіе ләжъяще егъэджакүөхәм я зәфіекіыр къипщытәу, иужкыкі яғъезуваш іззагъ хәләткіахәм я художественнә Академием и унафәштү.

Сыт хуэдә іенаті пәрымытами, сыт хуэдә щыптә щымышами, сыт хуэдә цыху яхэмымтами, Исмәхыил зәи зыщиғъегъупщақым адыгә лъәпкъым къыззәрыхәклар.

1919–1922 гъәхәм Намыкъым франджыбзәмрә сурэт щынымрәкіе щригъэджащ Бешикташ дәт адыгә еджаптәм. Щалә іәпшіләтапшіт Исмәхыил. Дағъэкіе сурэт щыным къыдәкүөу, абы іззагъышхүэ къигъэлтәгъуэрт скульптурәкіи.

1923 гъәм Намыкъым и іәдакъе къыштыкілащ дунейим и тепльә къызыщигъельәгъуа «Хъәм» зыфыща сурэттыр. Зи гугуу тщы ләжъыгъэм лъә быдәкіе щыгъезуваш реалист бгъәдыхъекіэр. Мыбы ауэ жыжъяеуи къыштыхуакъым импрессионизмәм ижь.

Дыгъе бзийм и хуабагыкіе гъәнщіла дунейим нә къабзәкіе йоптү художникыр. Сурэтим іззәу щыззәпшілащ уафә къабзәр, дыгъе лыдыжыр, щхъуәкіеплъыкіе хуәпа щылъэр. Къынфіошті псә зыптыт дуней даҳәм утепльә.

1925 гъәм художникым ищілащ: «Пщәдджыжыр хы Іүфәм» жыхиңе ләжъыгъэр, іззагъышхүэ зәрыхәльтым папшіе бәм гунәс ящыхъуар. Исмәхыил, усакуә нәсым и бзәкіе къиуэтәж хуэдәу, уи пащхъэ къригъезувә сурэтим къегъельәгъуә маҳуәщіэр къыззәралъхур икіи абыкіе къиуїләкі хуэдәш цыху гъащіэм и ублаптәр.

Лирикә куукіе гъәнщілащ «Мазәгъуә», «Псы Іүфәр – мазәгъуә жэшым» зыфыщахәр. Мыпхуэдә ләжъыгъэр къебгъәщіфын щхъекіе, сурэт пшыиф къудейуә ущытыныр машәшт. Мыхәр щыхъэт тохъузыми ямыльәгъуә еплъыкіе гъүэззәджә Исмәхыил къыззәригъуэтыйфым, дунейим и дахагъымрә и іәфлагъымрә тельиджащәу къыззәриубыдыфым, акыл жанрә гupsысәшхүәрәкіе зәркүүлем. Абы и лъәнныкъуәкіе ирикъуни «Анкара – гъатхәм» жыхиңе сурэтхәр къебгъэлтәгъуену. Щызщ мыхәр дунейим и щірәштігъуэр хәләткілауә зыгъәбелдҗылы нәщәнәхәмкіе.

Художникым и акылыр реалист гupsысә тәмәмым зәритеухуар, абы зәрыхуәлажъэр къоув Намыкъым и щхъәмрә и ціәмрә лъагаптәштім тезыгъезувә хәккыпші щхъәхүэу.

Тыркум щауха унәхәу зәгъәпшын хуейхәм е щіадзәу щіеуә ящіхәм сурэтхәр, тхыпхъәщіпхъэр хәщіхын и лъәнныкъуәкіе къэрал хабзә гъэувиным япә лъәбакъуә хуэзычахәм ящыщ Намыкъыр. Абыкіе ар хуйт тырку художникхәм я ләжъыгъэр зәманным псыншіу имыпхъәхъыжын хуэдәу уахътыншә ириштын.

Намыкъ Исмәхыил сурэт ищі къудейим къышымынәу, атіе художник іещігъэм теухуа тхыгъәхәри итхырт икіи журналхәм, газетхәм къытрыригъадзәрт. Абыхәм ящыщ XVI ләщігъуәм псәуа итальян художник, архитектор, скульптор икіи усакуә Б. Микеланджелә теухуар. Щіэннигъе ищхъәмрә курыт щіэннигъэмкіе министерствәм къидигъекі тхыгъәхәм я гъусәу дунейим къытексүе щытащ «Цыхушхүәхәр» фіәштыгъэр иләу Намыкъым иғъәхъезыр ләжъыгъәхәр.

Академием и унафэшту здэштыым Намыкъым куэд ищірт икі хэль хъэлыфхэмрэ илэ цыхугъэ лъагэмрэ гукынэж ящыхурт абы къыдэлжъахэм. Исмэхьил и къуэдзэу щитахэм ящыш зым игу къегъекъиж:

«Ильэсиплікіе сыйдэлжекъаш сэ абы икі а зэманым къриубыдэу зы маҳуэ къыхэуакъым, йуэхукіе къысхуей хъумэ, и пэшым сыщриджа, атіе «сэ сывиунафэшти» жиізу хэлэтикі хэмүлтүу езыр си деж къыщыхъэрти, къыщысхуейр къызжилэрт. Си гъащэм апхуэдэ цыхуфл слъэгъуакъым. Академием ирашу нэгъуещі іэнатіе ягъэувыну къыхуагъэлжъуати, идақым күен, «си гъащэри си гуашчэри мыбы щесхъэлакіе, мурад гуэрхэр сиеш, ар къызэхъуліэмэ сәркіе насыпши, нэгъуещі лэжыгъякъе сымыхъуажмэ нэхъ къэсщтэнущ» жиіери. Зерыхиіам хуэдэу пәжүи къыщеклаш икі икүкіе йуэхушхуэ илэжекъаш тырку гъуазджэм зиужын папшіе.

Исмэхьил цыху фыюэ ильягъурт. Пшіэшхуэ хуищырт хабзэ, нэмыс зыхэльым, и псэр иригъэшхынүт лэжыгъэм хъэлэлу бгъэдэт дэтхэнэ зыми. Зэгуэрым Академием щылажкіе егъеджаклыг къэралым йуигъеклауэ хъыбар щызэхихым, Намыкъыр тъысыжаш «Сэри афіекла сыщылэжъэнукъым» жиіери. Исмэхьил апхуэдэу щілжекъар езым щхъэкіе къыщищіем, егъеджаклыг адыгэлым и унэ күэри жришаң ныбжъэгъуугъэм абы пшіе зерыхуиштыр хъэкъыу зерыхыкілар икі езым и зэрәнкіе Академиер хыфимыздэжыну ельєуаш.

1935 гъэр Намыкъ Исмэхьил и гъащэм и иужьрей ильэст. «Къадыкай» кхъухыр тенджкыз толькъунхэм дэшнауэрт, абы исхэм ящыш зым и гур иубиду, зэшээспіе щыллам. Кхъухыр щенауэрт, дунейм ехыжа художник іэзэм и гум хэлъа иужьрей дыдэ къеуэкіем и къарур къыхыхъэ хуэдэу икі къылфіе ѡшынт а гуауэшхуэм тенджызыр дэштыгъуэ: хуэм-хуэмурэ мамыр хъурт псыр, зи псэ хекла цыхушхуэм и хъэдэр зериль кхъухыр щабэ дыдэу икі сакъыпэурэ фіеқі щимыгъэхъаеу. Тенджызыщхэм щыункыфлат зи акъылымрэ зи гуашчіемрэ хамэ къэрал гъуазджэм жумарту хуэзыгъэлжъя Намыкъ Исмэхьил и гъащіэр.

А дақынкъэхэм уафэм щижакъым зы вагъуи. Къэхъуа щіэшхъур іэтыгъуафл бэм ящищіре ар зыхуэблэр зерууахътыншэм щыхъэт техъуэу, Тырку уэгум къыщыунэхуаш вагъуещі, фіепшын ціе щхъэкіе ушцілжыхъуени, «хэт ар зейр?» жыпіеу ушцілжупшіени щымыіеу.

1875 гъэм Истамбыл къыщалъхуаш Дагъ Шэукэт. Адыгэ щіалэм и ныбжъыр ильэс 22-рэ щрикъум ирихъэліеу къеух іэзагъэ хэлэтиклахэм я академиер. Иужькіе щолажкэ Галата-Сарай еджапіем.

Махуэ гуэрым абы къыхущлахъэ іэзагъэ хэлъу щіа сурэт. Художникишхуэм икүкіе гъащігъуэн икі гуапэ щыхъуаш «ар зыщіар адыгэ щіаләш» жаіеу щызэхихым. Къызэрыщіекіымкіе, сурэтыр зи іэдакъеңіекіры Намыкъ Исмэхьилт. Зэрыйцыхуаш. Абы къыщымынэу Шэукэт гъуазэ хуохъу зи зефіекіир сурэт щыным хузэузых щіалэм.

Дунейм и тепльэр сурету ищыну хуабжыу фіефіт Шэукэт. Абы апхуэдизу іэзэу плъыифэхэр къигъэсбэпифырти, Шэукэт «къэралым и бләкілар къэзыгъэлжъэгъэт тырку живописым и тхъэмадэ» хужаэрт.

Мәжджытхэм сурэтхэр, тхыпхъэштихъэхэр хәщіхыныри графикэри Дағыыр дэзыхъэх лэжыгъэт. Абы и дуней тетыкілар зыхуэдэр къепшіену ухуеймэ, епль Шэукэт и сурэтхэм. Гъуджэм хуэдэу абыхэм къош Дағыыр гъащіем зерыхущытар.

Сурэт щыным и закъуэткъым ар зыхуэлъакъуэр. Адыгэ щалэр бэнаклуэ Іэзэт, сыхъэтщыж бэлыхът. Шэукэт хэзагъэрт скульптурэми. Езым гушылэ дахэ зэрыхэлъым икли ар фыуэ зэрилъагъум щыхъэт техъуэу, ауан хъыбархэр тхыни зыхильхъэ щылэткъым. Къалэ зыбжанэм къагъэлъагъуэрэ ар хахау щытащ меджлисым. Сыт хуэдэ йуэху имыгъээшчами, Дагъым гъашцэ гъусэу илащ пэжагъымрэ псэ къабзагъымрэ. Апхуэдэу зэрыштыр иплъагъэрт абы и нэгум икли ар зымыцыху ирихъэлэ дэтхэнэ зыми шэч ишыфынтэкъым а лыр и напэм щещэжын медан къэхъункэ хъуну.

Тырку гъунапкъэр зэпаупщири, художникишхуэм и лэжыгъэхэр утыку ихъаш икли гъуазджэм и лъагаплэ хэлэтикхэр зэрыхуагъэфащэр белджылы ирихъуу, дунейпсо еплъыныгъэхэм я бжэр къызэуах. Шэукэт и Іэдакъэшцэкхэр 1909 гъэм щагъэлъагъуэ Афинхэм, Мюнхен. 1938 гъэм Париж щеклуэкла еплъыныгъэм ар лауреат щохъу икли дышэ медаль къыхуагъэфащэ. Дагъым и сурэтхэр сыт щыгъу щагъэлъагъуэ Анкара, Истамбул, Измир, Къайсэр щеклуэкл выставкахэм. Къигъэсэбэл плъыифэхэм ящышу къащхъуэр абы зыпищ щылэткъым.

Художникым и псэр абы дихъэхыу зэрыштытар гъэшцэгъуэнщ икли шэч уегъэшц, пишхэм щамыхъумэ нэужь, уафэр сыт щыгъу зэрыкъабзэм, зэрыбзыгъэм хъэшчыкъ ищцу, къащхъуэ плъыифэр Шэукэт и гум хыхъауэ, и псэм фыуэ ильэгъуауэ. Уегупсысыпэмэ, сыт щылэ нэр щыджылу уафэ къащхъуэ къабзэ мамырым дыгъэ лыдыхыр къицу уулпльэн нэхърэ нэхъ гуапэ?! Абы куэд къеубыд.

Аүэ абы къыщымынэу, а щытыклем нэхъыби кърихыфу щытагъэнут Шэукэт. Мафлэ йугуээрэ гын гъуэзымрэ ямысеймэ, къащхъуэшц уафэр. Бомбэ уэшхым щимыуфэмэ, къащхъуэшц уафэр. Лъыр зыптыкту зауэшцэгъэстхэм къамыгъэуфыц нэужькэ, къащхъуэшц уафэр. Ар зы лъэнныкъуэклэ.

Нэгъуэшцки, къащхъуэшц зи гур къабзэу зи псэр нэхум дежкэ. Къащхъуэшц зи нэм лты къытемылъэдам е щылуху къытримыхъэм и дежкэ, зи псэр пшагъуэ Іэрышцкэ щимыуфам, зи акъылыр пцыклем ямыгъэутхъуам дежкэ.

Художникым куэд хилъагъуэу щытагъэнущ а плъыифэм.

Исмэхьил и лэжыгъэ нэхъыифхэм ящышу къэбгъэлъагъуэ хъунущ «Айя-София», «Турбэбжэ», «Рустэм и бжьамий» жыхуиэхэр. Абы и сурэтхэм щыщ куэд ящэхурт хамэ къэралхэм, живописым пцэх хуэзышцыиф паштыххэм, президентхэм икли Іэзагъэшхуэ хэлъу зэрышчам ирилагэу яхъумэрт.

Иужьрей ильэсхэм дунейм и теплъэр къызыщыгъэлъэгъуа сурэтхэр щыным нэхъ зритат художникым.

Дагъ Шэукэтэ Намыкъ Исмэхьилпрэ – егъэджакуээрэ абы и гъэсэнымрэ – зэрызэшхыр сурэт зэрашц е адигэ лъэпкъым къызэрыхэклэ къудейм и закъуэкъым, атэ а тлур зэшхьц я дуней ехыжыклем. 1944 гъэм Хисар къикыж кхъухьым здисым, и гур иубыдри лащ зи ныбжыр ильэс 69-м нэса Шэукэт.

Абыкли зэфлэкыркъым а цыхушхуитым я зэшхыныгъэр. Псэхуу щыльэм вагъуэу щыблла Шэукэт ункыифыжакъым дунейм ехыжка нэужьи. Суретыщ Ѣэзэр вагъуэшцети, Намыкъ Исмэхьил хуэдэу, пцыпщыжу къахэуващ тырку уафэр зыгъэбжыифэ адрей вагъуэхэм.

Ахъмэт Мулэед Къэбэрдэй-Балъкъэрым шыц Кенжэ къуажэм 1948 гъэм къышальхуаш. Хабаровск дэт политехническэ университетыр къиуха нэужь, ильэс зыбжанэнкээ Камчаткэ шылэжьаш. 1995 гъэм и хэкум къигъээжри ухуэнэгъэм пышла Іэнатлэхэм перыташ.

И лъахэм пэлэштэу псэуами, лъэпкъ тхыдэм, адыгэ хабзэм гультытэ ин хуишцу къоклуэл. Ухуаклуэр Іэшлагъэ нэхъышхъэ хуэхъуами, литературэр зыгишл щылэкъым. Абы и сабий усэ цыклюхэр «Нур», «Гуашхъемахуэ» журналхэм, ди республикэм къышыдэл газетхэм къытехуаэ шыташ. Аүэ Ахъмэтыр тхыльеджэм и пашхъэ тегушхуаэ зэрихъар прозэш – «Адыгэ амazonкэхэр» романымкэш. Ар Мулэед бзитлэлэ – урысыбзэкли адыгэбзэкли – итхааш. Урысыбзэр – тхыль шхъэхуэ 2007 гъэм дунейм къытехъаш.

Мы романым къышылэта языныкъуэ Йуэхугъуэхэмкээ, ахэр къэгъэльэгъуа зерыхъуа шылэмкээ мыакыылэгъухэри щылэш. Аүэ къэлтытэн хуейш: мыр тхыдэ лэжыгъэкъым, атэ художественнэ тхыгъэш, тхыдэм пышла Йуэхугъуэ гуэрхэр тегъешлаплэ ишлами, езы авторым къигупсыса тепильэгъуэхэр къебэклыу.

«Адыгэ амazonкэхэр» романыр тхыльтиту зэхэтынущи, куэд мышлэу етйанэри дунейм къытехъэнуш.

67

Ахъмэт Мулэед
Адыгэ амazonкэхэр
Роман

Си адэшихуэ Ахъмэт Йэсхъэд
фэепль хузоцI

Зытхам къыбгъэдэклыу

Си ныбжыр ильэситхум иту, си адэшихуэмрэ си адэ къуэшымрэ выгукIэ Псыхуабэ къалэм сашэрт. Дынэсынэм иджыри куэд иIэу, Мэшыкъуэ Йуашхъэр тлъагъу щыхъум, си адэшихуэм жиIаш: «Мес

мо Йащхъэ лъабжъэм илъэс къэс, гъэмрэ щызмрэ щызэххэйм деж, амазонкэхэр щызэхуэсырти, къышызэдэжэрт, щызмрэ псымрэ щагуэшырт». Абдежым щыщIэздзауэ, нобэр къыздэсым сэ зэхузохъэс а щыхубз хъэлэмэтхэм, амазонкэхэм, ятеухуа хъыбарыжхэр. Зыми емыщхъу, гъещIэгъуэну, тельыджащэу щигта адыгэ щыхубз тхъэIухуд ІашакIуэхэм я хъыбар хъэлэмэтхэм икИ шынагъуэхэм абдеж щыщIэдзауэ быдэу сизыIэпашащ.

Ильэс пшыкIутхум ситу, тхыдэм елэжь щIэнныгъэлI гуэрым зыхуэзгъазэри, адыгэ амазонкэхэм я гугъу хуесщIати: «Алхуэдэ щыIакъым зэи!» – къызжиIаш. Балигъ сыхъуауэ, нэгъуэщI зы щIэнныгъэлI сыхутепсэлъыхъат амазонкэхэм, абыхэм ятеухуауэ ди эпосым лъэужуу хэтыр тегъещIапIэ сцьуурэ. ЩIэнныгъэлъир къызэдэIуаш, игъещIагъуэу, ауэ нобэр къыздэсым а Iуэхум зэреплъым теухуауэ зы псалтыи схужегъэIакъым...

Мы тхылъыр щIэнныгъэ къэхутэнныгъэу щыткъым, мыр зэрытхар литературэ жыпхъэм итуущ. Арами, зэрытльэкIкIэ дыхушIэкъуащ, щыхъэт гуэр димыIэу, ар ди нарт эпосуи щырет е пасэрей дыдэ тхыдэтххэу Геродот, Вергилий, Овидий хуэдэхэуи ирехъу, мыхъэнэ зиIэ зы Iуэхугъуи дытэмыхъыну. Амазонкэхэм я хъыбархэм нэхъыбэрэ сахэпльэху, сэ хъэкъуу си фIэш хъуащ: ахэр зэрышыIам и щыхъэт къэплъыхъуэн папщIэ, жыжъе укIуэн хуейкъым – мыр псори ди пашхъэм илъщ! Пасэрей тхыдэтххэри, усакIуэхэри, къэхутакIуэхэри ятетхыхъащ амазонкэхэм. Абыхэм ятеухуауэ тхыдэм хъума щыхъуа псори гукIэ щызэшIэбгъэуIуэжым деж уи фIэш мэхъу ди эрэм и пэкIэ ильэс 2000-1100 гъэхэм амазонкэхэм я къэралыгъуэм дуней псом мыхъэнэ ин дыдэ щиIэу щытауэ. Пасэрей авторхэми, алыдджхэм я мифхэми амазонкэхэм я гугъу щащIкIэ, ахэр узрамыгъэпльу дахэхэу, мышынэхэу, уатекIуэнкIэ Іэмал зимыIэ ІашакIуэ Iэзэхэу къяIуатэ икИ заумыс: амазонкэхэм япэшIэувэфыну щытар лъыхъужыгъэ егъэлея зыхэлз закъуэтIакъуэхэрш. Мифхэм къызэраIуатэмкIэ, абыхэм ятекIуэфу щыIар Геракл, Ахилл, Эней сымэ я закъуэш.

Тхыгъэ псоми зэтехуау щыжайэр амазонкэхэм я къэралыгъуэр здэшыIа щыпIэри – алыдджхэм я хэкум нэхъ пэжыжъэ дыдэу къыщыль Эвксин Понтым (хы ФыщIэм) и Iуфэр. Зэрыгурыйгъуэщи, амазонкэхэм я цIэхэр езы алыдджхэм я бзэм нэхъ тыншу зэригъэIуным елъытауэ зэхъуэкл хъуащ, арами, абыхэм зыщыпIэ дежи щыжайэркъым амазонкэхэр езыхэм къахэкIауэ, езыхэм ейуэ.

Си адэшхуэм зыри хицIыкIыртэкъым Геракл и ебгъуанэ лъыгъэу игъэхъям (адрей лъыгъэхэри зэримыщIэм ешхыркъабзэу). Ауэ абызи гугъу къысхуищIыжу щигта амазонкэхэм я Іэщэ шынагъуэ сэшхуэ лантIэр («зи залэр маэр») «амазонкэхэм я гуашэм и бгырыпхкIэ» алыдджхэр зэджэр, къанэ щымыIэу тохуэ Элладэм и мифхэми (амазонкэхэм я гуашэм и бгырыпхыр ихын хуейуэ къагъэкIуат Геракл), тохуэ Геродот зытетхыхъами.

Аттикэм и паштыхъ Тесей (Минотавр хъэшхъэвыльэм текIуам, нэгъуэщI лъыхъужыгъэ куэди зыгъэхъам) дэкIуа Антиппхъу и образыр къытетщIыкIаш алыдджхэм я мифхэмрэ Геродот къышIана тхыгъэхэмрэ.

Амазонкэхэм Аттикэр зэхакъутэу Афинэ къалэр ди эрэм и пэкIэ 1255 гъэм зэраубыдауэ щигти (тхыдэр щыхъэт зытетхъуэр)

мы тхыгъэм тегъэшлэл э худош.

Геродот и тхыгъэм («Тхыдэм» и еплланэ тхылъым) къыхэтхащ щэрмэтхэм я гуашэ хъяа Дадыху теухуа хъыбарри.

Николай Куни «Пасэрэй Алыджым я мифхэр» зыфлища тхыгъэм амазонкэхэм ятеухуауз миф зыбжанэ къышехь икчи къыжеэ ахэр къыздикиар. А тхыгъэм къышыгъэльэгъуащ амазонкэхэмрэ алдыжхэмрэ я кум къыдэхъуа зауэри, амазонкэхэм Аттикэри абы и къалащхэ Афини яубыдауз зэрыштыари. Абы къитхащ мы тхыгъэм хэт пычыгъуэу амазонкэхэр Трое (Елэнэ, Тэрэш) къалэм деж алдыжхэм я дээм зэрышезэуари, еzym хигъэшлэ амазонкэм и дахагъэм Ахилл лыхъужыр итхээкъуауз зэрыштыари. Ауэ, пэжш, зэманкэлэ ар къышыхъуар техуэкъым мы тхылъыр зытетхыхь лъэхъэнэ дыдэм.

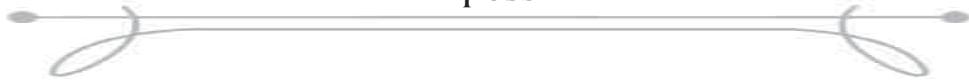
Амазонкэхэр пэж дыдэу зэрышыам и щыхъэт нэсу дилэр адыгэ эпосыраш! Гу лыыдгъватэт мыбы: щиэнныгъэлхэм нарт хъыбархэр зэман куэдкэлэ ятхыжащ, цыху зэхуэмидэхэм къацуэтэжу, ахэр щиээхуахъясыжащ щиынээшлээ Иэджэм: Къэбэрдэйми, Адыгейми, Шэрджэсми, Тыркуми, Сириеми, Иорданиеми, нэгъуэшлэ щиынэхэмии. Апхуэдэу щытми, нарт лыхъужыхъэм я хъыбару Иэджэм къацуатэу, щэ бжыгъэлэ ятхыжауз дилэхэр зэрызэхъяещылэ щагъуэ щиэкъым – лыхъужыхъэм я цэхэри я йүэхүщлафэхэри зетохуэ. Нацуэш мыбдэж щиынээшлээ зэrimылэр. Пэжш, уэрэдхэм хэтш нобэ къыдгурымыцуэж псалъэ гуэрхэри дымыцэш щиынэхэмии, ауэ Алыхым и шыкуркэлэ, куэдакъым уэрэдхэм хъыбархэмий хэт псэлъафэхэр. Зы щапхъэ къэтхыинш.

«Мэлэчышхъу и йущагъымрэ и дахагъэмрэ я хъыбар нарт хэкум щиыуати, – дыкъышоджэ нарт эпосым, – лыхъужыхъэмрэ щиэушилэхэмрэ куэду къыхуэлээрт. Ауэ пщащэм хэт къыхуэлэхэмии, къыдэгушылэми, ауанышлу дзы гуэрхэр яфиишурэ иутышишыжырт. Апхуэдэурэ Щэуей къекиуэлш Мэлэчышхъу деж: «Пльэкимэ, сэ къысхуэшлэйт дагъуэ гуэр», – жиэри. «Уи хъуреягъыр къэскүхыину хуит сышл», – жиэш Мэлэчышхъу, къикүхъяш абы и хъуреягъыр. «Къанжым урикъуэу Нэрыбгейм уримыкъуэу щытамэ, улэнт», – жиэри унэм щиыхъэжаш. Щэуей зыри жимылэу и шыр къиуантэри къежъэжаш».

«Сыту пэрэт а псалъэхэр Щэуей апхуэдизу щиытегуэуар?» жиэшэмэ, абы и жэуапыр зыщ: «Уэ амазонкэм укъильхуати, адрес щиалэ цыклю псоми хуэдэу улэн хуейт, ауэ уи анэ ябгэм псори зэрышышинаэм къыхэкэлэ, псэууэ укъэнаш». Арат Мэлэчышхъу жилям къригъэлар.

Апхуэдэ щапхъэ хъэлэмэт куэд къыхэбгъуэтэнуш нарт эпосым. Амазонкэхэм я лъэужь къызэрыхъэшлэ къэпльягъуэтэрэ абы укъеджэмэ, псори и пэлэйоувэжри, уи нэгум юппи къышлоувэ зыри зыпэмылъэшлэж амазонкэхэм я дуней телъиджащэр, абы и купщэр, и кууагъыр, и гуашлэгъэр. А дунейр апхуэдизлэ гүшлэгъуншэт, шынагъуэти, языныкъуэхэм деж тынштэхъым абы утепсэлъыхыинуи утетхыхыинуи. Ара хъунш амазонкэхэм я тхыдэр ди лъэпкъым и гум щиргъэхужари. Ауэ, дауз щытми, ар ди лъэпкъым и тхыдэш.

Амазонкэхэм я фыргъэлэ хъэтхэм, колххэм, мэуэтхэм, адигэхэм ильэс мин бжыгъэ зи къыхыагъ гъуэгуанэ зэпачаш, заужуурэ ефлэхийуаш. Шэч хэмэйлъу, амазонкэхэрэш пасэрэй хъэтхэм, хъэ-

титхэм я щIэнгъэмрэ я щIэнгъуазэмрэ тхуэзыхъумар. Пасэм щыгъуэ зауэм ехъэлIа ЙуэхушIафэхэмкIэ абыхэм я щIэнгъуазэр дуней псом щынэхъ лъагэт. Алыджхэм жэзым къыхэшIыкIа джатэ фIэкI щамыIэм, амазонкэхэм я бгым бгырыпхым хуэдэу щIэлт жырым къыхэшIыкIа сэшхуэр. (Ари «порошковая металлургия» жыхуалI ИэмалкIэ ящIауэ!) Геродот а сэшхуэм зэрдэжэр «амазонкэхэм я гуашэ Ипполитэ и бгырыпх», «зауэм и тхэ Арес и тыгъэ» жиIеуш. НэгъуэшIу жыпIэмэ, ар фащэм щыштэкым, атIэ Тхэм и тыгъэу Иещэ лъапIэт, зыкIи зыщумыхъумэфу, джатэми, мэIуми, афэ джанэхэми блэупцIыкIыурэ цыхум и лапIэ дыдэм лъэлIсу.

Адыгэбзэм хэтщ абы щыхъэт техъуэ зы жыIэгъуэ: «НэжьгъущIыдзэр (амазонкэхэр) къыттеуш!» – «кIуэдигъуэ дихуаш, лъапсэрыхър къытхуэкIуаш» мыхъэнэр къикIыу.

ЗэрытщIэчи, зауэм текIуэныгъэр къыщыпхын папщIэ, гүщIэгъуншагъэ пхэлтын хуейш. ГүщIэгъуншагъэкIэ зэбгъэшхъ хъун щымыIэу, амазонкэхэр псоми къашхъэшIырт. Щысабийм деж къыщыщIэдзауэ, ахэр зэпымычу хуагъасэрт гүщIэгъуншагъэм. Я гъашIэр зэрыштыту ИещакIуэнэм, цыху укIыным хуапсхыхырт, я фэмрэ я псэмрэ яльэкIыну псор къанэ щымыIэу къыдахуу, щысхы, щабагъи, гүщIэгъуи ямыщIэу. Зи быныр зрамыгъэлтагъу, щалэ цыхIу къалъуххэр зыкукIыж «анэхэм» дэнэт гүщIэгъу къыздрахынур, ар зищIысыр езыхэм зэи зыхамыщIам? Апхуэдэу ягъесахэр, къанэ щагъуэ щымыIэу, хъурт зыми емыгупсыс, зи напIи къемуухуу цыххур зыкукI Иэмэпсымэ, псэ хэхынрэ езыхэм хуэдэ къэлхунрэ къишиинэмыщIа, къалэн лъэпкь яIэу зымыщIэ псэущхъэ.

70

ЖыапхъэшI абыхэм куэд къалъхуфу зэрыштыари. Псалъэм папщIэ, къэтштэнщ зэлIзэфызу унагъуишэ, я лъхуэгъуэ-пIэгъуэу. МашIешI апхуэдэхэм къуэ тIошI къэзылъхуфыну, ахэр псори ИещакIуэу, зауэлIу гъесауэ къэзыгъэхъуфыну яхетыр. ЯпIрауэ, амазонкэхэм зэращIым хуэдэу, хэплыхыхыпауз, узыншагъэфI дыдэ зиIэ защIэу зэлIзэфызххэр къыхашшыкIыртэкъым. ЕтIуанэрауэ, пасэ зэманным сабийуэ къалъхум и нэхъыбапIэр яфIэлIэжырт. Арати, зи гугъу тIы унагъуишэм ильэс тIошIым къриубыдэу къахэкIынур зауэлI щитIым нэсми арат. Ауэ амазонкэ щитIым ильэс тIошIым къриубыдэу къалъхуу япIыфынут щипIым нызэрыхъэс цыххубз-зэуакIуэ. Абыхэм ильэс пшыкIухым лъхуэн щIадзэрт. Дауи, гурыIуэгъуэшI нэгъуэшI къэралыгъуэхэм дежкIэ амазонкэхэм япэшIэувэнэр гугъуу щIыштытар. Есэпым и хабзэкIэ къапштэрэ убжмэ, ильэс пшыкIух зи ныбжь амазонкэхэр ильэс щэ ныкъуэм къэувифынут ИещакIуэ минипI зэрыгъэхъуауз, я ныбжькIэ ильэс пшыкIухым къыщыщIэдзауэ хыщIым нэсу. А зэманным апхуэдэ къацу къэзыгъэувифыр цыху мин щэ ныкъуэ хуэдиз зыдэс къалэшхуэ дыдэхэрят.

Мис апхуэдэт амазонкэхэм я къэралыгъуэр! Пэжщ, амазонкэхэм я ИещакIуэ гъесэкIэу псээпшлхъэпIэ защIэу гугъум илIыкIыжырт къалъхум щышу куэдир. Иныкъуэр лIэми, къэнам къагъэувифынут минитIым щIигъу цыххубзыдзэ, дэтхэнэ зыри зауэлI щэ ныкъуэм япэувифыну, апхуэдизу ахэр ИэфIауэу гъесати, апхуэдизу Иещэ-фащэкIэ къызэгъэпэшти. Аращ абыхэм щIахузэфIэкIари нэгъуэшIхэм кхъуххэр къыттрахуу Аттикэм нэс кIуэнэр, ари Афинэри зэтракъутэу, Тесей дэкIуэса амазонкэр яукIыныр, ар абдеж

щыщЦалъхъэжу я хэку къагъээжыныр. Ехъэжьауэ псэу алышдхэм а зэманым яЛэтэкъым апхуэдизу зыщымысхыжу, жыЛэдаЛуэу, зы псэу гъэса амазонкэдзэм пагъэувыфын къару.

Мыпхуэдэ цЫхубзыдзэм ила зэфЛэкъым ушегупсыскIэ, шеч угэгээцI хъэтхэм езыхэм мурад хэха яЛу амазонкэ къалэхэр къи-зэрагъэпэщауэ. Амазонкэхэр иужькIэ хъэтхэм емызэгъыжарэ е хъэтхэр къарууншэ хъуэ бийхэм щапэцIэмытыжыфа зэманыр къэсат? Абы щхъэусыгъуэ сыйт хуэхъуами, амазонкэхэр ди щыпIэм щыбыдэри, тепщэ щыхъуаш, сыйту жыпIэмэ Кавказ щыпIэри хъэтхэм я къэралыгъуэшхуэм хыхъэу, щыпсэуххеми я нэхъыбэр хъету щыташи. ИужькIэ амазонкэхэм я къэралыгъуэр къутэжащ щхъэусыгъуэ гуэрхэмкIэ (къапштэмэ, анагъэм и къару амазонкэхэм я гум къыщущыжамкIэ).

Хъэтхэм апхуэдэ цЫхубзыдзэ щхъэхуэхэр къызэрагъэпэшын хуей щIэхъуам щхъэусыгъуэ хуэхъуагъэнущ езыхэм яхэлья хабзэжыр – зэдэлхүэзшыпхуухэр зэрагъэшэжу зэрышытар. А хабзэ мышЦагъуэм лъэпкъыр жыгъеий, узыншагъэр махэ зерищIым гу лъата нэужь, хъэтхэм я нэхъыжхэм а зэрышэжыр ягъэкIуэдным, лъэпкъым и узыншагъэр къэЛэтижыным щIэбэну щадзамэ, Iэмал имыIэу Iуэнут ди зы лъэпкъ хэлэлм – хабзэ зэсам цЫхур тыншу зэрыпхутемыкIым. Абы щыщIэдзауэ, амазонкэхэм быдапIэхэр яухуэу, абы екIуалIэ лэгъунакIуэ щауэхэр ятIэм къыхэцщыкIа «щыхъ» тхылъхэм иратхэу, нэхъ цЫхухъу узыншэ дыдэхэм фIэкI нэгъуэшI зрамыгъэкIуалIэу щадзауэ хуэбгъэфащэ хъуну ди гугъэш. Абы къыхэкIыу, шеч хэмэлтү, а Iуэхур лъэпкъым дежкIэ мыхъэнэ ин дыдэ зиIэ унафэу щытауэ плъытэ хъунущ. Абы къригъэлащ лъэпкъыр мыкIуэдыхыжу. Ауэ, и зэман къэсри, цЫхухэм ядэжакъым амазонкэхэм я къэралыгъуэри, я псэукIэри, нэрылъагъу хъуауэ къышIэкIынт апхуэдэдзэм укъызэриххумэ щыкIэр хамэдзэм дэкъузауэ узэригъэпсэум къызэрыщхъэшыкI щагъуэ зэрышымыIэр.

Ар унафэ Iушт, арми, щалэ цЫкIухэр зэраукIыжым, анэгум гульытэ лъэпкъ зэрыхуамыщIым амазонкэ къэралыгъуэр махэ ишЦырт, щыIэххэну хуит имышIу хъурт.

«Нарт лыыхъужхэр хэтыт атIэ?» жыпIээрэ ущIэуущIэмэ, Сосрыкьюи, Бэдынокьюи, Батэрэзи, Щэуei, ТютIрэши амазонкэхэм къальхуат, щхъэусыгъуэ зырызкIи ямыукIыжу къагъэнэфат, IещакIуэу ягъэсат, я Iещэ-фащэкIи зэшЦаузэдат.

Сосрыкьюэ и анэр Сэтэнейщ. Абы хузэфIэкIащ мывэр Лъэпщ и деж ихьу ар иригъэкъутэу сабийр къидригъэхину. Сабийр «телтыджащэу мывэм къидэкIати», ар, Сэтэней имейуэ къалъытэри, амазонкэхэм ямыукIыу къелашц.

Ди эпосым къыхошыж Бырымбыху (къэрал кIуэцI IуэхухэмкIэ унафэр зыIэщIэлъыр ара хъунт) Сэтэней деж къакIуэу, «улъхуэу, упIэу нарт жылэм удэтIысхъэжащ» жиIэу къызэрыфIэнар.

* * *

Амазонкэхэм я быдапIэхэр щыпIэ хэIэтижIахэм, лъагапIэхэм тращЦыхъ хабзэт, нэхъ тыншу, къару күэд темыкIуадэу бухуэфын папщIэ. А лъагапIэхэм япэмыхъижъу щыIэн хуйт псыежэх е

псынэшхуэ, пхъэ гъэсынри, ухуэныгъэхэр зэрыпшын пхъашхъэхэри, чы-бжэгъури щыкуэд мэз тэмэм, губгъуэ, унагъуэ Иещхэр щыхъуэкIуэн хъупIэ благъэхэри. Иемал имыIэу быдапIэр зы нарт жылэшхуэм, е жылэ цыкIу зытIушым я кум хуэзэу щытын хуейт, лэгъунакIуэхэм гъуэгуанэ кыыхъ кызызепачу ешауэ къэмысын щхъекIэ. Жылэхэр нэхъ ину, абыхэм дэс цыхухэр нэхъыбэу щытыхукиэ, амазонкэхэми я бжыгъэри я мылькури нэхъыбэ хъурт.

БыдапIэхэм я лыкIуэу нарт жылэхэм дэст зи ныбжь ирикуя, къанжэ унэм мыкIуэж амазонкэ зырыз, кIэлтыплъакIуэу. Абыхэм жылэ унафрэ ящIырт, жылэм къышыхъу псоми я псалти я чэнджехи хэлтэт. Сыт щхъекIэ жыпIэмэ амазонкэхэр я щIэнныгъекIи, я зэфIэкIи, я щэнхабзэкIи күэдкIэ нартхэм япэ ишат, гъашIэми а псори къышагъэсбэпыфырт.

Адыгэ эпосым мымашIэу къыхощ нарт жылэхэм дэса амазонкэхэм я пшIэр лъагэу зэрыштытар. Ар хъэкъ тщацI Сэтэней, Уэрсэрыжь, Вакъуэ нанэ сымэ я образ хъума хъуахэм. Ахэр пшIэ зиIэ ущиякIуэхэт, чэнджещакIуэхэт. Абы щыхъэт техъуэ щапхъэ хы-дользагъуэ эпосым.

Зы гъэ гуэрим нартхэм я мэшыр апхуэдизу бэв хъуати, езыхэм я ИэмэпсымэхэмкIэ хэшIынныгъэшхуэ имыIэу ІуамыхыжыфынкIэ шынагъэ яIэти, хасэ ящIауэ егупсысхэрт хуагъуэтину Иемалым. Абыхэм ягу къэкIыжащ амазонкэхэм мэшыр псыншIэу зэрыIуахыж Иэмэпсымэ зэраIэр, икИи егупсысу щIадзащ ар зэрашI щIыкIэм и щэхур дауэ къацIа хъунуми. Абдежми унафэ къышаштащ: Уэрсэрыжь къраджэу ельзIууну, амазонкэхэм я мэшыр зэрыIуахыж Иэмэпсымэр зыхуэдэр жрагъэIэну. Ар къашзу күэдрэ ельзIуа щхъекIэ, сый ямыщIами, яхужегъэIакъым я Иэмэпсымэр зэрашIым и щэхур. Уэрсэрыжь, къахуэмьгъэпсэльяуэ, тэджауэ щыщIэкIыжым, абы и ужым ирагъэуващ щIалэ жыджен, щэхуу кIэшIэдэIуахыну, удыжыр и щхъэм хуэпсэльэжыныр и хъэлу зэрыштыр ящIерти. ЩIалэм къигъэзэжри къиIуэтэжащ: Уэрсэрыжь гъумэтIымэурэ кIуэжырт: «Сыт гъубжэ пшIынным гугъу хэлтыр, адакъекIэу къэгъэши, къазыдзэу жьэдэхыжи, аракъэ гъубжэ хъуҗыр?» – жиIэурэ. Нартхэр Лъэпш деж кIуэри апхуэдэ щIыкIэкIэ гъубжэ ирагъэшIащ, ИэмэпсымэшIэм и фIыгъэкIи я мэшри игъуэу Іуахыжащ.

Ещхыркъабзэу, гъэшIэгъуэнц Сэтэней нартхэм Иэдэмрэ уадэм-ре я щытыкIэр къазэрыргъэшIари.

Сэтэней езыри, шэч хэмьльту, амазонкэт! Ар къагъэльягъуэ Сосрыкъуэ ТлотIрэш къыхигъяшIэу, махуиш пшалти къриту, нарт хасэм къышчикIыжам щыгъуэ, Сэтэней и къуэм жрила зэуэкIэ Иемалхэм я фIыгъэкIэ ТлотIрэш ар зэрытекIуэфам. «Сэ бзылхуугъэхэм сахуумыбжэ, сэ зы нарт шу сыпэбжш», – жрилат абы и къуэм.

Сэтэней ильзагъуат Лъэпш Иэ пшIанекIэ гъущI пльам елэжкуи, игу щIогъури, пхъэм къыхицIыкIа уадэр кыщI пшIантIэм худедзэ. ИужькIэ Лъэпш и зекIуапIэм блитI зэблэдзауэ тельу къельягъури, ахэр баш папцIэкIэ зэтреIулIэ. Зи щхъэхэр зэгуэкI-зэгүхъэу щиль блитIыр Лъэпш щилъагъум, къигъэунэхуащ гъукIэхэм я Иэдэр.

Мы хъыбархэм ІупшIу къыхощ амазонкэхэм я зыужыныгъэр къахуэзыхъа Иэмэпсымэхэр хэIущIыу ямыщIу, хуэсакъуу, ткIийуэ яхъумэу зэрыштытар. Сыту жыпIэмэ нэгъуэшI щхъэусыгъуэ гуэ-

ри и́эу къыпхуэгъуэтинукъым Уэрсэрыжь гъубжэм и тепльэм, ар зэрашц щыкIэм тепсэлтыхын щимыдами, Сэтэней уадэмрэ Иэдэмрэ ятеухуауэ зы псалъэ зыми зэрыжrimыlamkIэ уашхъуэ мывашхъуэ кланэмкIэ тхъэ зэриIуэфми.

Абы къишинынэмьшIауэ, Сэтэней и щалэгъуэм къанжэунэм (нарт цыхухъу лэгъунакIуэхэмрэ амазонкэхэмрэ щызэхуээзу щигтаунэм) и унафэшIу зэрышытар IупшIу къыхош Бэдынокъуэ и пишнанльэм.

Нарт жылэхэм дэс амазонкэ кIэлтьипльакIуэхэр хуит ящыртэкъым цыхухъухэм лыгъуэ-фызыгъуэ IуэхукIэ пищIэнныгъэ хуалэну, япэ къесым хуэльхуену. Амазонкэхэм зрагъэкIуалIэ цыхухъухэр хэплъыхыпауэ къыхахыу щигтауэ къыщIэкIынуш, сыйту жыпIэмэ къанжэунехэм пэммыжыжъуэ шрагъэкIуэкIырт IещакIуэнкIэ, шууеягъекIэ зэпеуэхэр, икИи абы щигтекIуам IещIагъуэвэрт хъумбылей гъэва зэргит бжъэ («Сэтэней хъумбылей (пивэ) егъавэ»). Арат батырыбжъэ хъужри. Эпосыр щыхъэт тохъуэ амазонкэхэм лэгъунакIуэ нартхэр къизэрыхахыу щигтам. Ар зыхэт-льагъуэр Бэдынокъуэ и пишнанльэрш.

Шу бэлыхъ къакIуэр зэры-Бэдынокъуэр къишIа нэужь, Сэтэней и хур хъыдажбзхэр къыпрегъажъэ: «...Ар нарт Бэдынокъуэш, къидэфхъэхи, къыщIэфшэ, лыхху куэпкь къыхэтхынщ», – жеIери. Ауэ сыйт ямыщIэм, хур хъыдажбзхэми езы Сэтэней дыди Бэдынокъуэ къахуэувыIэркъым, «...сылэгъунакIуэ щауэкъым...» жеIери. Ари щыхъэт тохъуэ амазонкэхэм я деж цыхухъу Iепшц къарум пищIэрэ уасэрэ щиIэу, цыхухъу къарууфIэ, Iеччлъэч къалтыхъуэу зэрышытам. СыткIэ ухуейт сабий къарууншэ, мыузыншэ уээзгъэгъуэтыну цыхухъу? Мы зи гугъу тицIахэм ятепщIыхъмэ, уи фIэш пищIы хъунущ амазонкэхэм ятIэм къыхэщIыкIа «щIыхъ» тхылъхэр лэгъунакIуэ щауэхэм хуатхыу, хуахъумэу, зэкIуэлIа хур хъыдажбзхэри абы иратхэу щигтауэ. Апхуэдэ «щIыхъ» нэхъыбэ зиIерат пищIэ нэс зыхуашIыр. Нобэрэй адыгэбзэм «щIыхъ» псалъэм «пищIэ» мыхъэнэ щигъуэташ.

Къанжэунехэр (нартунехэр) псы Iуфэхэм Iутт, быдапIэхэм я япэ блыним пэгъунэгъуу. Апхуэдэ ухуэныгъэхэм* иджыри уашрохъэлIэ ди щIыпIэм. Псалъэм папщIэ, Хъэсэней къуажэм щиIэ быдапIэм пэгъунэгъуу щожэх «НартунекIэ» зэджэ псы цыхIур, Кенжэ къуажэм деж Нууэжь Kлагуэ (бгъэ лъэнныкъуэт) и Iуашхъэм пэжыхъэкъым «Къанжэунэ» жыхуаIэ щIыпIэр. Адыгейм щежэх Щхъэгуашэ псым пэгъунэгъуу щиIэш «ГузэрыплькIэ» зэджэ щIыпIэр. БыдапIэ лъабжъэм щIеташ къанжэунэр. «Гузэрыпль» псалъэм «гур здэпльэ» мыхъэнэ иIэш.

Дауи, къанжэунехэр, нобэрэй еплъыкIэкIэ уеплъмэ, жыпIэхъунущ нэмысыншагъэ щигзэрахъэ, цыххур Iещым хуэдэ щыхъуэр щIэблэ яIэн щихъэкIэ, псеющхъэхэм зэрашц хабзэу, зэхъузэбзхэр щигзэбгъэдыхъэ щIыпIэу щигтауэ. Псэ зиIут писоми къашхъэшIыу, цыххур зыгъэлъагэ, гуитIым яку къыдэхъуэ лъагъуныгъэр дунейм тетыххэуи, щиIэн хуеиххэуи апхуэдэунехэм къышалыйтэртэкъым. Амазонкэхэр гухэлътэкъым зыхуейр, я мурад нэхъыщхъэр пхъу нэхъыбэ къальхуу, езыхэм хуэдэу ягъасэу IещакIуэ ящIынырт. Ахэр

* Хъэтхэм я къалащхъэ Хъэтушаш къэзыухъуреихъ быдапIэ блыним амазонкэхэм я быдапIэ щихъэхуэ къыгуэцIыхъауэ зэрышытар ноби уольгъуу. Зэманым (иIэс минищирэ щиблым) къелащ абы и күбжэ дыххэпIэ сэх лъэнныкъуэр — мывэгум къыхэуцIыкIа цыххубз IещакIуэр, афэр щигъуу, джатэ кIещIыр и бгым ильу, уэш гъэнIэрэшIа IещIэлъу.

Шалэ цыкIухэм хуейтэкъым. Ари кызыыхэкIыр цыхур псынщIэу бэгъуэн папщIэ, нэхъ пасэу балигъыпIэ иувэн хуейуэ кызыэралъытэрт. Хыыджэбз цыкIум, ильэс пшыкIуплIым щидзэу ильэс плыщIым нэблагъэкIэ бын игъуэттыфынут. Абы щхэкIэ цыхухъуу узыхуейр машIэ дыдэйт, икIи ильэс плыщIкIэ зэпымычу, Иэбэмэ лъэIесу, цыхухъу дэшЦыгъунуи хуейтэкъым амазонкэхэр, ильэсым хуэзэу зы махуэ хуейуэ арат. Зы цыхухъу, узыншагъэкIи къарукIи зэпэшту, шыфIым хуэдэу лъэпкъыфIу уйIэмэ, цыхубз куэдым хурикъунут.

Амазонкэхэм шалэ цыкIухэм апхуэдэ хьэкIэххъуэкIагъэ щыкIэлтызэрахъэм и щхэусыгъуэхэм ящышу кыышIэкIынут хыыджэбз цыкIухэр, зы ныбжь гуэрим нэсихукIэ, шалэ цыкIухэм нэхърэ нэхъ бзаджэу, нэхъ губзыгъеу, Иэрыхуагъ-Иэзагъри нэхъ псынщIэу къаштэу зэрыштытар. Амазонкэхэр щызаукIэ бийм зэрытекIуэр къарутэкъым, атIэ Иэзагъэт, бзаджагъэт, шэрыуагъэт, псынщIагъэт. Псом хуэмыдэу мыхъэнэшхуэ иIэт бийм шабзэшэу тельяльэм и бжыгъэм. ШабзекIэ уэннымкIэ амазонкэхэр зыкIи цыхухъуухэм къакIэрыхуртэкъым.

Къанжэ унэхэр сыйт хуэдизкIэ емыкIуу щытами, къыжырапхъэш фIы и лъэныкъуэкIэ мыхъэнэ гуэрхэри зэраIар: абыхэм бэм хахъэрт Лыгъуэ-фызыгъуэм къабзагъэ пхэлъыну кызыэрэшибуыдыр. ЛэгъунакIуэр къанжэ унэм щыцЦыхъэкIи къыщIэкIыжкIи амазонкэм къабзэу игъэпскIын хуейт. «Пшэдджыжым, си къалэнни, сэ узгъэпскIыжынщ, ауэ пшыхъэшхъэ къескIэ хэт усхуигъэпскIын?» – жеIэ Мэлчэшыпхъу, Лъэпщ щыхуэускIэ. Абы нэмышIкIэ, нартхэми, амазонкэхэм ядэпльеяурэ, щхэгъусэ хэдэ ящI зэрыхъуами мыхъэнэшхуэ иIэт лъэпкъым и тепльэри и узыншагъэри кIуэ пэтми ефIэкIуэннымкIэ.

Нартхэр зицЦысым, къыздикIам, здэкIуэжам теухуауэ мыпхуэдэу жытIену тфIэигъуэш: «Нартхэр (а псальэм адигэбзэкIэ «нэIурыт» жиIэу къокI) лъэпкъ зэхуэмьдэхэм къахэкIауэ щытагъэнущ. Апхуэдэ гупсысэм ухуэзышэр Кавказым ис лъэпкъхэм я нэхъыбэм нарт эпосыр ейуэ зэрлжырш. Дэ кызыэрэтихъумкIэ, ар пэжкъым. Шэч хэлъкъым Кавказым а зэманим лъэпкъ зэмылIэужыгъуэу щэм нэс зэрышыпсэуам. Псалъэм папщIэ, алыдххэм я тхыдэджхэм кызыэралъытэмкIэ, ахэр лъэпкъ блыщIрэ тIум щыщIэдзауэ бгъушыям щИгъуу щыташ. Ди къуэш аххязхэм я эпосым къыхощ нарт Сосрыкъуэ къуэш бгъушIрэ бгъурэ иIауэ. Мыбы къикIыу къышIэкIынкъым Сэтэней апхуэдиз бын къильхуу иIауэ. Зи гугъу ищIыр, дауи, лъэпкъыу Кавказым ис псоми Сосрыкъуэ къуэш пэлъытэу ябжу зэрыштытар арагъэнущ. ИужъкIэ, амазонкэхэм я къэралыгъуэр къутэжа нэужь, «нэIурыгтхэр» нэхъ щхэхуиту, адекIэ мынартыжу, псэуаш. Эпосми гурыIуэгъуэ пшыхъу зы хъыбари ушрихъэлIэркъым, нартхэм мыпхуэдэ кIуэдышыкIэ ягъуэташ, жиIэу.

ЯпIуэкIэ зэрыжытIауэ, амазонкэхэр я щIэнныгъэкIи щэнхабзэкIи нартхэм япэ күэдкIэ ишшат, абыхэм я тхыдэр къышежьеэрт жыжъэ. Абы и щыхъэтхэм ящыщ зыщ мыр: Мысырымрэ Суданымрэ я гъу-напкъэхэр Нил псым и Iуфэ дыдэм щекIуалIэм деж зы мывэ блын щытщ, ильэс миниплI хъу зэманим къелауэ. А блыним тетщ зы

Цыху сурэт: шабзэ ин Іашцэлъу, и ижырабгъу лъэнныкъуэр цыхухуу Іепкъльепкъ Іаччлъечу, сэмэгурабгъур цыхубз дэгъуэу, бгъэ дахэ дыди иІэу. Абы и закъуекъым амазонкэхэм я лъэужъу Мысырым къышцэнар. Псом хуэмыдэу хъэлэмэтыр Мысырым и щхъэгуашэу щыта Хъыджэбзуд хъэт лъэпкъым зэрышыщирш (Хатчепсүд). Мыбы и цЭр адигэ псальтиллу зэхэтш: «хъы», «зыдж» (зэйузыщ), «бзыльхугъэ», «уд». СоццЭ бзэм мыпхуэдэ бгъэдыхъэкІэкІэ утегушхуашэмэ, ущигъэуэнкІэ зэрыхъунури, ауэ мыр амазонкэу зэрышыгам и щыхъэтш Мысырым и дзэр иришажъэу ар Африкэ Ишхъэрэм зекІуэ зэрыкІуар, езыри зауэм зэрыхъетар. Мысырым щхъэгуашэу ила адрес цыхубзхэм ящышу зыри зекІуэми зауэми хыхъэу щытакъым, дзэр яутыппрэ езыхэр щыхъерым къыдэнэу фІэкла.

Пасэрей Мысырым и тхыдэм ушрохъэлІэ ди лъэпкъым и лъэужъ нэгъуещІхэми. Мыбы нобэр къыздэсым, ди бзэмкІэ зэрыфІашар науэ ишІу, къалэцІэхэр, щыпІэцІэхэр щыкуэдш: Псынаф, Калапиш (ари Верхний Нил деж!), Хургада (хургадэ), Карнака (КуэрнакІуэ – паломник) худэхэр.

Мысырым и тхыдэм елэжъхэм мыри ятхыжащ: «Щхъэгуашэ Анхесенамон фызабэу къышынэм, и лъыхъухэм ящышу бжыпэр бзаджагъэкІэ яфІэзыгубыда Ае дэмыкІуэн папшцІэкІэ, хъэтхэм я паштыхъым деж лыкІуэ игъэкІуаш, и къуэхэм ящыш зы къыхуигъякІуэмэ, абы дэкІуэ, щалэр Мысырым и паштыхъ зэришынур хуиІуэхуу. Хъэтхэм я паштыхъым къиутыппащ и зы къуэ, ауэ Ае игъэкІуа лыгукІхэр Мысырым и гъунапкъэм деж щалэм къышыпэжъэри гъуанэдэуэ яукІаш. Абы и ужъкІэ Ае Анхесенамон щхъэгъусэ ешц икИи Мысырым и паштыхъ мэхъу», жиІэу. Абы къегъэльгъуэ хъэтхэм ящыши Мысырым и фирхъэун хъуфыну зэрышытар.

Зыри пхуещІэнукъым «тхыдэм и адэ» Геродот и тхыгъищми пасэрей Мысырым и цыхухэмрэ езы Геродот и зэманым Колхидэм иса цыхухэмрэ зы лъэпкъыу зэрышиукъуэдийм. «Колхидэм и цыхухэр хэтыт?» – жыпІэрэ ушІэуущІэмэ, абы жэуап ират пасэрей тхыдэм и къэхутакІуэ цЭрыІуэхэу Хъэтыхъу С., Дьяков И., Зеленко Е. сымэ: «Ди эрэм и пэкІэ ильэс минишхэм щыгъуэ иджырей Грузием и щынальэм щыпсэуу щытащ адигэ-абхъазыбзэкІэ псальэ саниг, абааг, япсил лъэпкъхэр».

Тхыдэр хъэкъущыкъу пашцІэм хуэдэш, ухуэсакъыпэу фІэкла уеІусэ мыхъуу. Ди жагъуэ зэрыхъунщи, щапхъэ куэд къыпхуэхъинуц тхыдэр зэрыхуейм хуэдэу къратхыкІыжу, зэрахъуэкІуу зэрышытим теухуауз. Ар апхуэдэу зыщІхэм я гуэнхыхыжщ, я напэжщ. Ауэ щыпІэц пцЫкІэ зэи пхузэмыхъуэкІын гуэрхэри. Ар лъэпкъым и бзэрщ, и ІуэрыІуатэрщ, щыпІэцІэхэрщ, археологием и къэхутгэнгъэхэрщ, езы щы напэм ихъума лъэужъхэрщ. Дауз пхузэхъуэкІын, псальэм папшцІэ, Налшык пэмыйжыжъу Кенжэ ауз деж дэт Нууэжь (физыжь) Клагуэ и Іуашхъэр, Кенжэ (къянжэ) Унэр? Кенжэ къуаждэсхэм псоми ящцэ мыбдеж амазонкэхэм я быдапІэ зэрышылар, цыхубзыдэ абы зэрыдэсар. Ящцэ а Іуашхъэм амазонкэ фызыжым и цЭр зэрызерихъэр. Пэжым зыри пхуещІэнукъым, уеблэмэ а Іуашхъэр зэхэптЫхъу зэтес пцЫшыжми е нэгъуещІ фІэшыгъэ фІэшыжми. Амазонкэхэр зэрышылам щыхъэт техъуэ апхуэдэ щыпІэ куэд иджыри ехъумэ Кавказ щынальэм.

* * *

Мы тхыгъэм еджэнухэм емыкIу къысхуэвмышI, языныкъуэхэм деж псальз гуемыгухэм фрихъэлIэнущи. Стхар зэфIестхъыжурэ зыкъомрэ гугъу сехъа нэужь, къызгурьшаш: утЫпщауэ псэуа амазонкэхэм я гъашIэм гъэсэнгъэрэ щэнрэ зыхэль бзэклэ утепсэльныхъмэ, ешхи пэжи пхуэхъунукъым. Араши, мыпхуэдэу (фи нэмыс нэхъ лягэ ухъу нэхъыжхэмийн нэхъишIэхэм!) стхын хуей хъуш, ар сэ езым си псэлзэклэу щымытми.

Мы псальзапэр мыпхуэдэу сухыну сихуейш: «Амазонкэхэм я дунейр, я гъашIэр фIэцхъугъеийуэ куущ,abyхэм ягъэхъамрэ яхузэфIэклыу щытамрэ я хъэлэмэтагъым щЭи гъуни иIэкъым. Уи гупсысэр жанмэ, а тхыдэ тельтиджащэм жыжъэ дыдэ уишэнущ. АтIэми, сэ утЫпщауэ, сыкъемыпльэклыу сизэримытхэнным сихушиIэкъуш, си ту жыпIэмэ хъэкъыгу си фIэщ мэхъу: амазонкэхэм я тхыдэр тэмэму къэзыхутэжыфын, абы хуеджа (сэ схуэдэу ухуакIуэ-инженер къизэрыгуэклыу щымыту), ар зи IэцIагъеу щыт щIэнгъэлIыр мы Iуэхум бгъэдыхъенущ, амазонкэхэм къашIэна «щыхъхэмийн» мы Iуэхум тэухуауз щынэ тхыгъэхэмийн къеджэнурэ, икИи псори и пIэ иритъэувэжынущ. Ди адигэ амазонкэхэм я тхыдэ зыми емыщхуу хъэлэмэтышэм хуэфащэ пшIэрэ увыпIэрэ щигъуэтжынущ дунейпсо цыхубэм я тхыдэм!

76

ЯПЭ ЙЫХЬЭ

Ныуэжь КIагуэ и Iуашхъэ

*... MakIуэр лIэцIыггуэхэр,
Уафэ архуанэм ецхъщ щыг хүреийр хилъэфам.
Шэрхъу игбащIэклэ щыг кIэрэхъуэнут,
Гудэу блэкIар хэмэлъам?*

Үэрэзэй А.

«Үа, Амыш, фIыгъуэр къыпхураухъэкли мы уи тыгъэм папшIэ! Сытый хуэдэу гупсэхуу уигъэхуабэрэ уи цы шабэ щIакIуэ Iувым. Мэкъуаугъуэ пшэдджыжь щIыцтыIэм уэращ дыкъезыгъэллыр!»

Санэ и лъакъуэхэр щIакIуэм къыцIэмыщын щхъэклэ зыкIэшIеупшIэ, зегъэджэрээри къизэфIотIысхъэ, и щхъэр щIакIуэм къыцIешшиикIри, жейбашхъуэнхээр къизэтримыхыпэу, пшэдджыжь нэхулъэм къыхопльэ.

ФагъуэфI къэхъуа къуэклыу къигъэнэхуаш бгыщхъэ мэз фIыцIэхэм я щIыбагъым, дыжын таж зыщхъэргэ лыхъужхъэм я сатыр Iувым хуэдэу, къидэт къыр уэссыхъэ хужжхэри, хъупIэхэри, мэзхэри, аузхэри, адекIэ – хы Iуфэм нэс тафэ инри.

Къыр дурэшхэм, бгы зэхуаку зэвхэм, ауз кыфIхэм къыдэж псы къудамэхэр зэгхуяуэ, ин зэргэхъуауз тафэм уэру къытолъадэри, адекIэ, благъуэ абрагъуэу зиуантIэ-зишантIэурэ, захегъапшIуэ нэхущ пшагъуэ шафэм къытеуфIыцIыкI тафэ мэз гъунэншэхэм, и щIыб бгыуфIэр зэзэмэзэ жыжъэу къышыхэхужыкIрэ адекIэ бзэхьжуу.

Псы уэр къэгъэшыпIэхэм къатолыдыкI пшIантIэм щашIа

мафІэхэм я бзийр – ар нарт фыз жырытэджхэм унагъуэм я шхыныр пщэфіын щадзауэ араш.

Къамыл бгъэн уфІыцІыхажэм, нарт унэхэр мэzym хагъапицкIуу, къуажехэр иджыри уамыгъэльгъуми, Санэ фІыгуэ ешІэ дэнэ деж сыйт хуэдэ жылэр щысми, ешІэ хы Іуфэм нэскIэ щытеп-щэ мэз Іувым илъэс куэдкIэ ерагъыу «къыІэшІаха» хъупІэхэри, мэкъупІэхэри, гъавэ щапІэ губгъуэхэри дэнэ деж хуэзэми.

Мэз Іувыр пхыкІыпІэншэци, нартхэр зэрызекIуэр псыхъуэ гъуэгукIэш. Зээмызызэххэ бий гуэрхеми къаушых, псыхъуэ гъуэгум тету, здэкIуэр тэмэму ямышІэу, нарт къуажэ ѢыкIухэр зэралхъуэу, зэтраукIэу. Ауэ гуІэгъуэ Иейм Іуюэхэр, амазонкэ быдапІэхэм гъунэгъу зэрахуэххуэу. Псэуэ къэнахэр, амазонкэхэм яІэшІэкIын папшІэ, иужькIэ куэдрэ жэн хуей мэхъу, я псэр зэрахъуэу, къахъуншIари, къатхъэкъуари, гъэр къашІахэри хыфІадзауэ.

ЩыІэш къышыкIуэ ажал лъыхъуи, амазонкэхэм я къулеягъэмээ бжыгъэншэу я хъупІэхэм ит Іэштымр я хъыбар зэхахауэ, ауэ, а здэкIуэм я къарур здынэсир ямышІэу, дээ зэрагъэпэшарэ зэрыгъэгушхуахэу. Абыхэм ящышу нэхъ насыпыфІэ дыдэхэм къалтысыр а зэхъуапсэу къызытекIухыа Іэшхэр ягъэхъуу, шывеир шэшышихуэхэм къышІахыу гъашІэу къахуэнар яхынырш.

Иджыри къэмыушыпа Санэ и жейбащхъуэнэхэмкIэ зиплтыхыху, дыгъэр къыкъуэплъащ гъунэгъу плъыр щЭшшIыр зытет къущхъэмьшхэй джабэм. Санэ и плъапІэм шабзэшэ дзыгъуипшI хуэдизкIэ пэжыжъэ къэрэгъул щІэшшIыр, мафІэ щІэнауэ ису къышыхъуу, дыгъэ бзийхэм къаош, зиплтыхъыпІэм тет амазонкэ за-къуэри, езы пщэдджыжъэ пшэплъым и Тхъэ Гуашэр, дыгъэм и нуримрэ и мафІэмрэ хэту къэунэхуа къынфІошI.

Санэ ишІэрт игъуэу къызэрыушар. Абы и плъырыгъуэ зэманным щИндээрт.

АузитIым – Бзуукъуэшхуэрэ БзуукъуэцIыкIурэ – якум къыдэкIыу сэтэйм къытхээ шытх щхъуантIэ къихым и щыгу лъагэм тетшI Санэ и плъырыпІэр. Щым хэтIа пкъо лъагиплIым тещIыхъа щІэшI лъагэм Санэ зэрэджэр «инижъ лъакъуиплIкIэш», щыхузэгуэпым деж. Пкъохэр бгыкъу гъумхэмкIэ зэщиЦулIэжу къатиплI иІэш, дей цIыкIу чы-бжэгъукIэ яхуа чий лъэгу тепхэжжауэ. Ильабжъэ къатым и щIагъыр шыхэмрэ хъэхэмрэ я гъушапІэш. Етиуанэр мэкъумылэм, Іэпслэпсхэм, Іэмэпсымэхэм, щакIуэ хъэлъэхэм, нэгъуэшIхэмий я гъэтIылъыпІэш. Ещанэр, мэ гуакIуэ къызыих мэкъу щабэ Іувыр зытельыр, зимыплъырыгъуэ амазонкэхэм я зыгъэпсэхупІэ, жеипІэ къатш. Еплланэ къатым, чий къабзэ лъэгум, зыри тральхъэртэ-къым – ар жэши махуи плъырхэр зытетырт. Абы къамыл бгъэншхъэ иІэт. Къамылым и щIагъым Іуву пхъэ гъуррэ хъеуазэ гъущэрэ щызэтелтъ, псынщIэу мафІэ зэрышІэбдзэным хуэгъэхъэзырауэ. Плъырыр зыкIерит пкъом, уІэбэмэ тыншу ульэIэсыну, хъэпшыпитI фIэдзаш: зыр – псы зыпхымыкI фэ чысэш, щтаучрэ жыгбэгүц* гъущэрэ илъу, етиуанэр – дэпилъэш (упшIэ Іув зытебза кхъуэшын хъурейш), и кIуэшIым, яжъэм хэльу, дэп зыпиль пхъэ ныкъуэс кIэшI зытIушI илъу.

* Жыгбэгүц – Иэгъэбэгум ешхуу жыгым къытокIэ ину. Ар ягъавэрт, ягъэгъуцыхырти, зэгуатхъуэрэ яудынырт, бжъэхуцым хуэдэу щабэ хъууху. Абы цыц щтаучым траубыдэрти ештаухээрт. Ар гыним хуэдэу хъусакIэм къызэшIигъэна нэужь, мафІэ иорыращIырт.

Дэпыльэм иль дэпьр махуит I нэскIэ пхумэфырт, хуиту мафIэ ирипшIыжыфу. Шхэн-пшэфIеныр зэфIекIа нэужь, мафIэр зэхэмыхыж щыкIэ, дэпыльэм илтыр зэрахъуэкIырт.

Санэ щакIуэ хуабэр ибгынэу къэтэджыну. Аүэ ищIэжырт дыгъэ бзийхэр жеинIэ къатым къизэрыльIэсиххэу хъэзыр хъуауз щытын зэрхуейр. Абы занщIеу щакIуэр зитридзш, псы зэрьт фэндыр къипхъуатэри зитхъэшлаш, мэкью зытемылт чий кIапэм тету. ЗитхъэшщыхукIэ, пшэддджыжь акъужым къигъэупшIуаш афэри щыгыным къышIэш и щыфэри. И Iэпкъльтэпкъыр зэшIикъуэу, и напафэр хишу, ар къигъекIэзызащ жы щыIэм. ЗильшIыжжа нэужь, Санэ и гугъат жыр Iэшхъэтельхэмрэ лъэдийхъумэ гъэшIэрэшIахэмрэ зыкIэрильхъену, джатэ кIэшIыр зыкIэрышIа афэ бгырыпхри зыщIильхъену, и таж лыдыжри зыщхъэритеIэгъену, аүэ зэуэ щIегъуэжш, лъэри, щакIуэ мыгупшIуужам Iэрыхуэу зыкIуэцIишыхыжащ. Хушхъэрэ щатэу абы зиукъуэдиящ, зэм лъэну зызыгъэхъэзыр щомыщым хуэдэу зызэхишрэ зишешIу, зэм аслъэн щхъэхынэу зигъэлалэу, зэм уэним и пэкIэ блэшхуэм зырызызэфIигъапшхъэм хуэдэу зищIу, зэми щым зытезыIэтыкI бгъэм ешхъу.

– IэшI-фащэр зыкIэрыльхы псынщIеу и щхъэм дэжей! – жеIэ зи плътырыгъуэр зуухауз жеину зызыгъэхъэзыр Нэхунэ, мэкьюр зэригъэзэхуэжурэ. – Махуиш дэкIрэ дызэрахъуэкIмэ, къанжэ унэм дыкIуэнщи, урикъухукIэ ухуеймэ зыхэш, ухуеймэ зышэшI, узэрыхуей гъуэлтыкIеу гъуэлъ, зэрыплъэкIкIэ кIий, лэгъунакIуэ щIалэм удэшIыгъуу. Дапхуэдизу умыIэуэлъяуэми, уи ныбжъэгъу Жэмнагъуэ и кIийм зэи къыхэшынукъым. Аүэ иджыпсту епIэшIэкI, плъапIем зыри зеримытыр быдапIэ блыним тетхэм къамылъагъу щыкIэ.

– Уий, хэт дыкъэзылъагъунур, дэ дыгъэр къыздипс лъэнискуэмкIэ дышIыIэу? Жэмнагъуэжьри сэ си ныбжъэгъуакъым зэи! – и джатэ бгырыпхыр щIикъуэзурэ жеIэ Санэ, и жагъуэ зеращIар плъагъуу.

– Умыгузавэ, бзэгу зыхын гъунэжш, ди гъунэгъу щIэшIхэм тетхэм хуиту дыкъальагъу, – жеIэ Нэхунэ нэхъ щабэу, Санэ псынщIэ дыдэу хъэзыр зэрыхъуари, и щакIуэр Iэрыхуэу дридзейуэ, дэтхэнэ джедури зэхъуэпсэну, псынщIеу пкъомкIэ дэжейуэ, напIэзыпIэм и щхъэм къизэрытехутари ильэгъуауз.

Санэ щакIуэр и плъэм иридзэри, зыкIэрытын хуей пкъом кIэрыуваш. ГъэшIэгъуэну къудамиш тету къыхахат ар: зы къудамэр жыгым къытекIри щым дэкIуэу зиузэхуауз кIат, жыгым IэплIэ иришэкIыжыну хуеIэм хуэдэу, хэт къаплъэми ушыту фIекIа къыхуэмьшIеу утес хъууз. Адрей къудамитIыр блэгушIитым, тыншыпIэ хуэхъуу, хуэфIыпсу щIэувэрт. Санэ тэмэму увыпIэм зригъэзагъери, и бгъэм щызу пшэддджыжь хъэуа щыIэтыIэ Iуывир зыжъэдишащ. Нарт жылэ гъунэгъумкIэ кърих, нэIуасэ хуэхъуа мэр (вэнвеимэмрэ шэ фIэIуам и мэрэ) къышIурууэм, и пэр зэригъальэу папшэри, машIэу ириншхъеижу къигурыIуаш къизэрыушыпар. Иджыри зы махуэ къышIидзат зэшыгъуэу, ильагъу мыхъу Жэмнагъуэ и цэр къраIуэри, махуэ псокIэ и гукъыдэжыр ираудыхауз.

Санэ фIэфIтэкъым плъыру щытыныр. Зы щхъэусыгъуэ закъуэт

абы ИЭри: мыбдеж зы Йуэхуи щыпщIэ зэрымыхъум игъэзэшырт. Сыт щыгъуи уи Иэр къакIэрымыкIуу уателъэшыхъу, бгъэцIууэ, зэбгъэ-пэшыжу щытын хуей Ишэ-фащэхэмрэ Иепслэпсхэмрэ уепэшэшу ядэртэкъым. Цым уелэжку е льэпэд зэИупщэу, уеблэмэ уи Иэбжанэ къудей бгъэкъабзэу е пышшыхыкIыжу укъальягъумэ, дунейр пкъутэжам хуэдэу тезыр пхыннут. Санэ есатэкъым зимыгъэхъейу щысу. Амазонкэ гъесакIуэ гушIэгъуншэхэм бэуэгъуэ къыуамыту маҳуэ псом укъизэрырахуэкъым фыгуэ зы хэлт – абы къанэ щымыIэу уипкъри уи гупсысэри иубыдырт, уи фэм хуэхынури хуэмыхъиххэну уи гугъахэри къызэрыдахыфым зэманыр псынщIэу блихурт, маҳуэр зэриухар къыпхуэмыщIэу. Мыбдеж ушытщ, уи нэхэм яфIэмыщIэшыгъуэж псыхъуэм, жылэм, губгъуэм пхыкI гъуэгухэм уакIэлльоплъри. Уольягъу хуэмрэ жейбашхъуэ хъужауэ адэ-мыдэкIэ щызеуалэ нартхэр, абыхэм я фыз щхъэхынэ фейцеижххэу пасэрэй ИэмэпсымэжхэмкIэ маҳуэ псом яшхын тIэкIу къэзыулъэпхъэшхэр... Ди Тхъэхэ! Сыт апхуэдизу зэшыгъуэу, мыхъэлэмэту ахэр щIэпсэур? Псалтьэм папщIэ, мо щIалэ цынэшхуэжым и щхъэжыр къифIэлэлу нышэдиг бэлъандэрэ пщIантIэм дэт жыг щIагъым зыгуэрым йопэшщири щIэспш, я гъунэгъу хадэм, пщIэнры щыгъупщэжауэ, къеплъу ит хъыдджэбзым гу льимытэу. Уий, лIэун, бжыхым уельэрэ, и лъакъуитIыр... Аууей! Дыгъэм уригъэкъугъынщ мыбыхэм я псэукIэ зэшыгъуэм.

ПлъырыпIэм ушитым деж зэманыр къэувыла хуэдэу къыпшохъу, уи щхъэм гупсысэ мыфэмыхъэр къохъэри («Фу, цынэшхуэж!» – мыр зыхуэгъэзар щIалэ цынэшхуэрат) уи акъылыр зэхагъэзэрыхъ. Ди быдапIэм и дээшщ Дыщэнэ аращ щIэгъумэтIымэр: «Фэ напэншэхэр тIэкIунитIэ хуит фызэрыхъуххэу, мурад мыхъумыщIэхэр фу-хуэу щIыводзэ: е щIалэжь цыкIу къэфлъхуу зэрывгъэпщIуным, е, лэгъунакIуэхэм я узыншагъэм кIэлъыпльхэр ауи тевмыгъэпльяуэ, «щIыхъхэм» ирамытххауэ, щэхуу цыхухъу мыкIуэмытэжь гуэрхэм фазэрыкIэшIэгъуэльхъэнүм тэухуауэ. Аращ фи щхъэм ильыр! Фэ ээ мыхъуми ээ къэвгъэсынущ ди къэралыгъуэм и кIуэдыхыгъуэри мы дунеижым и къутэжыгъуэри, – фыжыIэмыдаIуэщи!» – жиIэу.

Санэ къыгурыIуэртэкъым щIалэжь цыкIу гущыкIыгъуэхэм щхъекIэ амазонкэ къэралыгъуэр бэлыхъ хэбдзэн щIыхуейр. «Сыт щIалэхэр зэрыпщIынур? Ахэр хэхъуэнни къэхъунуи хунэмым щIыкIэ зэрытхъэлэжу, зэрыупщIэтэжу щIадзэ, зы маҳуи замыгъэсауэ, зыми иджыри хуемыджауэ. Я анэ делэхэу бгъитI зыщIэтхэрщэ? Я щIалэжь цыкIу хэм щыкъу къутэнүм хуэдэу тегужьеикIауэ я гъашIэ псор яхь, зыгуэр тIэкIу къашыщIмэ, затхъэлэжыну хъэзыру. Сыту делэIуэ-тIэ а бгъитIхэр, щыцыкIум щыгъуэ я бгъэ ижыр зими щIимыгъэсхуауэ, лейрэ хъэлъеу лIэжыху къралъэфэкI, къелэлэххэу, зы бгъэм уримыкъун нэхъеий. Аращ абыхэм зыри щIахузэфIэмыкIри, зэрымыIэшакIуэм и гугъу умыщIыххи. Шыльтэгу псэфыжхэ! Дауэ уи Иэм джатэр хуиту зэригъэбзэнур, уи Иэблэ щIагъым щхъэнтэшхуэ щIэлльу? Дауэ жыгым, псом я щхъэраши, щIэшIым узэрыдэпшениур? Хым... уеблэмэ зы бгъэ закъуэри апхуэдэхэм деж зэрылайр къыбошIэ. Аууей, дэнэ ахэр зыдэпшениур, дэр нэхъэрэ хуэдитхукIэ нэхъ гүумхэмэ! Уу, бабыщ делэжхэ! Я цыхухъуххэри зыкIи нэхъ губзыгъэкъым, щонсэу я унэ Иушэжь цыкIу хэм, дзыгъуэшхуэхэм ешхъу, хъури бзыри зэхэтхъуауэ, зэргуякIуэу зэ-

рышэхэу, хабзи бзыпхыи ямыщиэу. Сыту ямыльягъурэ, нэгүүэшт мыхьуми, ди узыншагъэм кэлльыпль амазонкэ Іэзэхэм къанжэ унэм щагъехэ лэгъунаклуухэр хэплтыхынпэурэ къызэрхахыр? Щхээ емыгупсырэ амазонкэхэм «щыххэм» псори щрамытхэм, а «щыххэр» сакьыу щахьумэ? Ди амазонкэхэм сабий лейхэр щлауклыжри къагурынэркын абыхэм. Ублэмэ зи бзэр мысалъэ бжье цыклюухэр куэдкээ нэхъ губзыгъэш нартхэм нэхърэ! Абыхэм ягъашхэркын бжьапцэ хъухэр. Бжыххэр къызэрьсу, хъу лейхэр я матэм къыдадзри, щынэм зэфлишауэ ягъэллэж альгыгъуеихэр. Сыт апхуэдиз цыхуххууклэ пщэнур? Цыхуххум ильэсэм хуэзэу ухуей зерыхъур зы тхъемахуэш... е зы мазэш.., хъунщ, – мазитлуу дошлар.

Тхъэхэм жэмын бжъакъуит ираташ, блэм – щхъухь зыпыль шэрэз, тхъеклуумэклыхым – лъакъуэ жэрхэр, адрай псэушхэхэм ящыхъумауэ, мыклиудыжу псэуфын щхъэклэ. Ауэ, сыйт тхъэхэр мы цыхуххуужь флейхэм апхуэдизу щлахуэупсар? Мыбыхэм къалтысаць мы ди къэралыгъуэшхуэм и гъашлэр клыхь зэрашын. Былымыжхэ! Я зеклуэклэ къудейр сыйт хуэдэ, ятлэр яутэрэ ятхъуужу? Дэ ди шыпхъухэр, амазонкэхэр, зэрыцлыклюрэ якэлльопль псэущхээ зэмьлээужыгъуэхэм – джэдум, мышэм, щомышым, псыхеуэм, блэм – я щытыклэм, щэклуэклэм, загъасэ лъэмакъынишэу, лъэужыншэу, щабрыклюэу къаклюхуу. Цыхуххуухэм я зеклуэклэм кърагъэклыр зыщ: «Фыкъеплтыт! Фыкъеплтыт, мы сэ сицэм!» Я бгъэр кърагъэцыцыклыу, егъэлеяуэ загъещлагъуэу, я пэр дэгъэзэяуэ къаклюх, езыхэм хуэдэ мы дунейм темйт нэхъей.

Ди амазонкэхэм мылийуэ къалтытаф цыхуххум и зэфлиэклыр. Ауэ ахэри щыщыуэ щынэм. Къаходо къодэхашцэу, лэ къыбдильэу, ауэ йуэху нэхъынхээ нэсмэ, мыв-мыжэму, хушхъеу, щатэу, «сщэркын нобэ си лажъэр, нэ стемыльу шэрэ?» – жилэу. Умыщлэмэ, емынэм укъихуа, мыбы укъышлэджэдар сыйт, дэри дызыщыгъэгугъу? Уи унэ исыж, ухущхээ-ушатэу. Дэ абыклэ дызэфлиэкнынукын, дэ гъэ къэсихууклэ бын дгъуэтын хуейш, йэмал зэрилэклэ бзыльхугъеу. Уа, хъэлэмэтш, хэту шэрэ сэ иджыблагъэ къеслхуар, Хъэтагъ зи адэр?

О-о-о, си Хъэтагъ! Мис абы илэш зеригушхуэн! Хъунщ, апхуэдизрэ абы угупсыс хуунукын. Апхуэдэурэ уи акыылым уиклынри куэдрэкын, и цыхуххум и гъусэу иджыблагъэ клюэсэну хэта амазонкэ делэм хуэдэу. Хъарзынэу пасэу нэхъыжхэм къашлат абыхэм я мурадыр, я нэ делэхэм щэплъэри.

Мыбдежым Санэ сакъыпэурэ щаклюэ щагъым къышлигъэшри и джатэ кэлщым, гъуджэм хуэдэу лыдьижу гъэцлиуам, гупсэхуу ипльяш, и нитым я плъэклэр щиджыклыу. Игу зэгъауэ, зыми гу лъимытэн хуэдэу, хуэму йэбэурэ джатэр сампальэм ирилхъэжаш, и нэжгъуцитлэри таж щагъым щигъээгъэжри и набдзитлэри трилъешлэн щымыгъушцэу гулъытэ тлэклу яхуишлэри сабырыжаш.

Арати, – пещэ Санэ и гупсысэм, я тхъеклуумэр тегъэхуауэ къедаюэ цыху гупшихуэ къыпэшьсэм хуэдэу, – а делэм и нитлэри къытромыгъэклыу лэгъунаклюэ щаум зэреплтым гу щылъатэм, занщэу и ужым кэлльыпльаклюэ ираутыншхаш. Ар, калласкэлэ быдаплэ блынным ехауз, бгы нэпкын къежьэу тет щаум щыгъуу киуубыдаш кэлльыпльаклюэм. Абы къриджа хъумаклюухэр къызэ-

Прозэ

хуэжесаш, түуми я гум пхыкыу зы бжыкІэ зэраулри дыгъужь лягъуэм традзэжащ, іеплэ зэрашэкІар зэуахыжынны хунамыгъэсү.

Си Хъэтагъ зигъэліжыфыну піэрэт апхуэдэу – си гъусэу? Догуэ, ар щхъэ къысІәшімьльагъуэрэ нышедибэ? Зызимыгъэлтагъуу, зигъэпшкІуу мэкъуауз дэмькІауэ піэрэ нэхъ жыкІуэу? Жылэми и шы гъэпскІыпІэ псыхъуеми щыслъагъуркым. Ярэби, мэкъуаэм и піэкІэ къанжэ унэм мыкІуауз піэрэ ар? Напэнш! А иримыкъуж Жэмнагъуэ шхужыбгъуэжым дэштагъуу лэгъунэм щімьсү піэрэ? А хъэбзыжым ар димыхъэхыфми, игъещіэгъуэн иримыгъэлтагъуфми си Іуэхүү. Апхуэдэм хуэлээш ар! Фи піэм физукЫхынщ түри, Іашыжхэ! Хъэбрышыбырхэ! Нэджіуджэхэ!

Сыту щыгуагъешхуэу ишціат Дыщэнэ а Жэмнагъуэжыр имыукыу къыззеригъэнар, быдапІэм дэт и унэ цыкІум нэс гъэпшкІуауз иша щасэліым дэпсэууэ къыщаубыдам щыгъуэ! Къызэрумыубыдынур дауэт, Ихэлъахэр къигъаджэу щыкІийкІэ?! Къурыкъу лягъугъуейм и гъусэт, амазонкэ Иэзэхэми хъумакІуэхэми яблишифуауз! Иэзэхэр ауи пхуеплъиххэнутэжым а Къурыкъу – натІэ имыІэу, и набдзэхэр зэхекІэжауз, и пэ Іушэ къыхыжыр зэрэ-тІэурэ зэрыхузэпаудар нэрылтагъуу, щэ имыІэу, джэдыплІэрэ тхыбыу зыхужаіэм хуэдэу тхы Іушэу, и фэрэкІ напэр дзыгъуэшхуэм и кіэцым хуэдэ жъакІэ цырхъкІэ зэштІэкІэжауз, и лъакъуэ кіэштітір щызэгүэтым дежи хъэ дэжину Іушэу. Амазонкэу быдапІэм дэсэм захуэмьубыдыжу дыххэшхуу щадзат, а тіур, гъуэншэдж кіэшІ зырыз фіэкІ яшмыгъыу, утыкум чачэу къышралъэфам – зыр хужышхуэу, адрейр гъур фыцІэж цыкІуэрэ и жъафэр ғурылэлу.

Дауи ишэфат ар абы нэс, цыхухуу лъапэ зэи зыдамышиям? Амазонкэхэм түури укын хуейуэ унафэ къащтат, Дыщэнни абыкІэ арэзы хъуати, удын ирадзу щадзаш. Ауэ япэ башыр зэрытхуэу, Къурыкъу и гъуэншэдж фар зэпкърыхури ехуэхыжаш. «Ямыльтагъуу сыйт къэнэжа» жыхуаіэ амазонкэхэр къыштІашам зэрыупльэу: «Уау!» жаригъэлэри, я бзэр иубыдарэ я нэр къихуу еплъу къизэхи-наш. Гурыштуэгъуэт абы Къурыкъу щыфІашари, зимиштэхузыфу Жэмнагъуэ Иэуэлъяуэ щицІари.

Псори къызэрыуІэбжьяр къигъэсбэпри, Жэмнагъуэ Дыщэнэ зыбгъэдигъахуэри егүүщэщащ. Дыщэнэ япэцшыкІэ арэзы хъу щыкІуэ и щхъэр ишцІаш, иужькІэ и нэшхъыр зэхэукауэ къеуунщІш, Жэмнагъуэ зыбгъэдихужуи, шхыдэн щидзаш. Жъенахуагъэрэ Іушыгъэрэ хэлъу, губжъауз ар куэдрэ тепсэлтэхъяаш жыІэмьдэуагъэм къишэнкІэ хъуну Іуэху мышхъэпэхэм, апхуэдэхэм я зэрэнкІэ амазонкэ къэралыгъуэр зэрылъэлъэжынум. Ахэр жиІэ щхъэкІэ, псори здэпльэмкІэ хуэмышчуу еплъэкІырт. ИужькІэ, и макъым нэхъ ину зригъэлэти, унафэшІэ къигъэуаш: «Амазонкэхэм я щытыкІэр зэрагъэпсийнум, зэрагъэфынум теухуауз ильэс мин бжыгъэкІэ апхуэдизу егугъуу къэралым илэжъя Іуэху инхэм зи зэрэн екІа, амазонкэ Иэзэхэм хуит ямышта цыхуу нэджіуджэм щэхуу хуэза, цыхухуу зэйкІ зыдэмыхъа быдапІэм ар къыдэзыша Жэмнагъуи абы къыдиша гүшкыгъуэри машэ куум едзыхауз, псыи шхыни емитауэ игъэлхыхын хуейш». Ауэ Жэмнагъуэ занщІэу къэгүфІэжауз щилъагъум щигъужаш: «Машэ щхъэхуэ зырызхэм ивдзэ!» Жэмнагъуэ ар шэуэ зэрытхуар зыхицІари, Дыщэнэ игу зэгъэжыпаш.

Унафэм ипкъ иткIэ, псори ежьаш. Дэтхэнэми и мурадт езым и IækIэ Къурыкъу машэм иридзыхыну, ауэ а къалэнээр езы Дыщэнэ игъэзэшIэжащ, абы и пшэ псыгъуэ кIэшIыр хүсакыпурэ IэпитIкIэ иубыдри. ИужкIэ шхыдэн къышIидэжри кыху тепсэлъыхащ Къурыкъу зы дзи псеууэ зэрыIумытym, а псеущхъэм, тхъехэм жьепкъи къызэрыратам зыри химыщIыкI хуэдэ, и жьэр уща зэпыту зэрыштыгым, апхуэдэ ныкъуэдыкъуэ фэншэхэр ди амазонкэ тхъэ гуашэхэм я лъакъуэр зыхатхъэшIэ псым зы шабзэшэ дзыгъукIи къебгъэкIуалIэ зэрымыхъунум...

Псори зэбгрыкIыжащ. Ауэ пшыхъэшхъэхуэкIуэу гъесапIэ тафэм къикIыж хъыдэбзхэр Дыщэнэ къигъевыIери, губжь хэмьльту, шхыдэ-тхъэусыхэ щыкIэхурэ яжрилащ унафэ ищIар лъэгуакIуэхэм зэрырагъектэжар. Амазонкэ нэхъыжхэм я нэхъыбапIэр щэхуу зырызурэ кыбгъэдыхъэхурэ Жэмнагъуэ имыгъэлIену къельIуат, ар зэрыIэшакIуэ Iэзэри, щызауэкIэ къикIуэт зэримыIери, зэрыльхуэрэйри, и щыуагъэр зыхищIэжауэ гулэу, гъуэгыу машэм зэрисри къыжраIэу. «Абы хуэфащэр сэ хуэсщIа унафэрят, ауэ лъаIуэмрэ тхъэусыхэмрэ си щхъэр сагъеужэгъуаш. ЩхъэзыфIэфIу, гушIэгъуншэу сизэрышымытыфыр, сизэрыхъэлэлэр зыщIэхэм сапэльэшшакым. Сэри я жагъуэ сцЫн си дээ шаш. Псоми загъэгусэмэ, хэт и гъусэу зэуапIэм сиIухъэн? Си гум къышIитхъыурэ си унафэ тэмэмэыр скъутэжш, Жэмнагъуэ хуит сцЫижри, машэм кърезгъэхыжащ», – яжрилаш.

Къурыкъу а жэш дыдэм бзэхаш. Амазонкэхэм зэIущащэу яIуэтэжырт блэхэм я гуашэр жэшым машэм ипшхъэу Къурыкъу япэшIыкIэ итхъэлэу, итланэ жьэдильэфэжауэ.

Пэжым ухуеймэ, махуитI нэхъ дэмькIыу, бгъэнээр зэрагъэзэхуэжу унашхъэм тета амазонкэхэм жаIэжащ зыми хэмьгъуэшэн Къурыкъу шылэ щыгъынкIэ хуэпауэ Дыщэнэ и жеипIэ пэшым и щхъэгъубжэм къыдэплту ялъэгъуаэ, абы зыгуэр къащыхуигъэдальэм, амазонкэ ныбжыщIэхэр бгъэнэым къехуэхри, фэбжь ягъуэтиням иIэжар зымащIэу. Абыхэм яфIэшыпэр жаIэжырт Къурыкъу щыгъ шылэ джанэ кыхым и щыбым дыщЭкIэ хэдыхIауэ блэхэм я гуашэм и сурэтыр тету ялъэгъуаэ, – псеууэ къиубжытхыжауэ къышIэкIынш.

Санэ зэгуэпым къиутIыпшыркым, и плтырыпIэми изэгъэжыркым Хъэтагъэрэ Жэмнагъуэрэ щхъэкIэ. «Хъэуэ! А напэншэр сэ сIэшIэкIынукым. Я нэхъ хъэльэм щыщ шэр изгъэхуэнщ и... Псатхъэ, синольэIу а тIур зумышэлIену, Хъэтагъ, сэр нэмьшI, зыми хуумыгъэзэну! Абы сэ сыкъельнынукым. Тхъэшхуэ, гуэнныхъ щIапIэ сумыгъахуэ!»

Губжым и нэр къышхъэрипхъуауэ здэштым, Санэ имышIэххэу гу льетэ архъуанэм адэкIэ, щIалэ цЫкIухэм зыщагъепскI щIыпIэм деж, шы игъэпскIыу хэт лы пцланэм. Шым и тепльэ мышIагъуэмрэ лым и Iэпкъульэпкъ зэкIужымкIэ Санэ занщIэу къецIыхуж Хъэтагъ.

«Тхъэшхуэ! Сыт мы си щхъэм къишихъэрыуэхэр?! КхыIэ, къисхуэгъэгъу! Аууей, цЫихухъу щхъэкIэ, къэрал хабзэм сельэпауэу си шыпхъум и жагъуэ сцЫифыну сэ сытми? Ауэ щыуагъекIэ сегупсы-сагъэнщ, армыхъумэ, си жьэр зэтесхуы зы псалъи жыслакым».

Санэ Іушащэрт, тобэ къихыжу, ауэ и нитыр шы зыгъэпским тедият. Лы Іепкъльэпкъым щыщ пкыгъуэхэу жыжъаплъэу имылъагъухэр игу къинауэ ишцэжхэмкіэ ирыригъэкъужырт.

«Ди Тхъэшхуэ! Сыту гуакіүэ ильэс тлоштре тху фіекіа мыхъу цыхухъум и Іепкъльэпкъыр! Хъэуэ, сэ си Хъэтагъ закъуэшт апхуэдэ къарурэ апхуэдиз дахагъэрэ зыбгъэдэллыр! А зыршт апхуэдиз Іэфіыгъэ уи псэми уипкъими езыгъэгъуэтыфынур. Сэри нэгъуэшт сыхуейкъым! О-о-о, Псатхъэ, сэ сысакъын хуейщ, къыздэїпыкъу а псом сапэшцэтынымкіэ!»

Санэ сакъыурэ джатэр кърихри, куэдрэ иплъя нэужъ, хуэмуэрэ ирильхъяжащ. И нэпсхэр ильэшцыжри, гузэвауэ, и лъабжъэ къатым жайуэ тель Нэхунэрэ Хурсанэрэ дежкіэ епльэкіаш. Гу къылььата хуэдэтэкъыми, и гупсысэхэм пищэжащ.

«Хъэуэ! Сэ сымахэкъым, цыхубз къызэрыгуэкіхэм сащыцкъым! Сэ си-Санэ цэрыгүэш! Ар фэ зэрыфшцэжш. Езы Дыщэнэ дыдэ и жъэкіэ жилащ сэ схуэдэу шабзэкіэ шэрыуэ амазонкэ миным зы фіекіа зэрхэммытыр. Сэ сыкъэмэхъашэкъым зэикі, сэ си гур жырым хуэдэу быдэш! Сэ цыхухъухэм сатеубжытхэфынуш, сыхуейм!» Хъэтагъ и шыр щигъэпкіа лъэнькъуэмкіэ зригъэзэкири, и Иупхэр зэтримыху, «пу» жилащ.

Санэ шабзэкіэ Іэзащэу зэрыштыр пэж дыдэт. Къызэрыгуэкіыу щыт, акъылкіи, зэфіекі гуэркіи адрейхэм къахэмьиц Санэ шабзэр къызэрыгэрыхъэу тхъэ гуашэ хъурт. И шабзэшэр иригъэкіыфырт лъэбакъуищэкіэ пэлэштіэ тхъэгъум, ар мыхъеийу щыпшиами, Иуданэ псыгъуэкіэ фіэдзау щыджеэрэзми, жыг къудамэ псыгъуэм Иуданэкіэ фіэштлауэ, дэнэ лъэнькъуэкіи жым щызэридзэм дежи. А псом нэхъэрэ нэхъ гугъужрати, тхъэгъур щы захуэм щытельым дежи, и кум хуэзэу зыхригъэтгэфырт. Амазонкэ псоми зэрысабийрэ шабзэр ямыгутышту загъасэ зэпшти, Санэ хуэдэ шабзауэ я быдаптэм дэстэкъым.

Пшэддэжыжь дыгъэм хуэм-хуэмуэрэ, зы блыним щхъэдэхрэ адрей блыныр эзэшцштэурэ, амазонкэхэм я быдаптэм лъагэу бгым тетыр къанэ щымыгэу «иубыдащ», зыльэйэсир дышафэу илэу. Ауз дыхъэптэр зэхуээзышт, чы-бжэгъурэ ятгэкіэ ухуарэ зи къамыл бгъэньщхъэр уфыгыцыжа быдаптэр, удз гъэгъя абрағъуэм хуэдэу пшэкіэплъым илауэ, бгыщхъэм тетт. Санэ фіэтелььиджэу йопль а дахагъэми, тхъэхэм зэрельгүар зэрызэхахар, къызэрыхуагъэгъур абыкіэ кърагъаштэу къыгургыгүауэ, маштэу зегъэшхъри тхъэхэм фынштэ яхуещт. Иужькіэ зеузэхужри, амазонкэхэм я хабзэм тету, захуэу зэфіоувэж. «Уэршэрынкіэ» игу зэгъати, Санэ ихъумэ гъу-напкъэхэр гупсэхуу, зы дурэш цыхкүи къимыгъанэу, зэпиплъыхын щедзэ. Ильагъу псори фыгүэ и нэгүасэ пэтми, хъэлэлу и къалэнхыр итгъэаштэу, мышаштэу зеплъых.

И нэхэр ешыху зиплъыха нэужъ, псори зэрытэмэмымкіэ, адрей махуэхэми хуэдэу къаугъэншэу нобэрэй махуэр зэрекіуэкіымкіэ игу зэгъяуэ, Санэ мэсабырыж. Гурыгүэгъуэт: нартхэм я гүэху яшцэжырт. Бийдзэхэмрэ абыхэм я тласхъэштэххэмрэ я гугъу умыштыххи, хъэштэ къудей ятэтекъым абыхэм. Зэрыгъэкійрэ зэрызехъэрэ хэмьту зы гүэху зэфіагъэкіыртэкъым нартхэм. Абыхэм я зыщыкіемкіэ сыйт щыгъуи къыпхуэштэрт нарт жылэм хамэ щыдэ-

сыр, мэзым щЭс къуалэбзум и абгъуэм хамэ гуэр гъунэгъу хуэхьумэ, Иүэлльяуэшхуэ кызыэриэтэм хуэдэу. Хьэуэ, нобэ псори тэмэм хуэдэш. Зэрыштымрэ зэрынабдзэгубдзаплъэмрэ Санэ арыншами ишЛэжырт, ауз нобэ и къалэнныр Иэзащэу зэрыдихым нэхъри къигъэпагэри, игурэ и щхъэрэ зэтель хъуарэ зыхуэарэзыжу, и плъырыным пищэжааш.

* * *

Хурсанэ щылтът мыжеифу. КъыхуэшЛэргэкъым и гур щЛэпгэйтейри и нэхэр ишхъэрэкИэ плъэрэй зыщIари. Ар хущЛэкъурт зыми емыгупсысыну, тыншу гъуэлтырти и пкъыр игъэлалэрт, итIани хуэмышечу зыкъигъэджэрэзыжырти, и ИитIыр и жъэпкъым щЛэгъэкъуауэ, ишхъэрэкИэ плъеуэ гъуэлтыжырт. Зыри илъагъуркъым зыгъэпгэйтейипхъэу. Мы Санэ щЛэчэ имыIэу зэрыпэщащэр игу темыхуэу арагъэнц щемызэгъыр. Ауэ абы и плъырыкIэр сыйт щыгъуи апхуэдэш. Нэхъ сакъуу, нэхъ егугъуу и къалэнныр нобэ игъэзащЛэтэмэ, мис ар нэхъ щхъэусыгъуэт урипгэйтейину.

«Хъэлэмэтиш мы Санэ, – йогупсыс ар, – губзыгъэу, зэпIээзерыту щыгткъым. Шабзэмрэ шабзэшэмрэ къицигнэмымщIа, дунейм теткъым узэрэуущI хъун Iуэху, зы Iущыгъэ гуэри къыпыпхынукъым. Шабзэуэным теухуауи зыри псальэкИэ къыбгуригъэIуэфынукъым, и Иэзагъэр уигъэлъягъун фIэкI. Ар псоми фIыуэ ялъагъу, щIалъагъури, дапхуэдизкIэ фIэшхъугъуейми, зэрымыIущыраш. Санэ зыгуэрым и жагъуэ ишIыну хуежъэми, цыхум и гум ежэлIэн хуэдэу хузэпшэнукъым. Адрейхэм ешхъу, фыгъуэ хэлъкъым, хэт и ехъулIэнэгъэми езым ейм хуэдэу щогуфIыкыф, и фIэшу щотхъуф, и щытхъур, къуаббэжъабэми, гуапэш, псэм къыбгъэдокIри. Ар цыху еншэш, сыйт къыжраIэми, шэч лъепкъ къытнимыхъэу и фIэш мэхъу, и зыгъегуси, и губжыи занщIэу тоуж».

Хурсанэ ешIэ: езым нэхъэр нэхтыфIу Санэ амазонкэхэм ялъагъу. Апхуэдэу щытиш ар зэрышIыкIурэ, я IещакIуагъэ-зэфIэкIкIэ а тIум шурэ лъэрэ я зэхуаку пэтми. Хурсанэ и гупэр дэгъэзаяуэ мэгъуэлъри и нэгу къышЛегъэхъэж и гъашIэр...

ИлъесиплI щрикъум, нэхъ зэфIэкI иIэну къалъытэри, шууеним хуагъасэ сабий гупым хагъэхъаш. А гъесэкIэм сабий джэгу теплъэ иIэ щхъэкIэ, Iепкъэлъепкъым техъэлъэ гуэрхэри хэлът, ахэри щЛэчэ имыIэу хагъахъуэрт. Псалтьэм папщIэ, хъыдджэбз цыхIухэм я куитI зэхуакум дэлъу кърахъэкIын хуейт пхъэшыку*. Хурсанэ цыхIу ар апхуэдизкIэ щабэу, екIуу, IэкIуэлъакIуэу кърихъэкIыу есати, амазонкэхэм ягъешЛагъуэрт абы и хъыдджэбз лъакъуэ дахэ цыхIухэм я теплъэр, лыпцIэ лей тримышIу е фэ Iув быдэ хъууз зэймыхъэу, уеплъыху удихъэхыу, цыхубз лъакъуэ нэсу къызэрызэтенар. Балигъ хъуа нэужъкIи, Хурсанэ и лъакъуэ зэпэш хужжитIыр зылъагъухэм жаIэрт абыхэм пхъэшыку дыгъи зэи ялъэгъуауэ умышIэну. Абы и цыхубз дахагъэр къелаш амазонкэхэм я хабзэу хъыдджэбз цыхIухэм я бгъэ ижъыр къэкIын щыщIидзэ дыдэм щЛагъасхъэу зэрышытами. А хабзэм и ужъкIэ амазонкэхэр гупитIу гуэша хъурт: цыхубз теплъэрэ щыпкъэрэ зиIэхэмрэ цыхухъу теплъэм щыщ куэд къэзыштахэмрэ (мыхэр Iепкъэлъепкъ быдэт, цыбэт). Иужьрейхэм къахэкIырт уэшкIэ, джатэкIэ, шууеягъэкIэ зэфIэкIышхуэ зиIэ IещакIуэ бланэхэр. Ауэ

* Пхъэшыку – шууейү щагъасэкIэ къагъэсбэп Iемэпсымэц. Ар я куитI зэхуакум къыдамыгъэху (щызекIуэкIи, къышажыхъкIи, лъагапIэ щыдэкIуэйкIи, щыдджэгукIи) махуэ псом кърахъэкIын хуейт.

бзылъхугъэ тепльэм къинахэм яхэтт сэшхуэкІэ, аркъэнкІэ, шабзэкІэ Ізагъэшхуэ зыбгъэдэль куэд, Іэпщэ къарур нэхъ къаймэцІэкІми. Хурсанэ, хъэлэмэтыр арат, хъыдджэбз бгы псыгъуэ лантІэ, лъагэ пэтми, хуумыгъэфэшэну къаруушхуэ хэлльт. И щхъэц фыщІэ Йув лъэгуажъэм нэсыр, уафэ къашхъуэм и фэгъу, нурыр къызыщИих и нэ плащиту нэбжыц къыххэм къахэпльыр, уэсым хуэдэу хужь и щыфэр зылъагъухэм ябжырт ар быданПэм дэс псоми я нэхъ дахэ дыдэу. Хурсанэ и дахагъэм гу лъамыгъуэ къэнакъым нэгъуэшI зыгуэрхэми. Ахэр цыххуэзкІуэкІахэрт, хъуми бзыми яхыубжэ мыхъуны. Езыхэм ирагъэкІуэкІ Йуэху мыфэмыщхэм Хурсанэ хашэну куэдрэ кърауэкІа щхъэкІэ, зыри пахыфакъым. ИужъкІэ занщІэу пачаш и Йуэху къызэрахуэн. Ар къызыхэкІар мырат: зы пщэддджыжь гуэрым унэкум ильу къагъуэтыхат амазонкэ абрагъуэжь гуэрым и хъэдэр, «сэ а фи Хурсанэ цыхкІум ныжэбэ лей есхауэ фэзгъэлъагъунщ» жилуу пшыххъэшхъэм и шу гупым яхэтар.

Хурсанэ и пщІэр занщІэу щыдэуяр шууеигъэм хуегъэджэнээр яххауэ шы къышрата махуэрят. А Йуэхур зэрекІуэкІ хабзэри мышхуэдэут: пхъэшыкухэр зезымыхъэж амазонкэ ныбжыщІэхэр сатыру щытт. Іэсей уд фызыжыр сатырим ирикІуэрт, къэувишэрэ набдээгубдзапльэу дэтхэнэ зы хъыдджэбзри зэпипльыхуу. Шым зэрежэр жиIэрти, и шыхъуэ дэIэпыхъуэгъухэм ар къыбгъэдашэрт зратыну хъыдджэбзим. Мыдрейр занщІэу шым шэсирти, и шууеигъэри, шыр къызэригъэдэIуэфри, зэргъэджэгүфри хузэфІэкІ къимыгъанэу игъенайуэрт. Шымрэ абы ягъэшэснынумрэ я хъэлкИ, я зэфІэкІкИ зетехуэрэ зэтемыхуэрэ Іэсей уд эз пльэгъуэкІэ къихутэфу жайлэрт.

Хурсанэ и чэзур къышысым, хъыдджэбз зэкІужым и дахагъэмрэ и хужыгъэмрэ игъещIагъуэу фызыжыр къепльаш. ИужъкІэ, къышцІэнакІэ щыкІэу, машцІэу пыгуфIыкІри шым и цІэр къриIуаш. Іэсей уд и шызешэ хъыдджэбзхэм ЙумпІэкІэ къыбгъэдашэ шыбз лъагэ, и тепльэкІэ дахэ дыдэу, и цыпэр лыдыжрэ езыр джафэу. Шым и зекІуэкІэмкІэ Хурсанэ къишIаш ар шы дахэ мыжэу зэрыштыр. Къишиаш Іэсей уд къызэрышыдыхъэшхыр, ауэ фызыжым зыкІи зыкъримыгъяашІэу пыгуфIыкІыу щхъэшэ хуишIри, зы напIэзыпIэм шыбгым къихуташ, шымми абы тесми я дежкІэ нэхъ тыншыпIэ дыдэу шытхым илэ щыпIэм занщІэу хуэзэу. И И и лъи игъэхъей-уэ къыпхуэмшIэу, шым унафэ хуишIри ежьаш. ЯпэшIыкІэ лъэбакуэкІэ, иужъкІэ – ушу, хъэмкІэу. Итланэ шым зригъэукүүэдияуз игъэжаш, шум и дахагъэм дихъэхауэ псори еплтуу. Іэсей уди игъещIагъуэрт шыр занщІэу Хурсанэ къызэригъэдэIуэфар. Ауэ щым хъуауз абдеж щызэхэтхэм къызэхах макъ ин ишIу шы къуущхъэр зэрыкъутэр, шыри пырхэрэ пIэтIауэу зэрыджэлари къалъагъу. Зыри къэхъуауз къыпхуэмшIэну, шыр щым щынэс дыдэм, Хурсанэ къобэкъуэх, мышIашІэуэрэ макІуэри здэшытам деж мэувыж. Ар зи нэгу щIэкІахэр мыбэуэжхэу щытт, я жъэр Йурыхуарэ я нэр къихуу.

Амазонкэхэм таурыхъуу зэхахат лъыхъужышхуэхэм хуагъэфэща шыр ягу иримыхъамэ, я куэпкъитIыр зэгуакъузэрэ шым и дзажэнальхээр зэхакъутэу щытауэ, ауэ нобэ япэу ялъагъуу арат апхуэдэу яшIу.

Дыщэнэ Хурсанэ еджэш, зыбгъэдишэри хъыдджэбзим и тепльэтельиджэу дахэр зыкъомрэ щэхуу зэпипльыхааш, итланэ псоми зэхахыу ину жиIаш:

– Уэ ди шыпхъуэцкІум хъэлэлуу, уегугъуу къепхъэкІаш уи пхъэ-

шыкур! Шыгэ дийэм хэплъыхыи, шы пхуэхъун къыхэх, сыйт хуэдиз зэман абы темыкIуадэми. АбыкIэ Исей уд къыбдэIэпькIуунц. – АдэкIэ, Иещэ-фащэ гээтIылтыгъэхэр зи ИемыцIэ ильым зыхуигъазэри, дышIигъужаш: – Мыпхуэдэ зэфIэкI зиIэм еzym хуэфащэу къыххэхын хуейш и Иещи, и фащи, и уанэ-Иепслэпсри...

МахуитI дэкIри, Исей удрэ Хурсанэрэ шу зыбгъупшI я гъусэу ежъахэш, бгыщхэх хъупIэхэм щыгэ шы гуартэхэм деж кIуэнү. Бгыльэ бжей мэзыжхэх къызэрэнэкIу Щынэгъэджэгу хъупIэм ихаа нэужь, гупым Мыщэхупшай мэзыбгъур увыIэпIэ ящаш, шыхэм жыпIурыхъэгъуэ иратыну. Мыбдеж Исей уд и псэм дыхья, фIууэ ильэгъуа Хурсанэ зыкыхуегъаз:

– Си хыдажбэз цыкIу, сэ сыйт щыгъуи ситш мы бгыщхэм, хъушхэхэр къызэхэскIухьу, иджыблагъэ дыди синехыжа къудейш. «Псоми сеплъынуущ» жыпIэрэ ар нэхъ къапштэмэ, дахэплъэнц зы шыщIэ закъуи дэдмыгъэхуу. Ауэ жыгъэм зи акылыр зэтрихуа Исей уд къыбжиIэр уэ иджыри уи фIэш хъумэ, занщIэу накIуэ уэ шы пхуэхъуну сэ къэслтыгтэм деж.

АбыкIэ Хурсанэ арэзы мэхъури, шэджагъуэм ирихъэлIэу тохъэхэр Хъэмгъэц Iуашхэ и лъабжъэм деж щыт шыбзыхъуэ пшыIэм. Мыбы шыбз гуартэ щайгъут, шыщIэхэри, нэбгъэфхэри, къунанхэри хэту. ШыщIэхэм щахэпльэм, Хурсанэ и гукъыдэжыр занщIэу ехуэхаш, ауэ зыри жимыIэу зибзыщаш, адэкIэ къэхъунум пэппльэу. Шыхъуэхэм къаубыдын хуейр къышашIэм, яхузэфIэмыкIынкIэ шэч къахьри, я гъунэгъу шыхъуэхэм деж ягъэкIуаш, аркъэнэм нэхъ хуэIэрыхуэу шу гуп здагъэIэпькIууну къраджэу.

Аркъэн зыдзыну шу щэ ныкъуэм нэс къызэхуэса нэужь, Хурсанэ гуфIэгъуэ ин къезыта зэрызехъэм щидзащ. ИльэситI зи ныбжьу фэ зытет шы Иачльэч цыкIум занщIэу къыгурыIуаш къаубыдныур езыр арауэ зэрыштыр. Ар здэшыт щыпIэм аркъэнныдзхэм гъунэгъу зэрызыхуашIу, шыщIэм уафэхъуэпскIым хуэдэу зричырт, шы гуартэр, шыбзи шыщIи зэдигъакIуэу, зэбгридзырти, аркъэнхэхэр къышыльэмийсэн щыпIэм къышыхутэрт. Шыблэм хуэдэу гуашIэ и шыбгъэрыуэм пэщIэхуахэм куэд яхэттэкъым занщIэу къызэфIэувэжыфу. Шыхъуэхэр гузавэрт мыр къахуэммыбуудурэ шы гуартэр ныкъуэдык'уэ зэтрищIэнкIэ. ИкIэм-икIэжым Хурсанэ Вагъуэиж зыфIища шы цыкIур къаубыдаш шыхъуэхэм. И гъашIэ псом и ехъулIэнэгъэ нэхъ лъапIэр абдеж къышIэрыхъаш Хурсанэ.

Тхъемахуэ дэмыкIыу, Хурсанэ яшэри кърагаташ жырышхъуэм къыхэщIыкIа афэ джанэрэ гъуэншэдж кIэшIрэ, афэм и тхъэгъухэр зэрыгъэбыда дышэ Иунашхъэхэм тхыпхъэ дахэхэр афэм и къэуххэм къышыхагъещу. Дышэ тхыпхъэ защIэкIэ гъэшIэрэшшат жыр Иещхъэтельхэри лъэдийхъумэхэри. Дышэхум къыхэщIыкIа тажри зэрыштыу мышIашхъуэрэ налкъуткIэ зэшIэблат, дыгъэ тхыпхъэу, езы Хурсанэ и нэ къашхъуитIым къашIих нурхэм дэблэу. Абы щыгъуяжт дышэм къыхэщIыкIа бгъэУлъэр афэ бгырыпхыбгъуэрэ. Ауэ псом нэххэрэ нэхъ лъапIэр дыдэу, куэдым ирамыту, Хурсанэ къыIэщIалхъэ сэшхуэ лантIэр, амазонкэхэм фIэкI зыми ямыIэр.

А Иещэ шынагъуэм и хъыбарыр дуней псом щайгъарт. Дзэшхуэхэр щхъэху щIэпхъуэжырт, а Иещэр амазонкэу щэ ныкъуэм къызыкъуахэрэ фийуэ ягъэкIэрахъуэу зэрэлэту, сыйт щхъекIэ жыпIэмэ псоми ящIэрт абы укъелынкIэ Иемал зэрышмыIэр. Сыйт пэщIэбгъэувэми, зиупшIурэ блэукIырти, цыкхум и укIыпIэм техуэрт

амазонкэ ІэфІауэхэм яЭшЦэль сэшхуэр. Алыдххэр абы зереджэр «зауэм и тхъэ Арес и тыгъэт». Езы алдыжхэм я зауэлІхэу жээ защІеу зэшЦэуллахэр езыр-езыру махуэ ныкъуекІэ зээзуэфынүт, я джатэхэр зытрамыгъахуэу, сыйт шхъэкІэ жыпІэмэ абыхэм захъумэжырт гъущІ щыгъынкІэ, мэлхухукІэ, тажкІэ, джатэкІэ. Ауэ амазонкэхэм тІэу уэгъуэ нэхь трамыгъекІаадэу бийр хагъэшЦэфырт, апхуэдизкІэ саблэ лантІэм хуэлэрхуэхти. Абы укъельн папшІэ, апхуэдэ Іэшэ дыдэ пшшЦэльу уемышу ильэс бжыгъекІэ зыбгъэсэн хуейт, и «зы уэгъуэм уэгъуибл щЦэльти».

Щэху куэд яхъумэрт амазонкэхэм. Дэтхэнэ зы щэхуми мыхъэнэшхуэ ирату ткІийуэ зэрахъэрт. Ауэ амазонкэ къэралыгъуэм и щэху нэхь лъапІэ дыдэр щыблэм хуэдэу уэ сэшхуэ лантІэр зэрашІ щыкІэрт. Зыми ищЦэргэкъым абы и гъущыр хэт игъажъэми, ар хэт иууми, хэт ипсыхъми. Амазонкэхэм я щэхухэм ящыщ зы хэгашыгу щыхъуа быдапІэм дэсхэр, зы цыхуу къыдамынэу, езы амазонкэхэм яукыжыфынүт.

Фашэмрэ Іэшцэмрэ къылэрхъя нэужь, Хурсанэ хъэхэр игъэхъэзырын щИидаш. Мыхэр хъэ лъэпкъ щхъэхуэхэт. Мэлххуэхъи унагъуэхъэ хъумакІуи абыхэм къахэкЫынутэкъым. ЗыхуэфІхэр зыт: хэт дэнэ зыщигъепшкІуми, ар мэзу, тафэу е къуажэуи ирехъу, ину банэу, я кІэр Іэтарэ ягъекІэрахъуэу жъэхэлъадэри, хэгашыгу къашырт. Шабзэ дзыгъуитІкІэ нэхь пэмыхъижъэу хъэхэр зейхэм япэ илъадэри, гъуанэдэууэ ІэшакІуэр яукыгу, и Іэшэ-фащэ лъап-сейр зыпшЦагъэхъэн зи мурадхэр науэ къашырт.

Хъэзешэм хъэ щИалиш Хурсанэ къритри, ахэр тэмэму ягъэсэн папшІэ хъэ гупищым яхиутыпшхъаш, зырызу. Хъэ гъесахэм езыхэм ягъэсэжащ хъэ щИалишыр. Ильэс ныкъуэ зэрыдэкІуу, и хъэхэр, ядэбгъуэн щымыгуэ гъэсауэ, къылэрхъэжаш Хурсанэ.

Хъэ гъэсэнүр тыншу зэфІэкІ Іуэхуущ. Гугъури, зэман куэд зытекІаадэри, ерышыгъэ зыхэплъхъэн хуейри бгъэхэм я гъэсэнүр араш. Амазонкэхэр дапхуэдизкІэ ІэшакІуэнүм хуэмыхъэсами, сыйт хуэдэ шы темысми, сыйт хуэдэ афэ лъапІэ ящымыгъими, хъума хъунутэкъым, бгъэ гъэса ямыНэмэ. Бжыми, джатэми, сэшхуэми зыри зрамышЦэф афэ гъэзэджэхэр тыншу пхиудырт шууитІ зэхуэжэм ялыгъ бжыкЫим и удын хъэлъэм. Мыбдэж укъэзыхъумэфынур бгъэ гъэсахэм я закъуэт, дапхуэдиз гугъуех бгъэ гъэсэнүм пымыльми. Бгъэхэм я гъэсэкІэми бгъэдыхъекІэ щхъэхуэ хууиНэн хуейт. Хурсанэ пасэу зригъэлэгъуат бгъэ шырхэр къышраша абгъуэр. Ахэр иджыри мыльэтэфхэу, ауэ иныфІ хъуа нэужь, Хурсанэ шыритІ къидигъури щЦэубыдауэ езым игъэшхэжаш, лъэтэн хъэзыр хъухукІэ. Абы и ужъкІэ бгъэгъасэм ириташ.

Бгъэгъасэм япшЦыкІэ фэ щабэм къыхэшЦыкІа хъуржын цыкІу бгъэм и щхъэм фІепхэ, и нэхэри и тхъэкІумэхэри щИхъумэу. Абы и ужъкІэ унэ кІуэцЫим щызэприша, мыткІий дыдэу шэшшА кІапсэ лэрыгъум трегъэтысхъэри зы ІэфракІэ хуэдиз зи къыхагъ фэ кІапсэ кІапэкІэ ирепхыж. Ешсанэ кІапсэу гъэсакІуэм и гъуэлъыпІэм нэсу унэм зэпрышар, бгъэр епхауэ зытес кІапсэ лэрыгъум и кум деж пышшАр, жэшитІ-махуитІкІэ егъэсис. ЩигъэсискІэ, бгъэр къохуэхри кІапсэ кІапэ кІэшЦым кІэрышЦауз къелэлэхуу къонэ. Ауэ бгъэм апхуэдэ щытыкІэр идэнукъыми, гугъуехыр телъу долъэтеижри кІапсэ лэрыгъум зытргъэзэгъэж. АршхъекІэ, мыдрейр жеиххэр-къыми, аргуэру кІапсэр щигъэсискІэ, бгъэр къохуэх... Апхуэдэурэ

ягъэнэшЦа бгъэр къарууншэ дыдэ хъуарэ и дамитЦыр къигуэлэлу кlapсэ klapэм къыпына и ужкIэ, Хурсанэ и макь къоIу, гушЦэгъу хуищЦу, бгъэм еубзэу. ЕдэхашЦеурэ бгъэр къетЦэтэж, и щхъэм фIэль хъуржын цыкIур къифIехри, ГугъуэкIэ гъэгъуа мэл klapэ Ыыхъэ ирет. Мэл klapэ гъэгъуар а бгъэм апхуэдизкIэ къыIуроIэфIери, абдеж щыцЦэдзауэ ар зэикI и гум имыхуж, абы щыщ зы Ыыхъэ цыкIу щхъэкIэ сътри ебгъэцЦэфыну мэхъу.

АдэкIэ и чэзур къос нэхъ гугъу дыдэу, нэхъ зэман куэд зыхъу щыт дерсым. Хурсанэ шууэ, и Iэщэ-фащэкIэ зэгъэпэщауэ, тафэм итш, и бжыкIыр IэщЦэлъу къижыхъу. ИхъуреягъкIэ шу зыбгъупщым къажыхъ, я бжыкIхэр шиярэ зыр адрейм ебгъэрыкIуэ хуэдэу зашЦу. Ауэ абыхэм ящыщ гуэрым и бжыкIыр шияуз и шыр Хурсанэ дежкIэ жэуэ зериутЦыщу, бгъэхэр уафэм къоухри а бжыкIым къоуэ, – ирагъесащ, ящIэ: а бжыкIым и щIагъ щIэпхауэ щIэльщ klapэ гъэгъуа Ыыхъэ. Ауэ щыгъэхэрэ, Хурсанэ дежкIэ ямыгъэза бжыкIым еуэхэмэ, удын tIэкIуи лъагъэсныурэ ямыгъашхэу иджири зэман дахынущ, унэ нэцЦым щIэсхэу, апхуэдизу зэхъуапсэ klapэ гъэгъуа ЫыхъэфIыр жыжъуэ кърагъэлъагъуу, ауэ лъамыгъэIэсу. БжыкIшийхэм Хурсанэ дежкIэ яший бжыкIым щымыуэу еуэу еса и ужкIэ, бгъэхэр хуагъасэрт шабзэшэр ялъэмийэсын хуэдэу лъагэу уэгум зэритынэм. Зи шабзэпэр пыха шабзэшэ мырапцЦэкIэ шабзазуэ Iээз гуп дэуейрти, бгъэхэм лъахъшэ зыкъышащЦэкIэ еуэрт, бгъэр ямыуIэу, ауэ удын яхуэхъуу. Апхуэдэ дерсхэм я ужкIэ бгъэхэм, зэрартЦыщыхъэу, псынщIэу заIэтырти, сакъхэу щIым еплъыхын щIадзэрт. БжыкIшийхэм ящыщ зыгуэрым и шыр Хурсанэ дежкIэ игъазэрэ и бжыкIыр шияуз зерышЦэпхъуэу, бгъэхэр мывэм хуэдэу къехырт уафэм, я дамитЦыр зэнЦакъуэжырти. Апхуэдэ уэкIэм къелыртэкым шыри абы тесри. Къельшеми, апхуэдэ удын зытехуам зыкъимыуужыж щIыкIэ лъэIэсирт амазонкэхэм я Iэщэр. Бгъэхэм я Iэрыхъэрт зыщЦэхъуэпс klapэ пшэр гъэгъуа Ыыхъэр. Бгъэ гъеса зимиIэ амазонкэр шу зауэм хагъэхъэртэкым.

Бгъэхэм я закъуэтэкым амазонкэхэм къагъесэбэп псэущхъэхэр, я псэупIэхэм къеса блэхэри, я гугъу ямыщЦу, ягъэпсэурт, дзыгъуэ ямыIэн папщIэ. Псом нэхърэ нэхъ хъэлэмэту жыпIэ хъунут абыхэм къанжэр къызэрагъэшхъэпэр. Къанжэхэм я абгъуэр зытет унэм зы псэущхыи гъунэгъуу екIуэлIэфынүтэкым, а хъумакIуэ сакъхэм Iэуэлъяуэшхуэ, хъэргъэшыргъэшхуэ къамыIэту. Амазонкэхэм я бгъэнышхъэхэм абгъуэ щагъэхъэзырыт, мывэ цыкIу зэмыфэгъухэмкIэ гъэцЦээрэшЦауэ, абыхэм къанжэм и шхын хуральхъэурэ къыдахъэхырт, ирапхырти, джэдыкIэ ягъэтЦылъя и ужкIэ къатЦэтэжырт, шыр кърашахэм яшхын хъэпЦацЦэхэр, хъэмбылухэр иратырт, къыхуатЦурэ.

Къанжэхэр лэгъунакIуэ унэхэм я нагъышэ хъуат. Езы амазонкэхэми «дэ псори къанжэм дрипхъуш», – жаIэрт. Ари къызыхэкIыр лэгъунакIуэ унэхэм Iэмал имыIэу къанжэхэр тесын хуейуэ зэрыштырт. Яперауэ, абыхэм уахуейт псори зрагъэшЦэну зи нэ къикI щIалэгъуалэр къыпхукъуэмылъын щхъэкIэ, етЦуанэрауэ, цыхухъухэмрэ цыхубзхэмрэ тГурытЦу зэхуэгүэшыныр ижь-ижыж лъандэрэ гугъут, абы зыгъэгусэрэ зэфIэнэрэ къыхэммыкIыу. Къыхухаха амазонкэмкIэ мыарэзы къахэкIырти, абыхэм Iуэхур зэхагъэкIыну къекIуэнри зыхуэIуа щыIэтэкым. Апхуэдэхэм деж къанжэхэр сэбэп хъурт, абыхэм зэрызехъэу щIадзэрти, хэIущЦыIу ящIырт я абгъуэм

шынагъуэ къыльэлэсынкіэ зэрыхъунур. Лэгъунакіуэ унэхэр зыми ягъэпейтеин хуейтэкъым, сыйту жыпшэмэ амазонкэхэм я гъащшэм абыхэм мыхъэнэшхуэ щаэти.

Хурсанэ и унашхээ бгъэным абгъуэ хашшыхауэ щопсэу бзукшэпль цыкшгүйт. Ахэр псыншшэу іэсэ хьу бзухэш, псом хуэмидэу я шыр гъэшхэгъуэм деж. Хурсанэ бзукшэпль шырхэм пашшээзы лы Ыыхэ удзым къыхинэри, бадзэ иригъеуш. Иджы абы хишла бадзэ хупсыр бзукшэпль цыкшгүхэм яшыпри яхь. Пхъэ пыхахуэмрэ къуэшшийхэмрэ ятшкіэ щшэуфауэ ишт Хурсанэ, щшэх-щшэхнурэ псы трикшгүурэ хъэмбылу хригъашшэу, абыкин игъашхэрт бзухэр. Пшэддлжыжкіэ, и унэм къыззэршшэкшхэу, бзукшэпль цыкшгүйтшэр ину бзэррабзэу, пашшэу, тепшшэгъуэ ямышшэу жыгым тесу ирихъэлшэрт. Абы пхъэ хъэнцэр къицтэрти хуэмурэ іэбэу щшидзэрт. Бзуубз цыкшгүур къэлъатэрт, хъэнцэкъум къитетшысхъэрти, Хурсанэ и нэгум къипльшэрэ ину бзэррабзэрт, зэригъэпашшэр гурышшэу дыдэу. Ар къыгурымыгуа хуэдэу Хурсанэ зицшшэ, бзукшэпль цыкшгүур и дамэм къитетшысхъэрти нэхъ иныжу бзэррабзэрт. Ауэ зи теплшэкіэ дахэ дыдэу гъэшшэрэшшэ бзуухьу цыкшгүум дээхь ишшэу апхуэдэу гъунэгъу зыкшишшыртэкъым. Абы и щхъэшшыгур, и жъэгъур, и нэкшубгъухэр, и нэ къэуххэр фыцшшэт, и набдзэр, и натшшэр, и ныбэ щшагъыр хужьт, и кшэр, и джабэхэр, и бгъэгур плъышжт, зыкшихырт, пагэт, куэду зигъэшшагъуэрти, нэхъ пэшшшэу зицшгът. Бзуубз цыкшгүур зэрышшту гъубажэт, ауэ абы и кшэр щшагъыр мафшш бзийм хуэдэу плъышжт. Гурышшэуэт абы зиудыгъуауэ, зыми гу къыльамытшэу абгъуэм исыншэр зэрикъяланшэр, зыкшихыну хушшыхъэгъуэ зэримышшэр.

Хурсанэ и іэгум ирильхъэу хуиший хъэшшхушшэр бзукшэпль гъуабжэ цыкшгүум псыншшэ дыдэу ишшыпшти, и жъэм зэпрышуэ плыжъэдэлтэу лъэтэжширт и абгъуэм. Апхуэдэу Хурсанэ къицтшат абгъуэм шыриплэ зэрисыр.

А бзукшэпль цыкшгүхэм я фыгъэкіэ, Хурсанэ и унэм зыри щэхуу къекшгүэлшэфыннутэкъым. Ари яшыпшт амазонкэхэм псоми щабзышш я щэхухэм. Апхуэдиз пыцшшэнэгъэ зыхуаіш нартхэмий ахэр кърагъашшэркъым, сыйт щхъэкіэ жыпшэмэ нартхэр зрагъэлъшшэу сыйт щыгъуи щагъэтынуши. Псалтьем пашшэ, куэдрэ къохьу нартхэм гъавэ щамышш, е уэгъум, е псыдзэм, е уэм ихыижу. Абыхэм зэи гъэтшылъшш яшшыркъым, ар гъавэ е мэкшумылэ ирехъу. Яшхын ямышшэжу къышынэкіэ, нартхэр макшш эмэгээс амазонкэхэм я деж лъэшшакшш. Мыдрейхэм быдапшэхэм сыйт щыгъуи щахъумэрт гъейм деж эзыхэри нартхэри къезыгъэлшыфын хуэдиз гъэтшылъшш. Нартхэм щшыхуэу иратырт, иужькіэ, гъэр бэв щыхъум, яшшыныжшыну. Шэч хэмэлтэу, гъейми бийми амазонкэхэм зэрышшахъумэнур зыцшшэ нартхэр абы нэхъ хуэмыху, нэхъ щхъэшшыгугъуэ ишшат.

Нартхэри абыхэм я ужькіэ къэунэха амазонкэхэри хъэт лъэпкъыу щыта пэтми, амазонкэхэраш зыхъумар ижь-ижыж хъэтхэм я щэнхабзэр. Нартхэр зыщыпшэу Кавказыр хъэтхэм я къалашхэхэу Хъэтушаш, Кладэш хуэдэхэм зэррапшжэжш, бий куэд я кум къыдэуэфу зэрыхъум и щхъэусыгъуэкіэ, я зэпшшэнэгъэхэр нэхъ машшэ хъуват. Мы щыпшш къулэйм ущэкшгүену, ущыпшэну, бдзэжжей уещэну, гъавэрэ хадэхэкіэ бэву къэбгъэкшыну, хъупшшэхэм іэшш щыбгъэхъуну іэмал къыузэритым урипшшэуфырт. Къэрал лъэрэзехъэ куэд щызэблэу Къуэкшгүэм ешхьу, мы щыпшш щекшгүэкіэ гъащшэм іэмал имышшэу къышшигъэувыртэкъым къэралышхуэу узэгухъэу, абы

и псэукІэ хабзэ гугъухэм, ткИийхэм утетыну.

Якъэралыгъуэр хуэмурэ щыхэкІэдэжым, хъэтхэр ди щыпІэмкІэ къэлэпхъуаш. ИкИи амазонкэхэмрэ абыхэмрэ зэгурыIуэнныгъэ зэраштылаш: хъэтхэр амазонкэхэм быдапІэхэр щаухуэкІэ ядэIэ-пыкъуну, амазонкэхэми ахэр IещэкІэ яхъумэну, я лъагъуныгъи щамыгъэшIэну.

Нартхэм я чэнджэшкІэ амазонкэхэм я быдапІэхэр бжэгъурэ чыкІэ яхухуэу къаублаш. Чы-бжэгъур куэдкІэ ефIэкIырт ухуэнныгъэ зэрашI хабзэ адрей пкыгъуэ псоми. Щыхум и лъагагъипшIым нэс, зи хъуреягъир зы махуэ гъуэгу ирикъу быдапІэ блынэр зы гъэм яхурти яижырт. ИужькІэ быдапІэ кIуэцIымкІэ блын етIуанэр къидрахуеижырги, блынитI зэхуакум ятIэ даубэжырт. КIуэцI блынным амазонкэхэм я псэупІэ унэхэр, псэуальхэр къыкIэращIыхыжырт. Чы-бжэгъур къыщIыхахам нэгъуэшI щхэусыгъуэ зыбжани иIэт. Мы щыпІэ къуакIэбгыкІэм и нэпкъ лъагэхэм мывэкІэ зэтелъхба блын хъэлъхэр къитетпшIыхымэ, щым иIыгъынугтэкъым. Сыту жыпІэмэ лъагапІэхэр мывальэу щыттэкъым, щым и лъабжээм къыщIэль ятIашхъуэр сый щыгъуи псыIети, хъэлъэр имыIыгъуу къехынут. Чы-бжэгъум ар нэхъ игъебыдэ фIэкIа, щыр игъехъеин хуэдизу техъэлъэртэкъым, сый хуэдизу быдапІэ блынэр лъагэу дэмьшЦеями. Блынным и лъабжъэр щашIэу-плIашIэу ягъебыдэмэ, бийм зэрикъутэн Iемал къыхуэгъуэтинутэкъым. Абрэмывэхэр зыдз Iэмэпсымэ хъэлъхэмии мыхъэнэ яIэтэкъым, сыйту жыпІэмэ апхуэдэ удынэр зытехуа блын лантIэр, хэши, зэхуешэжырт. МафIэ щIэбдзэми имысын пашшIэ, блын зэхуакум дэль ятIэми ар зэрыями шыгъурэ сэхурэ хальхъэрт. Мыхъэнэшхуэ иIэт чы-бжэгъур пэрхъэту, кIэншэу зэрагъуэтми. Мэзыдэ жыгыр зэрышшту ибувшIыкIими, ильэс зыщыплIым нэхъ къырыжу къекIыжырт, чырэ бжэгъурэ хъуауэ. Аүэ джыдэ зыхэмьбзыха дей мэзыр жы мэхъури, итырыгъум егъекIуэдых щхэкIэри лъабжъэри. Псом япэу яхухэр къанжэ унэхэрат, абы щаубзыхурт ухуэнныгъэм теухуа унафэхэри, зэпшIэнныгъэм ехъэлIа нэгъуэшI Iуэхухэри.

Амазонкэхэм я быдапІэм хиубыдэрт псынэхэр, пхъэ гъесын хъун мэзхэр, унагъуэ Iещ щыхъуэкIуэн хъупIэхэр. Гъавэ, лы гъур, IугъуэкІэ гъэгъуа кхъуей, нэгъуэшI гъэтIылтыгъэхэри уиIэмэ, ильэс бжыгъэкІэ бийм удиубыдэми, удэлIыхынугтэкъым.

* * *

Нэхунэ, нэхъышIэм зэрихабзэу, Iэнэ къигъэуваш, гъуэмымлэм щышуу кхъуей плъыжыр, лы гъэвар, хъэлур, шхур, хадэхэкIхэр, пхъэшхъэмьшхъэхэр къыттрильхъаш. Хурсанэ гу лъитащ шыхэри зыхуей зэрыхуэгъэзам, хъэхэми хъэлу Iыхъэ зырыз зэраIэрыхъам. Хурсанэрэ Нэхунэрэ зэдэшхаш. Хурсанэ шхынним игу хуэкIуэртэкъыми, машшIэ дыдэш хуэшхар. Хъэхэм яхэппльэри гу лъитащ жы дыдэ хъуа Парий къицинэмьшIа, адрейхэр псори я Iыхъэ къалъы-сам зэрелэжым. Парий, и Iыхъэр къигъянэри къызэфIеувауэ, и нэр тедияуэ плъэрт МахуэгъэпскIэ зэджэ нэкIу тафэшхуэмкIэ. Ар зэрытеплъэкъукIар къигъэсэбэпыну хэту, абы и Iыхъэм зы хъэ щIалэ щыбгъэдыхъэм, модрейр заншIэу къэссыжри хъэ щIалэр гушшIэгъуншэу, пшIэуу хикухъаш, Нэхунэ къыттрихыхыхукIэ.

Хъэжым и щытыкIэр зылъэгъуа Хурсанэ гузавэу къэтэджш, щIЭщIым и гъунэм къитеувэри күэдрэ пльяаш ищхъэрэкIэ. ИужькIэ зигъазэри я гъунэгъу щIЭщIымкIэ еплъэкIаш. Плъырыр и пIэм итш, абы и щагъкIэ етIуанэ амазонкэр щохшэ, ауэ ешанэр, и афэ лыдыжымкIэ Хурсанэ къицIыхужар, щытш мыхъейуэ, езым ешхуу ари ищхъэрэкIэ еплъыхуу. Ар Хурсанэ и ныбжъэгъу пэж, амазонкэ псоми фIыгуэ ялъагъу Дахэзилэт.

Хурсанэ аргуэрү Парий дежкIэ зигъазэри, хъэ Iущым и пльэкIемкIэ къишIаш абы зыгуэр зэрызыхищIэр, ауэ зыхищIэр зищIысыр и хъэ акъылымкIэ къигурымыIуэу, бэнэнрэ мыйбэнэнрэ къыхуэмыйщIэу гугъу зэрхъыр. Хурсанэ дыгъэмкIэ дэпльеири, хъэм хуеплъыхуу жриаш:

— ЗэумыпIЭщIэж, Парий, күэд мыйщIэу дыгъэр ди щхъэщIыбымкIэ къыдыхъэнуущи, ищхъэрэкIэ деплъыхыф хъунущ. Псори къизэрнаIуэу, сэ бжесIэнщ пщIэнур.

Хъэм игу зэгъэжри, иджы зы хьи емыIусэжу щыль и шхынным бгъэдыхъэжааш.

Я гъунэгъу щIЭщIымкIэ пльэуэ Дахэзилэ зэрыгъуэлъыжар къышильягъум, езы Хурсани зигъэукIуриижаш, и гур нэхъ тесабырауэ.

«Сакъщ мы Дахэзил! — йогупсыс ар. — МыйушщIми, абы зыгуэр зыхешщIэ, ауэ къигурыIуэркъым къехъуар. Ей, си гумызагъэ! Зыгуэррыр зы мэскъалкIэ мыйтэмэммэ, игу техуэркъым, амазонкэхэм зэрижаIэу, «джэдыхIэм цы къыхихбу» къабзэлъабзащщ.

Ильэситху фIекI щымыхъуми, Дахэзилэ (абы щыгъуэ къизэрэджэр Нэдахэт — нурыр къизыщIих и нэ дахитIым щхъэкIэ фIашауэ) и теплъэм гулъытэ лей хуишIырт. АпхуэдизкIэ щхъэцпэштэу къабзэлъабзаэти, щышхэм дежи и «Iупэм шхыныр лъигъэIэссыркъым» хужаIэрт. Сыт щыгъуи егугъуу ар кIэлъыпльырт и Iэбжьани, и щыгъыни, и щхъэци. Баш цыкIу зэмьлIэужыгъуэ Iэджэ зэрихъэрт, и дзэхэр ирыригъекъабзэу. Зы къэкIыгъи, зы пхъэщхъэмыхъи щыIэтэкъым абы и Iупэм, и набдээхэм, и нэкIум, и Iэхэм щихууэу къигъэсэбэп хъунрэ-мыхъунрэ емыпльяуэ. ЗэрыцIыкIурэ и хъэлт: игу иримыхъ щыгъыныр зышидзырти, пщIанэу щыст, сыт хуэдэ тезыр трахъами, бэшечу игъэву. Амазонкэ нэхъыхъэм ящищ зым абы гу лъитэри (е гъэсакIуэхэр хуэтхъэусыха), зызэманкIэ кIэлъыплья нэужь, гъэсакIуэхэм унафэ яхуишIаш «цыхум и мыхъэлу» сабийм и щытыкIэ хъэлэмэтхэр ирамыгухыну, атIэ даIыгъыну. Абы къышыщIэдзауэ зымы зэи ильэгъуакъым Дахэзилэ сэхусэпль хэмийльу, лыдыжу и щыгъыныр мыкъабзэу, гъуджэм хуэдэу укъишу и афи, и Iэщэ-фаши зэщIэмыхъууэу. ЩIакIуэ хужьрэ фэ хужыбзэу вакъэ лъапщэ кIыххэр фIекIа зэрихъэртэкъым.

Апхуэдизу зэрыкъабзэщIэкъум и закъуэтэкъым Дахэзилэ адрей амазонкэхэм къазэрыщхъэшыкIыр. Ар IэкIуэлъакIуэ дыдээт. Егъэлэяуэ Iушт, IэщэкIуэнкIи къипэувины щыIэр машIэт. Иэщэм хуэIэрыхуузы ёщигъасэкIэ, Дахэзилэ хузэфIекIырт и афи, и ши, и щыгъыни фIей ткIуэпс лъимыгъэIэсныры. Апхуэдэу зымы емышхуу къэхъуаш ар.

Зы зэхэуэшхуэ гуэр екIуэкIыу, бийхэм апхуэдизу зэщIэлыйдэ шур амазонкэ гуашэр ара я гугъэри, бжыгъэкIэ күэдкIэ зэрынэхъыбэм игъэгушхуауэ, мурад ящIаш Дахэзилэ гъэрү яубыдыну. Хурсанэ гу лъимытэххэурэ, Iэзэу икIи псынщIэ дыдэу бийхэм

яхузэфІэкіат ар къаухъуреихыну. Ауэ Дахэзилэ хуэныкъуэтэкъым Хурсанэ и дэлэпүкъуныгъэ. Зы шы илъыгъуэ закъуэ къыхуэнауэ къышильгъум, зричи, нэр темыпыІэу, хъыжъэу щидзащ и сэшхуэ уэныр, зы бинипшэ къэс зэ уэгъуэ фіэкіа иримыту. ИужькІэ, Хурсанэ и Вагъуэижым бийм и зэхуэдитыр щым хиутэжауэ, Дахэзилэ щыІуштІэжам, къильгъуащ ар къэувыІэжауэ, хамеш гуэрым и соку хужымкІэ и сэшхуэ лантІэ льы защІэр егугъуу ильэштЫжу зэрыштым. Хурсанэ ар зэпиплъыха щхъэкІэ, зи къыхуэльэгъуакъым Дахэзилэ и щІакІуу, и уанэ щІэлти, и шыгъуэми, езыми зы льы ткІуэпс якІэрыльу, и сэшхуэм фіэкіа.

БыданпІэм къагъэзэжа и ужъкІи, Дахэзилэ куэдрэ игъэкъэбаш и сэшхуэ лантІэр. И шыгъуэри илъесыжш, удзыпс мэ гуакІуэ гуэри дигъэжэхыжри илъещтЫжащ. Хурсанэ фіэтельтыджеу: «Мыр сыйт, уэри фіей ухъуат?» – жиІэу зэрэупшЦам Дахэзилэ жэуапу къриташ: «НтІэ! Мы губгъуэрыс Іэл дызэзэуахэм я бамэр дэни кІуэцІыхыауэ, сыйт сымыщІэми схуэгъекІуэдэжыркъым!» – жиІэри.

«Дахэзилэ къанжэ унэм макІуэ, ауэ бын щхъэ имыІэрэ?» – жиІэри зы амазонкэ щІэупшЦати, нэгъуэщI зы гушыІэрей гуэрым жэуапу мыр къритыжат: «Дахэзилэ къыхиша лэгъунакІуэр игъэпскыу, удзыпсхэр дигъэжэхыу, илъещтЫжрэ мэ гуакІуэ къыкІэрихын хуэдэу итъэхъэзырыху, модрей тхъэмьшкІэр зэрыхъун мэхъури, ешауэ мэджэлэж. Апхуэдэу сыйт къэплъхун!»

Дахэзилэ щІэх-щІэхыурэ къылтыс хабзэт нэгъуэщI Іуэхуи – быданпІэм нэхъ пэжыжъэ плъырыпІэм тетыну. Махуэм абы тет хабзэр зы амазонкэт, жэщым – Іэмал имыІэу тІу. Жыг абрагъуэм и щхъэкІэ къырим игъэпшкІуэлэ плъырыпІэм, Іэгъуэблагъэр тыншу уэзыгъельгъум, пэмыхыжъэу щыпсэурт амазонкэхэм я быданпІэм пхъэ хуэзыгъэхъэзыр мэзауэм и унагъуэр. Абы и щхъэгъусэ цыхубз лъагэ зэкІужымрэ илъэс пшыкІутI зи ныбжын ипхъу цыкІумрэ маҳуэкІэрэ унэм дэст. Махуэлэ псом, хуей-хуэмейми, Дахэзилэ и нэгу щІэкІырт и пашхъэм щекІуэкI унагъуэлэ псэукІэр. Иджыри къэс имыльгъуа унагъуэ зэхуштыкІэхэр зэрыхъэлэмэтышэр итъэштІагъуэу кІэлъыпльурэ, абы къыгурыІаш а цыху псэукІэм дахагъэу, гуапагъэу, ІэфІагъуу хэлъым хуэдэ зэрыштымIэр. А илъагъухэм Дахэзилэ куэдым ирагъэгупсыс хъуаш...

Унагъуэр зейр лышхуэт, и жыакІэм тхъугъэ машІэ хидзагъашІэу, ныбжыкІэ лышпІэ иува къудейщ хуҗыпІэну. Ар лэжъакІуэшхуэт, маҳуэ къыхым зэпымыууэ мэзым къыщІуکІырт абы и джыдэм, пхъэхым, хъэлэм я Іэуэлъауэр. Пшыхъэшхъэм лыр унэм къыщыкІуэжкІэ, и пхъур куэбжэм деж къыщыІуштІэрт, гуфІэу пежажъэрти ІэплІэ иришэкІырт, адэм ар къиІэтырти ІэплІэкІэ дихъэжырт. И щхъэгъусэри Іэдэбу, гуапэ дыдэу дэлэпүкъуурэ и лым и бгым нэс зригъэтІэштІырти зригъэтхъэштІырт, джанэ къабзэ щригъэтІагъэрти, щыри шхэну тысхэрт.

КъамыщІэу мазэкІэ абыхэм якІэлъыплъя нэужь, Дахэзилэ и фІэш хъуаш мы щыр зы псэу зэпыштІауэ зэрыштыр, хъэкъ щыхъуаш псэукІэ пэжыр мышхуэдэу щытын зэрыхуейр.

Зы пшэддэжыж гуэрым Дахэзилэ и маҳуэ плъырыпІэм нэсш, и щыр лъэныкъуэ иригъэзри, езыр жыгыщхъэм дэкІуяе къудейуэ плъэри, заншІэу къэскІаш – мэзауэм ипхъу цыкІум, зэшыджеу гъуэгыурэ, пшцантІэкум машэшхуэ къышцитІырт. Абы пэмыхыжъэу щІакІуэ

ятеубгъуауз хъэдит щылтът. А псор щилъагъум, Дахэзилэ япэ дыдэу зыхищлаш цыху зыфIэкIуэдам и гуаэр, губжь иным зэщищтэри, занщIэу сабийм деж нэсу къышхъэшыжыну щеIэм, игу къэкIыжаш и плътырышIэр ибгынэ зэрымыхъунур. Апхуэдэ щыкIэкIэ амазон-кэхэр плътырышIэм ирашу бийхэм зэрахабзэр къишIэжри, зишилаш. Жыжапльэу еплъын хуей хъуаш хъыдджэбз цыкIум и адэ-анэр зэрышIильхъэжами, я кхъашхъэм зытриубгъуауз зэригьеижами. ИужькIэ мэзым литI къыхэкIш, хъыдджэбз цыкIур кхъужьей жьа-уэм щалъафэри лейирахаш. ДэкIыжхэри, нэжэгужэу псыхъуэмкIэ юнэтлаш.

Дахэзилэ, и плътыр ухыгъуэм ерагъыу нигъэсри, Іульэдаш мэ-зауэм и унэм. И шыр дей Гувым хигъапшкIуэри пщцантIэм дыхащи, ельягъу жэш кIуам мыбдеж щекIуэкIа зэзауэмрэ укIыгъэмрэ я лъэ-уяххэр, щыгъын зэхэфыщлахэри абдеж зэрышылтыр.

Хуэмурэ бжэр Іуихри унэм щыхъаш. И нэхэр унэ кIуэцI кыфIым есэу зыгуэр ильягъу хъуным нэмис щыкIэ, сабийм и бэуэкIэр зэхихаш, ауэ бэуэкIэр къышыIур нэхъ лъагапIэт. Итланэ кыфIым къихельягъукI хъыдджэбз цыкIур. Ар Иэнэ кIапэ дыдэм тетт, бгыкүм кIэрышIа кIапсэр и пщэм щигъэлъэдэну, ауэ амазон-ка щыхъар къышилъагъум, зэуэ къызэтоувиIэж.

Абы и ныбжьым ит сабийхэм амазонкэ гугъу яхуэпшI къудей-ми, кIэзызу шынэ я хабзэт, апхуэдизкIэ а хыбархэмкIэ ахэр нарт-хэм ягъэшынати. Мы хъыдджэбз цыкIур зыри жимыIэу къеплъырт, тегупсысыкIа щыкIэу и нэхэр плътызу. Итланэ жеIэ:

— Уэ дахэу ухуэпаш, мэ гуакIуи къыпкIэрх. ДауикI, уэрауэ къышIэкIынш Дахэзилэ цIэрыIуэр.

ЗанщIэу кIапсэр Іуедз, Иэнэм къольэри лъэгуажъэмыхъэу къо-ув:

— Тхъэуэ щыIэр узогъэлъэIу, амазонкэхэм сахэши, ИещакIуэу сыгъасэ! Сэ лты щыхуэшхуэ стелъш, сщэжын хуейуэ! Фэ фи за-куэц пэжу псэур! СумыгъэшIэхъу!

Дахэзилэ жэуап итыну хунэмис щыкIэ, пщцантIэмкIэ къышоIу:

— Дэнэ ушыIэ ди чыцI щыкIур? Зыдгъэлъагъу! Уэ иджыри зэры-зэ дыпхуейш, итланэ уалъэшIхъэжынш уи адэмрэ уи ан...

КъышIхъахэм жаIену зыхуейр ямыух щыкIэ, ИитIымкIи зэуэ зэдадза къупшхъэ Іунэ жанитIыр я бгъэгуйтIым хыхъаш Іунашхъэм нэскIэ, гур занщIэу пхауду...

Хъыдджэбз цыкIум и Iэр Дахэзилэ иубыдри къришэжъаш, жэш мыхъу щыкIэ быдапIэм нигъэсри амазонкэ нэхъыжхэм я хасэ пашхъэм иришащ.

Іуэхур зытетыр щахуиIуатэм, псом нэхърэ нэхъыжь Нанэ Клагуэ жиIаш:

— Ильэс минитIкIэ узэIэбэкIыжмэ, мыпхуэдэ зеиншэ зэ-шыпхъу цыкIуитIш ди къэралыгъуэм и щIэдзапIэ хъуауз щытар. Мыр бгъэшIэхъу хъунукым.

Абы и псальхэм зыри падзыжакъым, хъыдджэбз цыкIум дэIэпшкьюу, и гур фы хуашI щIадзаш амазонкэхэм.

Мис апхуэдэущ Нэхунэ амазонкэ зэрыхъуар. Пэжш, ар амазонкэ нэс пшыну и ныбжькIэ кIасэIуэт, ауэ ІущагъымкIэ, зэргугъумкIэ, хуэпэжу и къалэнхэр зэригъэзащIэмкIэ къилэжъаш амазонкэхэм я пшIэр.

* * *

Хурсанэ зыхищлац зыгуэр кызызэреплъыр. ПсынщIэу кызылъету щIэшI лъабжъэм щеплъыхым къилъегъуаш хъэхэр абы и унафэм ежъэу кызызэрыдэплъейр. Мынин дыдэу, ауэ ткIийү «Уирэ!» зэражриIэу, хъэхэм зрачри хъурейуэ зэбгрыжац, памэу. БыдапIэ лъэнныкъуэмкIэ жэ хъэхэр щIэх-щIэхыурэ къэувиIэрти кызызэплъэкIырт, ищхъэрекIэ еплъыхыу.

Хурсанэ псынщIэ дыдэу ищхъэ къатым къытехутэри ищхъэрекIэ плъэн щIидзаш. Шэджагъуэ нэужым бгымкIэ къриху хабзэ жыри нобэ сабырати, хъэхэм мэ щIагъуэ къащIихъэртэкъым, атIэми, хъэхэм, шэч хэмьльу, зыгуэр зэрызыхацIэр гурыгIуэгъуэт.

Хурсанэ фIыуэ и нIуасэ унэхэри, гъуэгухэри, жыгхэри егугъупэу Ѣзызэпилъыхым, гу лъетэ зы шу илтыгъуэфIкIэ жыжъэу Ѣыль губгъуэшхуэм и бгъум Iут кхъужьей жыгым и зы лъэнинкъуэр тIЭкIу «щIэща» зэрыхъуам. А жыгыр фIыуэ ицIыхужырт Хурсанэ, сыйту жыпIэмэ мыйзэ-мыйтIэу абдеж къыщувиIурэ, шым емыпсыхуу дэлбэйуэ къыпичурэ, и псыхузэлIэр иригъэкIыу, ишхат абы къыпыхIэ кхъужь IэфI ѢыкIухэм ящыц. Мис а яужь дыдэу кхъужь къызызьпича къудамэ узыльэIесхэрят паупщIар. Ар зышIари хамэ шут, нартхэм апхуэдэу зэи ящIэнутэкъым. Нартхэр губгъуэм ѢилэжыхъкIэ а жыгым игъашхэрт, зыщагъэпсэхум дечи и жьауэм Ѣэсхэти, дыгъэм Ѣзызыхъумэ къудамэхэм хүесакынүт.

Хурсанэ йоплъэкIри ельагъу: Дахэзили щIэшIым и ищхъэ теувапIэм тетщ, ищхъэрекIэ плъэуэ. «Мы зэрыуэму иджыри тIЭкIу Ѣыттыжмэ, хъэхэм мэ гуэр къащIихъэнкIэ хъунущ», – игукIэ жеэ Хурсанэ.

Дыгъэр екIуэтэхыхуукIэ нэхь жыжъэ унэплъис Ѣыхъум, Хурсанэ къельагъу кхъужьейм къыпаупщIа къудамэхэр мэзыбгъум деч Ѣызэтельу, абы къуанщIэ гуп тесу. Шэч хэлькъым къуацэ щIагъым е Iэщ лIа, е хъэкIэхъуэкIэ къаукIа гуэр Ѣэуфауэ зэрыщIэлъым... «Хъэуэ, кIуауэ еплъын хуейщ, армыхъумэ, мы псори иджыри Ѣхъэусыгъуэ хъуркъым мафIэ зэшIэбгъэстыну. Губгъуэшхуэм адрыщIкIэ сыйту плэрэ ѢекIыр? АдэкIэ хуеишхуэш. Хуейм и ѢыбкIэ тафэ хэIэтыкIар мэкъупIэшхуэш, абы ирикIуэу ѢэшIих итш. Абыхэм ящыц зыми хъыбар къитакъым мафIэкIэ. А ѢэшIхэм тет плъирхэр нартхэм ящыщ, емыгугъухэш. Яхэс хъунущ мэкъуауэхэм, хъумбылей ефэу, я гъуэмилэ лы гъурымрэ пластэмрэ фIашхыжу... Догуэ! Дэнэ ѢыIэ мэкъуауэхэм я мафIэхэр?! Иджыпсту абыхэм пластэ ѢашщэфI зэмани, фIэкIимэ, клас хъунущ. Иэмал иIэкъым мэкъуауэхэри, пщафIэхэри, тутгуэхэри мы зэманим ѢымыIэну. ѢэшIхэм Ѣыплъирхэри мэкъуауэхэри бийхэм Iэпхлъепх ящамэ, ахэр хунэсакъым мафIэкIэ хъыбар къатыну. Абы къикIыр зыщ: ахэр губгъуэрис Iэпхъуэ лъэпкъщ, хым и адрыщI къикIахэш! Абыхэм мэкъу паупщI я хабзэкъым. Дауэ атIэ а дэшхуэр ИндылыкIэм Ѣыпсэу хъэтхэмрэ скифхэмрэ къазэрыблэкIыфар? Мыхэр хымкIэ къэкIуахэш! ЗанщIэу быдапIэм хъыбар егъещIэн хуейщ!»

Хурсанэ гу лъетэ жыр зэм зы лъэнныкъуэмкIэ, зэм адрей лъэнныкъуэмкIэ кызызэрыщепщэм, дунейр зэлхъэным и пэ къи-хуэу зэрыхъум хуэдэу. Абы и гъусэхэм яжреIэ сыйти хуэхъэзыру Ѣыттынхэу. И гъунэгъу ѢэшIымкIэ маплъэри къельагъу Дахэзилэ

и ныбжьэгъум Іэ кызэрхуишыр, нэпкъым теувауэ памэ хъэхэр Хурсанэ къригъэлъагъуу.

Хъэхэр зээү кызызщІбэнаш. Хурсанэрэ Дахэзилэрэ къекIияш: «МафIэ!» жалэри. Амазонкитыр, штауч-штамылхэр зэрылъ хъуржын щхъэпс махэхэр зэпачри, хъэмбыIуу тъысац. ПлырышIэм тетхэм дэпыльхэр япхъуатэри къамыл бгъэнхэр зэбгратхъуаш, абы къышщІща хъэуазэ гъущэм яжъэри дэпхэри хакIутэш, щIепшшэу щадзэри, хъэуазэм Iугъуэ къыхихуаш, псынщIэу нэхъ ин, нэхъ Iув хъу зэпигу. Хъэхэми банэу къажыхъ, бий къалыхъуэу. ЩIэшIитIми зэуэ мафIэ бзий лъагэ къашхъэшоувэ.

Зыхуэмеиж хъуржынхэр кърадзыхри, амазонкэхэм тIэкIу заIэжъэжащ, мафIэр дагъэ зыщIэль уэздыгъеихэм нэсу Iугъуэр нэхъ ин, нэхъ фIыцIафэ хъухукIэ. ИужькIэ жеипIэм къехыжхэри уппIэхэри, шхыныгъуэхэри псынщIэу зэщIакъуэжащ. ГъэтIылъыгъэхэр щахъумэ абы и лъабжъэж къатым тель псори Нэхунэ кызызщIикъуэжакIэт.

Хурсанэрэ Санэрэ заплъыхри ялъагъу: бгы жъэгъу екIуэкым, нэр здынэплъысым, мафIэхэр къышблэ, быдапIэхэм я жээ тхъэгъушхэр дэнэкИ къышоIу. Ягу зэгъяуэ ахэр шэсыжри, хъэи бгъэи ящIыгъуу быдапIэмкIэ щIепхъуахэш. Ауэ, куэд ямыжауэ, дэIэпIыкъуэгъу къакIуэ шу гупым IущIаш. Ахэр къэзышэр Дыщэнэ гуащэт. Дахэзилэ, ныбжъкIэ нэхъыжъти, Дыщэнэ зыхуигъазэри жриIаш Гуашхъэцэжым и щIыбагъкIэ Бахъсэн псыхъуэ шу куэд зэридэтыр хъэхэм мэкIэ кызызрашIар. Абы нэмышIу, мэкъупIэхэм, псыхъуэ нэпкъым дэкIуэу тет щIэшIхэм зыри тесыжкым, псори е гъэр хъуаш, е зетраукиаш. А псальхэр зэрызэхихуу, Санэ къаскIэри и фэр пыкIаш, Хъэтагъ нышэдеб мэкъуауэ зэрыкIуар къишIэжри.

Дыщэнэ Дахэзилэрэ Хурсанэрэ унафэ къахуещI сэшхуэ лантIэхэр къаштэу бийм деж тасхъэшIэх Iкуэнхэу. Дахэзилэ ида-къым сэшхуэ щхъэкIэ быдапIэм нэс КIуэжу земан ягъэкIуэдьну, «бийр куэдьIуэщи, Хурсанэрэ сэрэ ди закъуэ абыхэм сэшхуэкIи да-пэльэшынукъым» жиIэри. Санэ занщIэу къэльэIуаш ешанэу езыри тасхъэшIэх яутIыпшыну. Ауэ Хурсанэ, Дахэзилэ и нэхъыжыгъэми емыплъу зэпиуду, занщIэу кыхэпсэлъыхъаш, ар я гъусэну имыдэу.

Хъэшип лейуэ яыгъыр Дыщэнэ и гупым иратри, хъэи бгъэи я мыгъусэу (хъэхэр ялъэшIыхъэнутэкъым, бгъэхэр жэшым сэбэп хъунутэкъым) зэныбжъэгъуитIыр ежъаш, зыIущIэ нарт жылэхэм Дыщэнэ и унафэр Iэрагъэхъэу, ахэр лъэныкъуицкIэ зэбграутIыпшыкIыну: языныкъуэхэр Мэрэш и гъуэгу къуаншэмкIэ, быдапIэм блэкIуу, Кхъужьеибашхъэмрэ Щихъым и кхъашхъэмрэ я бгъумкIэ МывапцIэм деж Щынгэгэджэгу лъапэм кIуэну; етIуанэхэри, МывэпкIэлъейкIэ дэкIуу, абдеж екIуэлIэнхэу; ешанэхэр, ПсыпхуукIэ дэкIрэ ЯтIэхукIэ щхъэдэхыжу, Сыринэ Iуашхъэ нэсынхэу. Ауэ, бийхэр куэдьIуэу къышщIэкIрэ, ди быдапIэм дэсхэр пэмыльэшу дыкъыхагъашIэ хъумэ, сабийхэмрэ лъэримыххэмрэ зрикъун шхын яыгъыу Хъэрэкхъуэрэ и бгы гъуанэхэм щагъепшкIууну. Жылэхэм зы шхын дэзкъэгъуэ къыдамынэну, здамыхыфыр, ягъепшкIууну хэмьту, щысхыншэу ягъэсныу.

Япэу зыдэлъэда жылэм дэсхэм я хъэшипхэмрэ шхынхэмрэ епIэшIэжIыу зэщIакъуэрт. Жылэм кIэлъыпль амазонкэ фызыжым и унэм Iулъадэу Дыщэнэ и унафэр Iэрагъэхъя нэужъ, зэныбжъэгъухэр

Прозэ

адэкІэ илъижаш, я гъуэгу хагъэшІу.

— СыткІэ нобэ Санэ укъызэригъэгубжъар, и делагъэ гуэркІэ? — жиІэу Дахэзилэ къышлоупшІэ, жэрыжэм тету.

— Хъэуэ. Си гугъэмкІэ, Махуэгъэпс губгъуэм илъщ абы и щасэ Хъэтагь и хъэдэр.

— Хъэуэ, сэ апхуэдэ слъэгъуакъым, — идэркъым Дахэзилэ.

— Уэ уи щЛэшІым укъиплъкІэ ар плъагъунутэкъым, — педзыж Хурсанэ.

— Санэ ар фІыуэ ильэгъуар пэж?

— Си гугъэш пэжу.

ШууитІыр зыдэльэда жылищми, ахэр къыдэжыжа и ужкІэ, Игъуэ фІыцІэр къащхъэшыуващ, Дыщэнэ и унафэр ягъэзащІэу.

Пшапэ зэхэуэгъуэм зэныбжъэгъухэр Махуэгъэпс и лъабжъэ губгъуэм ильэдаш. Хурсанэ и гъусэм ирегъэлъагъу кхъужьеий жыг дэуххуэншІеяр. Дахэзилэ егъэшІагъуэ, апхуэдизу пэжыжъэ пэтми, Хурсанэ абы гу зэрылтигэфар. Лъэужхэм къайатэрт мыйдэж зэхэуэ гуацІэ зэрышцІуэкІар: Хъэтагь зы шур ириудат, куэду къышІэжа лъым удзыр ириІэу. Езыр мэз Іувым хэлъадэу и псэр къримыгъелу, щЛэшІым тетхэм гу къылъатэну Иэмал яриту, губгъуэм ильэдаш. Аүэ губгъуэкум нэмысу, жэрыжэм тету къеІэбыхри, нархэм мэкью Иэтэм щЛагъакъуэ жыгей бжэгъу хъэлъэр зыІэригъэхъащ. Ар и Иэшэу къигъазэри иджыри бинтІым я щхъэ куцЫир кърихуащ, аүэ адрей бийхэр, абы гъунэгъу зыкъыхуамышІу, шабзэшишкІэ къызэдэуащ. Хъэтагь щыгъыр зы джанэ Иэридж закъуэти, шищым я зыр абы и гум хуэзащ. Я шабзэшхэр къыхачыжщ, Хъэтагь и хъэдэр жыгым къыпаупшІа къудамэхэмкІэ щЛахъумэри лыгукІхэр ежъэжащ, яукІам ишри здаштэри.

«Еууей, Санэ! Дауэ утеплъэкъуклат уи гум и щасэм! Мэзым щЛыхъэжыху уи нэр тумыгъэкІын си гугъати. Апхуэдизрэ гъуджэм уиплъэурэ уи набдзэхэр дэплъэшІея нэхърэ, ар нэхъыфІти», — йогупсыс Хурсанэ.

Мэкъуплэм зэрилъадэу, къальэгъуащ псыхъуэ куум щхъэшыт нэхушхуэр. ХэЛуущыу зэрыхъуар къызыгурьуа бийхэм замыгъэпшкІуужу, хуиту мафІешхуэхэр щЛагъэнауэ загъэгъуущыжырт, пщафІэрт, нэху щымэ, махуэ гугъу къазэрыпэшылъыр яшІэрти. АмазонкитІым загуэшри, биидзэм и кІапэ зырызымкІэ ягъэзащ.

Хурсанэ нэпкъ лъагэм еплъыхри игъэшІэгъуащ мафІэхэм я куэдагъыр. Убжыну мыхъэнэ Иэтэкъым, зэман тебгъэкІуадэу. Зэ еплъыгъуэкІэ къихутащ мин зыбгъупшІ ахэр зэрыхъур. Зы мафІэ къэскІэ зауэл щырыш фІэкІ бгъэдэмысми (тхурыгхуй бгъэдэсынкІэ хъунут), итланы быдаплэм дэс амазонкэхэм нэхърэ хуэдитхукІэ нэхъыбэт бийр. Дэни къиклат апхуэдэ дзэшхуэр, дауи къэсифат мыйб нэс щэхурыкІуэу?! Шэч хэлъкъым мыхэр фІыуэ гъэса, унафэ быдэм щЛэт биидзэу зэрыштым.

Дахэзилэ и шыр пыжьеий чыцэ Іувым хигъапшкІуэш, плъыритІым я пщэ гурыгъхэм ИэкІуэлъакІуэу къупшхъэІунэ зырыз хигъэтІысхъэу яблэкІри мафІэхэм гъунэгъу захуишаш. Жыр мафІэхэм я лъэнныкъуэмкІэт къыздикІри, еzym къыкІэрих мэ гуакІуэр бийм дежкІэ ихыртэкъым. Аүэ адекІэ кІуэтэфынутэкъым, Иейуэ и жагъуэ зы Иуэхугъуэ имыгъэзащІэу. Иэмалыншэт, сыйт ишІэнт? И налкүйт-

налмэсхэм я лыдым бийр нэф имышын, дзэр зэрышту абы и мэ гуаклуэм къригъэспурэ зэтемыклюэдэн папшлэ (апхуэдэут амазонкэхэм зэрыжайэр, Дахэзилэ игъехъахэр щалуэтэжжлэ), псы ина флем хэгъуальхъэу зэрышту зыхикухын хуей хъуаш. И таж телъиджэу мышцэ лъялхэмкэ, дышэплькэ гъешлэрэцлами къамыл къуэпс къыхъэр къришэкири ятлэжээ зэшлнежащ. Шэч хэльтэкъым мы псы инам махуэм щихуабэгъум хыв куэд зэрыхэлъам, я вэнвэйхэри щысхынишэу зэрыхагъэшыпсхыам. Ауз мы нышхэбэрэй йуэхумкэ а мэхэр лей хъунутэкъым.

Апхуэдэ тепльэр илэу бийдээм пхрыпщащ Дахэзилэ, удзым къыхэмьшу зыхиудыгъуэу. Псым щынэсүм, егугъуу куэдрэ зигъэкъэбзэжащ, күцым ихъэу псыр зэрышыгэри къыфлэмьгуэхуу. Псым кърихъэхауэ йуфэм йулъ жыгхэм хэплъеуэрэ, лъабжэ щлагъуэ флэмьту зы къыхихри псым хигъеуклюрияш Дахэзилэ. Ар тлууэ зэгуэкъыг дыкъуакъуэти, къудамитэ зэхуакум зыдигъапшлээри есыхыу щилдзаш, шэтырхэмрэ бийхэмрэ ибжу. Абы гурыгуэгъуэ щыхъуаш нэхъ шэтыр цыклюхэр шувищэм я унафэшыим, шэтыр иныр шу миным я дзэпшым яйуэ зэрыштыр. Абы къыхэкъуи, шэтыр инхэм я закъуэ ибжу иргъэжъаш.

Дахэзилэ шэч ишлэг бийр къуэкъылэ жыжъэм щыпсэу лъэпкъ гуэру зэрыштыр, ауз ар хъэкъуу и флэш щыхъуар дзэпшхэм яшыщ зы зигъэпсклауэ псым къыщихэкъыжым, чынт шылэ джанэ къыхыр щитлэгъэжауэ щильэгъуарщ. Джанэ щыбым благъуэ сурэт тетт, дышэ уагъекэ хэдыхылауэ. Къурыкъу щыгъуу ялъэгъуам хуэдэт ар. Мир чынтыдзэт! Мыйбы нэс дауз къеклюэфахэ, Индлыкээм Иус хъэтхэм къамышлэу? Абы къикъыр мыхэр Каспий тенджзым къызэпрыклауэ аращ. Хъэлэмэти, дэни къраха апхуэдиз кхъуху? Гурыгуэгъуэкъым. Я бзэри къыбгурлыуэркъым. Къуентххэмрэ хъэпшипхэмрэ дзэм къаклээзьишэл шыгухэр бжын щилдзаш. Ахэр щхъэ зытель гуимэ инхэт, шэрхъ гъэшлэгъуэн гуэрхэри яшлэйтт, гудээ яхэльу, гульэгухэр гъуапльэу. Мы гуимэхэм деж мафлэ щылэти, хъумаклюэхэр ящхъэштыу пшахъуэм хэлтэл Иэпхльэпх яшца цыхухэр. Гъэрхэр зэрыпсалъэ бзэри гурыгуэгъуэтэкъым Дахэзилэ дежжлэ. Адэклэ здесыхым, къызэхех Индлыкээм тафэм щыпсэу хъэтхэм я бзэр. Ар ехъулэнэгъэт! Макъ лъэпкъ имышлу, и «кхъухыр» псы йуфэм мывэшхуитэйм я кум дегъянэри, ныджэм тохъэ. Хъумаклюитири тыншу йуехри, гъэрхэм ябгъэдопшхъэ. Зы гъэрьым и Иэпхльэпх къапсэхэр зэпиупшлэц, и къамэшлэльысэр иритри, ешшашэурэ, адрейхэри хуит къицшыну жрилаш. Мыйжым (иужькэ къашшат – абы и цээр Хъэпийт) гъэрэ цыхуу тлошыим нэс хуит къицшыжри, псори псы йуфэм епшыллаш. Дахэзилэ цыхуитхур езым гъусэу здиштэри, адрейхэм унафэ яхуишшаш дээ тъысылээм пэммыжыжэ чыцэ мэзым зыщагъэпшлэу, мэз бабышыр щэрышшэурэ щэ къаджэу зэхахмэ, джэ макъыр къыздилуым еклюэлэнхэуэ.

Цыхуихым тыншу Дахэзилэ и псыхъэльхахуэ жыгыр псым траутыншхъэжри, адэклэ есыхын щилдэжэжащ. Дахэзилэ шэтыр инхэу тлошлэхээ тхурэ ибжауэ, Хъэпийт гъунэгъу зыкъицшри къеушшаш: «Нобэ гъэр къашшаша фи цыхухэр мыбдежш здэшшлэр». Дахэзилэ, жыг псыхъэльхахуэр псы йуфэм щалыгъыну унафэ ишшри, нэпкъ задэм епшыллаш. Зыкъицтрэ плъэмэ къельлагъу: хъумаклюити щытэри я пшэхэм епхъуэжри пырхъыу джэлаш, ешсанэр къэуэлбжъяуэ

къышеплъэкъым, гъэштэгъуэну и щыбымкіэ къышыши, макъ ишту и тхыр зэфІешыкІаш, джалэри мыхъеижу къэнаш.

Дахэзилэ заншціэу къигурыуащ ар Хурсанэ зэрилэжьыгъэр. Хурсанэ щыбгъэдэпшхэм, ар къышціэнакіэ щыкІэу къеплъаш, абы и тажым къышыщіэдзауэ и вакъэ хужхэм нэскіэ псыфу, пшахъуэр кіэрышціэжауэ зэрыштым щхъекіэ. Дахэзилэ и жагъуэ хъуаш Хурсанэ и плъекіэр. «Умышлашціэ уэ, а уи плъекіэр сэ сшыгъупшэн-кым!» – жиаш, игукиэ.

Псыншціэу ятІэтэжащ мэкъуауэхэри, щіэштхэм тета плъырхэри. А гупышхуэр, хъэльэу бауэрэ фадэ фіэйурымейр къакІэриххуу, псы Іүфэм епшыллахэш, бийм къамышціэу. Я псыхъэлъахуэр къагъесэ-бэпурэ псым зэприсыкІхэри, дзэшхуэм зэхиута гуэдзыпкъэм къи-шыхутащ. Дахэзилэрэ Хурсанэрэ шэтыр къабжахэр зэхалъхъэж-ри, плъшціэ түрэ хъуэ траухуаш. Къэрэгъул яуклахэм я Іещэм фіэкІ зымыыгъ гупыр кърашажъэри, дээ тыйсипІэм пэшціэ зашшаш. Мыбдеж къышыизтеувыІехэри япэу щхъэхуит къашыяжа гупри ба-быш джэ макъкіэ зыбгъэдашэжащ. Псори зэхэту (плъыру щытахэ-ри, мэкъуауэхэри, пшафІехэри, псыхъэ щшалэ щыкІухэри) цыху блышцым нэблагъэт.

Хурсанэ и шы гъэпшціупІэм щынэсым, къэувылахэш. Дахэзилэ и шыр здэштымкіэ иунэтлаш. Хурсанэ гупым унафэ яхуишшаш щы-нэгъэджэгу Іуашхъэ лъапэм клюэнхэу. Еzym, Хъэпий лъыжыр кіэсу къиштэри, Дахэзилэ здэшціэмкіэ ежъаш. Нэсмэ, и ныбжъэгъур Кыщбеч и псынэм хэлъщ, зигъэпскыжу.

Зыгъэпскыын зуухуу зи шым шэсъяжа Дахэзилэ зэрыбгъэдыхъэу, Хурсанэ ельягъу ар сыт щыгъуи хуэдэу зэшціэлэдэу зэрыкъабзэр.

Хурсанэ иригузавэрт адрей гъэр къэнахэм дэгэпшкъуэгъу зэра-хуэмыхъуфынум. Я хъумакІуэхэр зэраукаламрэ гъэрхэр зэрыбзэ-хамкіэ бийхэм, шэч хэмэлтүү, къашлауэ къышцікІынщ тласхъэшціх хъэшціэ зэраар. Ауэ иджы, и ныбжъэгъур мазэ къэунэхуам зэры-пэлэдыр щилъагъум, абы къигурыуащ я гъуэгуанэм къашыхуээзэ-ну чынхэр гъэр къызэрашыфынур. Мэ гуашціэ куэд къызыкІэрих Хъэпий и кіэсу, Хурсанэ къышыбгъэдыхъэм, Дахэзилэ гу лъитащ а лъыжым хъыджэбзым быдэу зэрызрикъузылІэм, икИи а ильягъур иккукІэ гуапэ щыхъуаш. Абы Хурсанэ игу тезэгъэжат. Мыдрейри, а псори къигурыуэри, машціэу пыгуфыкІаш.

Хъэтагъ щаукла губгъуэм зэрихъэххэу, мэзыбгъум Іут къуацэ гуэрэнхэм къакъуэжри, шууипшці къапэуващ. Хурсанэ шым Хъэпий щригъэувэхим, лъыжым напээзыпІэм зыкъуигъэпшціуащ япэу щыт жыгым и къуагым, чынхэм ящІэнур къамыгупсыс щыкІэ. Хурсанэ кіэшціу псальэ зытГуш Дахэзилэ жриэш, түми я джатэ кіэштхэр кърахри, шынауэ я Іэхэр кіэзыз хуэдэу зашшу, хуэму бийм хуэкІуатэу щшадзаш, Хурсанэ япэ ищауэ, Дахэзилэ кіэшціу абы и ужь иту. Чынхэм я пашэ лъышхуэм дыхъэшхыурэ и гъусэхэм зыгуэр яжриэри, сапэмкіэ бгъуэшху щыхъуж джатэ къуаншэ иныр итгъэдалъэу къа-пежъаш. Адрей чынхэр Іуву зэхэтт, дыхъэшхыным итгъэблэрэгъя-уз. А лъышхуэм и къуагым Хурсанэ къыкъуэмшыж щыхъум, абы и шы пэж Вагъуэижыр уафэхъуэпскыу ильри лъышхуэм тельаш икИи и гъусэ гупым хэхүэжу хыфІихуаш.

Бий гупым къэхъуар къагурымыуэ щыкІэ, Хурсанэ ибгъукІэ къышебгъэрыкІуэри, Вагъуэиж и лъакъуэхэм шыи, лъыи, губгъуи,

саби зэхапшэжащ. Хурсанэ чынт гупым иджыри зэ бгъэрыкIуэжын и мураду къышигъэзам, ищIэн игъуэтыхакъым, – кIэшIу и ужым ирикIуа Дахэзилэ иунэшIат чынтышхэм я уанэгухэр, къатехъэльэну зы щхыи, зы Iи абы тесахэм къахуимыгъанэу. Мыбдеж абы гу льетэ: чынтигI, Iещи ямыыгъыжу, мэзымкIэ мажэ, я лъакъуэ кIэшIхэр нэр темыпшIэу псыншIэу зэблахыу. Хурсанэ якIэлтышIэпхъуаш, ауэ чынтихэр мэзым нэмис щыкIэ, абыхэм Хъэпий къапэуваш, бжэгъу Iушэшхуэ IэшIэльу, икIи, и къыкъуэжи и еуи зы ищIу, еуэри зыр къриудаш, джэдым хуэдэу. ЕтIуанэр, а Iещэ шынагъуэр зишIысыр къыхуэмьшIэу, и пIэм ижыхъаш. Хурсанэ къесщ, чынтигIри и куэ щIагъхэм кIэшIильхъэри шы джабэм быдэу кIэрикъузэжащ, къыдэмыхун хуэдэу. Мыдрейхэм, Хурсанэ и лъакъуитIым IэплIэ хуашI хуэдэ, я Iэхэр кърашэкIаш. Псори зэфIэкIри, къызэфIэувэжа чынтышхэр губгъуэм ильэдэжащ, якIэрышIауэ ялъэф хъэдэхэм игъэштарэ хъийм икIауэ.

Япэу къепсэльяар Хъэпийш:

– Сэ шы къышысхуэмьбуыдацIэ, лъесу сынэкIуэнш, фэ иджы хъэлтээ фIыгъщ, псыншIэуи фынэссыжын хуейш.

Зэрыпсалъэм хуэдэурэ, абы чынт хъэдэхэм IэшIэхэр къакIэрихырт, уеблэмэ джатэшхуитIы зыкIэришIацIэт.

– Хъэуэ! – жеIэ Хурсанэ. – Уэ куэд плъэгъуаш, уэ иджыри дыпхуениущ.

Абы зыри пимыдзыжыфу, лъижым Дахэзилэ дежкIэ еунэтI. Мазэгъуэ нэхум тыншу къыхэнIукиу Дахэзилэ къэущхуэнтIаш. Ар щильзагъум, Хурсанэ апхуэдэ тезыр и ныбжъэгъу пэжым трильхъэфыннутэкъыми, Хъэпий еzym и дежкIэ къриджэжри, и зы гъэр Дахэзилэ хуигъэльэгъуаш. Ар чынтым и пщэ лъынтуэм еIусэри жиIаш:

– Мыр псэужжым, къаштэ адрейр, апхуэдизу уи куэм Iэ дэзильэр.

Хурсанэ етIуанэ чынтыр къиIэтри Дахэзилэ и шыпхэм трильхъаш. Хъэпий Хурсанэ и шым кIэсри, Дахэзилэ игъэгүфIэу, абы и шхуҗыр быдэу IитIкIэ икъузаш.

Нэхүчым шууитIыр быдапIэм щыбгъэдэлъадэм, заншIэу куэбжэр къыхузэIуахри, ахэр амазонкэхэм я сатыр Iувым и пашхъэм къикуташ. Нэрылзагъут быдапIэр бийм IущIэну зэрыхъэзырыр. Дагъэ къэкъуалъэр зэрыз лэгъуышхуэхэр щыгтт, быдапIэ блыным ирикIуэу тетт шабзауэхэр (ильэсипшI зи ныбжъхэм деж къышышIэдзауэ ильэс хыщIым фIэкIахэм нэсу), шабзэшэ зэкIуэцIыпха инхэр къагъэIэгъуауэ. Абрэмывэ зэрэдэ Iэмэпсымитхур, зи щхъэр былымыфекIэ быдэу щхъэшыпхыкIа кхъуэшын ин зырыз тегъэзэгъяуэ, хъэзырщ. АдэкIи апхуэдэ Iэмэпсымищ щытщ, зи кIуэцIыр джафэу къииикIа матэшхуэхэр узэдауэ къатету. Хэплыхъауэ къыхэха шу минрэ щитхурэ щызэхэтщ шыгъэджэгупIэ тафэм деж, я хъэхэри, я бгъэхэри я гъусэу. Тафэм къыбгъурыль уэхым деж пхъэ шыкъу быдэкIэ къэхухыа Iуэшхуэм щыыгъыш губжъарэ ину пашшэу гуу плащэ защIэу зы хъушэ. Гуухэм я щыыбым ипхащ дагъэ егъэфа хъэуазэ пхыр зырыз. ДэнэкIи гуп-гупурэ щызэхэтщ амазонкэхэр, я афэхэр, тажхэр зэшIэцIууэу. Гуп къэссыхукии Iэгъэхэм еIэзэну амазонкэхэр ящIыгъужщ, я Iэмэпсымэхэмрэ хущхууэхэмрэ зэрыль хъуржынхэр я плIэм фIэдзауэ.

Къэссыжахэр а псоми яблэкІри, Дыщэнэ и пашхъэм иуваш. Амазонкэ сатырхэм къахэкІри Нэхунэ Даҳэзилэ и шы ІумпІэр иубыдаш, и ныбжъэгъум зэрырипагэр и нэгум къишу. Ауэ а түм, зэдэІэпсыкъуурэ, гъэрэри шым кърахъеху Дыщэнэ и пашхъэм лъэгугажъэмьщхэу щрагъэувэм, щигтхэм зыжъэу ину зэшцІэдыхъэшхэу щадзэ. Нэхунэ Даҳэзилэ и щыгъяни, и ши, и уанэшцІэдзи зэпеплъых – псори, сыйт щыгъу хуэдэу, зы бжыгъэ ѢыкІуи тумыльта-гъуэу, къабзэт, дагъуз хуумыщыфыну. Ауэ зээз къишиуда дыхъэшх макъым игъеشتа шым зыкъышигъазэм, къельлагъу дыщэ уагъекІэ хэдыхыла уанэшцІэдз хужыр гъуэжку ирилэу къежэха ныбажэпсыр. Даҳэзилэ, и пэр щиубыдыкІылауэ, шым зээз къольэтэхри, гужьеяуэ псымкІэ мажэ. КъызэрьщцІэкыымкІэ, гъерым, е шым күэдрэ дридзей-къридзыхыурэ къызэрькІуарат, е мыпхуэдиз амазонкэр щильагъум къэшынат, сыйти, зыхуэмьбуудылауэ арат. Нэхунэ шыр ІумпІэкІэ Иуешри псым дешэ, Даҳэзилэ чеишхуэм ису зыщигъэпскын ишхъэрІуэкІэ.

Дыщэнэ сэшхуэ лантІэр зыІешцІэль и Іэр иІэтри, дыхъэшхыныр зэпигуаш, ауэ языныкъуэ амазонкэхэр иужькІи къыхэдыхъэшхылаш, захуэмьбуудыжу.

Хурсанэ зыри димыгъэхуу къиIутэжаш унафэр къазэрыІэрыхъэрэ сыйтхэр ялъэгъуами ягъэхъами. И хъыбарыр Хъэтагъ зэрихъя лыгъэм щынэсым, псори Санэ дежкІэ еплъекІаш – ар щитт, и пшэм ижыхъяуэ, псэуэ умышцІэну, и фэм зихъуэжауэ. Хурсанэ абы бгъэдэкІуатэри, гу къылъамытэу, и Іэр икъузаш, и гузэвэгъуэр дийгъыу. ИужькІэ, псоми зэхахын хуэдэу, и макъым зригъэІэтри жиIаш бий гуп хэплъыхъар, Іещэншэрэ шыгуш цахуцІэм тесу, хэзыгъэшцІэфа мэкъумэшьщцІэм дэтхэнэ лыхъужьми щапхъэ трихину зэрыхуэфащэр.

БыданцІэм дэтхэм я Іещэнхэр кърахауэ я щхъэхэр ирахъэхри, Хъэтагъ итгъэхъя лыгъэм пицІэ хуашІаш.

Чынтым зрагъэльэссыжу пкърыупщыхъа нэужь, Хъэпий – ГумыкІэм деж бдээжье щещэхэм яхту гъэр къашцам – къиIутэжахэми едауэри, Дыщэнэ къищІаш бийм и мурадыр.

Ахэр чынхэт, тенджызым Гум щыхэхуэжым деж къамылым щыгъэпшкІуауэ я кхъухъхэр хэтщ. Хъэпий зэрыжиIемкІэ, чынхэр махуэ псокІэ кхъухъхэм къикІаш. Ауэ яшхэм я нэхтыбэр ИндлыкІэкІэ кърахуэкІаш. Пшыхъэшхэм Гум Іуфэ Іуту къыдэкІуени щадзаш, зыIущІэр зэшцІакъуэу. Щыхуу зыхуээр гъэр ящырт, зэхадзырти, нэхъ лъэрызехъэхэр къыиздаштэрт, мэз прагъэуущыну, пхъашхъэхэр кхъухъхэм иралъхъэу ягъелэжъэну жаIэурэ. Лъэрымыхъхэр чэтхэм, шэшхэм, Іуэхэм щызэхуахусырти, хъумакІуи Іуагъэувэжырт. Ауэ Хъэпий делэтэкыыми (езыми зэрыжиIэу), гу лъитащ а гъэрхэр зыхъумэну къагъэна чынхэр куэд дэмыкІуу дзэм зэрыльэшцІыхъэжым. Іещхэмрэ унагъуэ хъэпшыпхэмрэ я гугъу ящыртэкыым, къагъэзэжмэ, здаштэн мурад яIэу къищІэкІынт.

Чынхэр жэшкІэрэ зекІуэрт. Языныкъуэхэм деж, губгъуэрыс Іещыхъуэхэм зрагъэшхуу, Іещэнхэмрэ зауэлІхэмрэ гуимэхэм ирагъапшкІуэрт. ТхъэмахуитI дэкІри, Балькъ къесахэш. Къэрэгъуул щцІэшцІэм тетхэр Іуахри, псынщІэ дыдэу Бахъсэн псыхъуэ къидыхъаш. Я мураду къищІэкІынт нэхущым ирихъэлIэу быданцІэр къа-ухъуреихъыну.

Гъэрим же! мы къэкIуа чынтыдзэр зыри зыпэммыуыф ІашакIуэ Іэзэу мин плыщым щигъуу. Я джатэ къуаншэхэр езыхэм хуэдиз хъэлъагъ зи! адрий джатэ захуэхэм хуэдишкIэ ефIэкIуу. Мывэшхуэ, мафIэ жыжъэ зыдзыф Іэмэпсымэ хъэльэхэр псыншIэ дыдэу ягъехъэзырыфу. Амазонкэхэм я лъяшагъымрэ я лыгъэмрэ щыгъуазэу. Арами, я фIэш мэхъуж езыхэм къапэшшетыфын щымыIеу, амазонкэхэм я быдапIэр яубыду, Іашэ зыщI гъукIехэр, дышшэкIхэр, бгъэхэм я гъэсакIуэхэр гъэр ящыныр тыншу яхузэфIэкIыну. Псом нэхърэ нэхъ гъэшшегъуэнры чынтихэм, мыйзэуэххэуи, я лыгъэрэ тепльэкIэ амазонкэхэр къыдахъэхыу, здашэу күэжыну мурад зэраIэрт. Чынтихэм я хэкум абыхэм мывэху къалэхэр щыхуаухуэну, лъхуэн фIэкIа Iуэху ямыIеу, тыншигъуэр яIеу щагъэпсэуну къагъэгугъэрт.

Чынтым жиахэр тэрмэшым зэдзэкIын зэриухыу, сатырим къыхокI Жэмнагъуэ. И гур нэхъ къихъэжауэ, бэлэргэгъяуэ щыт чынтым бгъэдохъэ, зэуэзэпсэу мапхъуэри абы и гъуэншэджыр ирекъух. Амазонкэхэр, я ныбэр яубыдыжауэ, ину мэдыхъэшх, я Іэпэр чынтым хуашийурэ.

Амазонкэхэм хъыбару къяIэрыхъа псори хасэм щызэхуахъэсыжу куууэ щегупсысыжым, нэхъижъхэм къагурыIуаш чынтихэм амазонкэ къэралыгъуэ псом зауэ къращIылIэн мурад зэрэмыIэр. Мызы быдапIэр къаштэу, афэхэмрэ жырим къыхэшшыкIа Іашэхэмрэ зыщIхэр гъеру яубыду, амазонкэ къэралыгъуэм ихъумэ щэхухэр зыIэрагъэхъэн я гугъэу къызэркIуар белджылыт.

Дышэнэ быдапIэр гъунэгъухэм лыкIуэ зэбгригъэкIаш, чынтихэр зэрикIуэтыхыну гъуэгур зэпаушшын папшIэ шу мин зырыз Балъкъ Iуфэ ягъакIуэу, нэпкъ лъагэм зыщагъэбидэу, къашыпэлъэнхэу ельIеуу. «Ди быдапIэр бжыххым къыдачауэ зы чыпи, щIэгъэстэн яхуэхъуу, бийм Іэрыдгъэхъэнкъым!» – быдэу жиIери хасэр зэхуищIыжащ Дышэнэ.

* * *

БыдапIэм бий къышекIуалIэм деж ящIэнухэм куэдрэ хурагъэджа, хуагъэса амазонкэхэм, къэжых-нэжых лейрэ Іэргхъуэрагъэрэ хэмэту, псыншIэу икИи ІэкIуэлъакIуэу ягъэзашIэрт щхъэж хухэхарэ убзыхуауэ щыт Iуэхухэр. Іэгъуэблагъэм щайгъ Iашхэр быдапIэм къыдахуэжащ, гъавэхэкIуу жылэ гъунэгъухэм дэль псори быдапIэм дэт духэм ирагъэзэгъаш, зы хъэдзи бийм лъымысын хуэдэу. Къамыл бгъэнышхъэхэр къытрахи гуэш пхыдзахэм, щIыунэхэм щагъэшшкIуаш, бийм мафIэдзыш къыхимыдзэфыну. Къанжэ унэхэри нэшI хъуаш, Жэмнагъуэ хуэдэ амазонкэхэм бийм хуаIэ зэгуэпшыр игъэбатэу. Жы хъуа амазонкэхэм я къуажэ Щэунашхъэри нэшI хъуаш, езы фызыжыхэмрэ абыхэм ящIа шабзэшэхэмрэ къыдаши.

И лъякъуэ лъэныкъуэр зыпымытыж КIураци абы ищIа шабзэшэхэри Щэунашхъэ къыдэнауэ, ахэр быдапIэм къашэжын хуейуэ Санэ щызэхихым, «сэ къесхыхынш кIэсу» жиIери дэжащ. ЗэдэIэпшкъуурэ шабзэш эзкIуэцшыпхайтIыр зэпрыууэ шыплIэм дагъэзагъэри, Санэ шым кIэсу къытритгъэтIысхъаш КIурацэ. Шыблым зэрынэсиххэу, КIурацэ, и Іэ-и лъэм щышу зыри къыхуэту умышIэну, хуиту зишшIыжащ, шыблым Iеийуэ зэрыхуэзэшар хэпшIыкIыу.

Санэ шэсүжыну зыщигъэхъэзырым, Клурацэ зыкъригъэзыхри абы и Іэр икъузу къыхуэгузэващ, фыгуэ ильэгъуа лэгъунакIуэ щаур зэрыхэкIуэдэр зэхихати.

Санэ и нэпсхэр адэкIэ хуэубыдыжакъым. Ар фызым хуэдэу зэштиджэу пыхъэрт, амазонкэ гушцIэгъулым и лъакъуэ закъуэм и нэклур кIэрикъузая. Гъуэгырт амазонкэ ныкъуэдыкъуэри.

Клурацэ и гыныр зэуэ печри къоупшI:

— Догуэ, уэрятэкъэ шабзэкIэ псом нэхърэ нэхъ Іээр?

Санэ и щхъэр ешI, и нэпсхэр къешщэхми, и гыныр нэхъ машцIэ хъуауэ.

— Чынт къэрал псом ягу къинэжыну льы пицIэжыну ухуей?

— Ар дауэ? — къыжъедольэт Санэ.

— ЛъагапIэм ущымышынэрэ апхуэдэгу пкIуэцIылъу щитмэ, сэ уэзгъэльягъунц зы щыпIэ гуэр, абыхэм я шэр къыплъэмIэсу езыхэр щызэтебукIэфыну.

— НакIуэ! — къоуий Санэ.

— Хъэуэ. ЯпещIыкIэ мо гуэщым щыхъи, плланэпэ жыжъэм деж иIэ щыунэ ихъепIэр къэгъуэт, абы ехи, аркъэн зыбгъупшI къызыхэкIын шыкIэ кIапсэ къих.

Санэ псынщIэу къехъ къэп из кIапсэ, шыкIэм къыхэщIыкIауэ. Ари шым трапхэри плащIэу хуаунэтI псым зи ныкъуэр гуиха бгы лъагэм. Санэ езыми гу лъитат а бгым и щхъэ дыдэм унэмису зы гъуанэ гуэр зериIэм, ауэ ар уэшхыпсым гуильэсикIа гъуанэ чэнж щыкIуу и гугъят.

Бгышхуэм бгъурыту дэкIуей гъуэгум здытетым, Клурацэ къыжеIэ ар мыбдеж щыпсэу лъэпкъым я пасэрэй бгъуэнщIагъ быдалIэу зэрыштыр, ар зи лъагагъым бийр дэуеифми, абы нэса шэр ІэкIэ къыизэрыбубыдыфынур, ауэ ишхъэмкIэ укъызэрэреуха шэр, афи тажи пхиххуу, гуашцIэ зэрыхъур.

И щхъэм ушытетым деж гъуанэр умылъагъуми, ар зыхуэзэр дэнэ дежми Клурацэ фыгуэ щыгъуазэт. ЩыхупIэм бгъурыту екIуэкI гъуэгум и адрес лъэнныкъуэр мэз Iуву зэщIэкIат. Клыхъу зэпащIа кIапсэм и зы кIапэр гъуэгубгъум Iут жыгым ирапхри, етIуанэ кIапэр, шабзэшэ зэкIуэцIыпхар кIэрыщIауэ, бгым ирагъэжэхащ, Клурацэ къызэрилъитамкIэ, бгъуэнщIагъым и щыхъепIэм хуэзанщIэ хъухукIэ.

ИужъкIэ езы Сани ехащ кIапсэкIэ. Пльэри къильэгъуаш шабзэшэхэри езыри бгы гъуанэм зэрхуэзанщIэр. Клурацэ и нэрыгъуазэр икъукIэ шэрыуэу къыщIэкIат. Санэ, хъыринэм ису ешIэ хуэдэ, зыщиупскIэурэ бгы гъуанэм гъунэгъу дыдэ щыхуэхъум, ихъепIэ дзакIэм зыкIэрищIэри зэуэ къышыхуташ бгъуэнщIагъ псыIэ щыIэтыIэм. Чейм ит псым ткIуэпсышхуэхэр хэхуэ хуэдэ, къыпыткIу макъ къышIэIукIырт абы и КлуэцIым. И бгым ишIа кIапсэр итIатэри, Санэ, шэхэр зыпышIа кIапсэхэм аркъэн яридзымзришалIэурэ, бгъуэнщIагъ щыхъепIэм деж щызэтрилъхъаш. КIапсэ иутIыпшыжахэр Клурацэ зэшIикъуэжащ.

Щым хъуаш. И нэхэр къыфIым есэжа нэужь, Санэ къельагъу Иэтэу зэтель псэущхъэ къупшхъэхэр, мафIэ щыпIэр, пхъэгъэсын гъэтIылъыгъэ тIэкIур, хъэуазэрэ уппIэрэ гъуэтэжауэ зэрыль гъуэлъыпIэр. ЩыхъепIэм деж блыним кIэрыгтщ жыгейщIэж тIуашIэкIэ хуа набжэ быдэфI. Санэ ар щыхъепIэмкIэ ельэф,

Іуегъэувэри ельягъу абы щыыхъэпIэр фыгуэ зэригъэбидэри щхъэтгъубжэ хуэдэу щхъэ игъэжыпIэ зэриIэри.

Санэ къыгурыIуащ и мурадыр къехъулIэнымкIэ мы щыпIэр къезэгъыу зэрыштыр: псы Іуфэхэр зэдэкIуэу Іуву зэхэт къазмакъ, хъэмкIутI пабжъэхэмкIэ зэшIэкIэжащ. Чыцэм дээ зэрыпхыкIыфын гъуэгу пхыбушикIын папшIэ мацуэ бжыгъэ ухуейш, дзэшхуэ ухъуми.

Псы Іуфэ ижым щхъэшт бгышхуэм и кум иIэ бгъуэнщIагым и лъабжъэм хуэзэу, псыежэхыр архъуанэ куущ, архъуанэкIэр псы тепхъэ хуэм дахэш. Бийр зэрыблэкъыфыну щыIэр лъэбакъуэ щэ ныкьюэ хуэдиз зи бгъуатгъа псыхъуэ закъуэрш.

Мыбдеж Санэ къызэхех дээ къакIуэм и Іэуэлъауэр. Мацуэр уэму, жы къемыпшэу щытми, псыхъуэм къыдэIуки макъыр фIэшхъуныджэу инт. Ар шы лъэмакъ куэдым къышынэртэкым. ФIальэ минишэм щIигъум яутэ мывэкIешхъ щабэм и щхъышхъ макъым тхъэкIумэри щхъэ күцIри якудэрт. ЗэрылъэкIкIэ псынщIэу къакIуэ дзэшхуэм и Іэуэлъауэ шэчыгъуейм Санэ и Іэпкълъэпкъ псор игъундерэбжьам хуэдэт. А Іэуэлъауэр зэхимыхын папшIэ, езым Кийуэ щIидзащ:

— Фэ фи шабзэшэр си Хъэтагъ и гум тевгъэхуаш! Гъунэгъуу фыбгъэдыхъэну ефкуакъым бжэгъу къиштауэ фызэтезыукIэ щIалэ Іэщэншэм! Щы фызэдеуати, зыраш и гум тезыгъэхуэфар! — бгъуэнщIагъ кIуэцIыр къызэхежыхъ Санэ, и гуаушхуэм кърихуэкIуу. — И гум, ари лъэбакъуэтIошIрэ пшIырэкIэ! Сэ фэзгъэльягъунщ шабзэкIэ зэрыуэ! Сэ, Санэ зеиншэр, нархэм зэрыжайIу, зинекIэ къалъхуаэ, къэзылъхуар зымыщIэж къянжэм и пхъур, лъэбакъуэ щэшIи сыхуейкъым. Си Хъэтагъ джанэ цырхъыжь тIэкIу фIэкIа щыгъакъым. Сэ фыгуэ сепльаш фэ фыгыгъ афэхэм, си шэр фигухэм занщIэу нэсын папшIэ зэзгъэшIаш афэ зэпыльтыпIэхэр зыхуэзэр. Сэ си шэ закъуи уэшхъунукъым — фи нэхэм, фи тхъэкIумэ гъуанэхэм, фи пшэ лъынхуэхэм тыншу сатехуэнуц. ЛъэбакъуишIэкIэ шэр тхъэгъум изогъэкIыф сэ! Сэ сыадыгэ амазонкэш! Фи ажалри фи тхъэхэм я нэлатри сэраш!

А псалъэхэм я ужъкIэ Санэ бжыхъ гъуанэм иукIри шу ми-ным я дзэпшым, гъэшIэрэшIауэ, хакIуэ лъагэ щIэджэгүхым тесу, зыкъригъэзэкIыгурэ дээм унафрэ яхуэзышIу жэм, еуаш. Шэр къыздиkар зымы къыгурыIуакъым, я жъэхэр ушIауэ, ихъуреягъкIи ищхъэмкIи пльэуэ заплыхъ фIэкIа. Санэ, абыхэм я назэ зыплыхыкIэм къигъэнэжэгужауэ, и шэ псэхэххэр нэр темыпIэу псынщIэу иутIыши щIидзащ. ХэшIахэм я бжыгъэр пшIым щIигъуаш, чынхэм зыкъашIажу я щхъэр зэрахъумэжын Іуэху зэрахуэн щIамыдэ щIыкIэ. Абыхэм я сатырхэр зэхэтхъуэжри, зэныкъуэкъу-зэжъэхэуэжхэу зэрызехъэн щIадзащ, я Іуэхур нэхъри эзIагъэхъэу.

Санэ, псори щыгъупщауэ, и акылри игури зытеухуар Іуэхугъуиц къудейт: Ібэу шэ къиштэну, мэIур лъагэу зыIэтауэ абы и щIагым зыщIэзыгъэпшкIуэну хэт чынхэм зэуэнур къаихыну, иуужъкIэ шэр иутIыши. Зыри нэгъуэшI мы дуней псом тетыжкъым Санэ и дежкIэ. Япэ ита шушищэм яшши псэууэ къэнахэм, ягъэкIэрахъуэри, щIэпхъуэжыну мурад яшIати, я ужымиту къажэ дзэшхуэм Іуэри, шыхэр зэтеджэлэжрэ къатес чынхэр хапшIытIажу

хуежьац. Санэ ар къигъесбэпри, иджыри зы шу щэ ныкъуэ хууным ялтигъэссац и шэхэр. Шыхэм яльэкIыр щилъагъум, Санэ ебзэджэкIыну игу къекIри, абыхэм я лъэкIэн щагъым хуээзу шэхэр дзын щидзац. Узым хъийм ирихуа шыхэм яхузэфIекIаш Санэ и шэ щэ ныкъуэми яхуэмьщэфынум хуэдиз. Еzym и «быдапIэм» и лъабжъэкIэ къышыль, лъэбакъуищэрэ щэ ныкъуэрэ хуэдиз зи къыхагъ щыпIэм псори щызэхэзэрыхъат, зыми зэхимыхыжыфыну. Мо зэрызехъэм зи мэхухэр зыIешIэхуа бий зауэлIхэм иджы тыншу ятехуэрт Санэ и шэр, я нэхэм, я пщэ гурыгъхэм, я къурмакъеихэм, нэгъуэшI лапIэхэми хуэзэу.

Курацэ, Санэ и шыр къыIэрыхъяуэ, зитIыжырт, игъэджэгуу къижыхырт. Аүэ жыжьэ Гуклатэкым, адэкIэ къэхъунум пэплъэу мэз благъэм хэтт, и ныбжъэгъур дэIэпыкъуэгъу хуэныкъуэ хъумэ, къэсны хъэзыру. Абы къельагъу зи бгырыпххэм дэзу сэ дэIуауэ нэпкым къышхъэшыхъа чынт гупыр. Клапсэ клапэхэр гъуэгу адрышIкIэ щыт жыгхэм ирапхри, сэ зыдз клапсэрыкIуэхэу тIошIым щIигъум щадзац хуэIэзэу Санэ и быдапIэм зыхуагъэлъахъшэу. Курацэ къыгурсыуаш лъэкIыр къыштигъэлъэгъуэн хуей зэманыр къизэрысар. Чынтих нэпкым и щхъэм къытенат, клапсэхэр яхъумэу. И зэманыгъуэм зыуи къышымыхъуу чынтих хигъэшIэфынут Курацэ. Аүэ иджыпсту къэзыхъумэн щыгъын щыгътэкым, и тажи, и бгъэшIыу, щIыу бгырыпхи – псори щэкIт, афэ дыдэм ебгъэшхыну хэдыхIауэ. Иэмал Iэджэми хуекIуэри, зы жээ джатэжь зыIэригъэхъат, амазонкэхэм хыфIадзэжыну ягу пымыкIыу къэнауэ. Джатэр, бгъузэ хъуами, жан дыдэу щIэлъыкIауэ зерихъэрт.

Курацэ шым джатэ тIыгумкIэ йоуэ, ину мэклийри зреч, мэзым къыхольэтри шым зригъэлэлхауэ мэзыбгъумкIэ ирожэ, фэ клапсэ шэшIахэр зэпигъэшчурэ. И кIэм щынэс дыдэм, чынтышэ күэд зытехуа шыр мэджалэ, Кураци зэрьтесу. КъоплъекIри ельагъу зы клапси зэпимыупшIауэ къизэрымынар.

Къарууэ къыхуэнэжар хилъхъэшI, и джатэр идзри япэ къыбгъэдэльэда чынтым и къурмакъеим зыхригъэссац. Адрейхэм Курацэ и щыгъынхэр щаупшIыгу, и Iэпкъульэпкъыр зэхабзыхъу щадзац. Бийхэм клапсэшIэхэр жыгым ирашIэу щильагъум, Курацэ зэуэ къыгурсыуаш бгым ирагъэлэлхыу, лъыр щIэжу флагъэлIыхыну зэромурадыр. ЗыIыгъ чынтилIыр Iуидзу, лъакъуэ лъэнныкъуекIэ щыхупIэм щыхуэпкIэм, чынт бжыкIым зэуэ къигъэувылац, арщхъэкIэ къарууэ къыхуэнэжар зэхуихъэсүжш, зидзри щыхупIэм ельцац...

Санэ и уэныр зэпигурутэкым, зэрызекъуэхэм къазмакъ банэм хахуэу хээзэрыхъа бийм яхэуэрт ар иджы. Апхуэдиз банэ зыхэуа шыхэм я щхъэр кърахъэкIырт, езыхэми я уанэгум исхэми лъыкъуалэр къайжэхыу. Санэ уэрт, зэманыр зыхимыщIэжу, псори щыгъупшэжауэ.

ИшхъэмкIэ къеуха сэдэхэм я зы сэ Санэ и набжэм зыкъыхисац. Иухур зытетыр къыгурсыуэри, абы и набжэ-мэIур бгъуэнщагъ кIуэцымкIэ къегъэшIауэ игъэуваш, зы бжэгъу щIигъакъуэри. Езыр набжэ лъабжъэм кIэшIэгъуалхъэри, клапсэкIэ къеххэм яхэуэурэ, зым и ужым адрейр иту къриудыхын щидзац. Аүэ, къэхъуар езы Сани къыгурымыуэу, сэ зыдэхэр зэкIэлъхъэужуу къельэну хуежьац. «ДэIэпыкъуэгъу къэсас, быдапIэм къикIри!» – мэгуфIэ ар.

Аүэ ишхъэмкіэ къиңкыу зэрэзехъэ гуэрхэр зэхехри, ельагъу: лыр къыптыжу зы хъэдэ пцланэ къохуэх, лъакъуэ лъэнэкъуэу, бгъэ лъэнэкъуэу, и щыбым бжыкі хэлъу. Ар КIурацэ тхъэмьшкіэрят...

Чынтахэр, мыбдежми пцлэншэу апхуэдиз зауэлI хахуэ щафIэкIуэдым, нэгъуэцI Iэмал хуекIуаш: шууицэ зырызурэ жижээу ѢшиувыкIаш, Санэ и шэхэр ялъэмьIэсын хуэдэу, икIи шыхэм я жагъэ къызэрихъкіэ блэжу Ѣадзащ ажалыр щагъуэт щыпIэм. Санэ абыкIи къахуэгъэпцлакым, япэ ит шыхэм я лапIэм хуэззу еуэрти ириудырт, я ужь итхэр абыхэм ягъэлъэпэррапэу Ѣызэхэджэлэжкіэ, зэхэтхъуауэ и пащхъэ иль къомым Ѣысхыншэу яхеуэрт. Зы шууици блигъэжакым абы, пцлы е пцзыкIутху хуэдиз химыукIыкIыу. Санэ бий Ѣицирэ щэ ныкъуэм нэс хигъэцла нэужь, чынтахэр къызэтеуыкIаш. Ихъуреягъкіэ Ѣым хъуаш. Аүэ сыйт мыбы зэхихыр?! БыдапIэ лъэнэкъуэмкіэ къиңкыу зыхубз минипцым нэс зыжэу къокIий:

— Уей-уей! Санэ! Афэрим! Санэ! Афэрим! Санэ!

Күршхэмкіэ къриху жы хуэмым къехъес Санэ и лыгъэм къилэжъя Ѣытхъу иныр. Ар къэгумашIэри, и нэпсхэр уэру къыщIэжащ. Санэ, зи цэр ину яIэту, зы Ѣыхум хузэфIэмыкIыныр зыгъэхъа Санэ, угъу ара!? Ар дауэ? Адрей фызхэм уахуэдэ уэ!؟ Къанжым ипхъу амазонкэр уэрратэкъэ? Хъэуэ! Иджыпсту гъыр и псэм и Ѣасэ ѡаэр зыфIэкIуэда, нартым къригъэлъхуа адыгэ бзыльхугъэш, ар гъыми хъунущ!

Чынтахэм Санэ хигъэцла шыхэм я фэр трахщ, бжэгъу зэблэдзахэм трашащIэри, абыхэм я лъабжъэм ѢытлагъапцкIуэурэ блэжу Ѣадзащ. Аүэ ар мыбдежми Ѣыхъэншэ дыдэ Ѣыхъуртэкъым, Ѣэ хъэлъэкIэ еухуурэ, фэ Ѣытлагъым Ѣэтхэмни ялъэIэсырт. Чынт Ѣэ ныкъуэ хуэдиз блэжри, чыцэ Iувым лыгъэ Ѣадзащ. Санэ къыгурыIуэркъым абы чынтахэм я сэбэпу хэлъыр. Къазмакъ цынэр тыншу пхуэгъэсынукъым, упхыкIыфын хуэдэу, къудамэ псыгъуэхэр пилыгъукиIынурэ мафIэр псынщIэу зэхэкIыжынущ, къэна къудамэ банэхэр куэдкIэ нэхъ Iеижу дзэкъэнущ. Санэ къищIаш Iугъуэм зыхагъапцкIуэурэ блэжын мурад чынтахэм зэраIэр. Апхуэдэуи къыщIэкIаш. Iугъуэр Iув зэрыхъуххэу, чынтахэм зрачри, ѢыпIэ баджэр пцщIэгъуэкIэ къызэранэкIыу Ѣадзащ. Санэ, и дзэхэр зэтрикъузуауэ, зэээмэзэ къыщIэлъагъуэ шыхэмрэ Ѣыхухэмрэ ятригъапщэрэ, Iугъуэм хоуэ.

Iугъуэр нэхъ клацхъэ Ѣыхъум, Санэ и Iаужыр къельягъуж: Iуашхъэу зэтель бий хъэдэхэр. Абы хигъашIэхэр я гъуэгум тральэфурэ, бгъуэншагъ угъурсызим Ѣыхъэхьу блэжырт чынтахэр. Санэ, шэуэ къыхуэнэжар зэрымащIэм епльри, гуауэу зыхищIаш псальэ зритыжар къызэремыхъулIэр. Мыбдеж къельягъу, клацэ плащитхум фIэлъу, зы гульэ хуэдизын пхъэ зэкIуэцыпха хуэмурэ къызэрырагъэжэхыр. Абы къыгурыIуаш пхъэ зэкIуэцыпхам чынт шабзауэхэр зэрыкъуэсир.

«Сыйт атIэ? – йогупсыс Санэ. – Сэ Хъэтагъи, КIураци, сэри диль сцщIэжащ! Си цэр амазонкэ къэралыгъуэшхуэм и тхыдэм ихуаш. Упсэу, КIурацэ! Ар уэраш зи фыщIэр. Аүэ сэ иджыри сепльынищ ди бийм и шэрыуагъэр зыхуэдэм! Бий дапцэ къуэсу пIэрэ мы пхъэ пхырым? Пцлы къуэхуэнкъым, аүэ тыншу зытхухыр игъэпцкIунуш».

Бгъуэншагъыбжэм къыIуокIуэтри, Санэ афэ джанэр зышех,

кызыэрүкІ гъуанэм ар Іуельхъэри пхъитІкІ Іуегъэбыдэ. Дзэр зэрежжэкам и Іеуэлльяуэр илъабжъэмкІ кызызэриІукІыу, пхыр къуагъым чынтих кыккуокІри, хыри шабзэкІ кызызэдоуз – шихри Санэ и афэм къытхехуэу. Ауэ псоми загъепшкІуну хунэсакъыми, Санэ афэ Іупхъуэр ІепхъуамбэжъакІемкІ ІуегъэкІуэтри и шэр зы чынтым и нэ ижым хеукІэ. Чынтыр занщІэу йохуэх, псом хэхуэу.

ЕтІуанэу чынтихэр кыышыкІэлльюэм, Санэ иджыри зы хегъашІэри, пхырым зэрепха кіапсэм фІэльу елэлэхуу къегъянэ. Зи шапэр бгъуэ шабзэшхэр зэриІэр къещІэжри, пхырыр зэрыпыша кіапсэхэр абыхэмкІ эзпиупшы щІедзэ. Пхырым къуэсхэм, гужьеяуэ, кызыекІэлльуэн щІадзэ. Бжэм Іуигъэува чий быдэр гъуанэу пхаудати, Санэ зргээзых, гъуанэм иукІыу мауэри иджыри зы чынт хъэдэ кіапсэм фІэшІауэ къегъянэ. Зы кіапэмкІэ хуэзэ кіапситІым фІэкІ ямыІыгъыж пхырыр тІууэ зетокІри, дэплъыпІэ иІэ мэхъу. Санэ и шэр абыкІэ дэкІыу еутЫпшри, зи чэзур къэса зы бий хегъашІэ. Ар щехуэхым зыжъэхэуа пхырыр щІиупскІэу къэнати, жыыми хуэмуэрэ игъекІэрахъуэу щригъажъэм, пхырым бгъукІэ зыкыигъазэу щІедзэ. Зы бийм и нэ лъэнныкьюэ кыккуэщам Санэ и шэр тохуэ. ИтІанэ бжэм Іуль чийр кыІуедзри, шабзэ шашІар иІыгъыу щыхъэпІэм кыІууовэ. ИутЫпшта шэр еханэ бийм и гум зэрытхехуар щилъагъум, Санэ зыхещІэ и дзажэналъитІым я дзакІэхэр икъутэу, еzym и гушхъэми шэ кызыэрүхэуар.

– СынокІуэ, Хъэтагъ, сэри! – кыИущэщац Санэ ерагъмыгъуей-уэ...

* * *

Санэ и нэлатышхуэм ІашІэкІа чынтыдзэр куэд дэмыкІыу амазонкэ быдапІэм и куэбжэм кыІухутэри, шабзэшэ къальэмьІэсын хуэдэу пэІашІэу зэтевуылаш. Абыхэм къахэкІш, быдапІэм гъунэгъу зыкыхуашІри, лыкІуэ гуп иувыкІаш. БыдапІэми кыидекІаш амазонкэу пшы хуэдиз. ГупитІыр щызэхуэзэм, чынтихэм къахэууыкІа тэрмэшыр къопсалъ:

– Чынт къералыгъуэшхуэм и паштыхъ иныр хуейщ зи дахагъэрэ ІашакІуагъэкІэ къапэууығын дуней псом темыт амазонкэ цІэрыІуэхэм яшышу зы дээ хуэдиз игъафІэу, яхуэфэщэн пшІэрэ гулъытэрэ яхуишІу, и къалашхэм щигъэпсэуну. Фызэрынэсиххэу, быдапІэ щхъэхуэ, мывэхум кыыхашІыкІауэ, къывитынущ. Сыт хуэдэ хъугъуэфІыгъуэри, зэрыжыфІэххэу, къифхуагъэснынущ. Дэтхэнэ зыми пшылПипІ иІэнущ, ІэкІэ зэрэхъэ шылэ пшыІэм щІесу, щыим темыувэу кърахъэкІынущ. Дышэмрэ данэмрэ фыхигъэснынущ. Дэтхэнэ зыми зыхуейм хуэдиз щасэлІ иІэнущ, еzym къыхихыжауэ. Мы дэ жытІахэм нэмьшІ, иджыри фызыхуей гуэрхэр кыкъуэкІмэ, псори кызыэрүхуишІэнур вжетІэну ди пшэ кърильхъаш. Ауэ, ар фымыдэу, «хъэуэ» кыиджефІэмэ, къарукІэ фыхэдгъэзыхуу фытшэн хуей хъунущ, фи псэукІэри нэхъ гугъу щытынущ.

– Фи зауэлІ нэхъ лъэшхэм яшыщ зы тлъэгъуац дэ пшІанэу, зильэссыжын хуей щыхъуам щыгъуэ. А щІалэ пашэшхуэм зыри кІэрытлъэгъуакъым ди амазонкэхэр иридэпхъэхығыну. Фэ абы нэхърэ нэхъ хъэлэмэт гуэр фиІэмэ, девгъэплъ, – иташ жэуап амазонкэ гупым я нэхъыжым.

Амазонкэм и псальхэр тэрмэшым зэдзэкын зэриухыу, чынтыхэм загъэкірахъуэри я дзэмкіе ягъэзэжащ. Быдапіэ блыным амазонкэу тетым я щыбагъыр къагъазэри, пхэ пшанэ минипшын нэс чынтыхэм кърагъэлъэгъуаш.

Дышэнэ ильягъуурэ, чынтыдзэм щыуэ зигуэшаш, Йыхъэ щанитыр быдапіэмкіе къежъащ, къэна щанэри, тьюэ зигуэшри, лъэныкъуиткіе зыбгрыклащ. Гуэшыпіэ щашда щыпіэм деж чынт гуимэхэр хъурейуэ кърагъэувэкіри, гъэрү яубыдахэм щыткі кърагъэтту, мэз гъунэгъум къуацэ щыпрагъэуштурэ абдежым къахухъу щадзащ. Уэгъэхэм щеэзэн, зыщагъэпсэхун хэшлапіэ быдэ бийхэм зэращыр гурыгъуэт.

«Кызэрыщэкынкіе, гъэрим пцы иупсатэкъым. Быдапіэм къебгъэрыкіуэнур мин тюштэр тхум нос, адрей гупитту мин блырыблэр щитху-щитхурэ хъур шабзауэхэш. Быдапіэм къыхуэкіуэ дээпкыуэгъухэр зэтрайгъену пэттысынущ ахэр. Къаруушхуэш! Ауэ тхъэхэм дээпкыуэгъунш дащынкын», – йогупсыс Дышэнэ.

Дышэнэ дыгъэм йопль, маҳуэм и Йыхъэ щанитт къэнэжар. «Санэ зы маҳуэ щанекіе апхуэдэ дзэшхуэр и закъуэу зэтрийгъэфащ! Ди тхъэхэ! Сыту лыгъэшхуэ зэрихъа къизэрыгуэкі хъыджеэз щыкүм! Гъэштэгъуэнш, чынт дашщэ иукифуауз пэрэ?»

Чынтыхэм адекіе заиэжъену зэман зэрамыэр Дышэнэ къыгурьуати, унафэ ештэл псори хъэзыру щытыну. Амазонкэхэм кърагъэлъэгъуам зи щхъэр игъенэза чынтыхэри, зыкъаштэжакіе, нэжэгужэу зэхэтт. Зы зауэлкі къопсалъэри:

– Губзыгъэкъым мы амазонкэхэр, феплъыт мы хъэдзыгъуа-нэгъуэхэм зэшшашта губгъуэр къизэрахухъам! Ди дзэпшхэм си ту фыгуэ гу лъярат абыхэм! Сэ сыйкъашти, амазонкэхэм нэхърэ нэхъ Ийуэ мы хъэдзыгъуанхэм сашошынэ. Ту зэгъусэу къизэуэмэ, сизэштэбэгэнурэ, силыкынуш, – жеэ, губгъуэр къэзыухъуреихъ пхъэшыкъу фыжам хуэсакъуу егусэурэ.

Етуюанэ зауэлтыр и дзэпшым йоупши:

– Ди И лъэныкъуэхэмкіе тщтэнур сыйт? Ахэр лей хуэдэу мэхъу, амазонкэхэр бгъэ лъэныкъуэ заштэш.

Дзэпшыр хүшшыхъакъым абы жэуап иритыжыну – гъуапльэ бжъамий къыххэм я гъуагъуэ макъым дзэшхуэр иришэжъаш, быдапіэм ебгъэрыкіуэну хуриджэу. Чынтыдзэр щэпхъуаш, езы щы дыдэр хъея пфіешшыну.

* * *

Щэунащхъэкіе зэджэ къуажэр быдапіэм и зы къуапэм къещылат, күбжэшхуэмрэ ауз дыхэпіэмрэ хуэпльэу. Абы и унащхъэхэм я бжыгъэр щэм зэрыштгүрэ күэд щшат. А унэхэм дэтхэнэми фызыжь түүрят-щырыш щэст. Ахэр зи ныбжыр ильэс блыщым щигъуахэрт. Абыхэм зыри яхэттэкъым езым и лъэйкіе мы жилэм къыдэйтисхъэжауэ. Быдапіэ гуашэм амазонкэ гуэрым и къаур Иещакіуэнным пэмыльэшыжу, е жыгъэм набгъэ иштарэ и шэр тэмэму хутемыгъэхуэжу, е шыбгым захуэу имыссыжыфу гу лъитамэ, апхуэдэм деж ар зи къалэн гуп игъакіуэрти, и Иещэфашщэхэр, шы-уанэхэр, и хъэ, и бгъэхэр къылахыжырт. Иэлъэштэм күэцшыпхауэ унагъуэ хъэшшып тэкиу Иещтэлъу, выгу кыргыжым

ирагъэтЫсхъерти Щэунащхъэ яшэрт. Амазонкэхэм я гъашцэ писом зы маҳуи хэттэкым а маҳуэм хуэдэу къатехъэлзэ. КъикIуэт зимыIэу, шинэ зымышцэу, къыпэузыфыну зы пси Iумышцэу, шы емылыджым тесу зи гъашцэр зыхъа амазонкэр зауэ-зекIуэхэмрэ къанжэ унэмрэ я кум дэт гъашцэ тельыдджэм къыхашырти я щыбымкIэ, макь жагъуз ишцу, куэбжэ фыццэр къышрадзылIэжырт, зэи Iуамыхыжыну. Ап-хуэдэхэм деж фызыжхэр ягъэПашцэртэкым. КъагурыIуэрт ап-хуэдэ гуаэр амазонкэм и гум дигъэхуэфын папшцэ зэман дэклин, а Iуэхур зэрыIемалыншэр и акъылым зыхишцэн, упэувки мыхъэнэ зэrimыIэр хъэкъ щыхъун зэрыхуейр. БыдапIэм къыдэнэхэри щиму, нэшхъеийуэ кIэлтыплтырт зи чэзур къесауэ дашым. Псоми ящцэрт езыхэми, зэхеуэ гуэрим хэмыхуадэу я ныбжь ирикъумэ, а выгу-жым щиму итЫсхъену зэрранатIэр.

Къуажэм есэжауэ дэсхэр къыпежжэрт щцэуэ къашами, зэрахузэфIэкIкIэ зэрытрагъэуным, и гур фы зэрыхуашынным щцекъухэрт. Мыдрейхэми күэд дэмыхыIу къагурыIуэрт мы къуа-жэм гушцэгъуи зэхэшцыкIи нэхъ зэрышыбгъуэтынур. Мыпхуэдэ гъашцэми мыхъэнэ гуэрхэр халъагъуэ хъурти, хуэм-хуэмурэ есэж-хэрт, ауэ, кIэгъуасэм хуэдэу, гуаэр гушцэм къинэрт.

Іэзидэ зыкIи къашхъэшыкIыртэкым адрей амазонкэхэм. ІещакIуэнкIэ, шууеигъэкIэ егъэлеяуэ Іэзэхэми нэхъ къакIэрыхухэми ящымышу, амазонкэ курытт сый и лъэныкъуэкли. Ауэ күэдым ефIэкIу абы хузэфIэкIырт зи Iуэхугъуэ: умыгъуэтыжу Іэзэу дэнэ дежи зыщигъэпшкIуфырт, мы щыпIэм зэrimыкIар пишцэ пэтми, къыпхуэмыльгъу. Ауэ абы щхъэкIэ зыми епэгэкIыртэкым икIи зигъэшцагъуэртэкым, хъелэлу и къалэнхэр итъезашцэ фIэкли.

Зыпэмыпльэхха выгужье кыргыр и бжэм деж къыщыузыIам, Іэзидэ нэшхъеийуэ еплъаш выгуми, ар къэзылъэфа вы уэдыххэми, гуплIэм дэс амазонкэжэ тхышшэми. Зыри жимыIэу итыжащ и хъэп-шып лъапIэхэри, и ши, и бгыи, и хьи. ЗэкIуэцыль тIэкIур ишыгъуу выгум итЫсхъаш, нэшхъеий дыдэу еплъыхуу. Языныкъуэ амазон-кэхэм зэрахабзэу, Іэзидэ губжыауэ кIиякъым, тхъэусыхакъым, иджыри жы мыхъуауэ, иджыри цыхъуххуу имыгъуэту хуэмышэчы-ну, дяпекIи пхъу узыншэ күэд къильхуфыну, ІещакIуэ тэмэм хъуа къудейуэ жиIэурэ... Амазонкэ гъашцэм и нэхъ удын хъэльэр Іэзидэ шыIэ хэльу, щыхъ пыльу ишташ, абы и пэкIэ къылтыса удын күэд-ми хуэдэу.

БыдапIэ блыним къыкIэрят унэ цыкIум щагъэтЫсхъаш Іэзидэ. Унэр зы пэшишхуэт зэрыхъур, и бжэр пхъэ хъурей зэгуэ-удам джыдэкIэ къыхэIущыкIат, ар фэ Iувхэм фIэлът, IэфракIэ зэбгъузэнатIэ хуэдиз зи инагъ щхъэгъубжэ хэлтт, вы гъутхъэпсыльэ тешешцарэ нэху тIэкIу къыдидзу. Чы псыгъуэкIэ хуаэр гъуэлтыпIитI щцэтт, я natIэхэр, лъакъуэхэр пхъэ зэхэупшцэу. Хъэуазэ уэншэку зы-рызи ильхъежат, IэкIуэлъакIуэу дытауэ, арджэни теубгъуэжат. Ар-дженхэм упшцэ ятельыжт, щхъэнтэхэри цы гъэпшIат, шабий икуда-уэ. ШхыIэнхэр хъурыфэ щабэ зэгуэда дахшхуэхэт. ГъуэлъыпIэхэм, унэ лъэгум илъу, арджэн зырыз ябгъэдэлтт. ЩыхъэпIэм хуэпльэу, блыним жъэгу иныфI кIэрятт, и лъабжъэр мывэрэ ятIэкIэ зэтель-хъауэ, и уэнжакъыр чы-бжэгъукIэ хуарэ лъэныкъуитIымки Iуву ятIэкIэ зэшцэежауэ. КIэшIу жыпIэмэ, унэр мы щыпIэм исхэм я унэ щыкIэм тету щIат.

Прозэ

Мы унэ цыкIурат Iэзидэ къыхуэнэжа гъашцэр иджы щихын хуейр. Плэштыгъуэ плланэм щигъуауэ мы унэм зы амазонкэ фызыжь щыпсэурт, ПэрытауэкIэ еджэу. Iэзидэ и къалэнт фызыжым и нэхъыжыгъэм шцIэ хуишыну. ШцIуэ къахыхъат, нэхъ щалэIуэти, Iэзидэ ягъакIуэ «унэ шттырым» щылэжъену. Абы щагъэхъэзырыт гъуэгушхуэ зэпзызычыну техъэхэм я гъуэмымлэр: хугу хъэлыуэ, щыдэгъэгъу* хъэлыуэ, тырхъэлыуэ** хуэдэхэр. Щхъэлым нэсын и э къихуэу, кхъужь цыкIу гъэгъуари щыдэгъэгъури гухъукIэ зетраудын, хугури ягун хуейт. ЛъакъуэкIэ ягъэлажъэрт гухъушхуэр. Бгыкъум епха бжэгъур пыгъуу, енцым утету, зэ зы лъакъуэм, зэ адрейм пкыкIэ зытебгъашцэурэ, абыкIэ гухъур къебгъэIэт-ебгъэхуэхыжурэ угүэу арат. Мис а IэнатIэр «дзыхь» къыхуашцат Iэзидэ, и лъакъуэхэр зэрыкIыхыр Iуэхум къыхалъытэри. Мыбдежми, зы псалти жимыIэу, Iэзидэ бгъэдэуващ къыхуагъэльэгъуа лэжыгъэм.

Адрей фызыжыхэр абы и лъакъуэхэм еплъщ, хэштэтыкIхэри кърагъэжъаш нэжэгужагъ зыщIэмыйт я уэрэдыр.

Зым къихедзэ:

*Си күэ хужсыншхуитIым
ЛэгъунакIуэр ироджэгу.
Джэггуу здэгүшыIэм,
Щалэ цыкIур къызегбэлху.
Щалэ сэ сыйхайкъым,
Сэ сымазонкэци.*

МакъиплIыр зэкIуу зэдожьу:

Уей, дуней! Дуней! Сымазонкэщ сэ.

ЕтIуанэ едзыгъуэр нэгъуещIым къихедзэ:

*Пхъут сыйхуэнныкъуэр:
Сэ сыйбэлъэнныкъуэши,
Сэ синэрыйгейши,
Сэ сымазонкэши,
Щалэу къысхээвр,
Амазонкэхэм яукIынущи.*

МакъиплIыр лъэшту зэдожьу:

Уей, дуней! Дуней! Сымазонкэщ сэ.

Уэрэдыр къыху жалэ, дэтхэнэ зы гупми езыхэр зыхуей псальэр хагъэувэурэ, ауэ макъамэмрэ япэ едзыгъуитIымрэ ямыхъуэжу. Уэрэдыр зэраухыу, гухъур къагъэувиIери, ху зэтэубар зэра-гъэдзэкIыгурэ пхъэ хъэнцэкIэ зэлашцIэ.

Мы къуажэм дэс жыкIефэкIхэм лэжыгъэшхуэ ящIарт. Щхъэж и къарум, и зэфIэкIым елъытауэ, псори IэнатIэ зырыз перытт. Хэт хадэхэкI, хэт гъавэ ягъэкIырт, хэт Iуихыжырт, хэти игъэлъялъэрти мыкIуэду зэрахъумэним хуэдэу игъэгъурт. Бжыныхур, бжыныр,

* Щыдэгъэгъу (щхъуэмчжыг) — пшхы хъу дэ къызыпшыкIэ жыг лэужыгъуэ.

** Тырхъэлыуэ — мэз кхъужуу гъэгъуа хъэжамрэ фомрэ къыхэшцIыкIа шхыныгъуэ.

шыбжийр блауэ фIадзэрт.

Ххъуэшынышхуэхэм, чеишхуэхэм, кIадэхэм ярыльу, лы, кхъуей, нэгъуэшI фIэIугъэхэр ягъэувырт. ШыIэт пишантIэшхуэхэр, Iэшыр щауkIрэ лыр IугъуэкIэ гъэгъуауэ щыфIадзэжу, фэр щагъэтэджу, щауэту, щабзыжу, дагъэ щахуэжрэ Iэпсльэпс щашIу, кIапсэ щаухуэну, ушшIэ щагъашIу, аркъэн щашIу, арджэн щаджу, шхынгъуэхэр щагъэхъэзыру. НэгъуэшI куэдми щелэжь гуэшшышхуэхэр дэтт Шэунашхъэ. КIэшIу жыпIэмэ, зи ныбжыр хэкIуэта цыхубз къиззэрыгуэкIым и гъашIэ мытыншыр мы жылэм амазонкэхэм я натIэ щихъурти, зэрыгбээ льэнныкъуэм къишиныемышIауэ, амазонкэу зэрышытар къозыгъашIи щымыIэжу, я гъашIэр абы щаухыжырт.

Iэзидэ и Iэпкъльэпкъыр гугъуехым хуэпсыхъати, щIэх дыдэу есац лэжыгъэм. Зы маухэ гуэрым абы и гур къильэтынам хуэдэу кьеун щIидзаш. Къэрэгъул щIэшIхэм ящхъэшыт Iугъуэ фIышIэхэр зэрильагъуу, Iэзидэ къигурыIащ зэхэуэшхуэ къиззэрыхъунур. Лэжыгъэу Шэунашхъэ щекIуэкIыр зэуэ зэтеувыIащ, фызыжъхэр уэрэмым къитеуваш, я нэхэр лыду, куэд щIауэ фагъуэ хъужа я нэкIухэм лыы къашIэлъэдэжарэ я макъым зыкъиIэтыжыауэ. Амазонкэжыхэм, ину псальэу, гуфIэу жаIарт: «Сыту гъуээдэжэ къуентхъыр езырэзыру ди деж къиззэрыкIуар. Мис абыхэм яхуэфI дыхъунш дэ!»

КIэбгъу зищIри, Iэзидэ зигъэбзэхащ, урамым дэтхэм гу къыльамытэу. Ар пашIэу и унэ цыкIум хуэжэрт. Куэд щIауэ Iэзидэ хуэхъэзырт ишIену и мурадым. Унэм зэрышIэлъэдэжу, ар и пIэм ижыхъаш: Пэрытауэрэ еzym хуэдэу ильэсищэм нэса и ныбжыгъу фызыжъымрэ пэшашэу пэшым щIэтт. Шыри къэуIэбжъяуэ зэплтыжу зытэлайкIэ щыта нэужь, Пэрытауэ къопсалъэ:

— Хъунщ, дызэвгъэгъус! Сыт, Iэзидэ, укъышIэкIуэжар, уэри нобэ хуэдэ маухэм зыгуэркIэ ухуэхъэзыр?

Жэуап имытыжу, Iэзидэ и уэншэкум къихихуурэ гъуэлъыпIэм кърильхъэу щедээ зи пэр пашIэ дыдэу пылтыкIа къупшхъэ Iунэхэр, шабзэ шапэхэр. Ауэ шабзэ иIэтэкъым Iэзидэ.

— Сэ къызжаIащ зыгъэпшкIункIэ уэ псом нэхърэ унэхъ Iэзэу. ШIэуфауэ уапэтIысу, бийм уахэуэну ара? — щIоупшIэ Пэрытауэ.

— Арап!

— Дэ мис мыбыхэмкIэ дахэуэнуш бийм! — Пэрытауэ абы кърегъэльагъу ситIу зэтепх хъу жээ лэнистэшхуэхэр. — Ильэс тюшIым щIигъуауэ дэрбзэрхэм къафIыдодыгъу дэ мыхэр! — жеIэ абы, пагагъэ хэлъу.

— Уэ сэ слъагъур ущабэкъым, Iэзэу пишIащ уи Iэшэхэр! — къыжреIэ Iэзидэ етIуанэ фызыжъым. — Ауэ ар къомэшIэкIынуш. Мы ди къэп хъэлъэр нытхуэпхъэрэ фIыуэ дыбгъэпшкIумэ, дэ лэнистэ зытхухкIэ дыбдэгүэшэнщ.

— ДызэгурыйIащ! — жеIэ Iэзиди, фызыжъитIым я къэпыр къештэ.

— Ди тхъэхэ! Мыр сыту лэнистэ куэди къевдигъуат!

— ФынепIэшIэкI! Амазонкэ ныбжышIэхэр къэрсэ бидапIэ блынным къитеувэмэ, дыдагъэкIынукъым, — къогузавэ Пэрытауэ.

«Блынным дэкIуейуэ зэрышхъэдэхын я гугъэр дауэ мы фызыжъитIым»? — йогупсыс Iэзидэ. ТэкIу докIри, абы къигуроIуэ: фызыжъитIым я гугъэххэтэкъым блын лъагэм дэппшениу. Абыхэм нэгъуэшI Iэмал ягъэхъэзырат. БидапIэ блынным кIэшIэт Iуэм и плланэпэм, шыпсыранэ IувкIэ зэшIэкIэжам, Iэзидэ дашэри къра-

гъэльагъу щым къыхэш къудамэ кіэшыр.

— Мы къудамэр убыди къэйт чий щхъэтепІэр, — жеІэ Пэрытауэ.

Къудамэр еубыд, къоїери Іэзидэ къытрех машэ куум тепла чийр. ЯдэІэпкыуурэ, фызыжыитІри машэм иргөзүвэхри, езыри якІэльохыж. Пэрытауэ адэкІэ мэкІуатэри щіэтІыкЫм и ихъепІэ етІуанэм Іулъ набжэри Іуех. ИхъепІэр Іэзидэ игъебыдэжа нэужь, щыри кіапсекІэ къуэ зэвым и лъашІэм йох. ИкІыпІэр къуэм дэхуа жыгижым щихъумэрти, къуэм и адрышЫм укъиплкІэ хэплъагъукІыртэкым. Къуэ кІуэцЫм дэтурэ зы машІекІэ екІуэтэха нэужь, къыдэкыпІэ нэхъ екІурабгъу къагъуэтри, къуэ куум къыдэпщыхажэш. Къуэм и нэпкыттыр ятІагъуэ цІэнтхъуэрыгъуэт, и лъабжъэм псы тІэкІу щежэхыу. А псыр уэшн нэужжэм ин, уэр къэхъу и хабзэти, арат къуэр куууэ дэзыхари. Къуэ Іуфэм Іутурэ здехым, зы амазонкэ фызыжъ ІущІахэш, ильэс пшІей нэмысыпауэ фэ тету. Ар Хужъэт, и зэмманыгъуэм аркъэн дзынкІэ къытекІуэ щымылауэ амазонкэ цІэрыІуэт. Къуэ Іуфэм Іут бжей абрағъуэм и лъабжъэм щІест фызыжъыр, бгъэдэль аркъэн зыбгъупцЫм епщэшцу. Аркъэнхэр жыгым къыгуэпИиикІ къудамэ плащэм щхъэдэхъехат, бжэгъу зыщІэгъэкъуа ентІыр плащэхэр нэпкъ дыдэм щхъэшыльт, уазэрыжъехэуэ къуэм дэхуэн хъэзыру. А ентІырхэм аркъэнкІэхэр пышылат.

Аркъэнныр амазонкэхэм я Іэшэ нэхъыфІхэм ящишу къалтытэрт. Зауэм здыхэтим, бийм и зауэлхэм ящишу нэхъ хэшЫныгъэшхуэ къезыт гуэр амазонкэхэр хуэзарэ абы пэувыну темыгушхуэмэ, аркъэн ирадзырт, дээ сатырим къыхалъэфырти Іуальэфырт, ашшІондэху и псэр хэммыкІамэ, лъэримыхъ хъуа бийр Іэпхълэпх ящЫарт. Амазонкэхэм яшхэр аркъэнкІэш* защІеу гъэсат. Аркъэн шыхъахэу зи кІэр, зэрыжытІауэ, ентІырхэм пышІэжахэр ІэкІуэлъакІуэу зэригъэзахуэ щыс фІэкІа, Хужъэ къыбгъэдыхъахэм къахуеплъэкыяхакъым, и щхъэр къиІету.

— Мы ентІырхэр уи аркъэнкІешу къышІекІынш, дауи? — йоупцІ Пэрытауэ.

Хужъэ зыри жимыІэу и щхъэр ешІ, «аращ» къригъэкІыу. Мыбы уепсэлтылІэнныр зэрызэшыгъуэр Пэрытауэ къыгуроІуэри, и гуп цыкІур адэкІэ ирешажъэ. Бжей жыгышхуэхэр мыІувыпшэу, нэхъ зэпэшІэхаяу щызэхэт мэз нэхум и лъабжъэм къышуовыІэ амазонкэхэр. Зышилтыхъыпэм, Іэзидэ гу лъетэ мэз щлагъыр зэрышыту зэрызэхэтІыхъам, мышэукІ машэхэмкИ зэригъэнцам. Машэм ихуэр фІэхуэн хуэдэу, пхъэ гъур быдэм къыхэшЫкІа бжэгъу папцІэхэр машэ лъашІэм зэритыр ешІэ Іэзидэ. И гъусэхэм ар щаригъэлъагъум, фызыжыитЫми ятІэшІэгъуаш Іэзидэ и нэ жанагъри и гултытэри.

— Мыбдеж бийр кърашэлІэну аращ зыхэтыр, — жеІэ Іэзидэ. — Апхуэдэу щыщыткІэ, амазонкэхэр къыщикІуэткІэ, езыхэм фІэкІа зыми ямышІэ дэкІыпІэхэмкІэ ирижэурэ мы машэхэр къызэрэнкІынурэ, быданпІэм дэлъэдэжынуш, бийхэр машэхэм ихуэнуш. Бийр зрикІуэну лъагъуэ щэхур къэтцамэ хъарзынэт.

Сэрэ баш къыхъкІэ лъагъуэ пхищІыкІыурэ, Іэзидэ фІыуэ хыхъаш мэзым. Абы дамыгъэ зытрицІа жыг къудамэхэм иригъуазэурэ, Пэрытауэ сакъыпэурэ ирикІуаш Іэзидэ и лъэужым.

Бийр къыздикІын хуей лъэныкъуэмкІэ гъэза, ку гъуанэ ин

* АркъэнкІэш — аркъенауэм и ІэшІагъэм хуигъеса шы.

зиЭ жыгым бгъэдешэ, ятIэ, къуацэ, тхъэмпэ гъуахэм къыхэцЫкIа тIысыПэ тынш абы щыхуещIри, фызыжыр ирегъэтIысхьэ. ИужькIэ, Iэзидэ цы Iуданэ удзыфэ къызыкъуехи, жыг гъуанэм Iупхъуэ Iуедэ, жыглыцрэ тхъэмпэ гъуарэ цы Iуданэм хэджау ешIри. Фызыжым и щхъэц Ѣырхъхэр гупэмкIэ кърежыхыр, ахэри еблэ жыглыцрэ тхъэмпекIэрэ, и нэкIури и бгъэри умыльягъуу. И тхъэкIумэ ижым хуэзанщIэу лэнистэхэр щихъумэн тельхъэпIе ешI, тыншу и Iещэхэм лъэIесын щхъэкIэ. ТысыПээр зэрытыншыр, тэмэму Ѣэуфа зэрыхъуар зэ къипшытэжри, Iэзидэ игу зэгъаш. Пэрытауз и гъэпшкIупIэм хуэдэ дыдэ адрей фызыжым хуещI, зы лъэбакъуишцкIэ нэхъ пэшIехауэ. Тыншу, къытемыхъэльэу фызыжыр зэман куэдкIэ абы исыфыну зэрыштыр зэ къепшытэжри, йоупши:

– Уи шэхэр буха нэужь, дыкъызэрыхыхъамкIэ ухэкIыжыфын, машэхэм уимыхуэу? – жеIери.

Фызыжым, Iэзидэ и нитIым къышIэпльэурэ, имыхабзэххэу, гуапэ дыдэу жеIэ:

– СыхэкIыжыфынщ, тIасэ!

Iэзидэ къещIэ я псэр кърагъэлэн мурад мы фызыжитIым зэрамыIэр. Ахэр зыхуейр бийр хагъашIэу зауэм хэту я гъашIэр яухыну арат...

Иджыри зы жыгеишхуэ къегъуэт Iэзидэ, ку гъуанэфI иIэу, и иппхъэпIэр бийм хуэзанщIэ дыдэу щымытми, уиукIыну тыншу. Зимыгъэхъеяуэ зэрыштысхэу нэху къатешхъаш. Къуалэбзухэм я уэрэд Iувым къыхэIукIаш быдапIэр бийм IущIэнным зэрыхуагъэхъэзырым, бгъэныщхъэ кърадзыххэм, блынным къыхэц бжэгъухэм зекIуапIэу, теувапIэу тралхъэ чийхэр зэрыдралъэфейм я Iэуэлъяуэр.

Шэджагъуэ хъуауэ, мэзми Iэуэлъэуэн Ѣидзащ. ЯпэшIыкIэ амазонкэхэр къэсаш, я афэхэр, тажхэр, жыр Iещхъэтелхэр, лъэдийхъумэхэр лыдьжу. Ахэр зы жыг къуагъым къуэжурэ адрейм къуэлъадэрт, загъасэурэ куэдрэ зрижа, езыхэм фIэкIа зыми ямыцIыху лъагъуэхэмкIэ мышэукI машэхэм блэжхэу, шабзэкIэ зэуэкIхэрэ фIыуэ я нэIуасэ жыг зэхуакухэмкIэ дэукиIу. Зы маши имыхуэхэу я уIэгъэхэри укIыгъэхэри блахащ. Амазонкэхэр Iэзэу, сакъыу, я гъуэгур хуиту фIэкI умышIэну, Ѣым эмыплыххэу, бэлэрыгъ жэкIэ зашIу, «къикIуэтырт».

Абыхэм я ужь иту къоу нэгъабэрэй тхъэмпэр зыубэу къажэ лъакъуэ куэдым я Iэуэлъяуэр, япэу машэхэм ихуахэм я кий макъыр. Мэз Ѣлагъым апхуэдиз машэ ѢыгъэпшкIуауэ бийхэм я фIэш мыхъуурэ, заулI куэд яфIэкIуэдащ. ИужькIэ, нэхь сакъ хъуахэу, зытеувэнур башкIэ, бжыкIхэмкIэ къапшытэурэ, амазонкэ фызыжитIым я зыгъэпшкIупIэхэм гъунэгъу къыхуэхъуаш. Мыбдэжым фызыжитIым я лэнистэхэм зэдэуу лэжъэн Ѣадзащ. Бийхэм къагурыIуэртэкъым, къальгагъуфтэкъым сэхэр къыздиукIыр, я къурмакъейм епхъуэжхэурэ джалэрт, языныкъуэхэри, сэ къадзхэм игъэштауэ, жыг къуагъ зыкъуагъэпшкIуэну ѢышIэпхъуэкIэ, машэхэм ихуэрт. Бийхэм шабзэшэхэр уэм хуэдэу Iуву къадзу Ѣадзащ,

удз нэхъ кырхэм, жыг щхъэклэхэм хэуэу.

Япэ и «гъузм» къиуклурииклар Пэрьтауэц. «Пшлэ зыхуэфащэ лэклэц!» – жилаш Иэзидэ игуклэ.

Бийхэм Пэрьтауэ и зыгъэпшклюплэр къышальгъум, жыг нэхъ гъумхэм еуэурэ къэклюатэу щадзэри, етлюанэ фызыжыр зэрыс жыг ку гъуанэм гъунэгъу къыхуэхъуаш. «Зы шэ хъэулей гуэр темыхуаэ шэрэ?» – къэгүзэваш Иэзидэ. Абы ирихъэллэу, жыг ку гъуанэ гъэпшклюам пэмыжъяэ щыт зы заулл, ллы къызиутхык и пшэм епхъуэжри, пырхъыу джэлаш. Иужьклэ жыгым къыхэклаш зы шынагъуэ дыдэ гуэр. Абы игъэшта бийхэр щызэбгрыжым, къызыблэклаш машэхэм ихуаш. Зи щхъэц зэхэтхьюам жыглыцрэ тхъэмпэрэ хэухуэнауэ, жыг ку гъуанхэм иль хабэз пхъахуэ фыпшлэцэлауэ, зи дзэ дзахъэхэмрэ нэхүжыбэхэмрэ абы къыхэнхууклыу, я пашхэм къиува фызыжым уеплтыфын папшлэ гушхуэ ухеит. Бийм зыкъашлэжу, ар бжыклихум зэдьпаалун и пэклэ, иджыри ту хигъэшлэфащ фызыжым.

– Уей! Уей! Мис ар лэклэ мэхъу! – жилаш Иэзидэ игуклэ.

Чынхэм я гур къызэрье гъуэтыхжи, нэхъ гуашлэжу шабзэшклэ жыгхэм хэуэу щадзаш. Иэзидэ и жыгми шиш къитехуаш, ауэ жыг ку гъуанэр бийм хуэгъэзпауэ щыттэкъыми, езым зыри къышыцлакъым.

Бийхэр Хужъэ и жыгым гъунэгъу зэрыхуэхъуххэу, аркъениш зэклэлтыльятэри, зауллшиц Гуальэфащ. Фызыжыр Гуэхум хуэлэзашэу лажъэрт: аркъэнныр биишшэм щыфлэхуэ дыдэм хуэззэу, аркъэнныр пышла пхъэ тыкъырым щэгъэкъуэнныр щиудырти, къуэм дигъахуэрт, бийр кърильэфажъэрэ къудамэ лъагэм, щхъэпшлъаплэм хуэдэу, фыпшлэу. Чынхэм шабзэшэ куэд къышрадзым, Хужъэ адрес нэпкъым кылут жыгым и къудамэм аркъэн иридзри, аркъэн клапэр ийгъыу лъаш, къуэ адрышым зэпрылъэтыхыу, абдежми къызэуэклри зы чынт ирильэфэжъаш, и пшэм аркъэнныр щыдзауэ. Уэгум иту куэрт ар, бзуушхуэм хуэдэу, и бгым нэс пшланэрэ и щхъэпшырэ и кіэ фыпшлэ къыхымрэ жым зэрихъэу, и бгъэ лъэнныкъуэр и щыбагъымклэ щхъэпрыдзауэ. Быдаллэ бжыхыр эзклуэл нэпкъым тету, аркъэн закъуэ кылэшлэнэр къызэпридзри, адрышым и нэпкъ нэзым щхъэшыт жыгым и къудамэм фылдзаш, игъэхъэзырауэ илэ етлюанэ аркъэн дзышлэм хуэклуэу. Ауэ щым къагъэсакъым. Пшэ Йувым хуэдэу куэ шабзэшхэм Йууэри, къуэ лъашлэм ехуэхаш, цыжбанэм хуэдэу шеклэ зэшлэбулауэ.

«Абы быдаллэм итъэзэжыфынут тыншу. Ауэ ар хуейттэкъым ажалым пэппльэу Щэунашхээ дэтийсхъэжыну. Афэрым! Дахэу иташ и пср!» – егупсысац Иэзидэ.

Иклэм-иклэжым бий гуп гъунэгъуу къыбгъэдыхъаш езы Иэзидэ и быдаллэм. Абы зэхихаш жыгым зыкъуэзгъэпшклюа чынтым и бэуэклэр. Иэзидэ къупшхээ Иещэ кіэшлымклэ уэри абы и пшэм зыхригъэсаш. Ар къыздиуклар къахуэмышлэу чынхэм я щхъэр ягъэклэрахъуэу щытыху, Иэзидэ иджыри бинт хигъэшлаш. Ауэ и джабэм бжы къызэрыхайар зэуэ зыхицлэри, и Иэпкъльэпкъыр узым зэшлэуллаш. «Мыри лэклэ хъарзынэц!» – игу къокл Иэзидэ...

* * *

Мэйу инхэр Йуву зыщхъэшыт чынтыдзэр, псыдзэ толькъуну, амазонкэ быдаллэм и блын лъабжъэм къышлэуаш. Ауэ амазонкэхэм

иджыри загъэхъейуэ плъагъуркым. ПкІэльхэр кІэрагъэувэри, чынхэр дэжеяць блыныр зытет нэпкым. ТевуапІэ бгъузэм здрижэм, блыным уэшрэ джатэкІэ еуэу хуежъаш ахэр. Пхъэ ІушІахуэхэр дэнекІи лъеийуэ зэрыщІидзэу, чынхэм къатещещаць зи щхъэхэр щхъэшыпхыкІа кхъуэшын пашІешхуэхэр. Абыхэм зэшІэвууэу къильэтыхац кхъуэшын кІуэцІхэм ираштыхъя я унэхэр зэракъутам нэхъри игъэгубжъя хъэдзыгъуанэхэр, икИ чынхэр зэхэукІэн щІадзаш. Хъэдзыгъуанэхэм я ужь иту биищхъэхэм къатехуашь блашхъуэ губжъя минхэр къызэрыщещ тажьдхэхэр. Блэхэми, щын нэмыс щыкІэ, уэн щІадзаш. Щтарэ мэІухэри зыІэпхыуауэ хъэдзыгъуанэхэм ИкІэ езауэ чынт гъуахъуэхери, блэхэри, хъэдзыгъуанэхери Іуву зэхээрыхъыжарэ зэрыхэутэххэу щыхъум, уэ фышІэм хуэдэу Іуву, быдапІэ блыным шабзэшхэр къельэлъэхын щІадзэри, здынэсым псэууэ зы чынт кърамынэу земан кІэщын зэттраукІаш.

Чынт тласхъэцІэххэм я дзэпщым хъыбар къыхуахъ, быдапІэ куэбжэм и ижырабгъукІэ аузым лъэбакъуэ минитI хуэдизкІэ удыхъэмэ, быдапІэ бжыхъри лъахъшэу, хъумакІуз куэди темыту зэрыштымкІэ. Аузым дэту кІуэ гъуэгум шабзэшхэр нэсыфынуми, адрай джабэ задэм кІэрыту лъэсыйдзэр тыншу кІуэфынуш, амазонкэ шабзэшхэр къалъэмьІесу, адекІэ – тафэш, быдапІэм уебгъеркІуэну Имал къууиту.

Дзэпщым зыбгъэдешэ нэхъ Іущ-бзаджэ дыдэу псоми ябж и дэІэпхыкуэгъур икИ унафэ хуешІ кІуэуэ набдэгубзапльэу псори еzym къызэхиплыхыну. Лу зэикІ къагъэцІэфатэхкым бийхэм, сый хуэдэ бзаджагъя хуемыкІуами. Псори зригъэльэгъуа нэужъ, Лу икъукІэ итгъэцІагъуэу куэдрэ егулсысаць быдапІэм и сэмэгуррабгъур апхуэдэу щІемахэм. Джабэм кІэрыль мэкъу аргынэ лъабжъэ нэгъунэ щІопльэ, аддэ шытхым декІуэкІ чыцэ Іувым худопльеири и щхъэ хужеІэж: «Абы дзэ къехыфынукым, шабзекІэ укъыхэукІки, дзэ екІуэкІым ульэіэсүнукым. Мыр зи задагъым шуудзэ дэбгъэкІыну ухуежъэки мыхъэнэ лъэпкъ илэнукым. Езыр иджыпсту зытес шыр ерагъыу, хуэмурэ екІуэкІыф къудейщ мы нэкІум. Лу къокІуэжри дзэпщым жреІэ гъуэгур зэрыхуитыр, зыри шынагъэ зэрыштымьІэр. Абы дзэпщыр къигъэгугъашь, лъэсыйдзэу минипшІ къритмэ, жэш мыхъуу быдапІэр къиштэу куэбжэшхуэр и кІуэцІымкІэ къышыІуихыну.

Дзэпщым Лу и нэхэм щІэпльэри къыгуршиаш мы бажэжым лытынш здэшыІэ къуакІэ къызэригъуэтар, ар къигъэсэбэпу, мыпхуэдизу мыхъумышІэу щІидза зауэм и екІуэкІыкІэр ихъуэжу, фышІэри текІуэныгъэри еzym и закъуэ зылтигъэсүнэу зэримурадыр. «Апхуэдэу ирехъу!» жиІэш дзэпщми, зауэлI минипшІим я унафэшІу Лу итгъэуващ.

– Ауэ, – жеІэ дзэпщым, – а лъэныкъуэмкІи хэшІыныгъэшхуэ щыдилІэ хъужыкъуэмэ, жэуап зыхынури паштыхым и пашхъэ хъыбар Иеир изылхъэнури уэраш.

Езы дзэпщым и щхъэ хужеІэж: «Дапхуэдиз ехъулІэныгъэрэ текІуэныгъэрэ къыумыхъми, паштыхым и деж щыхъэнур сэраш. Сэраш ди текІуэныгъэм и щыхъыр зылтигъэсүнур. Ар зэфІэкІа и ужъкІэ, уи Іыхълыхэм, уи тельхъэхэм сый хуэдэ хъыбар паштыхым лъамыгъэІесми, абы еzym ишІа унафэр икъутэжынукым. Абы ирихъэлІэу, унагъуэ лъэрызехъэхэм я зауэлIхэм зауэм шагъэхъахэр

ягъэбатэурэ, лыхъужыгъэ хъыбархэр пащтыхь пщлантIэм щызэрхъэу щадзэнуш, абыхэм ящышу пэжри пщыри зыми хузэхэмыхыжу».

Лу и лъэсыдзэр джабэ задэм кIэртыту иришэкIырт, джабэм и Iыхъэ щанэм хуэдизкIэ заIетауэ. Зы мин хъу гупи нэхъ лъагэIуэу кIэртыту дзэм дэкIуэрт, зыщымыгугъа гуэр а лъэныкъуэмкIэ къышхъумэ, пэувын хуэдэу.

БыдапIэ блыним тет амазонкэхэм ину зэшIешхыдэу щадзаш, я шэхэр бийм зэрыльэмьIесир я жагъуэ зэрыххур къыуагъашIэу. Я зэрыгъэкIийм къыхагъахуэрт чынтыйбээ хъуанехэр, ари щызрагъэшIар мыгурьIуэгъуэу. Іещэхэр ягъэдалъеу зэрыгъэкIийурэ, я Iэхэр яшI, «гъунэгъуу фыкъыдбгъэдыхъ» жыхуалIэу. Чынтыйдзэм гъуэгур зэхуэдитI щащым, амазонкэхэм, зэрыгъэкIийм и мызакъуэу, зауцIену щадзаш. Я унафэшIхэр къазэритеkIием щхъекIи къамыгъянэу, зауэлI нэхъ щалэхэр, я жъэр Iурыхуауэ, быдапIэмкIэ мапльэ, арыншами гугъу гъуэгум теплъэкъукIрэ дзэм и кIуэнныр зэхагъэзэрыхъу. Джабэ задэм уекIуэкIын хуейт уи лъакъуэ ижым зытебгъашIэурэ, укъемыцIэнтхъуэхын щхъекIи уи Iэ ижымкIэ удзыр бубидурэ. Языныкъуз зауэлI ныбжышIэхэм дзэпщхэр къагъэгубжырт, зауэлI нэхъыжыIуэхэри шхыдэурэ абыхэм якIуэцьыуэрт, нэхъ псынщIэу зэрымыкIуэм къыхэкIиэ.

Лу зиплъыхыну хущIыхъэгъуэ Иэтэкъым. Шытхым дехыу зэшIекIа банэ Iувым лыгъэ щадзэну игъэкIуахэм, сыйт ямыщIэми, къуацэ-чыцэ псыIэм мафIэ яхушIэгъянэртэкъым. Ауэ мыйдеж Лу и гупсысэр нэгъуэшIим еубыд: быдапIэр зыхъумэ амазонкэхэм, чынтхэр зэрраНэжыжэр я жагъуэ хуэдэ, зэрызэртгъэкIийр фэрэшIагъуу къышыхъуаш. ЕдэIуапэри къигурыIуаш амазонкэхэр, я жагъуэ мыхъуам къышымынэу, зыгуэрим хуабжыу зэригъэгүфIэр. Лу, зы бэлхъялажъэ гуэр къазэреплъэр зыхишIэри, и гур къигузэвыхаш.

ЯпэшIыкIэ абы къельагъу лыгъэ зыдзыну игъэкIуахэр бгы задэм къизэрещэшхыр. ИужькIэ тепхьюэ удзыфэхэр зытеубгъуа амазонкэхэр чыцэ Iувым къыхожри, пхъэ гуахъуэ къыхъэмкIэ чыцэ банэр къаIэтурэ джабэм кърадзых. КъизэрышIэкIымкIэ, ныжэбэ чыцэр лъахьшэу паупщIри ауэ щым хаIужауэ арат. Іэзэу ягъэхъэзыра бзаджагъэт ар. Чыцэм хэт абрэмывэ лъагэхэр сатыр къыхъу ирикIуэрт, я кур угъуэнэрэ нэрынэу зэрыс гъуапльэ церп кIапсэ хъэлъэхэмкIэ зэпхыхыжауэ. Чынтыйдзэм зыщиубгъуа джабэм къышхъэшытт лъэбакъуэ зыхыблкIэ зэпэшIэха мывэ шэрхъышхуэхэр, тыншу щIэбудыфыну пхъэ щIэгъэкъуэнхэм фIекIа зими, къежъэн папшIэ, зэтримыIыгъэу. Япэ абрэмывэ сатырим етIуанэри къыкъуэшырт, абы и къуагъым – ещенэри. Лу гужьеяуэ и нэгу къышIигъэуващ а мывэ шэрхъ абрағъуэхэр къежъэмэ, и IэмьщIэ иль дзэр зэтраНытIэу, церп хъэлъэхэм зэпкърауду, къанэ щымыIэу зэман кIэшIкIэ зэрыкIуэдынур. БыдапIэ блыним тет амазонкэхэр, я гуфIэгъуэр адэкIэ ямыбзышIыжу, IэплIэ зэхуашIурэ дэлъейхэрт, зэшIекIиехэу.

И макъ къизэрихъкIэ кIияш Лу, псори бгым ежэхыу, псы Iуфэ нэпкъым щIэгъуэлъхъэнхэу унафэ ишIу. Ауэ занщIэу къигурыIуэжаш, нэпкъым укIэшIэгъуалъхъэу, шэрхъхэр пщхъэпрылъэту укъелми, псыхъуэр, къанэ щымыIэу, амазонкэхэм я шабзэшхэр тыншу

зылъяшын щыпIэу зэрыштыр. Абы и макыр зыми зэхихакым.

Дзэр зэрышту гужеяуэ зэшIэкIиерт, зы толькъунышхуэм хуэдэу джабэм къеджэрэзхыурэ. Лу кыгурсыуаш: заулI минхэр мы мывэхэм зэрахъэжынум нэмьшIкIэ, еzym и лъэпкым, лэшIыгъуитхум нэскIэ мылькумрэ къулыкъумрэ худэпIэстхъейурэ щIэблэ тIоштым къагъэшIам лъэрызехъэ, цIэрыIуэ ищIам, ехъулIэнгъэрэ пшIэуэ иIэри зэрызэхихъэжэнур. Кыжъэхэуа цыху толькъун Iувым Лу, и шым зэрытесу зэхицIантIэри, здрихъэжяаш. Зы дакъикъекIэ ар цыху толькъунышхъэм къытохутэри пшIыхъэпIэм хэтым хуэдэу елъагъу ищхъэмкIэ тету екIуэкI чынтихэр зэхапIытIэу, зэхахъэжэу, узд щхъуантIэм лъэужь плтыжь тращIэу къех абрэмывэхэри, етIуанэ мывэ сатыр къежъэри, абы и щыбагъым хъэзыру кыдэт ешанэ сатырри...

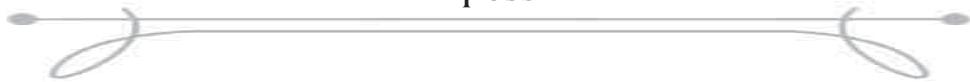
Чынт миным нэблагъэ псым диха нэпкым ерагъыу нэсри абдеж зыщагъэпшIуаш. ЗызыкъуагъэпшIуэн мэIуи яыгтыжтэкъыми, я псэр кърагъэлын папшIэ гъэрү затыну хъэзырхэт. Ауэ псэ хэхынм есэжа, лъы гъэжжным хуээшша амазонкэхэм, хъийм икIауэ, абыхэм зэкIэлъхъэужу шабзэшэхэр ираутIыпшIырт.

Чынт дзэпшIыр губжыаш, хъийм икIауэ, зыри зэрахузэфIэмькIым шыIэри сакъри щигъэгъупшIэжаяуэ. Унафэ ищIри дзэуэ къыхуэнар ирихужыаш быдапIэм ебгъэрыкIуэнхэу. Чынтыдзэр зэуэ йолъри, пкIэлъей къыххэр яыгъыу блыним хуожэхэр, хъэдзыгъуани блэи къафIэмьIуэхуху. Япэ итхэр блын лъабжъэм щынэсым, щхъэ хуэдиз зи инагъ мывэхэр къательялъэу щIидзаш, я мэIуи, пкIэлъеи, тажи зэтрикъутэу. КъэуыIэ зымышIэж чынтыдзэр мажэ, амазонкэхэм я мывэхэри кIэншэу къольэлъэх, мывэр цыху IэнкъльэпшIыкIэ зэтельхъяуэ, пкIэлъей къутахуэхэмкIэ зэIуIауэ, лъым цIэнтхъуэрыгъуэ ищIауэ, блын лъабжъэм иджыри зы блын кIэрашIыхху.

Зауэр зэрышIидзэрэ чынт шабзауэхэм Iэмал ягъуэтатэкъым я шабзэхэр къагъэсэбэпыну, сыйт щхъэкIэ жыпIэмэ хъэдзыгъуанэ куэд зэуя я нэкIухэр зэшIэбагэри я нэхэр къыдэпшIыпIэ имыIэу зэхуишIыжыпрат. Абы ищIыIужкIэ, амазонкэхэм къадзырт зы сабэ гъуабжэ гуэр, нэри пэ гъуанэхэри кърисыкIыу, зышыпхъумэну зы Iэмали хуумыгъуэтуу.

А псом нэмьшIыжкIэ, куэбжэшхуэм и сэмэгурабгъукIэ зы куэбжэ щэху къызэIукIри, гуу миным нэс къызэрыдэхаш, заукIыжу, дунейр якъутэу гъуаххуэхэу, дагъэ егъэфауэ я щыбым тепха хъэуаээ пхырхэм мафIэ щIэдзауэ. Абыхэм зэррапэуын, зэралэшIэкIын зы Iэмали чынтихэм яIэтэкъым. Чынтыдзэр зэпкъраудш, хаутэжш, хъэдэ лъэрышIыкIыр къызэрэнэкIри, гуухэр гъуаххуэу губгъуэм ильэдэжааш. Чынтихэри езыхэри зэрыпIыжурэ, зэбгрыжу щIадзаш. Хъэдзыгъуанэм зэшIишта губгъуэр къызэрыххуяа пхъэшыкъу фыжахэр ираудри губгъуэм ильэдааш. Хъэдзыгъуанэ бжыгъэншэхэм зыкъяIэтри чынтихэр зэтраукIэу щIадзаш. Бийхэм къарууи лыгъэуи къахуэнэжар яхъаш уафэр уамыгъэльгъуу пшэ фыцIэ Iувым хуэдэу къашхъэшыт хъэдзыгъуанэхэм. Сыйт яIэнIэлъми хыфIадзауэ, я Iэхэр щIаупскIэу ахэр езауэрт я бий нэх «гушIэгъуншэ дыдэм» – хъэдзыгъуанэм. Хъэдзыгъуанэу къашхъэштым нэхърэ зыкIIи нэхъ машIэтэкъым шабзэшэу къательялъэри.

Чынтихэр, зыри ямыльягъужу зэшIэбэгарэ къарууэ яIэри яухауэ, щхъэж и заншIэкIэ зэбгрыж щыхъум, быдапIэ куэбжэшхуэр

кызызэIукири, шуудзэр кынтыдэжу щИидзащ. Амазонкэ шухэм щIакIуэ ятеубгъуат, шыкIэкIэ зэрыхъа пыIэ хъар ящхъерыгът, Иэлъэхэри яIэрыгът, хъэдзыгъуанэхэм зыщахъумэу, ауэ хъэлэмэтыр зыт: хъэдзыгъуанэхэр амазонкэхэм еуэртэкъым, чынтихэм фIэкIа.

Пшапэ зэхэуэгъуэм нэмису, амазонкэ шуудзэм чынтыдзэр ИэшIэкIуэдащ, къанэ щIагъуз щымыIу. ЗакъутIакIуэ къелахэр, зыри къафIэмыIуэхужу, хэт уdz кырым, хэт псы ежэхым, хэти чыцэ Iувым хэст. Ахэри, жэцым къуэгъэнапIэм къусахэри псыхъуэм щызэхуэссыжауэ нэху къекIаш. Амазонкэхэм дээпыхъуэгъу къахуэкIуэмэ, пэувын хуея дзитIми, я дзащхъэм къышышIар къышащIэм, здагъакIуэр къагъянэри, гуимэкIэ къахухъа я быдапIэм къагъэзэжащ. Ауэ пшэддэжыжым амазонкэхэм а быдапIэм къидадзащ хъэдзыгъуанэ зэрыс кхъуэшын плащэхэр. Кхъуэшынхэр къаIешIэуха нэужь, шабзэпэм фIэлту къидадзэу хуежъаш хъарбизыфэхэр, къышIэ IэфIхэр. Абы Иэшэлъашэм хъэдзыгъуанэу исыр къызэхуишишсри, аргуэрэрижу щIэрышIэу щИидэзэжащ хъэдзыгъуанэ зауэм. Шэджагъуэ нэужжым чынтыдзэм зричри, щЭпхъуэжащ, Гумыпсыр хым щыхэлъадэм деж щыт я кхъуххъэм хуэжэу, я ужжым хъэдзыгъуанэхэмэ амазонкэ шуудзэмрэ кIэшIу иту.

ЕтIуанэ махуэм и пшыхъэшхъэм нэсахэц адрей быдапIэхэм къикIауэ къахуэзэшу къежэ амазонкэхэм я тIысышIэм. Къарууншэ хъуа биидзэр амазонкэхэм гуфIэгъуэшхуэр яIэу, дзыгъуэ ныкьюэлIэм ириджэгу джэдум хуэдэу, зэтраукIаш, къэнхам я Иэшэхэр хыфIадзэу гъэрэ зыкъатыху.

Амазонкэ дээпшхэм хасэ ящри, унафэу яубзыхуаш Гум Iуфэ Iут чынт кхъуххъэр зыIэшIагъэхъэну. Гъуэгур езыгъэлъагъун я куэдт. Чынтихэм гъэрэу яIыгъа нарт мин бжыгъэ хъур иджы мэзхэм щЭтт, Иэшэрэ гъэрхэмрэ къалтыхъуэу, зы жиг ку гъуани, зы мышэгъуи къамыгъанэу къашу. Гум Iуфэ бгъурыту ех дзэм я нэгу щIокI чынтихэр къышыкIуэм зэрахъа лейр. Гъэрхэр зэхадзри, зи къару илтыгъуэ цыхуххъухэр зэдрахуяш, къэна сабийхэмрэ жыкIэфэкIэхэмрэ гушIэгъууншэу зэтраукIат, адрей быдапIэхэм хъыбар ирамыгъэшIэн щхъэкIэ. Къулей хъуауэ къэзыгъэзэжа цыхуххъухэр дыхъэххэрт гуаэшхуэ фIэкIа зыдэмыль я пшIантIэхэм.

Амазонкэхэр хым нэблагъэ щыхъум, зы гуп япэ ирагъэшри, абыхэм лъэныкьюэ ирагъэзащ псы Iуфэм Iут чынт кхъуххъэр зыхъумэ плъырхэр. Амазонкэхэм ящыщ зыкъомым чынт фашэ щатIэгъяаш, адрейхэр абыхэм я кум дэуваш, я щхъэр ехъэхарэ я пшэм кIапсэ ишIауэ, гъэрэу чынтихэм къашта амазонкэхэм я фэ зытрагъяуэу.

Нэху зэрышү, кхъуххъэр псы Iуфэм къесылIэу щIадзащ. Абы къиццынэмшIауэ, гъэрхэр я бзэкIэ кийрт (ахэр нэхъ ину кийин папшIэ я лъэгуажъэхэм къупшхэ Iунэ хаукIэрт), амазонкэхэм я ушшIэхэм жэуап ирату. Псы Iуфэм кхъуххъэр къизэрекIуалIэу, жэщым псым и чэнжыпIэм Iут къамылым зыхээзгъэшшIа амазонкэхэр псы щIагъэкIэ абыхэм я щIыбагъымкIэ къесылIэри кхъуххъэр яубыдащ, ис хылIхэр кърадзри.

Апхуэдэу иухаш чынтыдзэ курыхым амазонкэ къэралыгъуэм къришIылIа зекIуэу еzym и зы цыхуи къызэмымлар.

КъыкIэлъыкIуэнущ

УсакIуэ цIэрыIуэ Бицү Анатолэ Мурат и къуэр Советскэ (иджы Шэрэдж) районым щыщ Аушыдажэр къуажэм 1946 гъэм июлым и 26-м къышалхуащ. Курьт школ иэужыым ар Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетым и филологияе факультетым илъэситIкIэ щеджсащ. Пасзы тхэнным дихъэха, 5-6-нэ классхэм ѢIсу зи япэ усэхэр «Ленин гъуэгү» газетым къытрадзэу ѢIадза ѢIалэр ешанэ курсым ѢIокIри Горъкий Максим и ѢIэр зэрихъэу Москва дэт Литературэ институтым ѢIотIысхъэ. 1971 гъэм къеухри Налишык къегъээж. ИкIи 2013 гъэ пишондэ «Эльбрус» тхылъ тедзапIэм ѩолажъэ – художественнэ литературэмкIэ редактору, редакциэм и унафэщIу, редактор нэхъышхъэу, тхылъ тедзапIэм и унафэщIым и къудээу.

Бицүм и Идакъэ къышIэкIаш ди лъэнкъ усыгъэм налкъутналмэс хуэхъуа тхыгъэ купщIафIэ куэд. А нсом я ѢIедзапIэ дахэ хъуащ тхылъ-еджэхэри критикэри гуапэу зыIущIа «ГуфIапшIэ» зыфIища и япэ тхылъыр. Абы къыкIэлъыкIащ «Зы даксыкъэ», «Фэепль», «Псалъэ быдэ», «Гуэл ѢхъуантIэ», «Усыгъэхэр», «Псэм и дуней», «КIуэцIрыкIыбжэ», урысыбээкIэ Налишыки Москвиа къышыдэкIа «Человек и небо», «Сквозь сердце», «Стремление», «Мотив», «От весны до весны», «Позывные жизни» тхылъхэр.

Бицүм зэдээкIакIуэ Иээзи зыкыгъэлъегъуащ, абы адигэбээм къригъэтIесащ нэгъуэшI лъэнкъхэм я усакIуэ пажсэхэм я тхыгъэ нэхъыфIхэр. Тхылъ Ѣхъэхуэу къыдигъэкIаш балъкъэр усакIуэхэм я ИдакъэшIэкIхэр Ѣызэхуэхъэса «Балъкъэр пишинальэ» жыхуилэр.

Бицү Анатолэ и творчествэм төухуауэ куэд ятхащ. Ахэр я Идакъэ къышIэкIаш урыс, адигэ усакIуэ, тхакIуэ, литературэдж ѢIэрыIуэхэу Коваленков Александр, Долматовский Евгений, КIыщокъуз Алым, Сокъур Мусэрбий, Тхъегъэзит Зубер, Къагырмэс Борис, Эфендиевэ Тамарэ, ХъэфIыцIэ Мухъэмэд сымэ, нэгъуэшIхэми.

Бицү Анатолэ Къэбэрдей-Балъкъэрым и комсомолым и саугъэтым и лауреатщ, КъБР-м культурэмкIэ ѢIыхъ зиIэ и лэжъакIуэш. Иджыблагъэ, ди литературэм хүишIа хэлхъэнэгъэр къалъытэри, абы къифIащащ «Къэбэрдей-Балъкъэр Республиком и ѢIыхубэ усакIуэ» ѢIэ лъапIэр.

* * *

Усаклуэр –
 И плъыр сакъщ цыиху гъашлэм.
 Нэгъуэштъым ар сэ схуемыгъэшхь.
 Щхъэштыубгъуаэ щым игу плащлэр
 Абы и гъашлэ машлэр ехь.

Зы махуэ и псэм псэху имышлэ,
 Зы жэшт имылэ лэфлы жей.
 Сыт хүэдэ къуакли
 Нэклэ къищу,
 Ар зыхуэплъырыр щы хъурейрш.

Зыштылпэ уафэр къыщыгъуагъуэм –
 Усаклуэм и гур къыхоскыл.
 Тетыхуклэ мы дунейм шынагъуэ –
 Цыхупсэм ар
 Темыплъякъуки.

120

... Зэгуэр къытепщхъэм
 Жэшт мазэншэу,
 Е-блащхъуэр щылъэм,
 Зишту щэху –
 Еүэнщ усаклуэр игу-тхъэгъушым,
 Щым цыхуу тетыр къэушыху!

СИ АНЭДЭЛХУБЗЭ

Си анэдэлхубзэу си псэ,
 Си анэдэлхубзэу си нэ,
 Щхэ ущымылжрэ къабзэу
 Нобэ уэ адыгэ унэ?

Си анэдэлхубзэу дахэ,
 Си анэдэлхубзэу пагэ,
 Зэгуэр ди адэжъхэр уэрти
 Дуней псом язэрыхэтыр!

Си анэдэлхубзэу гуапэ,
 Си анэдэлхубзэу гуашлэ,
 Уи бын пэжхэр щым гуп-гупу
 Щизэбгридзакъэ гъашлэм.

УСЫГЪЭ

Маш!эр хъурэ гуаш!эмаш!э?
Маш!эр хэк!уэдэжрэ занщ!эу?
Си анэдэлъхубзэу щыпкъэ,
Уэ ущхъэшыхъакъым нэпкъым!

Си анэдэлъхубзэу нахуэ,
Си анэдэлъхубзэу хахуэ,
Зы шу закъуэу щытми, нартыр
Пэувифти и дзэм чынтым!

Си анэдэлъхубзэу уардэ,
Си анэдэлъхубзэу быдэ,
К!уэш!ыр пэжмэ уэ уи лыгъэр,
Ар дэраш зи хүэмыхугъэр.

Си анэдэлъхубзэу си псэ,
Си анэдэлъхубзэу си нэ,
Щхъэ ущымы!ужрэ къабзэу
Нобэ уэ адыгэ унэ?

И тхыль т!эк!ухэр пхуэхъуу машэ,
Уехыжауэ дунейм къиц!эм,
Си анэдэлъхубзэу хъыжъэ,
Тхак!уэр уэ уи син мывэжъкъэ!

Ямыпсыхъу къэна куэпкъырщ
Сосрыкъуэ илар л!ап!эу.
Си анэдэлъхубзэу лъап!э,
Уэ ул!эжмэ –
Л!эжащ лъэпкъыр!

121

* * *

«Уи ныбжыр сыт хуэдиз?» –
Укъызоупщ!.
Т!эк!у сыпф!эш!алэ?
Хъэмэ сыпф!эжъы!уэ?
Мы щ!ым
куэд щызгъэвауэ
Тхъэ пхуээммы!уэ,
Ауэ дунейм
зыгуэр хэсщ!ык!ыуи
Сфлощ!.

Укъызоупщ!:
«Уи ныбжыр сыт хуэдиз?».

Хэмиту бжыгъэ
Ныбжес!энщ ар моуэ:
Арш нобэ си гум изгъэхүэн хуей хъяуэ
Си анэ тхъуам и гуаум щегъэжъяуэ
Си сабий къэхъум и гуф!эгъуэм нэс.

* * *

— Зэгуэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ,
Ухэтми дэпым —
Уэ зэш!эувы!ык!
Зэгуэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ,
Ажалу щытми къожъэр —
Къызэплъек!

Зэгуэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ,
Сэр ныкъуэкъихмэ самп!эм —
Ар ильхъэж.
Зэгуэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ,
Шэ бутыпщам —
Лъэш!ыхи къегъэгъэзэж...

Маф!эс, къурш лъалъэ,
Дунейр зыхыиж псыдзэ... —
Щымы!э, сянэ, сэ сзытубыдын,
Щызэхэсхам къыбжъэдэк!ауэ си ц!э.
Ар схульэк!ынщ сэ,
Сэ — уэ сурибынщ!

Аүэ сынышожал!эм щтэлэштаблэу,
Дапщэщи хуэдэу,
Къызжек! э къудей:
«Сигу укъэк!ауэ арат т!эк!у, си щ!алэ...» —
Гуф!эгъуэм си псэр хэтк!ухынщ абдей.

Семыжъэ йеий.
Ди Тхъэшхуэм имыухк!э
Къэхъуну яужь дыдэу сышебджэж!
Ит!ани быдэу зызогъэ!уушиж:
Зэгуэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ —
И пащхъэм, псынщ!эу нэси,
Сыну щыж!

УСЫГЬЭ

* * *

Хъунущ упсэу гу лъумытэу
Уи щхъэцыр зэрыхэтхъукым,
Ильэсхэр махуэу блэлъэтым
Уи гъашцэм зэрыхатхъукым.

Хъунущ упсэу гу лъумытэу
Зэрыахшэншэм уи жыпыр,
Уи унэм зэрыщэмтым
Жылэр зэхъуапсэ хъэпшыпхэр.

Аүэ ухуиткъым лъумытэу
Гу, утетыну мы щылъэм,
Зимылэм зы нартыху матэ,
Хуишцыну шхын бын мэжаллэм.

Щым утетыну ухуиткъым,
Щэмьгъуу уигу зи гүэгъуэм;
Жызылэр пэж щыхиутэм
Пцыупсым, ар умыльагъуу.

Ублэкылыну, уи напэм
Тебгъахуэу, къуаншагъэ зыщэм?
Ипшэнщ утыкум егуяшцэр –
Щихыну щылэм жэуалыр.

Гъунэгъур щохъэ гъунэгъум,
Лъэпкъит зэшыхъэм – ар заүещ...
А псоми уигу иримыгъумэ –
Дунейм утеткъым упсэууэ.

Фыщ зэлүзэпэш щым щыпхуэшлмэ
Уэ уи щхъэ луэхухэр уи закъуэ.
Аүэ нэгъуэшцым, нэгъуэшцым
Папщэ зигъэлэ гудзакъэ.

123

ЩИАКИУЭКИАПЭ Балладэ

Литл,
къышыздэхъуаэ зы жылэжь,
Махуэ гуэрим къызэрогъэгубжь –
Пхъашэу зэраутыпщри зытшц псалъэу,
Ящц унафэ,

афIækla хэмылъу:

– НакIуэ модэ,
улIмэ,
сяужь иту!
– НакIuem, накIуэ!
Тхъэр игъэпцI къикIуэттым!..
Яшхэр ирагъэльти –
нос мэз лъапэм,
Ныздэдьтоувэ щIакIуэ клапэ...

Хахуэт тIури, зы ядумыгъуэну,
Яхуэммыгушари арагъэнут...

А дакъикъэм шүүэ нэхъыжь гуэр
Къосри,
лIитIым къажрел мыр:
– Еплъйт ящIэм мы хъэмэ къильхуахэм!
Дзыхь яхуэщI уэabyхэм уи лъахэр!
МодкIэ бийм егъесыр я къуажэжь,
Езы тIур мыбдеж щIазэрофыщ!..

ЛIитIым зэуэ къамэр иралхъэж,
Къохутэжыр и щIыб и шым щхъэж.

... Къуажэр мафIэ лыгъэм зэщIиштащ.
МэкIий фызхэр, сабийхэр –
Къэштащ.
Къатеуащи бийр уашхуэдэммыщхъуэу,
ЗэкIэ ешхьщ цыхухъухэри жейбащхъуэм:
Иэпхъуэшапхъуэщ,
къажыхьир,
къокIуэт...

ЗакъуэтIакъуэ дыдэ бийм пэщIэтщ.

– Маржэ,
Ди егъу дывмыгъэгъэгуфIэт!
– СылIщ жызыIэр
Фыкъыдбгъурыувэт! –
Псоми къацIыхуж абдежым занщIэу
Я къуажэгъу хахуитIым я макъ гуашIэр.

КъикIуэтахэр нетIэ –
ЙобгъэрIакIуэ,
ПэщIэтар бийм нетIэ –
Иджы токIуэ,

УСЫГЪЭ

Зэрүжылэу Ыещэр зэдагъабзэ,
Зэрүгушуэ лілтыр –
Щхэмыйгъазэш.
Ахэр хэтщ зэхэүэ курыкупсэм.
Дэнекіэ загъаземи –
Зэгъусэш:
Къаухъуреихъ зыгуэркіэ хъумэ,
Жиіеу,

зым и щыб адрейм ехъумэ...

Зыльысаҳам лей,
къеплъащи ягу,
Я гущылур бийхэм
Ящыр гъуэгү.
Псэхухэркъым,
я Ыещэм Ыещіеклар
Нахусыжыхункіэ къыздиклам.

... Бийм Іуезыгъехахэм жыжъэ я щхъэ
Къагъэзэжыр я жылэжь пщыхъэшхъэу.
Шу къес,
дыхъэжын ипэ я пщіантіэ,
Ину фыщіэ къыхуаші лы хахуитым.
Лілтири къоқуэ,
зым адрейр хүщіеплъу,
Псори зэбгрыкыжыным пэплъэу.

125

Мис,
Къызэхуэнаш иджы я закъуэу.
Зэуэ тұуми яшхэр къижъедакъуэ:
– Дэ ди псальемакъыр дұхакъым...
– Дұхащ жыссауэ зәхәпхакъым...
– Накуэ модә, ат!э
сяужь иту!
– Накуэм, накуэ!
Тхъэр игъепці къикіуетым!...
Яшхэр ирагъэлъри –
нос мэз лъапэм,
Ныздэдытаувэ щіакуэ кіапэ...

СУРЭТ

Күэд щіаш зауэ мафіэр зэрүужыхыжрэ,
Аүэ сахуэ фыціэр ноби ди щым тельщ...
Мес, щіерышіеу нанэ блыним къыфіехыжри,
Нэпсыр щіилъэшшыкыу, сурэт гуэрим йопль.

А сурэтыр нанэм хуехь и йупэм, и нэм,
Трахынам хуэдэу щекъузэ и бгъэгу.
Къогуфык сурэтым щалэ щхъэц баринэр –
Зэгуэр сабий дыдэу техъар зауэ гъуэгү.

А зы сурэт закъуэрщ къытенар дунейми
И фэепльу и къуэ зауэм хэкъуэдам –
Араш зэплъыр анэр дыгъэр къыщжеками,
Араш зэплъыр анэр жэшхэр хэкъуэтам...

Къызоплъыхъ сэ фэбжъкэ гъэнщла мы ди щылъэр.
Нобэм и нэшэнэу дэнкли щызолъагъу:
Итш и пащхъэм анэр блынным сурэт фэлъым –
Сурэтыр нэшхъыфыещ, анэр гукэ магъ.

НЭФ

Зэгуэр къыщихъэм
Ди щым бийр мафыскэ –
Ихъумэу лъахэр,
Ем ар пэуват.
Хэтт щхъэмыгъазэу
Лыгъэ курыкупсэм
Дунейр сэлэтым къыщытеункыфыам...

Бийр хисхъэжащ
Езыим зэшчищла мафыэм.
Щэрышщэу ди щым
Дыгъэр къипсэжащ,
Аүэ къэнащ
И махуэ псори кыфыу –
А зауэм нэфу
Сэлэт къикыжам...

О, сыйту гуфыэу
Йуплъэжынт ар нобэ
Зэгуэр мафысым
Щихъума дунейм!
... Къекъухыр нэфым
Башкэ 1эбэррабэу,
Фыекъуэда нитыр
Къильыхъуэж нэхъеий.

ГУПСЫСЭ

Яхуэзусынүт үэрэд
Пшэдджыжь уэсэпсым...
Уэшх ткүэпсым...
Аүэ хэт хъуну щыхъэт,
Фызабэу ди щыльэм тет
Куэдыщэм ар я мынэпсү?

Гуауэшхуэм хуэфэщэн үсэ
Дэнэ къисхын сэ?

Яхуэзусынүт үэрэд
Ди жыгхэм...
Я щхъэкіэ йувхэм
Абыхэм...
Аүэ хэт хъуну щыхъэт,
Жыг къес и лъабжьэм сэлэт
Щіэмымльу кіэншэу жеяуэ?
Къудамэ куэд къадэжауэ
Зыхуэзышийхэр дыгъэпсым
Абыхэм я мыгукъуэпсү?

Лыгъэшхуэм хуэфэщэн үсэ
Дэнэ къисхын сэ?

Яхуэзусынүт үэрэд
Ди къуршхэм –
Къыр хъедзэ къескіэ...
Аүэ хэт хъуну щыхъэт,
Сыну гъэжахэу зэфлэт
А мывэ блынхэу пшэм нэсхэр –
Фэепльу хуэммыувауэ
Хъэзабу дищ щагъевахэм?
И Текүенныгъэм ди лъахэм?

А псоми хуэфэщэн үсэ
Дэнэ къисхын сэ?!

КЪЭФАКІУЭ
«Тырку щынальэ» циклым щыщщ

«Фымылъэгъуауэ кабаре,
Фыдгъекіуэжынкъым Къэбэрдейм», –
Жалэу

Дыкъыздашар бысымхэм,
Хыыбаркээт зэрүтцыхур
Псоми.

Щихъауэ оркестрыр мэгъуахъуэ,
Щиэтш унэм пшагъуэу
Тутын үүгъуэр.
Щытрагъэу я зэш мыбдеж
Хүэщлахэм,
Зэрхуейуэ щхъэж:

Зрагъэупщыуу пепси-колэм,
Мэджэгу хэт ахъшэк!э
Күэзыр.
Хэти и күэщым хыыдхэбз щалэ
Исым
Бальзамкэ «игу къезэу».

Бысымхэм тщыфкъым дэ
Я жагъуэ –
Дадоуэршэрри дыщысщ.
Уэздыгъэр
Күүхукэ мэхъу нэхъ фагъуэ –
Къэфэгъуэм и зэманыр
Къос.

Зэрогъекий
Щэс псори унэм:
«Лейла,
Ди тхъэлухуд Лейла!»
Утыкум къохъэр цыхубз пцланэр,
Куэд щауэ
Псори зыпэплъар.

Ар дахэт, пхудэгъуэн щымы!эу.
Къопльамэ –
И нитым укъист...
Ди 1энэм щыс зыгуэрым жеэ:
– Къэфаклуэр
Адыгэ хыыдхэбзщ.

Дэ шэуэ къыттехуаш а псальэр.
«Сыт пшээн-т!э, – жи
Ди хэгъэрэйм, –
Иэщлагъэ псори щыф!щ ди дей,

УСЫГЪЭ

Урипсэүн папш!э
Умыллэу.

Лейла күэдахэм ящымыщ,
Лейла къыппопльэ унагъуэшхүэ.
Абы и бынхэр зэргяашхэр
Къэфэнк!э къилэжь т!эк!ур
Арш...»

Лейла къэфащ а жэшым
Джалъэу.
Къелахэр фадэм –
Иш!у чэф.
Цыихухъухэр,
Ахъшэр ягъедалъэу,
Лъэгужажемыщхэу къыпэувт...

Къэфак!уэм ахэр ф!эмы!уэхут.
Бжэрт зэплъыр,
Щиухам къэфэныр...
Ар плащ!эрт щихыну мы унэм
И нит!,
Зыш!эмтыжыр нэху...

129

* * *

Зэф!эптхъыжауэ си письмоуэ хъуар,
Уеувэл!ауэ хъэкум щибгъэсхъэжим,
Къыхэскык!ауэ уи гур,
Си псэ, пш!эжрэ?
Ар –
Си нэр маф!эм хэплъэгъуауэ арт...

Нэгъуэш!ым пш!ауэ ухуэзэн мурад
Уздиплъэм гъуджэм
А пшыхъэшхъэ дыдэм,
Аргуэрү, си псэ,
Пш!эжрэ, укъэсклати?
Ар –
Си нэр гъуджэм иплъэгъуауэ арт...

Пшыгъупш!эжащ уэ занш!эу псори ахэр,
Ухуэзэу щ!алэ щ!эуэ къэбгъуэтам,
Абы и Іаблэр быдэу бубыдау,

Фызэрихъэххэу
Гъатхэ губгъуэ дахэм.

Фыпхыкіт фэ губгъуэм, лъапекіэ уэсэпсыр
Футхыу...
Фи гуфлэгъуэм щіэмыйтт щіэ...
Абдек-тіэ дэнэ, дэнэ фэ щыфщіент
Си нитыр иту фи яужь гузасэу,
А фэ ифкъухь уэсэпсри –
Сэ си нэпсу!

* * *

Уи кхъуафэжьеир
Іуокыж си тенджыз Іуфэм.
Иджы къыппэпльэр
Сыт хуэдэ дуней?
Ущыщытами зэгуэр
Насыпыфлэу,
Щиклащ щіэх уи щіэшыгъуэр уэ
Си дей.

Иджы къыппэпльэр
Сыт хуэдэ дуней?
Уэ утехъэну хышхуэм
Ухуопабгъэ.
Къехъуапсэу псори,
Ныпу уи дахагъэр
Къыщепхъэкынү дэнекли
Ухуейщ.

Ущыщытами зэгуэр
Насыпыфлэу,
Си деж уэ
Зыщыбгъэпсэхуа къудейщ.
Сэ согузавэ:
Цылкыщ уи кхъуафэжьеир –
Хым ущилъафэм?
Е джейм ужьдильяфэм?

Щиклащ щіэх уи щіэшыгъуэр уэ
Си дей.
Атлэ сэ занщіэу
Уихужын уэ си гум?
... Гушлэгъу хым къыхуишынү

Мызыгъуэгум
Сэ сыхуолъэлур тхъэ
Уи кхъуафэжьейм.

* * *

Мы гъащэм и ющагыр хъэлэмэтщ.
Уегъехъыр
Умыужэгъу и зы маҳуэ.
Сыт хуэдэ ныбжым уитми къыпхуегъэт
Юэху мин,
Уи щыгу щыпщэн хуейуэ къыптехуэу.

И щыгуу цыыху насыпым, дауи, щытщ
Укүэнныр,
Ажал къоджэр зэхыумыхыу!
Аракъэ кіэншэм пщла уи мурад дахэр:
Езым сын хуашыжынкіэ хъуну сэхыр
Ешчири
Лыжъ жъакіхур пщантіэм дэтщ!

* * *

131

Псалъэжьым жеңе:
«Псы ущефэкі –
Ар кызызыщіжьым егупсыс»...
Жэфынкъым жыжъэ
Зы къуршыпс,
Имыпімә ар къурш-анәм
Бгъафекіэ.

Зэрыхэмымылъым хуэдэу шеч
Абы –
Мыбыикі къытумыхъэ-тіэ:
Дышымыхъунт мы щым дэ лъеч –
Ягу пщтырхэр дядэхәм
Зедмыхъэтәм...

Игъэль уигу быдэу
Уи къежъапіхэр.
Аүэ уи гупекіи гъуэгү пхыш!
Псым къегъуэтыхъиж езым и жапіхэр,
Нэсиху тенджызми
Емызәш.

... Ухуейми лъащэ уэ пхъэлэштэклэ,
Ухуейми гъабзэ уи къалэм –
Къыхуэдзэуну щыым
ди гъаштэмкэл
Пщэддейр –
Дэ нобэ ди къалэнщ!

* * *

Сэ къэзгъэкыркъым мэш,
Къыщлэзмыш щыим щыдаагъэ.
Мывэ блын сымыгъэж... –
Ахэр си мыштагъэ.

Аүэ псэклэ си къуэшщ
Зи Iуэху дахэу бгъэдэтыр.
Дэнкіи щлэуэ щахутэм
Сэ къызат гукъыдэж.

Гъаштэр сытми хуэлыщ –
Узыхуейр пхуещл иэнатлэ.
Сэ хуэусэм сащыщ
Дуней хуит дызытетым.

Сэ хуэусэм сахэтщ
Пщэдней махуэ къэклуэнум.
Захуэр ем тезгъэклуэну
Бзэ къаруклэ сыхэтщ.

Сыт лэжыигьи уэ лэжь –
Фыщлэр цыхум хуэшхъэпэм.
Дунейм теткъым нэхъ лъаплэ
Къэбгъэнэным лъэужь.

Согъэнныкъуэ си жей –
Нызогъэс си Iуэху Iыхъэ.
Фыщлэ лъэпкъ сыхуэмей,
Къэзмылъыхъуэ сэ щыхъи.

Щабэу жеслэу уэрэд
Сэ сыйтетщи си щыилъэм,
Шэхуу сиэш мурад –
Къысщэнныну зы псальэ.

УЭРЫШ Нурухъэлий

СИ КЪУАЖЭГЬУХЭР

*ГүкъэкІыжхэм щыщщ,
Шэтымрэ абы и жылэгъухэмрэ*

Сэ «Ленин гъуэгу» (иджы «Адыгэ псальэ») газетым и редакцэм лэжьэн щыщЦэздзагъащІэу зы лыжь хъэлэмэт сыхуэзат. Ар Дзэлыкъуэ районым хыхъэ Къармэхъблэ къуажэм щыщ Шэрү Сыхъэтдэжэрий дадэ щэджащэрт. Сэ сыдэзыхъэхар ар екІуу зэрыхуэпам и закъуэтэкъым, и нэгур зэІухауэ, абы нурыгъэшхуэ кърихыу зэрыштыри арагъэнтэкъым, атІэ акъылышхуэ зэрыбгъэдэлъыр, гъащІэм куууэ зэреплъыфыр къызыыхэц и псэлъэкІэрт, къыжъэдэкІ псалъэхэр зэрышэриуэрт, къиІутэжхэри зэргъэцІэгъуэнырт. Си уппЦэхэм жэуап тэмэм, хъэлэмэтхэр ягъуэту дыщыст. Итланэ уащхъуэдэмышхъуэу зыкъызыкъуипхъуэтри, къызэупшЦащ:

— Удэнэ къуажэ, щЦалэ? — жиІэри.

— Сы-Къэрэгъешищ, — жэуап щестыжым, и нэгур нэхъри зэлъыІукІуэтри, си жэуапыр нэхъри нэхъ игъэтэмэмыж хуэдэу къыжъэдэкІащ:

— У-Иналхъэблэш?! — и нитІыр си нэгум къриубыдэжри, аргуэрү къызэупшЦащ:

— Шэт ТЦалым пцЦыхурэ?

— Хъэуз, сцЦыхуркъым, ауэ и хъыбар зэхэсхаш.

— Уэ ущЦалэш, ар пцЦыхунукъым. — ТЦэкІу зиІэжъэри, аргуэрү щЦэупшЦащ. — Сыт хуэдэ и хъыбар зэхэпхар?

— Совет властыр гъэувынми граждан зауэми жыджеэрү зэрыхэтам и хъыбар.

— НтІэ, щЦалэ, сэ бжесІэнур мыращ, — зэээмэызи сэ къызэппльу, языныкъуэхэми адэкІэ-мыдэкІэ зиплъыхъурэ, пищащ: — Шэт ТЦалыми абы и адрес жылэгъухэми я гъащЦэр къызэрекІуэкІар къэхутэ, уэ ужурналистщ, ахэр пцЦэн хуейш. Хэтхэ уарей жыпЦа? — Аргуэрү и нитІыр къыстыриубыдащ абы.

— Уэрышхэ, — щыжысІэм, къэуІэбжъяуэ, къызэупшЦащ:

— Уэрыш Батокъуэ уи сыйт?

— Ар си адэшхуэш.

— Уэрышхэ Мыхъэмэталырэ Темыркъянрэ-щэ?

— Ахэр Батокъуэ и шынэхъыщЦэш.

— ГъэцЦэгъуэн жыпЦащ. Ахэри, нэгъуэшЦ лы ахъырзэмэнхэри дэсащ Иналхъэблэ. Ухуэмыхуущ, абыхэм я ІуэхуущЦафэхэр къыумыхутэжмэ.

Сэ Шэрүм адэкІэ сызэрэуущЦынур сымыщЦэжу щтэІэштаблэ сыхъуащ. Абы дадэм гу лъитэри, едгъэкІуэкІыну зыщЦэддза псалъэмакъым сыкъыхишыж щыкІэу, пищащ:

— Уэ иджыри а псоми ухунэсынц. Иджы сэ Шэт ТЦалым сизэрхуэзамрэ абы лыгъэу дэслэгъуамрэ пхуэсІуэтэнц, гупсэхуу къедаІуэ, уегугъуути тхыж.

А махуэм Шэрү дадэ сэ куэд къысхуиГуэтэжац. Ауэ а псоми нэхъ къыхигъэшт Шэт Талым теухуа хъыбарыр. Ар сэ псори стхижаш икИ «Ленин гъуэгү» газетым къитездэзжаяуэ щытащ 1988 гъэм мартым и 18-м. Мис Шэрүм абы щыгъюэ къиГуэтэжар: «1918 гъэм и гъемахуэм ди Къармэхъблэ хужьыдэм щыщ гупышхуэ къитеуат. Абыхэм цЫхухэр зэхэзехуэн ящлауз, лажээ зимыГэ куэд зэтраукГэрт. Нэхъыжхэм унафэ ящлащ Псыхуабэ щыГэ Дзэ Плъижым кЛуэуэ хъыбар ирагъэшГэну. А Гуэхур бгъээшГэну икКуКГэ псээпильхъэпГэти, зыри тегушхуэртэкъым. Сэ ар си пщэм дэслхъаш. Шым зездри Къармэхъблэ сидэжаш. Сэ зыми гу къипльимытэу Псыхуабэ узэрыкГуэн гъуэгү сщГэрт. Шы ахъырзэмани сывести, гугъу дыдэ семыхыщэу Псыхуабэ сывнасащ. Ауэ адэКГэ сывэГуэлГэнур сывыбгъэдыхъэнур сщГэртэкъым. Къэзжыхуу уерамым сывзыдэтым, зауэлГ щыгъынкГэ хуэпа щалэшГэ сихуозэ. Ар хэтми сщГэртэкъым, бийм щыщими, сывыхуейр арами. Сытми, сывтегушхуэри, сыбгъэдэлъэдащ. Сэлам есхри сывыхуейр хуэсГуэтащ абы.

— НакГуэ, — жери и щхъэр ищлащ щалэшГэм.

Сэ шым сывкъепсыхри абы и ужь сиуващ, шыр си Гэдэжу. Сэзышэжъар си япэ итщ. Сэри абы сывКэлъокГуэ. СыщГегъуэжаши, сщГэнур сщГэркъым. Сызышэ щалэр ГэшэКГэ зэшГэуэздащ. И зыбгъу лъэныкъуэмкГэ сэшхуэ кЛэрьищлащ, и бгырыхым кЛэрхъуэмрэ къамэмрэ къолэлэх. Езыри щалэ Гэчлъэчщ. Сэ сывЭпцЛанэлъэпцЛанэш. Апхуэдэу щэхуу зыкъомрэ дыкГуаш. ИтЛанэ, сывэрыГэнкуным гу лъита хъунти, зыкъиргъэзэКГри къызэушищлащ:

— Уэ езыр хэт ухъуну? — жиГери.

— Сэ Къармэхъблэ сывыщщ, Шэрүхэ сарейщ, СыхъэтджэрийкГэ къызоджэ, — естыжаш жэуап икИ сывщГегъуэжащ. Иджы мыбы сэ стеухуауэ псори ещГэ, еzym и цГэ дыдэр сщГэркъым.

Щалэр къэувылащ. Абы сывэеплъыхь. Сэ щтГэштаблэ сывхъуаш. СывэрыгГейтеям гу щылъитэм, сишири зэпиллъыху щИдзаш. ИтЛанэ и упщГэхэм пищащ:

— Уэ хэт узителъхъэр? Большевикхэра, хъэмэрэ...

— Дзэ Плъижырыщ. Абы и дэГэпикъуныгъэ сывлъыхъуэу сывкъежъаш.

Сэ сывзэпсалъэр хэтми сщГэртэкъым. ТГури дызоплъри дыщытщ. ИтЛанэ ар машГэу пыгүфГыкГлащ. Къэлэбэри си дамитГыр иубыдаш, тГэкГуи сивъэсисри, адэКГэ пищащ:

— Си гупым укъыхыхъэн? Сэ Дзэ Плъижым сывхэтщ, сывкомандирщ. Си цГэр Талымщ, Шэтхэ сарейщ.

Абдежым сэ Шэт Талым къыищисцЫхуаш. Ар Иналхъэблэ зэрышьшри къэсщлащ.

Дыпсалъэурэ штабым дынэсащ. Гуэхур зыГутыр абы щыхуэсГуэтащ. Сэри Шэтэм и гупым сывхагъэхъэну сывщГэлъэГуаш. Апхуэдэуи ящлащ. Сэ абы сывхущГегъуэжакъым. Шэтыр сывт и лъэныкъуэкИ си гъэсакГуэу, егъэджакГуэу икИ щапхъэу сишащ. Граждан зауэр иуха нэужьи дэ тГур дызэныбжъэгъуу, зэкъуэшым хуэдэу дызэрылъагъуу дыкъекГуэкГлащ ар дунейм ехыжыху. Хуабжъу сибу къоуэ абы гъашГэшхуэ къызэримыгъэшГар».

Шэрү Сыхъэтджэрий и чэнджецхэр къабыл сцЫри, сэ занщIэу щIэздзащ си къуажэгъухэм граждан зауэми Хэку зауэшхуэми Ѣзызерахъа лыгъэм ятеухуа дэфтэрхэр къэхутэным. ИкИи мурад сцIаш абыхэм ящыш нэхъ гъэшIэгъуэнхэр ди адигэ щIэджыкIакIуэхэм я пашхэе исльхъэну. Си тхыгъэм и етIуанэ Ыыхъэр сыхуейт Шэрү Сыхъэтджэрий гуапэу зытепсэлтыхъауэ Ѣыгла Шэт ТIалым и деж къышыцIэздзэну.

ТIалым 1898 гъэм Иналхъэблэ адигэ жылэжьым Ѣыпсэуа мэкъумэшыцIэ Шэт Хъемахуэ и унагъуэшхуэм къышалъхуащ. Зэманыр хъэлтээт. Цыихъэр шэджэладжэу псэурт. Адэм тIэкIу щIэгъэкъуэн хуэхъуфыр бынхэм я нэхъыжъ Хъэбалэ и закъуэт. ТIалым цыкIу ильэсипцIым щIигъуа къудейт. Ар гурыхуэт, жант, Гумкъалэ (иджы Георгиевск) къышыцыхутам Ѣыгъуэ. Иэчлъэчт, къарукIэ езым хуэдэхэр хигъэшIэфырт, и ныбжьым емылъытауэ. Бзэ, цыху хэтыкIэ ищIэнц жери, и адэм щIакхъуэгъэжьапIэшхуэ иIэу зыгъэлажъэ урысылIым лыщIэу иритащ. Абы игъэшIагъуэрт щIалэ цыкIум и закъуэ хъэжыгъэ къэпыр къиIэтрэ зытрилъхъэжу щIакхъуэгъэжьапIэм зерышIихъэфыр. щIакхъуэри гу цыкIукIэ щIакхъуэщапIэхэм, тыкуэнхэм, нэгъуещI ѢыпIэхэм ишэрт. НэгъуещI къалэн куэди, езым и Iуэху хэмэлтыхъхэу, игъэзащIэрт щIалэ цыкIум. А псоми къадэкIуэу ар хуабжыу иужь итт урысыбзэр зэрызригъэшIэнүм.

Апхуэдэу екIуэкIыурэ, ТIалым гугъуехъри фIыуэ зыхицIауэ, урысыбзэри хъарзынэу ищIауэ япэ дунейпсо зауэр 1914 гъэм августым и 1-м къохъей. Абы и хъыбарри Кавказ Ищхъэрэм псынщIэу къос. Ди къэралым къытепсыха гузэвэгъуэр ильэс пшыкIух фIэкIа мыхъуа щIалэ цынэм къыжъэхоуэ. Шэтыр щIольэIу зауэм ягъэкIуэну. И теплъэкIэ, и инагъкIэ зыми и фIэцхъуртэхъим абы и ныбжь нэмисауз. Адыгэ щIалэшIэм псынщIэ дыдэу зыхещIэ сэлэт гъашIэр, къыгуроIуэ зауэр гуIэгъуэшхуэу зерыштыгъ, абы къулей-сызыгъэм узэрыхшишэр, ар куэдым я дежкIэ хъэдагъэкIэ зэриухыр.

ТIалым Хэкум папщIэ и гъашIэр итыну хъэзырт. Ар хъыжъеу зауэрт, адрей и ныбжьэгъухэм щапхъэ яригъэлъагъуу. Зэрихъэ лыгъэмрэ къигъэлъагъуэ хахуагъэмрэ папщIэ Георгий орденым и ешсанэ нагъышцэр къыхуагъэфэшат, нэгъуещI дамыгъэхэри къратат. Ауэ 1917 гъэм Февраль революцээр къохъей. Властыр Керенскэр зи пашэ, палъэкIэ къызэррагъэпэща Правительствэм Iэрохъэ. Иджы дунейр зэрыхъунур зыми ищIэркъым. Пащтыхъыр традзащ, правительствещIэм и политикэр гурыIуэгъуэхъим. Иэнкун хъуа Шэт ТIалым Къэбэрдэйм къегъэзэж, Иналхъэблэ дотIысхъэж. Ауэ куэд дэмькIыу Октябрь революцэри къохъу. Властыр большевикхэм ябыд. Адыгэ щIалэр нэхъ зыщыгъуазэр икИи фIыкIэ зыщыгугъыр арати, абы и лъэныкъуэу мэув. А революцэм ижъри псынщIэу Кавказым къышIеху. Шэтым лъэкI къигъянэркъым большевикхэм я политикэр пхыгъэкIынымкIэ. Абы гъусэ яхуохъу и адэ Хъемахуэ, и къуэш нэхъыжъ Хъэбалэ, КIэцт Аслъэнджэрий, СантIыкъ Къетыкъуэ, Уэрыш Батокъуэ, Архъагъэ Нэгъуей, Гувэжыкъуэ ТIатIым, Архъагъэ Тэркъан, Уэрыш Мыхъэмэталы, Къылшыкъуэ Исуд, Уэрыш Темиркъан, Гувэжыкъуэ Ехъщокъуэ, нэгъуещI иналхъэблэдэс куэди.

1918 гъэм мартым и 18-м Налшык щыІэ реальнэ училищэм (иджы КъБКъУ-м и медицинэ факультетым) къыщызГуахаш Налшык округым и гуашІэрьпсэухэм я лыкІуэхэм я съездыр. Мартым и 21-м а съездым унафэ къышащэри, Къэбэрдей-Балъкъэрым Совет властыр щагъэуваш, икИи абы и орган нэхъышхэм – Налшык и окружной Цыхубэ Советым – хэтыну цыиху 30 хахаш. Съездым иужькІэ ди щыпІэм и адрей жылагъуэхэми Совет властым и щыпІэ органхэри щыхаху щадзэ. А гъэ дыдэм, гъемахуэпэм, Иналхъблэ щызэхаша зэхуэсышхуэм къыщызэрагъэпэш Къуажэ цыихубэ Совет, цыиху 13 хэту. Абы и Іеташхъэу псори зэдээрэзы-уэ хах КІэшт Аслъэнджэрий, абы и къуэдзэу ягъэув Гувэжыкъуэ ТлатЫим. Цыхубэ Советым хагъэхъэ СантЫикъ Къетыкъуэ, ПцыукI Аслъэнбэч, Архъагъэ Нэгъуей, Уэрыш Мыхъэмэталы, Махъцы Хъэрун, Шал Хъэбыж, Хъэмдэхъу МамытІэ, Хъэмыкъуэ Хъэбыж, Шэт Мамызэ, Жылокъуэ ТЮтI. Абыхэм къуажэм лэжыигъэшхуэ щрагъэкІуэкІу щадзэ. Иналхъблэ псэукІэшІэ щуухуэнэм жи-дэжру хохъэ Шэт Хъэмахуэ, Уэрыш Батокъуэ, абы и шынэхъышІэ Темыркъан, и къуэ Сэлихъ, Гувэжыкъуэ Ехъщокъуэ, Уэрдокъуэ Щыхъболэт, Лъакъуэдыгъу Исмел, Къылшыкъуэ Исуф, ШкIахъуэ ХъэпащІэ сымэ, нэгъуэшІ куэди.

Ауэ, ди жагъуэ зэрыхъунци, Кавказ Ишхъэрэм граждан зауэр къышожъеий икИи ар кIуэ пэтми зэшІопльэ. Совет властым и бийхэр куэд хъурт. Абыхэм хуабжьу къадэІэпыкъурт нэгъуэшІ къэрал-хэм къикIа, зауэ хуэГуухуэшІэхэм хэзыщЫикI, зэуэн, бэнэн зимы-жагъуэхэри. 1918 гъэм июным Псыхуабэ и Іашэлъашэхэм Шкуро къыщызэргъэпэш цыиху мин зыхэт шуудзэ. Абы щІепхъаджагъэ куэд Кавказым, Къэбэрдейри хэту, щрагъэкІуэкI. ВластьщиЭм и бийуэ нэгъуэшІ зы меньшевик Бичераховми Мэздэгу Совет-хэм я бийуэ зыкъыщеІэт. Шкуро и бандэм Нартсанэ (Кисловодск) еубыдри КъэбэрдеймкIэ къеунэтI. Пащтыхъыдзэм и офицер, ротмистр Даутокъуэ-Серебряков Заурбэч Солдатскэ станицэр хэшІапІэ ешІри дзэшхуэ къыщызэргъэпэш. Абы хузэфIокI Бахъ-сэн районыр зыГэшІилхъян, итГанэ октябрим и 7-м Налшык иу-быдын. СтаврополькIэ къыкІуэцІрокI Деникиним и дзэр. А псори зыхущІэкъур Совет властыр тхъэлэннырт, абы и тельхъэхэр лъэ-ныкъуэ егъэзынырт. Владикавказ щаукI Тэрч Совнаркомым и Іеташхъэ Буачидзе Ной. Налшык и псэр щагъэн Налшык округым и комиссар Сахаров Алексей, Тэрч Совнаркомым хэт Молэ Таукъан.

Къыкъуэуа борэн дыджым и жыыр Къэбэрдейми Балъкъэрии я жылагъуэ псоми къанэ щагъуэ щымыГэу ящIеху. Ар лъоIэс Иналхъблэ адыгэ жылэжьми. Къуажэ цыихубэ Советым хэтхэр, нэгъуэшІ цыиху пэрыйт куэди яubyд. 1918 гъэм и кІэхэм иналхъэблэдэсхэм ящи-щу цыихуи 10 Налшык къашэ. Күэдрэ гугъу ирагъэхъя нэужь ахэр ХъэтIохъущокъуэхэ я хадэм и бгъум и деж Налшыкыпсым и ныдэжэм щаукI. Апхуэдэ зи натIэ хъуахэм яхэхуаш КІэшт Аслъэнджэрий, СантЫикъ Къетыкъуэ, Уэрыш Батокъуэ, абы и шынэхъышІэ Уэрыш Темыркъан, Уэрдокъуэ Щыхъболэт, Шэт Хъэмахуэ, Гувэжыкъуэ Ехъщокъуэ, Къылшыкъуэ Исуф сымэ. Абыи къыщызэтеувыIакъым хужьыдзэм хэтхэр. Иналхъблэ къыщызэрагъэпэща властьщиЭм и

төлжьэу къалъытэри, цыху 13 яуклац ГъащIәшIәм и бийхэм гуузу яIәшIәкIуэдац япэ гупым хэту Налшык яхуну ирахужжахэм ящышу яIәшIәкIауэ щита Архъагъэ Нэгъуей, Уэрдокъуэ Цурэ, Уэрыш Батокъуэ и къуэ Сэлихъ сымэ, нэгъуэшIхэри.

Совет властым и бий а хъэшхъэрыIуэхэм нэгъуэшI жылагъуэхэми залымыгъэ куэд щызэрахъаш. Къапштэмэ, Куба къуажэм щауклац Къалмыкъ БетIал и адэмрэ и къуэшхэм ящыш зырэ, и благъэ куэдрэ. Псыхъурей сэшхуэкI щаупшIэтац Къатхъэн Назир и адэр. Астемырэй къуажэм щхъэпылтэ щауклац Къэрэшэй Хъэжумар и къуэшыр.

Апхуэдиз залымыгъэ зэрахъам цыхубэр зэшIимыгъаплъэу къэнакъым. Абыхэм я пашэ мэхъу Большевик партым и лыкIуэхэу Кавказ Ишхъэрэм къэкIуауэ щыIэхэм ныбжъэгъуфI яхуэхъуа Къалмыкъ БетIал, Къатхъэн Назир, нэгъуэшIхэри. Ахэр цыхубэ зэшIэхъееныгъэм я пашэ мэхъу. Къалмыкъыр япэшIыкI Тэрч республикэм лъэпкъ ГуэхухэмкI и комиссару ягъэув. ИтIанэ Къэбэрдей-Балъкъэр шу дивизием и командир ящI. Къатхъэн Назир мэхъу шэрихъэтыдзэм и пашэ икIи Дзэ Плъыжым и лъэныкъуэу къоув.

Къэбэрдей-Балъкъэрим и жылагъуэ псоми дэсхэр, къанэ щагъуэ щымыIэу, властыщIәм и тельхъэ мэхъу. Абыхэм зыкъыкIэрагъэхуркъым иналхъэблэдэсхэм. Шэт ТIалым и къуэш нэхъыжъ Хъэбалэ щыгъуу Псыхуабэ макIуэ. Ахэр хохъэ мыбы къищызэрагъэпэща Дзэ Плъыжым. Япэхэм дзэм къулыкъу щызыщIа, итIанэ япэ дунейпсо зауэм псыхъа щыхъуа щIалэшIэр взводым и командир ящI. ИтIанэ ар ягъэув эскадроным и Iэтащхъэу. Шэтым и гупыр жыдджэру хэтац Шкуро и бандэр зэхэзыкъутахэм, Нартсанэ (Кисловодск) хуит къэзыщIыжахэм. Иналхъэблэ щыщ щIалэшIәм езым и щхъэкI щапхъэ игъэлтэгъуэу щызэуац Минеральные Воды, Бургустан, нэгъуэшI щыпIэхэм щекIуэкIа зауэ гуашIэхэм. Шэтым и гупым псом хуэмыдэу зауэ гуашI щиргъэкIуэкIац Къэрэшэйм и гъунацкъэхэм. Хасаут и деж сэшхуэ зэхэуэм абы щызэтрикъутац Деникиным и дзэ щхъэхуэхэр.

1919 гъэм Шэт ТIалым Къэбэрдей-Балъкъэрим къищызэрагъэпэща, партизан плъыжкIэ зэджэ гупым хыхъаш. Абы къищыщIэдзауэ граждан зауэр иухыху и псэ емыблэжу ар япэшIэтац властыщIәм и бийхэм. 1920 гъэм ар ягъэув цыхубэ милицэм и эскадроным и командиру. Мыбдежми Шэтым щапхъэ хъэлэмэтхэр къищегъэлтэгъуэ властыщIәм и бийхэм ебэныннымкIэ. 1922 гъэм ТIалым ягъэув Бахъсэн окрисполкомым и административнэ отдельным и Iэтащхъэу. Күэд дэмыкIыу ар ягъакIуэ Прохладнэ окружной милицэм и унафэшIу. ИужькIэ ар щитац Прималкэ Iәш совхозым и Iэтащхъэу, райсоветым и унафэшIу. И гъащIәм и иужьрей илъэсхэр абы ирихъэкIац Къэрэгъэш къуажэ советым и тхъэмадэу.

Шэт ТIалым дэнэ щымылэжъами, ар зэи и къару еблэжакъым. И къалэн псори хъэлэлу игъэзэшIац. Ар зыпэрагъэува IэнатIэ псоми гурэ псэкIэ пэрытац. ГъащIәшхуэ къигъэшIакъым а лы телъыджэм. Зэрыпсэуар илъэс 45-рэш. Граждан зауэм, гугъуехъ куэдым хиха уIэгъэхэмрэ гугъуехъхэмрэ лъэуужыншэ хъуакъым. А

псоми къахэклиу игъуэта уз бзаджэм Шэтыр 1943 гъэм ихъыжащ. Абы бынищ къигъэнат – Николай, Шырэ, Зое сымэ. Ди жагъуэ зерыхъунци, а щыри псэужкъым. Николай Хэку зауэшхуэм и иужь илъэсхэм щИндээри, илъэс щэцлийм щИгъукIэ Къэбэрдей-Балъкъэр радиом щылэжъащ. Безрокъуэ Хужьрэ абырэ я макъ дахэмкIэ ди радиор илъэс күэдкIэ ягъэбжыфIаш. Николай иужьрей илъэсхэм радиом и редактору лэжъащ. Абы и къалэмьшэм къышIэ «Псей» пьесэм къыттращIыкIа спектаклыр ИльясыцIэ къэс радиокIэ къату щытащ. Ди жагъуэ зерыхъунци, Николай гъашIэшхуэ къигъэцIакъым, 1983 гъэм, и ныбжыр илъэс 58-м иту, дунейм ехыжаш.

Шэт ТЦалым зерихъа лыгъэм, къигъэлъэгъуа хахуагъэм папщIэ дамыгъэ зыбжани къыхуагъэфэщауэ щытащ. Абы теухуауи уэрэд зэхальхъат. Ди жагъуэ зерыхъунци, а уэрэдьр къысхуэгъуэтыжакъым. Ауэ «Партизан къаф» жыхуйIэр абы къыттращIыкIауэ жаIэ. Ар зэгуэр «Кабардинка» къэрал къэфакIуэ ансамблым игъэзащIэу щытащ.

ВластыщIэр гъэувынымкIэ, нэхъри гъэбыйдэнымкIэ, гъашIэцIэр ухуэнымкIэ, ар егъэфIэкIуэнымкIэ лъэкI къигъэнакъым ТЦалым и къуэш нэхъыжь Шэт Хъебали. Ар Дзэ Плъыжьым хэту хахуэу щызэуащ Ставрополь, Урысейм и нэгъуэцI щIынальэ зыбжанэм. Иналхъэблэ къигъэзэжа нэужи бэнэныгъэр зэпигъэуакъым. Болэт ТЦутIэ, Гувэжыкъуэ ТЦалым, Уэрыш Нухь, Вэрокъуэ МатI, нэгъуэцI күэдми ягъусэу абы къуажэм лэжыгъэшхуэ щиргъэкIуэкIаш. Хъебалэ яхэту а гупырщ япэ дыдэу Къэрэгъэш ТОЗ-кIэ зэджэр къызэзыгъэпэщауэ щытар.

Иджыри Хъебалэ и цIэр къуажэдсхэм ящигъупщэркъым. Абы ипхъу Папу Хэку зауэшхуэр и гуашIэгъуэу екIуэкIуу дэ школовым дыщригъэджащ. ИужькIи пенсэм кIуэху къуажэм и ІэнатIэ зэмьлIэужыгъуэхэм щылэжъащ. Хъебалэ и къуэ Шэт Борис щIэнныгъэ зыбгъэдэлт щыхут, къызэгъэпэщауэ хъарзынэт. Хэку зауэшхуэм и пэкIи ар щекIуэкI зэмани комсомолым и Прималкэ райкомым щылэжъащ. Итланэ ар Къэрэгъэш къуажэ Советым и депутату икIи и секретару щытащ.

Ди щIынальэм Совет властыр щытекIуэным хэлъхъэныгъэфI хуэзыщахэм ящыщц Архъагъэ Нэгъуей и унагъуэр. Еzym къызэригъэпэща шу гупым Нэгъуей хигъэхъат и къуитIыр – Хъэмидрэ Мэжиидрэ. Хъэмид хохуэ Дзэ Плъыжьым и Къэбэрдей полкым. И хахуагъэр, и зэфIэкIыр, къарууфIэу, Іэчлъэчу зерыштыр, щхэмыгъазэу зыкъызэригъэлъэгъуар къалъытэри, ар тЦасхъэцIэх гупым я унафэцI ящI. Абы и фIыщIэкIэ хужыдзэм удын зыбжанэ ирадз, зытеуахэр хагъащIэу. А псоми къыхэкIуу Иналхъэблэ щыщ адыгэ щЦалэм и пщIэр Іета мэхъу, икIи абы къалэн нэхъ инхэр игъэзэцIэну и пщэ къыдалъхъэ. Ар хахуэу щозауэ Кавказ Ишхъэрэм и мызакъуэу Урысейм и щIынальэ күэдым. Лыгъэрэ хахуагъэрэ къигъэлъагъуэу Хъэмид и гъашIэр щет Воронеж и деж. Нэхъ лыгъэншэу щытакъым Хъэмид и къуэш Мэжиidi. Абыи и псэр Совет властыщIэм папщIэ Дон Iус Ростов и деж щитащ.

Куэд къигъэцIакъым Архъагъэ Нэгъуей и къуэш нэхъыщIэ

Тэркъани – илтэс 28-рэц. Аүэ а зэмнэ кіәцьым къриубыдэу абы хузэфІәшцац и цээр тхыдэм къринэн. Ар езыр Япэ дунейпсо зауэм Іэзэ хэхъухья, псыхъа щыхъуа, Іэмал куэд къышызыщIа, хахуэу хэта зауэлІт. 1914–1916 гъэхэм езым и жэрдэмкIэ зыхыхъа кавказ лъэпкъ «дивизэ Іэлым» хэту Австрие фронтым хамэ къэрал зэрыпхъуакIуэхэм шапэцІэтат, Георгий орденым и нагышицІи къышихъат. 1917 гъэм Февраль буржуазие революцэр къышыхъуам щыгъуэ Архъагъэр хуякъым пАлъэкIэ къеунэхуа правительствэм хыхъэн. Абы и хэкум къигъэзэжцац, Октябрь революцэм и зэмнамын абы и лъэныкъуэ хъуаш икIи абы и тельхъуэу къэуваш. 1918 гъэм и бжыхыхъэм ар япэу хужьыдзэхэм япэцІэувахэм ящыщ. ЯпэцІыкIэ Архъагъэр Кавказ лъэпкъ полкым и сотня шу гупым и командир ящI. ИтIанэ Тэркъан полкым и Іэтащхэ мэхъу. Абы и полкыр гуашІэу щозауэ Тэрч и деж. ИужькIэ Иналхъблэ щыщ адигэ щIалэр хъыжъуэ щозауэ Ставрополь. Абы текIуэныгъэхэр къышихъауэ и хэкум – Къэбэрдей-Балъкъэрым – къегъэзэжри, Даутокъуэ-Серебряковым и дзэхэр хэгъэцІэнным хэлъхъэнныгъэфI хуещI. АбыкIи и къуэшым и лъи ешIэж. Аүэ абдежым къышызэтэувиIэркъым Архъагъэр. Ар щхъэмьгъазэу хужьыдзэхэм шапэцІэтщ Урысейм и адрес щIынальхъэми. 1920 гъэм Тэркъан дзэм къулыкъушхуэ щIыгъуу Къэбэрдей-Балъкъэрым къегъэзэж икIи мыбы щыIэ бандэхэм ерышущацІту и гъащIэр ет. Тэркъан хахуэу, щхъэмьгъазэу зэрыштам теухуа уэрэди цIыхубэм яусыжат.

ЛъэныкъуэкIэ щытакъым ШкIахъуэ Мыхъмуд и унагъуэри. Езыр ар къызэрүгуэкI мэкъумэшьщIэ унагъуэшхуэт. Мыхъмуд къуитху иIэт. Нэхъыжь дыдэ ХъэпIашIэ и деж къышыщIэдзауэ нэхъыщIэ дыдэ Хъэмид и деж щиухыжу пщылIыпIэм итт. Абы къыххекIыу ахэри ящыщт псэукIэцІэм щIэхъуэпсхэм. Арауэ къышIэкIынц и щIалэ нэхъыжьитIыр – ХъэпIашIи Хъэмзэти – Иналхъблэ къышызэра-гъэпэща шу гупым хигъэхъауэ щIышытар. ЗэкъуэшицIри Ставрополь щызауэу властьщIэм папщIэ я гъащIэр щаташ Чернэ Балкэ жыхуиIэ щIынальхэм и деж.

Дадэ Іумахуэхэр

Сэ къэсщIэжым къриубыдэу ди Къэрэгъеш къуажэм лъижь хъэлэмэтыщэ куэд дэсац. Абыхэм «Дадэ ІумахуэкIэ» еджэрт. Ахэр пщIэшхуэ зиIэ, акъылышхуэ зыбгъэдэлъ, зи щIыхъыр ин, лэжынгъэм щымышынэ, псэукIэ, гуп хэтыкIэ зыщIэ цIыху телъиджащэхэт, ущиякIуэ хъэлэмэтыщэхэт. Я теплъэкIи, я зыIыгъыкIэкIи, я зыщIыкIэкIи сыйтим хуэдэуи екIут ахэр. Я псэлъэкIэ къудейр-щэ! УзыIэпашэу, уауцийуэ, удахъэхыу, куэдрэ гум имыхужу, дерс гуэрхэри къыххепхыу, гъащIэ гъуэгуанэ гуэрми утрашэу, адэкIи абы узэрырикIуэнуми утрагъэгушхуэу. ЗыщIыхуу щыта дэтхэнэ зыми апхуэдэуц ахэр ягу къызэринэжар. Сэ си щхъэкIэ абыхэм ядэслъэгъуахэр игъащIэкIи си гум ихужынукъым. Арац абыхэм сатетхыхыну сезыхулIари.

Уэтэр Сэлихь. Лышхуэтэкъым икIи цIыхIутэкъым, пшэртэкъым икIи гъуртэкъым. Ику итт. ЖъакIэ хужь кIыхь игъэкIырт,

екIупсу телъэцIауэ. Езыр нэсри къэсыжауэ бгырыс нэгут. Угъурлыфэрэ нурыр кърихыу. И ныбжыр фIыгуэ хэкIуэтами, Гэпкълъэпкъ дахэ иIэт, шэжкыпкъым хуэдэу зэфIэту. Сэлихь апхуэди-зу жанти, сыт хуэдэ Iуэхуми хунэсирт, ар псынцIэу зэпкъриудырт. Щхъэх жыхуаIэр ишIэртэкъым. Гухэхъуэт абы и пшIантIэ удыхъэну. Къабзэу зэлтыIухауэ, зэшIэпхъэнкIауэ, зыри здэмы-щылъипхъ щымылъу апхуэдэт. Абы унитI дэтт. Ахэр и къуитIым я зырызт. Заум и пэкIэ ящIами, теплъэф яIэт. Кхъуэцыныш-хъэт, ушыпсэуну тыншу яухуат. ХадэфI иIэт дадэм. Абы пхъэц-хъэмьшхъ јыгыгу имыт щыIэтэкъым. Къабзэт, жыгхэр и чэзум иухъуэнцIырт. А зэманным жыгхэм хущхъуэ траутхэу щытакъым. Ауэ Сэлихь ахэр псы къабзэкIэ игъэпскIырт. Дадэм и жыг зехъэкIэм куэдым, абы ди адэри хэтыжу, щапхъ ё къытракхат. Нашэ, бэдрэжан, нэгъуэцI хадэхэкI куэди игъэкIырт. Уэтэр дадэ и унагъуэр хуаб-жьу цыиху кIуапIэт. Хэт къыхуэмькIуэми, уэрамымкIэ блэкI нэгъу-нэ, Сэлихь пхъэцхъэмьшхъэкIэ, хадэхэкIкIэ игъэхъэцIэрт. Дэри, дышIалэ цыкIуу школым дышыкIуэкIэ, абы я дежкIэ дыблэкIырти, ди кIуэгъуэм и деж матэ цыкIукIэ мыIёрысэ, кхъужыIёрысэ, нэгъуэцIхэр къыдихыуэр къытхуиугуэшырт икIи ар узыншагъэм и дежкIэ икъукIэ сэбэпу жиIэрт.

Уэтэр Сэлихь дадэм къуитI иIэт – Ислэхьилрэ Темболэтрэ. ТЦури унагъуэт, езыхэри я щхъэгъусэхэри колхозым щылажъэрт, хъарзынэу псэурт. Ауэ къэхъея Хэку зауэшхуэм псори къызэ-трикъутат. Ислэхьил и къуэ нэхъыжь Нурхъэлий школым кIуэрт. Абы къыкIэлъыкIуэ Хъээрэталий и школ кIуэгъуэу арат. Ещанэ щIалэ цыкIур зекIуагъацIэт. Ислэхьил и ныбжыр илъэс 42-м иту дзэм ираджащ. Илъэрэ ныкъуэкIэ фашистхэм ерышу япэцIетауэ, 1943 гъэм январым зауэм хэкIуэдащ. Абы и къуэш нэхъыщIэ Тем- болети Хэку зауэшхуэр къызэрыхъейуэ нэмыщ ё зэрыпхъуакIуэхэм япэцIувахэм я сатырим хэуващ. И ныбжыр илъэс плIышцI ири- къуа къудейт, абы и псэр Хэкум папшI щитам. 1942 гъэм Кавказ Ишхъэрэм къизэрыгуга бий бзаджэм ерышу япэцIету августым и 18-мар зауэ гуашIэм хэкIуэдащ. Абы и щхъэгъусэ Хъансурэт щIалэу фызабэ IэнатIэ гугъум пэрыуващ. Темболети и бынитIыр – Аркъу- ятрэ Хъесэнри – адэншэу къыщынэм, абыхэм щхъэтепIэ яхуэхъуащ Сэлихь дадэр. И къуэрылъухэр зыми яригъэхъуэпсакъым, псори зэшIипIаш, къигъэхъуащ, гъацIэм хишэфащ, псэуныгъэм хуигъэ- сэфащ, гъуэгу зырызыххэ тригъэуващ.

Сэлихь и къуэрылъуххэри, и нысэхэри хуэпэжащ дадэм. Псом хуэмыйдэу фIыщIэрэ щытхъуэрэ хуэфащэц Уэтэр дадэм и нысэ нэхъыщIэ Хъансурэт. ЩIалэу фызабэу къэнами, ар зыщIыпIэкIи еплъэкIакъым. И тхъэмадэмрэ и гуашэмрэ псэуху ябгъэдэсащ. Хъансурэт пашэхэм ящыщ зыгуэ колхозым щылэжъащ щхъэкъэIэт имыIэу. Зауэ угъурсызым фызабэ ишIа а цыихубзыр псом я дежкIи щапхъэт, цыиху телъыджащэт, лэжъакIуэ хъэлэмэтыщэт, анэфIт, гъунэгъуфIт, ныбжьэгъуфIт, сытым дежи гумащIэу, хъэлэлу, жы- джэрү дунейм тетащ. Илъэс зыбжанэ хъуащ ар дунейм зэрехыжрэ. И ахърэтыр нэху ухъу!

Сэлихь зи нэхъыжьыр Уэтэрхэ я закъуэтэкъым. Ар къуажэ

псоми я нэхъыжыф!т. Къулыкъущи ауэ къызэрыйгуэк! къуажэдэси чэнджэцэгъуф! яхуэхъуфырт. И ныбжыр ильэс бгъущым щхъэдэхыху къызэф!эш!э илакъым. Ауэ баш къицтада нэужи и акъылым и жанагъым зыри хэш!лауэ къыпхуэш!энутэкъым. И башыр Ит!ымк!э иубыдышауэ, абы и жьак!э хужьыбзэр теукъуэдияжауэ и жъэпкъым ар щ!эгъэкъуэжауэ я куэбжэпэм деж щыт тет!ысхээп!эм махуэ псом тесыфынүт, зыхуейуэ хъуам чэнджэц щхъэпэхэр яриту, жыри щ!эри иущийуэ, щхъэрыуалами гъуэгу захуэ тригъэувэжыфу. Ит!анэ, и гурыхуагъэр апхуэдизу инти, щыцык!уам къыщыц!эдзауэ и гъаш!э къыхым ильэгъуа псори нобэ хуэдэу иш!эжырт ик!и гуры!уэгъуэу къи!уэтэжыфырт. Дэ школовым дыщык!уэк!и дыкъыщык!уэжк!и абыхэ я дежк!э дыблэк!ырти, пщэдджыжым ди гукъыдэжыр зыхуэдэр зригъаш!эрт, шэджа-гъуэм дыкъыщык!уэжк!э къэтхахэм, ди Гуэхухэр зэрыштым щ!эупш!эрт. Дэ абы апхуэдизу дыщык!ытэрт, дыф!эл!ык!ырти ф!ыуэ демыджэн тльэк!ыртэкъым. Ит!анэ, цыихухэр зэшыхъэу, зэхъурджауэу, зэбийуэ идэртэкъым. Къаугъэ гуэр къэхъеямэ, «Ар Уэтэр дадэ зэхихмэ, емык!ушхуэ фыкъиц!ынц», – жа!эмэ, ар занц!эу упш!ыгжырт.

Нэгъуэш! зы хъэл гъэш!эгъуэни хэлтэд дадэм. Сыт щыгъуи щимыхыу адигэ фащэр щыггэ. Гъэмахуэм къэптал ек!у, щымахуэм адигэ цей, гъэмахуэм лъахъстэн вакъэ, щымахуэм упш!э лъей лъит!агъэрт. Бацлъыкъри ек!упсу зыдилъхъэрт. Жып!энурамэ, Уэтэр Сэлихь адигэл!у псэуаш, дунейими теташ. Ар адигэ дадэ нэсу дунейим ехыжащ. Ахъэрт нэху Тхъэм кърит!

Сыжажэ Хъерлы ди гъунэгъуу псэурт, зыпс ф!эк! димызэхуакуу. Абы езым трилъхья лъэс лъэмэжымк!э дызэк!элъык!уэу. Псыр инт ик!и уэрт, ухэпк!амэ, уш!игтъанэу. Абы ди гъунэгъу ик!и ди благъэ щ!алэ цык!у, сэ си ныбжыу, Хъуэжэхэйуэ, ф!ыуэ дызэрылъагъуу, хэхуэри итхъэлат. Ар хуабжыу си жагъуэ хъуауэ щыташ. Ильэс дэк!имэ, Агъурбий цык!урэ сэрэ дызэгъусэу школовым дык!уэну арат. Езыр сабий дахэт, губзыгъэ цык!ут. Пщэдджыжым къызэрыйтэджу ди дей къак!уэрт, е сэ сык!уэрт. Жэш! хъуухиу дызэк!эрык!ыртэкъым. А цык!ур псым зэритхъэлэрэ ильэс блыщ!ым щ!игъужащ, ауэ иджыри ар сигу схуигъэхуркъым.

Иджы Хъерлы дадэ дежк!э къэзгъэзэжынц. Ар лы лъагэтэкъым, ауэ хэш!ыхыат, пл!абгъуэт, Гечлъэчт, ик'ук!э къарууф!эт. Дадэм и хадэр зэрит!ыр гъущ! гуахъуэшхуэт. Пщэдджыжым жыгуэ хадэм ихъамэ, шэджа-гъуэм ирихъэл!еу ар ф!ыц!агъэу къызэригъэдэзк!ырт. Дэ абы дехъуапсэрт. Псори дызэгъусэу дыт!ами, махуэ зыбжанэк!э ди хадэр т!ынным иужь дитт. Сыжажэ дадэ зэрыкъарууф!эм нэгъуэш! Гуэхухэмк!и гу лъыистат. Зауэ нэу-жым дэ гъэсыныпхъэр мэзым гу цык!ук!э къитшырт. А дадэм и закъуэ пхъэгулъэ къишэрт, шы е вы щ!эш!ла ф!эк!ла умыш!эну. Зауэ зэманым Хъерлы дадэ дякум дэж псым щхъэл трищ!ыхыат. Абы ар щ!иухуар фейдэ гуэр къригъэш!ын мурадк!этэкъым. Гъэхэр ик'ук!э хъэлъэт, цыихухэр ерыскъык!э хуабжыу гугъу ехырт. Хэт гъавэ т!эк!у, ар гуэдзми нартыхуми, пщ!эншэу яхуихъэжырт. Дадэм щхъэл мывэ хъуреишхуэр и закъуэ къытирихыфырт. Ар иу!урти, ар-

гуэрү и закъуэ трилъхъэжыфырт.

Сыжажэ дадэ къуицрэ зыпхъурэ илаш – Хъэсэн, Бетал, Аслъянбий, Хъэужан. Бетал щалэ фызкъэмьшэу, ильэс пщыкIубгъу ирикъуа къудейуэ 1939 гъэм Дзэм къулыкъу щицIэну ираджауэ щитащ. Ар иухыным куэд къэмьнэжаяуэ Хэку зауешхуэр къэхъеящ. Япэу бий бзаджэм япэцIэувахэм ар яхэхуащ. Бетал щызэуаш Украинэм, Ростов областым. 1942 гъэм и гъэмахуэм фашистхэр Дон Iус Ростов къышебгъеркIуэм адигэ щалэцIэм и гъашIэр Хэкум папщIэ итащ. Хъэсэн бынхэм я нэхъыжъ, ауэ фыз къишэну хунесатэкъим. 1941 гъэм Къэбэрдей-Балъкъерим къышызэрагъэпэщауэ щита 115-нэ лъэпкъ шу дивизэм, и ныбжыр ильэс 21-м иту, хыхъаш. 1942 гъэм и гъэмахуэм абы и псэр щитащ Ростов областым щыIэ Мартыновскэ районым.

Езы дадэми лыгъэ къигъэлъэгъуауэ къэплъытэ хъунуущ. Абы и пщIантIэм щыунэшхуэ щицIат. Ар быдэу къригъэжыкIыжат. ИхъэпIэм гъущIыбжэшхуэ хилъхъат. Нэмыцэхэр ди къуажэ къышыдыхъам, ди кхъухълъятахэм бомбэхэр къышрадзых куэдрэ къэхъурт. Апхуэдэ бомбэ зыбжанэ ди хъэблэм къышехуэхат. Зы бомби ди унэбгъум къышыуэри, ди щхъэгъубжэр хиудат. А псом къыххэкIуу кхъухълъята макъ зэрызэхихыу, Хъерлы хъэблэм фызуи сабийуи дэсыр и щыунэм дригъэтIысхъэрт. Зы сабий е зы фыз къэту езыр абы нихъэнутэкъым. Апхуэдэу джэдкъуртым хуэдэу къыттеубгъуат а дадэр. Ауэ абы и закъуэтэкъым. Ди къуажэм нэхъыбэу къыдыхъар румынт. Абыхэм щырыщ-плIырыплIу пщыхъэшхъэ къэс къакIухырт, гъэш, джэдкIэ, нэгъуэшI ерыс-къыгъуэхэр къыхахыу. Апхуэдэ зы гуп зы пщыхъэшхъэ гуэрым ди дей къыдыхъат. Дэ унагъуитIу зы пщIантIэ дыдэст. Iуэм ит жэмыр кърахуаш. Дэ ди гугъаш ар яхуу яшхыну. Ауэ къашыну арат. Жэмыр гъужат, лъхуэним иджыри мазэ зыбжанэ иIэт. Ар къишину ди анэм и нысэгъу нэхъыжъ Мадинэт ирахуллащ. Ауэ жэм гъужам шэ къышIыннт. Фызым ар хуейуэ къимышу къагурыIуаш фашистхэм икIи автомат зыIыгъыр жэмым кIэшIэсым автомат дакъэмкIэ и щыбым иуащ. Мадинэт къэукиуриящ. Щыхубзым и къуэ нэхъыжъ Султълан, ильэс пщыкIутхум ит хъунт, ар хуэмьшечу, и анэм еуам жъэхэлъэдащ. Фашистхэм щалэ цынэр къаубыдауэ яубэрэжъ. Дэ, нэхъ цыкIухэри, ди анэхэри дызэшIогъуагэ, дызэрогъэкIий. Иэшыр игъээшIэжу Iуэм ит Хъерлы ар зэхихащ. Гуахъуэр зэриIыгъуу асыхъэтэм къэсащ. Лыжъ губжъар къызэрыбгъэувыIэжыфын щыIэтэкъым. ГуахъуэкIыр быдэу иубыдщ, гуахъуэдзэр абыхэм яхуишири, яжыхэлъэдащ. Дэ псоми дигугъаш абыхэм дадэр къаукIыну. Ауэ кIерахъуэ зыIыгъыр ээ дэуяя фIэкIа, абыи автомат зыIыгъами кIакхъу щачакъым. Я щхъэр дахри, фашистхэр щIэпхъуэжауэ щитащ. Дэри дыкъелащ, Хъерлыи псэууэ къэнаш. Ар мыхъуамэ, къэхъунур Алыхъират зыщIэр.

Сыжажэ дадэ езыр къышалъхуар Зеикъуэт. И адэр пасэу дуннейм ехыжри, и анэр ди къуажэ Бэшорэхэ нашэжаяуэ арат. Езы Хъерлыи анэдэкIуэу, ныбжыкIэ щалэу, ди къуажэ нэкIуауэ арат. Абы лы Iуш, лэжъакIуэшхуэ, IэпщIэлъапщIэ хъэлэмэт, цыху телъыджэ къицIыкIат. Къуажэ псоми фыуэ ялъэгъуат ар, пщIэшхуи хуашIырт.

Хъерлы дадэ къуэуэ къыхуэнар Аслъэнбий и закъуэц. Ар сэ нэхърэ тIэкIукIэ нэхъыщIэт. Ауэ щIалэ хъэлэмэтыщэт. Аслъэнбий колхозым учетчикуу лэжъэн щыщIидзат. ИтIанэ мэкъумэш бригадэм и унафещIу ягъеуваш. Зэрэлажьэм хуэдэурэ, абы Къэбэрдей-Балък'эр къэрал университетыр инженер-механикуу къиухат. ИтIанэ ар ящIаш колхоз гаражым и тхъэмадэ. Сытим хуэдэу фIыгуэ къыизэргъэпэшат абы а зыпэрагъеува ИэнатIэр. Машинищэм щIигъу и ИэмьщIэм илтт абыи, мылажъяу, дагъяу иIэу зыри яхэттэк'ым.

Аслъэнбий и адэ Хъерлы и хъэл куэд хэлтт. Апхуэдэу къарууфIэт, жумартт, лэжъакIуэшхуэт, акъыл жан иIэт, ныбжъэгъукIи гъунэгъукIи фIыт. Абы сэ къыспищIын щIэ хъунтэк'ым. Къуажэм сыкIуэжауэ зэхихамэ, я унэ е Балък' псыхъуэ сишэу симыгъэхъэшIауэ сыкъиутIыпищIиутэк'ым.

ЩыщIалэ цIыкIум Аслъэнбий хэлъа хъэл гъэшIэгъуэнхэми саблэкIыфынук'ым. Псоми дигугъащ абы зауэлI къыхэкIыну. Пшэдджыжьым къыизэрытэджу физзарядкэ ищIырт. ИтIанэ, увырти, командэ зритыжырт: «Смирно! Направо, налево, шагом марш. Запевай!» Апхуэдэурэ уэрэди жиIэу зыкъомрэ къикIухырт. ИтIанэ, зауэм теухуа фильмхэр фIытуэ илъагъурт. Псом хуэмыйдэу абы фIэфIт Маршал Василевскэм зыпищIыжыну, абы ешхь хъуну хуейт. А зэманым къуажэм кино гъэлъэгъуапIэхэр щIэтэк'ым. Кинохэр тхъэмахуэм зэ-тIэу къашэу арат. Апхуэдэм деж Аслъэнбий хъэблэм къыдэлъадэрт: «Нобэ зы кино къашащи, индийскэу, воен-нэу, Буденнэри хэту», – жиIэрти.

Хъерлы дадэ дунейм щехыжам щыгъуэ, Аслъэнбий илъэс пшыкIуцым ит щIалэ цIыкIут. Ар гугъуехь куэдым Гууаш, хъэзаб зыбжани игъэващ. Жыы хъуа и анэ Кержыхъан тхъэмьщIэр и кIэпхын жыпым из гуэдз щхъэкIэ ягъэтIысат. Ар лъэхъуэщым къикIыжыху Аслъэнбий ди дей щIауэ щытащ. Ар ди унагъуэм щынцым хуэдэу хъуат. И адэуи и анэуи ибжыр ди адэмрэ ди анэмрэт. Сэри срикъуэшу, си шыпхъухэри и шыпхъуу фIэкIа ибжыртэк'ым. КIыхътэк'ым Аслъэнбий и гъашIэр. И щIалитIым я гуфIэгъуи илъэгъуак'ым. И къуэ нэхъыжь Альберт фызк'эмьшэу, полицэм офицеру хэту Прохладнэ щылажъяуэу бзаджащIэхэм яIэшIэукиIаш. ЩIалэ нэхъыщIэ Аслъэн къышишар и адэр дунейм ехыжка нэужьщ. Абы иджы зы щIалэрэ хъыджэбзитIрэ иIэц. А щIалэ цIыкIур лъап-сэ быдэ хъуну, и къуэпеми зиубгъууну Тхъэшхуэм жиIэ!

Мысрокъуэ Сэфар дэбгъуэн щымыIэу зэкIужт. Лъагашцэу щыттэк'ым, ауэ Iэпкъульэпк' шэшIа зиIэ Лыжъ лъагъугъуафIэт. Дахэу, къабзэлъабзэу хуэпауэ, и нэгум угъурлыгъэр кърихыу, сытим дежи пыгуфIыкIыу, гуапэу псалъэу, Гуцыгъэ фIэкIаи къылжъэдэмькIыу апхуэдэт. Ди ищхъэрэкIэ уехрэ, япэ узыхуээз эурамым псым узэрикIыу абыхэ я унэ къыхыр къытетт, кIэллындор къыхыри Iутыжу. Я унэри я пшIантIэри сытим дежи къабзэу зэлъялухат, зыщIыпIэ дежи саби фIеи щыплъагъунутэк'ым. Де ди хъэблэ дыдэу щыттэк'ым ар. Ауэ дэ абы я дей дыкIуэрэйт. ДыкIуэхуи дадэм нэхъри дызыIэпишэрт, фо дигъэшхырт, и щхъэгъусэ Бэлэкуей нанэ щIакхъуэ хуабэ тхуигъажъэрт. Фоупси дытрагъэфыхъыжырти дыкъэк'еижу дыкъэкIуэжырт. Сэ си ныбжь бын иIэтэк'ым Сэ-

фар дадэ, и къуитІымрэ и пхъуитІымрэ сэр нэхърэ нэхъыжьт. Аүэ сэ нэхъ си ныбжъэгъуу, нэхъ сыдэджэгуу щигтащ дадэм и къуеш нэхъыщІ Сэлмэн и къуэ Мурадин. Сэлмэн мафІэсгъэункІыфІ гупым я Іеташхъэт. Абырэ ди адэмрэ зэнйбжъэгъуфІт. Сэлмэн езыр лы тельвиджэт, сабийкІэ гумащІэт. И къуэ Мурадин сэрэ шыгум дригъэтІысхъэурэ, дыкъышришэкІ куэдрэ къэхъурт. СоцІэж зэгуэр щІалэ цЫкІуитІир хуабжъу дигъэгуфІауэ зэрыштыар. СцІэртэкъым къыздрихар, бажэ шыр дахэ цЫкІу зырыз къыдитат. Абы и щхъэгъусэ Нунэ мафІэсгъэункІыфІ гупым я пщафІэт. ИкъукІэ ерыскты ІэфІ игъэхъэзырыт. Ди жагъуэ зэрыхъунци, Сэлмэн зауэр къызэрыхъеуэ дзэм ираджащ икІи къигъээжакъым. Нунэ хуабжъу гугъу ехъу и бынхэр ипІаш, и гъашІэ псор колхозым и ІэнатІэ нэхъ гугъу дыдэхэм хэту ихъаш. Фызыжьри абы и къуэ си ныбжъэгъу Мурадини, ди жагъуэ зэрыхъунци, псэужкъым. ЗэрыжкаІэщи, ямыІуэтэжу т'ури дунейм ехыжащ.

Сэфар дадэ къуажэ псом яфІэгъэщІэгъуену хъэлыфІ дыдэ хэлльяш. Абы бжъэ гъэхъуныр зыпищІ щыІэтэкъым. И бжъэхэр щиЫгъыр матэт, еzym ищЫкжауэ. А бжъэмэтэ къомыр гъэмahuэм губгъуэм, мэкъупІэхэм, мэз лъапэхэм, нэхъыбэу гъэгъа здэшыІэ щЫпІэхэм ишэрт, щымахуэм и пщІантІэшхуэм, яуфэбгъуауэ, дэтт. Гъэм къриубыдэу зыбжанэрэ фо щІихурт. Аүэ зыри ищэртэкъым. ЯпэцЫкІэ хъэблэм къышрихъэкІырт, итІанэ къуажэм нэхъ хуэмыщІауэ дэсхэм яхуихъырт. Ари мацІэутэкъым къызэрыхъэкІыр, килограмм зыбжанэ зэрыхуэ кІэструлкІэт. Зэгуэрым, соцІэж, дадэм и щхъэгъусэ Бэлэкъей нанэ фо кІэструлышхуэ къытхуихъат. Ди пщІантІэм дэсыр си закъуэт. Сэ сыпщэдджыжкыкІуэти, школым сымэжэлІауэ сыкъэкІуэжат. Сэр нэхърэ нэхъыщІэхэр шэджагъуакІуэти, школым кІуат. Ди адэмрэ ди анэмрэ лэжъякІуэ щыІэт. Щакхъуэ Ыыхъэрэ зы бжэмышхрэ къасштэри, кІэструлым сыцхъэщытІысхъаш, фор гуейшней сицЫху сшхащ. ПшыхъэшхъэхуегъэзэкІ хъуауэ псори къызэхуэсыжаш. Фо кІэструлышхуэр стІолым тетт. Ар зэральгауу псори къэгүфІаш. Ди анэм занщІэу къицІат ар Мысрокъуэхэ къызэрыхъухахъар.

— Псоми тепщэч цЫкІу зырызрэ бжэмышрэ къафштэ, фо фэзгъэшхыниц, — жиІаш ди анэм. Псоми тепщэч къащтэри, фом пэплъэу т'ысыжаш. Сэ зызгъэхъейртэкъым. Абыхэм фор къахурилхъэурэ ди анэр си дежкІэ къеплъэкІаш. Сэ фор залымыгъэкІэ къысІурацІэлтынүм хүэдэу зызмыгъэхъеуэ сыщыст.

— Уэ тепщэч къэпштакъыми-тІэ, Нурхъэлий? — къызэушишІаш ди анэр.

— Сэ фо сшхыркъым, сытеплъэнүи сыхуейкъым, — сотыж жэуап.

Ди анэм адрейхэм псоми фо яригъэшхащ, сэ ар зэрызмышхир и жагъуэ хъуауэ, къэнар, кІадэ лъагэ диІэти, абы тригъэуващ. Зэманыр кІуэрт. Махуэ къэси фом хэцЫырт. Ар зыгъэкІуасэр ди анэм къыхуэщІэртэкъым. «Нурхъэлий фо ишхыркъым, а фор зышхым зыкъэвумыс», — жиІэурэ унэм ис псори кърихуэкІырт. Сэ си закъуэ сыкъээнэху, зы бжэмышхрэ щІакхъуэ Ыыхъэрэ къасштэрг, фор зытет кІадэм деж стІолыр еслъэфалІэрти, срикъуху сшхырт. Аппхуэдэурэ екІуэкІыгурэ, зы махуэ гуэрым, фор шхын щІэздза къу-

дайуэ, сэ къыскIэлтъыкIуэ си шыпхъу Рае къышIыхъэжри сыйкиун-быдащ. Асыхъэтым зыри жиЛакъым. Ди анэр къэкIуэжу щилъагъум, гуфIэжу пежъаш:

— Мамэ, мамэ, фор зышхыр къэзубыдащ! — жери.

Рае и гуфIэгъуэшхуэм кIэ иIэтэкъым. Ар пэплъэрт сэ тезыр къызэрыстралъхъэнум. Сэри си пэр къыпылэлу сышытт, ди анэм жиIэнум сыпэплъэу. Ауэ ди анэм къыжъэдэкIа псальхэм Рае занщIэу игъэупщIыГуаш, сэ си гукъыдэжыр къиIэтыжащ. «Хъарзынэц ишхмэ, сэ фо имых сиғугъяуэ, сыгузавэрт. И хъэлэлщ».

Сэфар дадэ, дэ абыхэ я деж дыкIуа нэужь, фо дигъэшх къудейтэкъым, атIэ а ерыскын тельиджэр зыщI бжъэм теухуауэ хъыбар Iэджи къытхуиГуатэрт. Абы къыджиIэрт бжъэм хуэдэу хабзэ зыхэлтэр лэжъакIуэшхуэрэ дунейм псэущхээ зэрытемытыр.

Мысрокъуэ дадэ и бынхэм я нэхъыжыр Аружант. Ар егъэджакIуэт, лыни дэкIуат, ауэ бын зэдагъуэтину хунэмису и щхъэгъусэ Болэт Аслъэнбий зауэм кIуаш. Абырэ ди адэмрэ Георгиевск (Гумкъялан) зауэм щыхуагъасэхэм яхэхуат. Сэ сощIэж абы дыкIуэу зэрышытар. Аружан закъуэт урысыбзэ зыщIэу къытхэттыр. Солдатскэ гъущI гъуэгу станцын деж зы мафIэгум зыкIэрытщIэм, абы дыкърахуужым, нэгъуещыим дафIитIысхъэурэ ахэр здэшыIэ лагерым дафIэкIуэрт. Псоми къытщхъэшыжу, зыгуэр зыхузэфIэкIыу къытхэттыр Аружан закъуэт. ЗауэлIхэр псыхъуэ гуэрым деж щагъасэрт. Дэ бгыпэм деплъыхыу, абыхэм деплъу дышытт, дыдейхэр къэтлъагъумэ, къахэтцIыхукIэм, дыгүфIэу. Ар 1942 гъэм и гъатхэрт. А гъэ дыдэм и гъэмахуэм ди адэр зыхэт гупыр япэу Мэздэгү и деж щыГуихаш зауэм. Аслъэнбий и гъашIэр абдеж лыхъужьу щитащ сентябрим и 11-м. Аружан и гъашIэр адэкIэ къызэрекIуэкIам фIыуэ сицьгъуазэкъым.

Сэфаррэ Бэллыкуейрэ я етIуанэ быныр щIалэт. Мухъэрбийт зэрдэжэр. Комбайнэр Iэзэт. МахуэкIэ «Коммунар» комбайным тест, жэшцкIэ зэрыIуэ машинэр игъэлажъэрт. Мухъэрбий апхуэдизу лэжъакIуэшхуэти, сешаш жиIэу къызэтэузыIэртэкъым. Зэгуэр, абы и хъэуазэпьгъехуу комбайным сывест. Мухъэрбий зыгуэр ищIыжу щытт. И напэр апхуэдизу сабэм щIигъэнати, бригадирым абы и нэкIумрэ и щхъэпхэтIыгумрэ хузэхэмыхыжу, и щIыбагъымкIэ къэувауэ къепсалъэрт. Жэуап къышримытыжым, «уэращ жиХуэсIэр», — жери и дамэм теуIуаш. Мухъэрбий къышцеплъэкIым, мыдрейр къэштащ, зэрышыуар къиIэжаш.

Апхуэдизу лэжъакIуэшхуэ лыни щэджащэр и жып лъэнныкъуэм из гуэдзым текIуэдэжауэ щитащ. Гъавэ къидыгъуауэ жиIэри лъэхъуэшым ирадзаш. Ар абы Iисраф ихъухуауэ къикIыжаш. И щхъэгъусэ Улэ дахи фызабэу, и бынхэри зеиншэу къанэри Мухъэрбий тхъэмшицкIэр, гъашIэшхуэ имылъагъуу, дунейм ехыжащ. Ауэ и щхъэгъусэри хъарзынэу псэужащ, и бынхэри лакъым. И къуэ Адил щIэнныгъэ нэхъышхээ зыбжанэ иIэш, Къэрэгъэш курит школым и унафащIу ильяс куэдкIэ щитащ. Иджы пенсэм тIысыжаш.

Сэфар дадэ и етIуанэ щIалэр, къуажэм апхуэдэ дэмис жиХуаIэм хуэдэу, икъукIэ Iэчлъэчт, бланэт, къарууфIэт. Лёвэт зэрдэжэр. И цIэри и бланагъэри зэхалъхъэжырти, нэхъыбэр «левкIэ» еджэрт.

Шалэ цыкIухэр ар ди гъусэу дэнэ дыкIуэми, дышынэртэкъым. Сыт хуэдэ гуп къытпэцIэувами, лъэнныкъуэ иригъэзыфынут. Дэрэ Балткъ адэкIэ къышыс Солдатскэ станицэм шыпсэу щалэжь цыкIухэмрэ дышызэзауэ куэдрэ къэхъурт.

Вэрокъуэ Къазий зы бжыхх фIэкIа дяку дэмыйлъу тпэгъунэгъубэт. Езыр нэгу угъурлы зиIэ лыжь дахэт. НэкIу хъурейуэ, ИуэнтIэжауэ пашцIэшхуйтI екIупсу тету, ауэ сыйтым и дежи къабзэу зэцIэупсауэ, зэцIэкъуауэ, къабзэльбазэу къикIуху апхуэдэт. Шащэки уеджэнтэкъым, Iэпкълъэпкъ зэкIуж зиIэ лы куритт. Зэ тепльэгъуэкIэ пшцIентэкъым абы апхуэдиз къару кIуэцIылтъу, апхуэдиз зэфIэкI иIэу, апхуэдиз лэжыгъэ иригъэкIуэкIыфу. Ар гъукIэ Iэзэт. Дунейм теттэкъым абы гъущыим къыхимыцIыкIыф. Ар щылъащэ кIыщыр ди ищхъэрекIэ тIэкIу уехмэ щытт. Сэ абы сыкIуэрыйт. ИкъукIэ сфиIэгъэцIэгъуену сеплъырт Къазий зэрылъащэм. Абы дэпым хуэдэу гъэплъа гъущыим псэ хилъхъэ хуэдэт. ШэдьбжымкIэ епщэурэ къигъэплъа гъущыр сыйджым трильхъэрти, уадэмкIэ хихурт икIи Iэмэпсымэ гуэрым и теплъэ игъуэтауэ къыпэрихыжырт, псым хиIурти ипсыхыжырт.

Псом хуэмьдэу Къазий къуажэм я щхъэпэн щыхъуар зауэ зэманымрэ абы и ужь илъэсхэмрэш. Абырэ и щхъэгъус Сурэтрэ быних зэдагъуэтат – щалитхурэ зы хъыдджэбэрэ. Я хъыдджэбз закъуэ Хъэуян цыкIуу, балигъ мыхъуауэ яIэцIэкIащ, уз бзаджэ къеуалIэри. Щалитхум я нэхъыжь дыдэр Хъечимт. Нэмыцэхэр ди къуажэ щыдахужам щыгъуэ, ар лыпIэ иувэу хуежья къудейт. Ауэ и адэм хуэдэу IэпшIэлъапшIэт, зэIусэм псэ хилъхъэу. Фашистхэм зэхакъута колхозыр къызэрагъэпэцьжырт. Къазий дадэ Iэдэ-уадэ дэнэ къэна, цыкхухэр губгъуэм зэрышылэжьэну Iэмэпсымэхэр ищIырт – къитхъ, пхъэIэпэ, фIанэ, гуахъуэ, бел, нэгъуэцIхэри, зэрыпщафIэ Iэмэпсымэхэри хэтыжу, фальэ, бжэмыхх нэгъунэ ягъусэу. Ауэ абыхэм я закъуэтэкъым. Унагъуэм я бын нэхъыжь Хъечим нэмыцэхэм зэтракъута техникэр зэригъэпэцьжыну иужь ихъаш. Мыхъужыну къышыхъу тракторхэм нэхъ хъууну пкъыриль пкъыгъуэхэр къыхиххурэ абы зы трактор лажъэу зэригъэпэцьжыжащ. Абы хуримыкъу, пкъырлыгъэжын хуей адрей пкъыгъуэхэри и адэм икIыщым щыхуицIырт. А щапхъэм ирикIуаш нэгъуэцIхэри. Апхуэдэурэ трактор зыщыплI зэгъэпэцьжыжа хъуаш. Ауэ колхозым и губгъуэ псори ирибвэну ар машIэт. Ахэр щызвэфыр махуэм и закъуэт. Къазий дадэ а Iуэхум Iэмал къыхуигъуэтат. Абы фэтыдджэнкIэ блэуэ уэздыгъэ ищIри и къуэм и тракторым и пэм хутригъэуват. Пэжщ, ар нуру блэртэкъым, ауэ тракторыр зрикIуэну вагъэбэкъур тыншу уигъэлтъагъурт. Абы и фIыщIэкIэ Хъечим зы жэш-махуэм нормитI игъэзащIэрт. Мыдрай трактористхэри Къазий ельэIуаш апхуэдэ яхуицIыну. Күэд дэмыхкIуу колхозым и трактор псори жэшкIэ вэхъуат.

Къазий дадэ адрей и къуэхэри IэпшIэлъапшIэ защIэт, я адэм ешхь хъужат. Хъечим кIэлъыкIуэ МэчрэIил зыхэмьизагъэ щымыIэу апхуэдэт. Сэ нэхъ си ныбжъэгъур ЖэбрэIилт. Пэжщ, ар сэ нэхърэ илъэситIкIэ нэхъыжьт, ауэ дэ тIур дызэкIэрымыкIыу дызэныбжъэгъут. Дызэгъусэу губгъуэми мэзми дыкIуэрт, бэзэрри арат.

Сэ пхъэмкІэ сынэхъ ІэпщІэлъапщІэт, ауэ ар гъущІхэкІхэмкІэ къыстекІуэрт. Абы гъущІ фалъэри, лошкІэри, дзасэри, дыдри, нэгъуещІ хъэшьшхэри дахэ дыдэу ищырт. Зэгуэр дэ тІур и ужъ дихъаш кхъухъльатэ тщиыну. И пкъыр зэпкърытлъхъаш, и дамэхэри и кІэмажъэри гуэдгъэувэжащ, шэрхъхэри щэддзыяжащ, жыхури пыдгъэувэжащ. Къэнэжар жыхуур къару иІэу зыгъэкІэрэхъуэнт. Ди къуажэ дэст «Иж-49» мотоцикл зиІэ. Ауэ aby и моторыр къыдитын идакъым. Итланэ дигу къэкІаш ІэкІэ дгъэкІэрэхъуэну.

Абы папицІэ дэ къэтцтащ зэрыкІыщтэ машинэм и шыбзэхэр щІэзыгупскІэ, ІэкІэ ягъэкІерахъуэ шэрхъышхуэр. Ар зэ бгъекІэрэхъуэху, жыхуур пщэннейрэ игъеджэрэзырт. Ауэ зы цыху фІекІа зэрымыхуэ кхъухъльатэ цыкІур иригъэжъэф къудейт, ар лъэтэн хуэдэу хуабжъагъ иритыфыртэкъым. Дапхуэдэу мыхъуами, а кхъухъульятаэр тхуэгъэлъетакъым. Ауэ ар яфІэгъэшІэгъуэну цыхухэр, цыкІуи ини, къызэхуэсурэ еплъырт.

Къазий дадэ хуэдэу Іэдэб, сабыр, зэпІэзэрыт сэ си гъашІэ псом слъэгъуакъым. Си фІэши хъуркъым aby хуэдэ щылау! Зы гъэ гуэр aby и хадэр зэрышти хъарбыз ищіат икІи ар бэв хъуат. Зы махуэ гуэрым сэ слъэгъуат хъарбыз кыыхъышхуэхэр, хъуреишхуэхэр. Абыхэм сехъуэспати, мурад сщіат зы къэздыгъуу сшхыну. Ди зэхуакум дэт бжыхъым гъуанэ хуэсцІри, сипщащ. Зы нэхъ ин къышІэсчыну сыцыІэбэм, си щыбагъымкІэ щызэхъиз: «Ар хъуакъым». Сэ си пІэм сижыхъаш, сыкъызэфІэувэфыркъым. Си гур Іэджэми мажэ. «Сикъуну къышІэкІынщ, сикъуми нэхъыфІщ, дыгъуакІуэ сызэрыкІуар ди адэм жриІэж нэхърэ. Си напэр текІакъэ, сыйт сщІэнур?» Къазий дадэ къоІэбых, си Іэблэр еубыдри, жеІэ: «Къэтэдж, накІуэ, сэ хъарбыз хъуа къыпхуэзгъуэтнынщ». Дадэм сыкъызэфІегъэувэ, си Іэпэр иІыгъуу хадэм сыхешэ. Хъарбызхэм етІыркъыурэ сыкърешэкІ, итланэ зы къышІечри къызет: «Мэ, myр хъуаш, шхы, уи хъэлэлш. ДяпэкІэ хъарбыз ухуей хъумэ, сэ къызжэІэ».

Сэ Къазий къызита хъарбызыр унэм къэсхъаш. Ар фІы дыдэу хъуат икІи ІэфІт. Ауэ aby иужькІэ сэ дадэм и хадэм зэи сихъэжакъым икІи сыукІытэри aby сельэІуакъым. Ауэ, гъэшІэгъуэнракъэ, махуэ щІагъуэ дэкІакъым aby сэ хъарбыз къызимыту.

Апхуэдэ дадэ Гумахуэу Къэрэгъэш дэсар машІэкъым, дэтхэнэми щхъэхуэу утетхыхъ хъууну. Апхуэдэхэш къапштэмэ, ПицыукІ Аслээнбэч, Уэрыш Мыхъэмэталы, Гувэжкыкъуэ ТлатІым, Хъуран МамытІэ, Нэгъуей Мухъэжыр, Гуэнгъэпщ Хъэзешэ, Хъуран ХъэкІашэ, Гъудэ Ахуэмгъуэт, Хъэмдэхъу МытІэ, Тэмазэ Ибрэхьим, Нэфон Залымджэрий, ЛШуп Талиб, нэгъуещІ куэди. Ауэ abyхэм ящыщу иджыри зы дадэ и гугъу сымыщІу сыблэкІыфынукъым. Ар ЛШуп Талибщ. И инагъкІэ ику итт, нэгу угъурлы иІэт, нэшхъеийуэ зэи плъагъунутэкъым. Щэхуу псальэрт, зэи и макъ зrimыгъэІэту, ауэ жиІэр зыжриІэм пхрыкІырт, зэпсалтээм зыхищІэрт. ЖыпІэнурамэ, икъукІэ лы зэпІэзэрытт. И ныбжыр хэкІуэтауэ къалтытэри, Талиб зауэм ягъэкІуатэкъым. ХадэхкІ бригадэм и унафэшІу ягъэлажъэрт. Зыпэрыт ІэнатІэми фІы дыдэу ехъулІэрт. Сэ фІыуэ сощІэж, иджыри зауэр екІуэкІырт. КъуажкІэм хуэзэу Солдатскэ

Публицистикә

станицэм хуэкIуэ гъуэгум и гупэм деж хадэхэкI бригадэр щыIэт. Абы щагъэкIа хадэхэкIыр бэв дыдэ хъуат. Дэ, щалэ цыкIухэр, абы хуабжыу дехъуапсарт, ауэ хъумакIуэхэм дыхагъэхъэртэкъым. Щалэ цыкIу гуп дыхъуу зэгуэр мурад тицIаш абы дыгъуакIуэ дыкIуэнү. ПэтIрэжаныр зышIэт хадэм пабжэ защIэкIэ депшылIаш. Абы дыкъыхэпшири, хъэсэм дыхэпшхяаш. ЗырызтIуритI нэхъ къышIэдмыгчауэ, хъумакIуэ лыжым диубыдаш. Псори ІашIэкIри, пабжэм хэльэдаш, сэ сыйк'иубыдауэ лыжым пшэпк'екIэ сыйк'релтэфэкI, башри къистехуэну къышIэкIынт, бригадирыр асыхъэтим къэмисатэмэ.

— Уемыуэ, — жеIери абы хъумакIуэр къызэтретгъэувыIэ, итIанэ си дежкIэ зык'ъегъазэри, къызоупшI, — хэт урик'ъуэ?

Сэ сыйк'уэр жызоАэ икIи согъуэг. Сызэшыджэурэ адрей си гъусэхэри къызегъэIуатэ. Иджы нэхъ Иеижу згъейр ахэр зэрысIуэтам щхъэкIэ абыхэм сыйзрак'ункIэ хъунурт. Гупым сэ нэхърэ нэхъ цыкIуу зыт яхэтыр, адрейхэр нэхъ инт. Нэхъ ин дыдэу къытхэтыр си цIэджэгъу Уэтэр Нурухэлийт. Ар Уэтэр Сэлихь дадэ и къуэрылъхут, ик'укIэ щалэ гъесат, дэ ди гъусэу дыгъуакIуэ нызэрыкIуари згъещIагъуэрт. «Пабжэм фык'ыхэкIи фык'ызбгъэдыхъэ», — жери Талиб маджэ. Си цIэджэгъур япэ къыхокI, адрейхэри къыхэкIыну унафэ яхуешI. Талиб псори дегъэуври, ди пащхэм къоувэж.

- Хэт урик'ъуэ? — къоупшI ар си цIэджэгъум.
- Уэтэр Исмэхьил, — жэуап етыж абы.
- Уи адэр зауэм щыIэш.
- ЩыIэш.
- Уэрш-щэ, хэт уи адэр?
- Мысрок'уэ Сэлмэн.
- Ари зауэм щыIэш. — Абы къыкIэлъыкIуэу щытыр сэрэти, къызоплъри, пещэ: — уэ уи адэ Хъызыри щыIэш зауэм.
- Сэри си къуэшилI щыIэш зауэм, — жери гупым къыхокIиикI псом нэхърэ нэхъ цыкIу Сыжажэ Аслъэнбий.

— НтIэ, хъэмэ къильхуа, фи адэхэр зауэм щыIэу, абыхэм Хэкум, фэр папшIэ лъы ягъажэу, фэ щхъэ дыгъуакIуэ фык'экIуа? Дэ мы хадэхэкIыр зыхуэдгъэкIыр ахераш, фи адэхэм, фи къуэшхэм, мис а зауэм Йутхэм яхуедгъашэу едгъэшхыну, — щэхуу, ауэ хэк'уэзауэ къыдопсалъэ. ТицIа мыхъумышIагъэм дыхущIегъуэжауэ, ар ик'укIэ икIагъэу, напэтхэу зэрыштыр къыдгурIуэжауэ дыщытш. ИтIанэ бригадирым пещэ: — Иджы сэ си унафэр мыраш. ДяпэкIи фык'якIуэу фымыдыгъуэу сэ фык'ызбгъэдыхъэ, сэ фэ лэжъыгъэ къыфхуэзгъуэтныц, мы хадэхэкIыр къышышIэтчыжкIэ фык'ыиддэIэпшк'у, фрик'уухуи фшхы, фи унагъуэми фэзгъэхъыниш.

Абы иужькIэ дэ зы махуэ къэмийнэу а бригадэм дыкIуаш, хадэхэкIыр яухыхуи тлъэкI къэдмыгъянэу дыщылэжъаш. АпхуэдэлIт а Луп Талиб дадэр. Ар зауэм и ужькIэ Налшык Iепхъуауэ щыташ, адэкIэ и Iуэхухэр къызэрекIуэкIам сыйшыгъуазэкъым.

МЫКІУЭДЫЖЫН ЛЪЭУЖЬ

Дэтхэнэ лъэпкъри къыхэзыгъең-хъехукыр, мыкіуэдыжу е нэгъуещі лъэпкъхэм яхэмышыпсыхъыжу къызетезыгъанэр, икілі ар ипекілә зыгъекіуатэр и бзэм, и культурэм, и искусствэм игъуэт зыужыныгъерш. Адыгэхэр шыпсәу щынальхэм ящышу Къэбэрдей-Балъкъерыр къапщтэмә, абыхэм я зыужыпылә нэхъышхъяу къэбгъэлъагъуә хъунуш Шоджэнцыкыу Алий и цэр зезыхъэ Къэбэрдей къэрал драмә театрыр. Абы и гугъу щыпщікілә, япә дыдәу уигу къэкіхэм ящышш Москвадәт ГИТИС-р къезыхуа, иужыкілә режиссер Іәшіагъери а еджапіләм щызэзыгъеңгъуэтыха актёр цэрілуэ, Урысей Федерацәмәр Къэбэрдей-Балъкъерымрә щыихъ зиілә я артист, Абхъаз Республика мә ищыхубә артист, КъБР-ми Адыгэ Республика мә я Къэрал сауғъэтхэм я лауреат Мысостышхуә Пшызэбий. А актёр гъуэзэджәм и гъашілә псор триухуат адыгэ театрым хуэләжъеням, лъэпкъым и гъашіләр гъэдэхэнам, егъефіекіуэнам.

Мысостышхуә Пшызэбий Зэбәч и къуэр 1935 гъэм октябрим и 15-м Аруан районым щыш Псыгуенсу къуажәм къышалъхуаш. Ар зэрысабийрә дихъэхырт актёр Іәшіагъэм. Къуажә еджапіләм щыпщіесым жыдҗәру щыдҗәгүрт я къуажәгъу Црым Тобий къызэригъепәща гүпым. Къицинәмьышлауи, театр джәгум гу хуэзышылә шалә цыкылум а Іәшіагъемкілә щапхъэгъэлъагъуэхәр и күэдт. Апхуэдэт и къуажәгъу артист цэрілуэхәу Болә Мурат, Сонә Мухъэрбий, Жыгун Тимә сымә.

1958 гъэм ГИТИС-р къиуха нәужь, Мысостышхуә Пшызэбий Шоджэнцыкыу Алий и цэр зезыхъэ Къэбэрдей къэрал драмә театрым ләжъен щышидзащ.

Театрым щигъээшшә япә ролхәм најуә къашшат Мысостышхуэм зыми хәмыгъуещән творческә зәфіекішхуә зәрыбгъэдэлъыр. Ар ләшшыгъуә ныкъуә нәблагъекілә — ильяс 45-кілә — ириләжъаш къыхиха Іәшіагъэм, роль нэхъышхъяу 100-м щигъу игъэзешшаш. Мысостышхуэм и ролхәм ящышу цэрілуэ хъуаш Шоджэнцыкыу Алий и «Къамботрә Лацэрә» поэмәм къытраштыкыла спектаклым хэт Къамбот, Шоджэнцыкыу Алий и «Мадинә» поэмәм хэт Заур, Іутыж Борис и «Тыргъетауә» трагедилем хэт Джэгъэтей, ар дыдәм и «Эдип» пьесәм хэт Тиресий, Шортэн Аскәрбий и «Партым и лыкіуэм» хэт Андрей,

Шэрү Азрум и «Къэнэмэтрэ Къасболэтрэ» хэт Къасболэт, Щхэгъэпсэу Мухьэмэд и «Мышэ и къуэ Батырым» хэт Батыр, Къущхэ Султлан и «Ущымыуэ, Чэрим!» жыхуилэм хэт Чэрим, Шолохов Михаил и «Щыщэ къэлэтам» («Поднятая целина») хэт Давыдовыр, Розов Виктор и «Гъуэгу махуэ» («В добный час») хэт Алексей, Бояджиев Мар и «Щакуэклапэм» хэт Азиз, Каплер Иосиф и «Уафэгъуагъуэ ильэсым» хэт Матвеевым, Шатров Михаил и «Революцэм и цэклэ» пьесэм къигтрацЫкIа спектаклем хэт Яшкэ, Островский Александр и «Гу пштырым» («Горячее сердце») хэт Гаврилэ, Арбузов Алексей и «Си Марат тхъэмьщкIэ» («Мой бедный Марат») хэт Марат, Вольтер (Аруэ Франсуа-Мари) и «Магомет»-м хэт Сайд, Мольер Жан-Батист и «ЗалымыгъэкIэ ягъэлэээм» («Лекарь поневоле») хэт Сганаель, Аний Жан и «Медея»-м хэт Ясон, Эдуардо де Филиппо и «Филумена Мартурано» хэт Риккардо, нэгъуэцIхэри. Ар ядэлэжъац режиссёр цэрыгүэхэу Моисеев Георгий, Теввэж Султлан, Ерчэн Леонид сымэ.

Мысостышхуэ Пшыээбий «Эдип» спектаклем Тиресий и роли щегъэзацIэ. 2007

куэд къыхэсхац. ИкИ а фыгъуэр си ныбжъэгъухэм, театрыр фыгуэ зылъагъухэм естыжац. Актёрхэр арац насыпкIэ дызэджэжыр».

Мысостышхуэ Пшыээбий художественнэ фильм зыбжанэми хэт. Абыхэм ящыцу Ковалев Марк триха «Колокол священной кузни» (1982) фильмым Абхазым и Лыхужь Лакобэ Нестор и образ тельыджэр къызэрышхуялам папшIэ, абы къыфIащац «Абхаз Рен-

спубликэм и Цыхубэ артист» цІэ лъапІэр. Апхуэдэуи, режиссёр Бондарчук Сергей триха «Красные колокола» (1982) фильмым Багратуни и ролыр, Журавлев Дмитрий триха «Лавина с гор» (1958) фильмым Хъебалэ и ролыр щигъээшІаш, Къандур Мухъэдин триха «Потерянная в горах» фильмым, Амирэджиби Чабуа и «Дата Туташхиа» куржы фильмым, Къэрмокъуэ Мухъэмэд и тхыгъэм къыттращІыкIа «Лъагъуныгъэм и хъэтыркIэ» адыгэ фильмым щыджеугащ.

Мысостышхуэ Пшызэбий «Красные колокола» фильмым Багратуни и ролыр щегъэзащІэ. 1981

Пшызэбий Къэбэрдей къэрал драмэ театрым и режиссёру, режиссёр нэхъышхьэу ильэс зыбжанэкIэ лэжъащ. Абы игъэуващ спектакль 20-м нэблагъэ. Апхуэдэш, писальэм папшІэ, Ширван-заде Александр и «Жин фыщІэ» («Злой дух»), ЩоджэнцІыкIу Алий и «Къамботрэ Лацэрэ», Мольер Жан-Батист и «ЗалымыгъэкIэ ягъэIэзэ» («Лекарь поневоле»), Теппев Алим и «Уи нэху» («Твой свет»), Хугаев Георгий и «Андро и Сандро», Кригценкэ А. и «Насыпыр Йыхъэ мыгуэшш» («Счастье неделимо»), Шамхалов Мэжид и «Гуашэ» («Свекровь») жыхуиIэхэр, нэгъуэшІхэри. Абыхэм къахошхъэхукI Кавказ зауэм и гуауэмрэ тхыдэм и пэжымрэ наIуэу къызыпкърышыжку Михаил Лохвицкэм и «Уафэгъуагъуэ макъ» («Громовый гул») повестым къытрищІыкIа спектаклыр. А лэжъыгъэм режиссёрым и псэр хильхъащ, и лъэпкъым папшІэ иIэ гурыгъухэр IупшIу къыщигъэлъэгъуащ.

Мысостышхуэ Пшызэбий и лэжъыгъэ нэхъышхьэм къыдэкIуэу,

тхэнми дихъэхырт — усэхэр, рассказхэр, пьесэхэр, уэрэдхэр итхуу, урысызбээкІэ тха пьесэхэр адыгэбзээкІэ зэридзээкІыу щытащ. Абы и Іэдакъэ къышцІэкІа тхыгъэхэр щызэхуэхъесауэ усакІуэ Лыкъуэжь Нелли къыдигъэкІаш «Дунейр чээущ» зыфІища тхылъыр. Абы ихуа тхыгъэхэр щыхъэт зэрытехуэши, Пшызэбий зытетхыху щытар куэду зыгъэгузавэ, и гур хэзыгъэшІуэхухэрт. ГушыІэ зыхэлъ тхыгъэ псынцІэ щыкІухэр иІэми, Мысостышхуэм и ІэдакъешиІэкІхэм я нэхъыбэм гупсысэ куу ящІэлъщ, лъэпкъым, щыхубэм я гукъеуэхэр щхъэтечауэ къышыгъэлъэгъуауэ гъэпсащ. Щапхъэу къэпхъ хъунущ, къапштэмэ, «Адыгагъэр тхокІуэсыкІ» усэр. Абы и пэшІэдзэм деж япэу гу зылъыптэр и гъэпсыкІэрщ. Ар ЩоджэнцІыкІу Алий и «Къамботрэ Лацэрэ» романым и гъэпсыкІэм тету, стопаиплІу зэхэт хорейкІэ тхащ, а романым и пэшІэдзэ сатырхэри эпиграфу къышыхъаш. Усэм щІэлъ гупсысэ нэхъышхъэр къэзыгъэшІыр лъэпкъым и псэкупсэ хъугъуэфІыгъуэхэр кууэ пэтми ІещІыб зэращІым, щыхухэм я зэхэшІыкІыр нэхъ лъахъшэ, я гъэсэныгъэри гушІэгъури нэхъ машІэ зэрыхъум лирикэ лыхъужым кърит гукъеуэхэрщ. Псалъэм папшІэ, усэм и пэшІэдзэм къышыгъэлъэгъуащ нобэрэй языныкъуэ адыгэ щІалэхэм я «шыфэлІыфэр»:

152

*Нобэ хуэдэу адыгэкъуэр
Ныкъуэгъасэу щытыгъакъым.
Япэ къэсым игъэшинынэу
Напэншагъи илэжъакъым!*

<...>

*Нобэ хуэдэу адыгэкъуэр
И лъэпкъ машІэм хуэшІылаакъым!
Мылъкум и нэр къышхъэрипхъуэу
И щхъэ закъуи хуэпишылІакъым!
Фыз быныбэр сондэджэрү
Бэээр шэдым хигъэсакъым!
Къилэжь машІэр къыІещІитхъыу
Ефэ-ешхэу дэтыгъакъым!*

АдекІэ усэм къышокІуэ иджырей адыгэ бзыльхугъэм и теплъэр, зыхуэпекІэр, хъэл-щэныр, гъэсэныгъэр здынэсыр ІупшІу къышыгъэлъэгъуа сатырхэр. Ахэр зэгъэпциэнэгъэ зэфэзэшкІэ — ипэрэй адыгэ бзыльхугъэмрэ иджырейхэмрэ я образхэр щызэпэшІэгъэувауэ — гъэпсащ:

*Нобэ хуэдэу адыгъэпхъур
Хъурмыжбанэу щытыгъакъым!*

*И щхъегъусэм пэпсэлъэжу
Игъепуду и хабзакъым.*

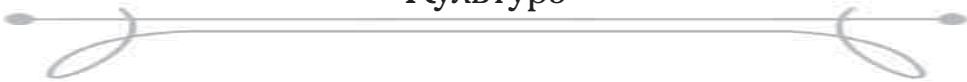
<...>

*Нобэ хуэдэу адыгэпхъур
Нэхъуеншиэу щытыгъакъым!
Нэмисынши, укытэнши,
ПцЫIуэпцIыши яхэтакъым!
ГуемыIуу ар хуэпауэ
Утыку къихъэу щытыгъакъым!
Нэхъыжъ щыту ину псалъэу,
ТIысу шхэуэ ялъегъуакъым.*

Усэм и кIэм деж къышыизэшIекъуэжащ икIи художественнэ Iэзагъ хэльу къышыгъэлъэгъуаш адыгэ цIыхухъумрэ адыгэ бзылхугъэмрэ нобэкIэ я щыIэкIэ-псэукIэу ищхъэкIэ къышыхъам лъэпкъыр зыхуаш э щыхупIэхэр: «адыгагъэм гужеигъуэ къызэрылъысар», «нэхъыижъ и псальэм нэхъыщIэр ебакъуэ зэрыхъуар», нобэкIэ «хъэгъэшагъэм и пхъэр къызэрикIыр», «лъагъуныгъэм и псэр зэрыхэкIыр».

ИщхъэкIэ зи гугъу тIа «Адыгагъэр тхокIуэсыкI» усэм нэмьщI, Мысостышхуэм и Iэдакъэ къышIэкIащ «Псэм и уаз», «Бзаджэ» усэхэр, «Цыщэу зыц къызытыменижын», «Къэгъази Сых», «СабырщIэгъей», «СыпкIэшIотхъыкI» гушиIэ, ауан рассказхэр, нэгъуещIхери. И тхыгъэ гъэшIэгъуэнхэмкIэ лъэпкъ литературэм хэлъхъэнгъэ пыухыкIа хуишIами, Пшызэбий тхакIуэу зэи зибжыжакъым. Тхэним зэрыдихъэхамрэ щIыдихъэхамрэ тепсэлъыхъу, артист цIэрыIуэм мыр жиIэгъяуэ щытащ: «Сэ си щIалэгъуэр зэрызгъэкIуам, балигъ сыхъуа нэужь, си нэгу щIэкIахэм, гуапагъэ, цIыхугъэ зыдэслъэгъуа си ныбжьэгъухэм, лэжъэгъухэм, гъащIэ гъуэгу биркъуэшыркъуэм къышысIэшIэшIа щыуагъэхэм сатетхыхъиж си хабзэш. Стхыжхэм хэтцI уси, пьеси, уэрэди, расскази, ауани, гушыIи. Дауи, сэ сызэрыйхэр зыфIэауани, аргуэрү зи тхакIуэ мыкIуэмитэ къэунэхуаш жызыIэни щыIэнущ. Сэ сытхакIуэкъым, тхакIуэхэм сахэвбжэнүи сыхуейкъым. Ар си дежкIэ насыпышхуэIуещ, къалэн абрагъуещ. Сэ схузэфIэкIынурати, си гъащIэм и зы плланэпэ цIыкIу си тхыгъэхэм яхухэсхуаэ, ар сэр-сэру згъэдэхэжу, згъэшIэрэшIэжу, стхахэм сыкъеджэжрэ гухэхъуэгъуэ къызату сыпсэуаш...».

Мысостышхуэр и зэчийм, къыхиха IэшIагъэм я закъуэкъым зыхуэлэжъар. Абы сыйт щыгъуи жылагъуэ, лъэпкъ Iуэхугъуэ мытыншхэр и пшэ къыдэхуэу икIи ахэр екIуу зэфIихыифу, щIэблэр егъэджэным, гъэсэным, дахагъэм къыхуэгъэушынным гулъытэшхуэ хуишIу щытащ. Режиссёр цIэрыIуэ Теввэж СултIан игу къегъэкIыж: «Кавказ Ищхъэрэм искуствэмкIэ и институтым щыщезгъаджэм, си гъэсэн-

хэм сыйтам дежи Пшызэбий щапхъэу къахуэсхырт. НыбжыщIэхэм къазэрьгурсыгъэIуэним иужь сitt сэ езгъашIэр алыфбей къудейуэ зэрыщтыр, зыщагъэсэнур, я щIэнныгъэм щыхагъэхъуэнур сценэр зэрыаар. Феджэмэ, фылажьэмэ, къыхэфха IещIагъэр фыуэ фльагъумэ, Мысостышхуэм хуэдэ фыхъунц, яжесIэрт».

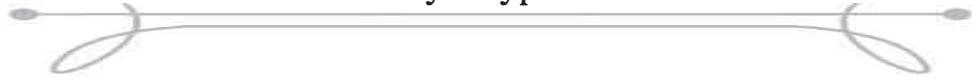
Пшызэбий телевидением радиоми я лэжьыгъэм и гуашIэ хильхъаш. ЦIэрыIуэ хъуват икIи щIеуущIэшхуэ яIэт абырэ и щхъэгъусэ артисткэ цIэрыIуэ ЖъакIэмыхъу КIунэрэ ирагъэкIуэкIа «Хасэ», «Iэдииху», «Пшиналъэ», «Жъэгу пащхъэ», «Аркъэн», «Театрымрэ театреплъымрэ», «ГушыIэмрэ ауанымрэ» нэтынхэм. Радиом и «Дыщэ фондым» хэлъщ абыхэм я лэжьыгъэ нэхъыифIхэр.

Мысостышхуэр хэташ «Си бзэ — си псэ, си дуней» республикэ зэпеуэм и къэпщыгъитакIуэ гупым, «Адыгэ Хасэ» жылагъуэ зэгухъэныгъэм и советым, Театрым и лэжъакIуэхэм я зэгухъэныгъэм. Апхуэдэуи, ар «Бжьамий» IуэрыIуатэ ансамблым и къызэгъэпэшакIуэхэм ящыщ щыташ. А ансамблым хэткIэрэ, абы и макъ лъэшыр щыIуащ дунейм и щIыпIэ куэдым — Москва, Варшавэ, Париж, Дамаск, Амман, нэгъуэцIхэм.

Мысостышхуэм ита интервьюхэм языхээым щыжиIауэ щыташ: «Театрым эи гъашIэр езыпххэм икъукIэ гъуэгуанэ гугъу, ауэ пщIэшхуэ зиIэ къапэшылъщ... Насып иIещ пэжыгъэм, захуагъэм, IуэхуфIым щIыхухэр хуэзыунэтIыф актёрым». Апхуэдэ актёр гъуэзэджэу щыташ езы Пшызэбий, и зэчийм хуиубзыхуа гъуэгуанэ гугъури дахэу, пщIэрэ щIыххэрэ пылъу икIун хузэфIэкIащ. Мысостышхуэм и лэжьыгъэфIхэр, къигъецIа образ, роль гъэшIэгъуэнхэр республикэм исхэм ноби ящыгъупшэркъым. Актёр IещIагъэм щиIэ зэфIэкIыр къальытэри, абы къыхуагъэфэшаш къэралым и дамыгъэ лъапIэхэр. Апхуэдэш «Лэжьыгъэм къызэрышыхэжаныкIам папщIэ» (1958), «Лэжьыгъэм и ветеран» (1986) медалхэр, Абхъаз Республиком Гулиа Дмитрий и цIэкIэ щIыIэ Къэрал саугъэтэир (1984), Къэбэрдей-Балъкъэрим и Къэрал саугъэтэир (1998), Къэбэрдей-Балъкъэрим и щIыхх тхылъхэр (1965, 1996).

Мысостышхуэ Пшызэбий артист гъуэзэджэу, щхъэгъусэфIу, адэфIу, ныбжьэгъуфIу, Хэкур фыуэ зылъагъу щIыху екIуу дунейм тетащ. Iеужь дахэ къэзыгъянэ щIыхум и фэеплъыр зэи кIуэдьркъым. Апхуэдэ насып зи натIэ хъуахэм ящыщ Пшызэбий.

ХЬЭВЖОКЬУЭ Людмилэ

Мысостышхуэ Пшызэбий хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр

Сэ Мысостышхуэ Пшызэбий соцЫыху 1953 гъэм къыщищIэдзауэ.

Курыт еджапIэр къэзыуха ныбжыщIэ зыбжанэ Москва еджапIэ ягъэкIуэну къыщыхахым, Пшызэбий, сригъусеу, япэ этюдыр ищIауэ щыташ. Ар дзапэ уэрэд щIэлту жиIэну чэнджэц естат, макь тельыдже иIэу къэслытэрти.

Зыбгъэдэува IэнатIэр къыгурсыуэрти, ар егугъурт. Арац ГИТИС-м къыдыщIесахэм япэ ищауэ еджэнэр къыщIехъулIари.

Сэ ролыфI куэд дэсщIащ Мысостышхуэм. Режиссёми актёрами образу къагъещIу хъуар зэхуэдэу фIыуэ къехъулIэркъым, ар икIи Iэмалыншэкъым. Ауэ Пшызэбий къехъулIауэ роль куэд иIэш. Абыхэм ящыщ зыщ Шолохов Михаил и «ЩыщIэ къэIэтам» хэт Давыдовым и образыр. Ар Пшызэбий къызэрыгурсыуар, къызэригъельэгъуа щIыкIэр икъукIэ гъещIэгъуэнщ. Абы и щыхъэтщ Шолоховым и тхыгъэм къытращIыкIа спектаклхэр Ростов щыщагъельэгъуам ди лэжыгъэр нэхъыфIу къальытауэ зэрыщытар.

Мысостышхуэр актёр гъуэзэдже къудейкъым. Сэ нэхъапэIуэкIи гу лыстат абы режиссёр хъарзыни къызэрыхэкIынум. Ар къыхэслъхэри, 1970 гъэм Пшызэбий ягъэкIуаш ГИТИС-м и режиссёр курс нэхъыщхъэхэм щеджэну. Абы зыщигъесащ егъеджакIуэ цЭрыIуэ Гончаров Алексей деж. ИужкIэ Гончаров сыйхээзауэ Пшызэбий и еджэкIэм сыщIэупщIати, ифI къызэрызжиIам хуабжку сыйшагуфIыкIат.

Мысостышхуэр 1972 гъэм къэкIуэжри, Къэбэрдей драмэ театрым и режиссёру, режиссёр нэхъыщхъэу ильэс зыбжанэкIэ лэжъаш. Режиссёрым и къалэнщ сценэм къыщыхъу Iуэхугъуэхэм набдзэгубдзаплъэу кIэлъыплъыну, ахэр ныкъусаныгъэншэу зэкIэлъигъэкIуэну. Актёрыр зэлIэлIэн хуейр и щхъэ закъуэрамэ, режиссёрым жэуап ехъ сценэм щиджэгу дэтхэнэ зымкIи. Пшызэбий хузэфIэкIащ режиссёрым и къалэнри, актёр лэжыгъэри щIыхъ пылту зэдихын. Абы куэд пэлъэшыркъым.

ТЕУВЭЖ Султылан,

Урысей Федерацэмрэ Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ искуствэмкIэ щIыхъ зиIэ я лэжъакIуэ

155

Адыгэ театрым и утыкум бжынпэр щызыIыгъахэм, абы роль тельыдже куэд щызыгъээщIахэм ящыщ Мысостышхуэ Пшызэбий. И роль псоми я гугуу сцЫынкъым. Сигу къэзгъэкIыжыну сыйхуейр зыIуэхугъуэц. Абхъазым я цIыхушхуэ, зи цIэр жаIамэ, лъепкъыр зыхуэтэдж Лакобэ Нестор и ролыр кином щызыгъээщIэн артист къэрал псом къышалыхъуэрт. ФIым и фIыжу къальытауэ «Мосфильм»-м зэхуишэсу зыхэдэжа артист 16-м къыхахар Пшызэбийщ. Къызэрыщыгугъяр игъэ-пэжри, ди къуаш абхъазхэр игъэгүфIаш, икIи «Абхъаз Республикаэм и цIыхубэ артист» цIэ лъапIэр къыфIашащ, Дмитрий Гулиа и цIэкIэ щIэ Къэрал саугъэтри къраташ.

... Пшызэбий радиоми лэжыгъэшхуэ щигъээщIаш. Абырэ КIунэрэ ильэс куэдкIэ ирагъэкIуэкIаш цЭрыIуэ хъуа, цIыхухэм фIыуэ ялъэгъуа «Iэдиши», «Жъэгу пацхъэ», «Пшынальэ», «ГушыIэхэмрэ ауанхэмрэ», «Театримрэ театреплъхэмрэ» нэтынхэр, нэгъуэщIхэри. Ахэр радиом и дыщэ фондым къыхэнцац.

Культурэ

Мысостышхуэр телевиденэми режиссёр нэхьышхьэу щылэжжащ, зэфІэкІышхуэ къигъэльтагьуэу. Ауэ, сыйт хуэдэу щымытми, абы игури и псэри здэшыІэр къызыыхуалхуа артистыгъэмрэ театримрэти, абы игъэзжаш.

КЪЭРМОКЬУЭ Мухъэмэд,
Къэбэрдей-Балъкъэрэм и цыыхубэ тхакІуэ
2000

ЩыІэш артист, комикуу, нэгъуэшІ ролхэр имыгъээшІэфу, щыІэш артист, драматическэу, комикуу мыджэгуфу. Ауэ Пщызэбий а тЦури зэхэдэу къохбулІэ.

«Истамбыла克Іуэм» абы щыжиІэ монологыр апхуэдизкІэ гущыхъэщи, умыгъынкІэ Іэмал имыІэу укъызэшІешІэ. Уи нэгум къышІегъехъэж а зэман хъэлтэр зэрыштытар...

Мысостышхуэр гурыхуэш, тхыгъэ куэд гукІэ ишІэу. А тхыгъэхэм тугъэтІысу къызэрдэжэр-щэ?

А псом ишІынужкІэ, макь дахи иІэш, уэрэджылакІуэу къэплъытэну. Ар артист куэдым яхузэфІэкІыркым.

КЪАРДЭНГЬУЩI Зырамыку,
тхакІуэ, Къэбэрдей-Балъкъэрэм искуусствэмкІэ
щыхх зиІэ и лэжъакІуэ
2005

Образыр, зэрытцІэши, тІэкІу-тІэкІуурэ зэхэлъщ. Мис а тІэкІу-тІэкІухэр къуумыгъятауэ образыр пхуэгъэнэхуэнукым. «Ешхь» пхуэшІынуш, аүэ «хуэдэ» пхуэшІынукым. «Истамбыла克Іуэ» спектаклем «ешхь» куэд хэтш, аүэ «хуэдэ» и машІэш. «Хуэдэ» жыпІэмэ, Уэзырыкъуэ хъэзырщ... Уэзырыкъуэу джэгур Мысостышхуэ Пщызэбийщ. Мис ар образц!.. Ар уи гум къонэ, уи нэгуми къышІонэ – и хъэлкІи, и щэнкІи, уеблэмэ и пыІэ тегъэсыкІэкІи... ЩэнныфІэу, укІытэхыу, аүэ, къэбгъэгубжымэ, къопыджину хъэзыру!.. ИкъукІэ си гуапэу Мысостышхуэ Пщызэбий и Іэр быдэу сокъуз!

ЕфІакІуэ, ныбжьынцІэ!

ШОРТЭН Аскэрбий,
тхакІуэ, Урысей Федерацэмрэ Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ искуусствэмкІэ щыхх зиІэ я лэжъакІуэ
1963

Хуабжыу срогоуфІэ Мысостышхуэм и къеджэкІэм, и Іэзагъэм күйтэху зэрызиужым. Тхъэм абы къритащ лъэпкъ литературэ тхыгъэхэр художественнэ и лъэныкъуэкІэ гъээшІэным и зэхэублакІуэ, и узэшІакІуэ зэрыхъун зэчий.

ТЕУНЭ Хъэчим,
Къэбэрдей-Балъкъэрэм и цыыхубэ тхакІуэ
1968

Мысостышхуэ Пщызэбий еджэныр къиухыу къышигъээжам посо-ди дынчыгуфІыкІауэ щытащ, «мис иджы къэдгъятащ щІалэ-лЫыхъужь»

Культурэ

жытІери, икІи дыңыуатәкъым. Ильяс қуәдкІэ роль нәхъышхъәхәр игъәзәшІаш абы. Пиңизәбий апхуәдизкІэ цЫыху жыджәрщ, гудзакъә зиІәщи, театрым ар зәи къышІыхъакъым е къикІәрыхуауә, е и ролыр имышІәу.

ТОКЪУИЙ Ҳұсен,
Урысей Федерацәм и цЫыхубә артист
1970

Мысостышхуэр щІалә дыдәу къәзыцІыхуахәм, и талант абрағьюәм гу лъызытахәм саңыщ. Пиңизәбий игъәзәшІа дәтхәнә зы ролри гукъинәжш. Ауә псом хуәмыдәу къыхәзгъәшыну сыхуейш ЩоджәнцІыкІу Алий и «Мадинәм» Заур, Погодиным и «Кремлым и лыкІуәм» Кировым, Шоу Ирвин и «ЛыукІым» лыукІым я ролхәр тельиджәу зәрышыгъәзәшІар.

ЕРЧЭН Леонид,
режиссёр, Урысей Федерацәм и цЫыхубә артист
1976

Мысостышхуэр ящыщ гъашІәм набдзәгубдзапльәу хәплъә, лъәпкъым и фІир хуәсакъыу хъумәним зи гур хуәгъәпса, хабзә тхуәхъункІэ къемызәгъ Іүәхугъуәхәм жъенахуәу тепсәлтьыхъ икІи и ІәзагъкІэ наІуә къәзыщ ди цЫыху пәрыйтхәм.

Пиңизәбий и гъашІәмрә и гуашІәмрә я пшатъэр къышыпльытәкІэ, къыхәзгъәшыпхъәш абы адигәбзәр сценәм зәрышыгъәбзәрабзәр, усә е рассказ къышеджәкІэ, языныкъуәхәм гүгъу къалыты ди бзәм и ІәфІагъымрә и кууагъымрә щІыфәр игъәтхытху зәрызыхуигъашІәр.

БЖӘНЫКІЭ Мухъәб,
Къәбәрдей-Балъкъәрым щІыхъ зиІә и журналист

Пиңизәбий сә сыщрихъәлІаш гуфІәгъуәми, гуауми, Іүәхушхуәхәми, зәрыхъзәрий гуәрхәми. Зәи къәхъуакъым хабзәр, нәмисыр, цЫихугъәр, зыЫыгъыкІэ дахәр, адигә лъәпкъым и уардагъәр, щыпкъагъыр щыдәзмъльәгъуа.

Зәчиишхуә бгъәдәлт – актөрышхуэт, режиссёрт, уәрәджыІакІуэт, тхакІуэт, усакІуэт, драматургт, егъәджақІуэт, жылагъуә ләжъакІуэт.

ГУРТУЕВ Эльдар,
Къәбәрдей-Балъкъәрым и цЫыхубә тхакІуэ

Мысостышхуэм ди театрым роль нәхъышхъә куәд щигъәзәшІаш. Си фІәш хъуркъым Пиңизәбий къемыхъулІа ләжыгъә щыІәу. Абы и талант абрағьюәм хеубыдә и макъ лъәшри, къызәрыфәри, сый хуәдә сәфәтим зәрихъәфи.

БАЛЪКЪЫЗ Валерә,
Урысей Федерацәмрә Къәбәрдей-Балъкъәрымрә щІыхъ зиІә я артист

Къәбәрдей-Балъкъәрым и мызакъуәу Къәрәшәй-Шәрджеәсми, Адыгейми, дунейм текъухы адыгәхәр щыпПәхәми зы къуажи къали щыІәу си фІәш хъуркъым Мысостышхуэм и макъыр щымыІуа, ар

къышамыцЫху. Абы къигъэлъагъуэр зыщ: Пшызэбий цЫхубэм я артисту араш.

ХЪЫДЗЭДЖ Борис,
Къэбэрдей-Балъкъэрим щЫхъ зиIэ и артист

ЖъакIемыхуу КIунэрэ Мысостышхуэ Пшызэбийрэ я макъ гъуээджемрэ я адыгэбээ къабзэмрэ хуэдэ, Болэ Мурат и ужъкIэ, къэгъуэтгъуейщ.

КъЭЖЭР Борис,
КъБР-м и цЫхубэ артист

Пшызэбий си къуажэгъу къудейкъым, дызэгъунэгъущ, дызыхъэблэш. И сабиигъуэр гугъуу зэрыштыами сынчыгъуазещ.

«КъардэнгъуцI Зырамыку къышалъхуа къуажэм, хъэблэм укъышыхъуаэ гъуэгу пхэнж утеувэ хъунт? – жиIэрт Пшызэбий. – Си щхъэр лъагзу сегъэлъагъуж ди къуажэм къыдэкIа цЫху гъуээджэхэр си ныбъжэгъуу, си лэжэгъуу зэрыштыам. Акъсырэ Залымхъан, Сонехэ Баширрэ Мухъэрбийрэ, Болэ Мурат, Щхъэгъэпсо Мухъэмэд, Къардэн Борис, Шэрынгүж Анатолэ, Мэкъуаэ Николай – абыхэм ящыщ дэтхэнэри къашти, къуажэм, лъэпкъым куэд яхуэзыщIа цЫхуущ».

Мысостышхуэм и творчествэм и гугъу сцЫнкъым. Абы зэчиишхуэ зэрыбъэдэллыр исоми ящIэ, ауз ар Шолоховым и «ЩыщIэ къэIэтам» зэрышыджегуам теухуаэ зы псальэ жызмыIэу сигу зэгъэнукъым. Спектакльм хэт лъыхъужь нэхъышхъэм, Давыдовым, и ролыр апхуэдизкIэ уи фIэнц хъууэ, гунесу игъээшщIати, а зы лэжыгъэ закъуэм щхъэкIэ Урысейм и цЫхубэ артист цIэр фIэнц хъунт.

Пшызэбий гу щабэ зиIэ, хъэл-щэн дахэ зыхэль цЫху пэжщ, зи псальэм тебгъуэтэж адыгэлIщ. И къуажэгъум, дэнэ щыщ адыгэмий фы къехтулПэмэ, щогуфIыкI. Абы и гум йожалIэ и лъэпкъым, и адэжь щынальэм ятеухуаэ Йуэху мыхъумыщIэ, мышхъэпэ гуэр къэхъуамэ.

Мысостышхуэм теухуаэ жыпIэнээр гъунэжш... Срогушхуэ апхуэдэ цЫху щэджащэ Псыгуэнсум къызэрыдэкIам, лъэпкъым къызэрыхэкIам.

МЫЗ Ахымэд,
тхакIуэ

Мысостышхуэ Пшызэбий 1953–1958 гъэхэм ГИТИС-м щеджащ, Сталиным и цIэкIэ ягъеува стипендиер къихху.

Къэбэрдей драмэ театрым абы роль нэхъышхъэу 120-рэ, «Мосфильм»-м щытраха художественнэ фильми 6-м роль нэхъышхъи къызэрыгүэкIи щигъээшщIаш. Еzym спектакль 20-м щIигъу игъеуващ. Драмтеатрым къыдэкIуэу, Пшызэбий дэлэжьаш «Бжъамий» ансамблими.

И Йэзагъэмрэ и зэфIэкIымрэ папщIэ Мысостышхуэм мызэ-мытIэу къыхуагъэфэщац КъБАССР-м и Совет Нэхъышхъэм и Президиумым, СССР-м и Гостелерадиом я Щыыхъ тхылхъэр. Ар Урысей Федерациимэрэ Къэбэрдей-Балъкъэримрэ щЫхъ зиIэ я артистщ, Абхъаз Республикаэм и цЫхубэ артистщ.

Япэ дыдэу Мысостышхуэ Пшызэбий «къытракъута» Йэгуаэ гуфIэгъуэмрэ иужь дыдэу нэцхъеийуэ Йэгу щыхуеуэжамрэ я зэхуакум дэльщ гъуэгүанэ къыхъ, хъэуэ, зы мэскъял, зы къэлдыгъуэ, зы цЫху гъашщIэ гупыкIыгъуей...

ЛЫКЬУЭЖЬ Нелли,
усакIуэ

ЛЪЭПКЪ МАКЪАМЭМ И ГЪУКІЭ

Макъамэр зи Іэпэгъум и псэр къабзэц – уэрэд гуакIуэм цыхум и псэкупсэ дунейр еузэцI. Макъамэр къэзыгъэцI цыхум и псэрыкI-ІэдакъэцIхэмкIэ гъашцэр егъэнэху, егъэдахэ. Апхуэдэ зэфIэкI зиIхэм ящыщц Урысей Федерацэм-рэ Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ искуствэмкIэ щыхъ зиIэ я лэжъакIуэ, КъБР-м и Къэрал саугъэтым и лауреат композитор Молэ Владимир. Иджы-благъэ абы и ныбжыр илъэс 75-рэ ирик'уац.

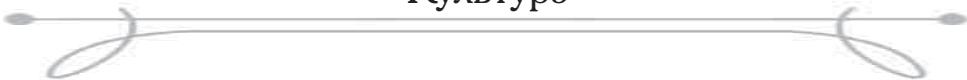
Молэ Владимир Аруан районым щыщ Джэрмэншык къуажэм 1940 гъэм ноябрьим и 2-м къышалъхуац. Налшык дэт Музыкэ училищэр къиуха нэужь, Саратов къалэм дэт консерваторием, Тбилиси дэт консерваторием и аспирантурэм щеджац.

1965–1967 гъэхэм Молэр Налшык дэт Музыкэ училищэм и егъэджакIуэу лэжъац. 1967 гъэм къышыщIэдзауэ абы ІэнатIэ зыбжанэ зэблихъуац – КъБР-м и Къэрал филармонием и художественнэ унафэцIу, ди республикэм культурэмкIэ и министрым и къүэдзэу, Культурэмрэ искуствэмкIэ коллежым и унафэцIу щигтац. Мы зэманым Къэбэрдей-Балъкъэр радиом макъамэмкIэ и къудамэм щолажъэ. Сыт хуэдэ ІэнатIэ пэрытми, Молэм и гуращэ нэхтыншхъэр къыдэкIуэтей щIэблэр гъесэнырщ, лъэпкъ культурэм зегъэузэцIынырщ, абы и ІэдакъэцIхэр адыгэ лъэпкъым и дыщэ гъэтIылъигъэхэм ящыщ хъуац. Япэ адыгэ оперэ «Дахэнагъуэр» зытхар Молэ Владимирщ. А оперэр япэу зыгъээзцIахэм яхэта, композитор цЭрыIуэм илъэс куэд хъуаэ дэлажъэ, Урысей Федерацэм и цыхубэ артисткэ Гъесашэ Наталье игу къызэригъэкIыжымкIэ, Молэм и «Дахэнагъуэ» оперэр щагъэзацIэм хорым хэт псори адыгэткъым, ауэ уэрэдыр зэрыжкаIэр адыгэбзэт. Апхуэдэу къехъун папцIэ, уэрэдыр зытхам зэфIэкIышхуэ илэн хуейщ, и макъамэр сыт хуэдэ лъэпкъими къыхэкIа цыхум и гущэм нихъэсыифу. Ар Молэ Владимир хузэфIэкIаш.

«Дахэнагъуэ» оперэм къыкIэльтыкIуац «Люся цыхку аслъэнным ипхъущ» сабий оперэр («Люська – дочь льва», 1982), ШоджэнцыхкIу Алий къызэралъхурэ илъэси 100 щрикъум ирихъэлIэу итха «Къамботрэ Лацэрэ» оперэр (2000), «Бгыхэм я хъыбар» («Легенда гор», 1971) япэ лъэпкъ балетым и либреттэр, нэгъуэцI куэди.

Апхуэдэуи, Молэм и Іэдакъэ къышцIэкIаш симфоние тхыгъэ,

кантатэ, уэрэд, романс зыбжанэ. Абыхэм яшьицц «Псэлъыхъу къагъэпцлахэр» («Обманутые женихи», 1970), «Тхъэлъанэ» («Заклинание», 1976) опереттэхэр; солистхэм, хорым, симфоние оркестрым ягъэзэшцэну итха «Теклуэныгъэм и пшэдджыж» («Утро Победы», 1975) ораториер; тхыгъэм къеджэм, солистым, хорым, симфоние оркестрым папшэ итха «Федауэ – мыр гъашцэм и къежъапшэ» («Слушайте – это рождение жизни», 1975) поэмэр; солистым, хорым, симфоние оркестрым ягъэзэшцэну итха «Насып жыг» («Дерево счастья», 1969) кантатэр; «Балетым папшэ сюитиху» («Пять балетных сюит», 1971–1975); «Концертным папшэ лезгинкэ» («Концертная лезгинка», 1973); «Адэжь хэкум» («В родном kraю», 1974) поэмэр; флейтэмрэ симфоние оркестрымрэ ягъэзэшцэну концертыр (1973); скрипкэрэ фортецианэнкэ ягъэзэшцэну пьесэхэр; виолончелрэ фортецианэнкэ ягъэзэшцэну балладэр (1973); макъимрэ фортецианэнэрэ ягъэзэшцэну, Щоджэнцыкы Алий и псальхэр зыщцэль циклыр (1976); къэбэрдей, балъкъэр усаклуэхэм ядитха уэрэдхэр (псалъэм папшэ, Щоджэн Хъэбас и псальхэр зыщцэль «Ильич и къуэрылъхухэр» («Внучата Ильича») циклыр, Гъубжокъуэ Лиуан дитха «Нэклуэж щэбэтым къуажэм» уэрэдыр, н.); драмэ спектаклхэм яхуитха макъамэхэр (псалъэм папшэ, «Лашын», 1966), «Къэрэмыйзэкъуэрэ пащтыхъ гуашэ ябгэмрэ» («Карамизоко и коварная царица», 1970), «Лъагъуныгъэмрэ лыгъэмрэ» («Любовь и мужество», 1971), «Мазэгъуэ жэшцым» («В лунную ночь», 1975), «Къамботрэ Лацэрэ», 1976).

Молэм хэлхъэныгъэ хуишцащ гуашэ театрми: макъамэ яхуитхащ «Дугик», «Фо кладэ» («Бочка мёда»), «Ятлагъуэм хъэпшип къыхэшцыкынымкэ Іэпшцэлъапшэ» («Мастер гончарного дела») спектаклхэм.

Зэрынэрыльгъущи, Молэ Владимир и творчествэм макъамэм и жанр псори къызэшцьеубыдэ, и уэрэдхэр цыыхубэм фыгуэ ялъагъу. Ишхъэкэ зи цэ къитлуахэм нэмышц, композиторым и зэфлэкэ нэхъ инхэм яшьицу къэбгъэлъагъуэ хъунущ «Бгышхъэхэм япэгъунэгъу» («Рядом с вершинами», 1970) телефильмым макъамэ зэрыхуитхар, апхуэдэуи лъэпкъ уэрэдыжь куэдым зэрыхэлэжхыхыжар, ахэр иджырей зэманым деклуу къызэригъэшцээрэшцэжар, лъэпкъ макъамэ куэдми псэшцэ зэрахилхъэжар.

Молэм и уэрэд нэхъыфхэр щызэхуэхъесауэ тхылъипл дунейм къытхехъащ. А бжигъэ къудейми къегъэлъагъуэ абы лъэпкъ искусствэм хуишца хэлхъэныгъэр. Псом хуэмыйдэжу цэрылуэ хъуаш «Губгъуэм ит тхъэрыкъуэ», «Си къамылыфэ», «Дахэнагъуэ», «Анэхэм фахуэсакъ», «Гуашхъемахуэ», «Лэскэн хъыджэбз», «Зажги, любовь, еще одну звезду», нэгъуещхэри.

2012 гъэм дунейм къытхехъащ Молэ Владимир и «Из истории фольклорной музыкальной культуры Кабардино-Балкарии» тхылъыр. Ар Мэлбахъуэ Тимборэ и цэрэ зезыхъэ Къэрал лъэпкъ библиотекэм щеклуэкя лъэтеувэ пшыхъымкэ утыку кърахъащ. Пшыхъым кърихъэллат культурэм, искусствэм, литературам.

Культурэ

турэм я лэжъакIуэ пажэхэр: профессор, макъамэдж Ацхъуэт Беслъэн, филология щIэныгъэхэм я докторхэу Гъут Иэдэмрэ БакIуу Хъанджэрийрэ, литературэдж, критик Къэжэр Хъэмид, КъБКъУ-м егъеджакIуэхэм я щIэныгъэм щыхагъахъуэ и институтым и кафедрэм и унафэшI, профессор КъуэшЦысокъуэ Александр, филология щIэныгъэхэм я доктор Толгиров Зейтун, библиотекэм щIэныгъэмкIэ и унафэшIым и къуэдзэ Арзанунц Александр, КъБР-м культурэмрэ искуствэмкIэ и колледжым и егъеджакIуэ ГъукIэ Мадинэ сымэ, нэгъуэшIхери. Абыхэм зыжьэу жааш Молэ Владимир къыдигъэкIа тхылъыр лъэпкъ макъам Iэмэпсымэхэмрэ ахэр зыгъэIурышIу щытахэмрэ щIэблэр щыгъуазэу къэгъэтэджынымкIэ зэрышхъэпэр. Тхылъым адыгэхэм ди лъэпкъ макъамэхэм я мызакъуэу, балъктэрхэм ейхэри хуэфащэ гулъытэ игъуэту щызэпкърыхааш.

Зи гугъу тIа тхылъым и лъэтеувэ пишхъым иджыри зы IуэхугъуэфI сэтий къышыхъуаш – абы япэу щыIуаш Лъэпкъ къэрал библиотекэр илъэс 90 зэрырикъум теухуауз абы и унафэшI Емуз Анатолэрэ Молэ Владимиирэ зэдатха «Юбилейнэ» уэрэдьир. Ар Молэ Артуррэ Азэмэт Натальерэ ягъээшIаш.

Молэ Владимир и ныбжыыр илъэс 75-рэ зэрырикъуар Кавказ Ишхъэрэм искуствэхэмкIэ и къэрал институтым щагъэлъэПаш. Пишхъыр МузыкэмкIэ театрым, Кавказ Ишхъэрэм искуствэхэмкIэ и къэрал институтым я хорхэмрэ Къэбэрдей-Балъкъэрым и къэрал филармонием и симфоние оркестрымрэ Урысейм и цыххубэ артист Темыркъян Борис я дирижёру къызэIуахааш. Абы щагъээшIаш композитор цIэрыIуэм итха уэрэдхэмрэ макъамэхэмрэ. А зэIушIэ гуапэм кърихъэлахэм псом хуэмыдэжу гукъинэж яшыхъуаш Молэм и «Налшык гүгъэмрэ хъуэспасIэмрэ я къалэш» уэрэдьшIэр япэу утыку къызэрырахъар.

Молэ Владимир дунейр зыгъэдахэ цыхухэм яшыщ. Илъэс пиццы бжыгъэ зыбжанэ хъуауз абы и къэухыымрэ и зэчиймрэ зыхуигъэлажъэр цыххупсэр зыузэшI, гукъидэжъир къэзыIэт, гъашIэр езыгъэфIакIуэ дахагъе – макъамэ – къэгъэшЦынырщ. Композитор цIэрыIуэм дохъуэхъу и гуашIэм хэмьшIу иджыри илъэс куэдкIэ лъэпкъ макъамэм и къышым щытхуэлъэшIену.

161

ТЕМБОТ Санитэ

Нарт Уэзырмэдж и хъыбархэм щыщщ УЭЗЫРМЭДЖ И ПЩІЭГЬУАЛЭ

Зы лыжь иш шыбзым хэтти, хэкри күэдаш. Шыбзыхъуэр күэдрэ лъыхъуаш лыжьым и шым – игъуэтакъым. Щимыгъуэтим, лыжьым деж күаш:

- Уи шыр згъэкүэдаш, нэгъуэнці уэстынщ, – жери.
- Си насып хэлъамэ, күэдьинтэкъым, – къыжриаш лыжьым. – Ущіэгүзэвэн щыцекъым.

Зыбжанэ дэклайэ, лыжьым и шыр къыдыхъэжаш, зы шыціэ бгъурыту: шыр лъхуаэ арат. Шыціэр шым я лей зэрыхъунур нэрыльягъут. Жылэр къыціэупщіэ хъуаш шыціэм:

- Къыдэщэ, – жари.
- Сэ шы щэн сицекъым, – жери, шыціэр зыми ярищацъым лыжьым. – Шыціэр зыхуэфащэм естынщ.

Шыціэр зыхуигъэфэцэн къыкъуэмъкъуэрэ, зыбжанэ дэклаш. Уэзырмэдж и ціэ къыщыум, шыціэр Уэзырмэдж хуишэн мурад ищащ лыжьым. Шэсри ежъаш, шыціэри здришажъэри. Щіэупщіэурэ, Уэзырмэдж деж нэсащ. Уэзырмэдж къыпежъэри лыжьыр хъещіещым иришащ.

Жэщиц-махуицкіэ хъещіапіэ иса нэужь, лыжьым жилаш:

- Шыціэр пхуэзгъэфащэри къыпхуэсшащ, шы пхуэхъун си гүгъэш.

Уэзырмэдж и нэхъыжъхэм ечэнджеццаш:

- Сыт хуэсщіэж хъун шыціэр къысхуэзыша лыжьым?

Нэхъыжъхэм къыжрааш:

- Іэш епт хъунщ.

Хъещіэм деж ихъэжри, Уэзырмэдж жилаш:

– Уэ къысхуэпщіам хуэдэ къысхуэзыщла срихъэллакъым, зыгуэр пхуэзмыціэжауэ уезгъэжъэжынукъым: Іэш си күэдщ – узыхуейм хуэдиз къыпхуэсунщ.

– Себгъэжъэжынщ, – къыжриаш лыжьым, – си шым уанэ схутельхъэж. Шыціэр схуэзжын щхъэкіекъым къыщыгхуэсшар: уи фыціэ зэхэсхати, хуэфащэш жысэри къыпхуэсшащ. Сэ шыкіэ сщіэжын щыцекъым – си ныбжь нэсри сыттысыжащ, Іэши сыхуэнныкъуэкъым. Шыціэр шы пхуэхъумэ, сзызыхуейр араш.

Ар жери лыжьыр ежъэжащ. Шыціэри игъуэ нэсри Уэзырмэдж и пщіэгъуалэкіе еджэ хъуаш.

ГУАЩЭР КЪЫЗЭРАХЬАР

Жэщыбг хъуауз күэбжэм зыгуэр къыбгъэдыхъэри къызэджащ: «Уэзырмэдж!» – жери. Бжэр ыусхрэ сыйкъыщіекімэ – күэбжэм зы лыжь цыкку ыутщ, башышхуи иыгъщ. Еблагъэ жесла щхъэкіэ, еблэгъэн идакъым. «Мыпхуэдэ ыащхъэр палъэ пхузощи, Уэзырмэдж, некуяллэ», – жери лыжь цыккур күэдыхъяш, мазэхэ жэшти.

Нэху щыри ыащхъэр палъэм секүэллаш. Лыжь цыккур къэсауэ къыспэппльэрт.

— Укъеса, Уэзырмэдж? — жиIаш лыжь цыкIум.

— Сыкъесащ, — жызолә.

— Укъесамә, бжесләнум къедаIуә. Ди тхъэмадәм (и цәр ириIуери) и пхъур лы ирет, джэгур зэхыхащи, махуиблкә зэхэтынущ, пщәдей ебланә махуэш — джэгум ухэсшэн мурад сщащ. Иджы жыләм дыхы, хъэшIэ зэримис унагъуә деж еблагъә — хэуущыIу зыпшI хъунукъым. Иужькә узэрыйекIуенуми ушызгъэгъуэзэнщ.

Сышэсыжри жыләм сыйыхащ, лыжь цыкIур Iуашхъэм къитетнэри.

Мәл къидыхъэжыгъуә хъуауә, зы хъэшIэш сектIеIлащ, си шыр шы фIэдзапIэм фIэдзэри хъэшIещым сихъащ. Гу къислызыыта щыэкъым: пщIантIэм дэтыр зэрэзохъә, хэт мәл жи, хэти щынә. «ХъэшIэ Iуэху зэрахуэркъым мыбы, нэхъ бысым нэгъуаджә (хабзэншә) згъуэтынкъым», — жысла къудейуә, Iуашхъэм къитетна лыжь цыкIур хъэшIещым къихъащ:

— Укъеса, Уэзырмэдж, — жери.

— Сыкъесащ, — жызолә.

— Укъесамә, бжесләнум къедаIуә. Нэху щымә, цыхум замы-уясь щыкIә, уи шым уанә тепльхъэжынци, удэкъижынщ. Джэгум уекIеIлаңщ, аүә уахэмыхъә, шым епсыхи, лъэныкъуэкIә ув, шыри Iыгъ, къыббгъэдыхъэлакIә иумыт. Сэри сыйыхъэнущ джэгум. Бжамияпщәм зыбгъурызгъэхуэнци, бжамияпщәр ешмә, бжамийм сэ сепщэнщ. Бжамий сепщэурә, лы ират пщащәр бжэшхъэIум къитешшэнщ — сэ бжамийкә къидэзмыхъэхын къэхкуакъым. Пщащәр бжэшхъэIум къитеувәмә, бжамийр згъэтIылъижынщ. «Щхэ бгъэтIылъижә? Епщә!» — жаIэнци, къисщыхъэнщ. «Сепщэнукъым, си тхъэмадәм хуит сыйьевмыгъэшIауә», — яжесләнци, уезгъэлъагъунщ. Уэ къажепIенуращ: «Си пщафIәр бжамийм езгъэпщэнщ, фи пщащәр къидэвгъэуджынумә». Пщащәр къидашынурә къиздагъэуджынущ. Зэ дыкъеуджекIә, пщащәр къостынщ, уэ шыплIэм къидэбдзэнци, къепхъэжьэнщ. Пхъэрыр зыщIумыгъэхъә, уи лъэужыр яфIэгъэкIуэди, Iуашхъэм некIеIлаજ. Сашхын хъуми, салын хъуми, къумыгъазэ — къызащIефын щыIекъым. АдәкIә зэрыхъури плъагъунщ.

Ар жери лыжь цыкIур хъэшIещым икIыжащ.

Пщэдджыжыым сышэсыжри джэгум сыйкуащ. Цыхур къизэхуэссыжри джэгур яубләжащ. Джэгүи сахыхаакъым, сепсыхри лъэныкъуэкIә сываш. Лыжь цыкIури къесащ. Бжамияпщәр еша хъунти, джэгур щызэпагъэум, лыжь цыкIум бжамийр къиштащ, бжамийм епщәу щидзәри цыхур зэхигъэплъэжащ.

Джэгур яубләжа къудейуә, лыжь цыкIум бжамийр игъэтIылъижаш.

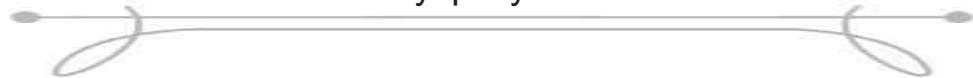
Бжамияпщәр ягу ирихъати, лыжь цыкIур къыхагъэзыхъащ:

— Джэгур умыкъутә, бжамийм епщә! — жари.

— Си тхъэмадәм хуит сыйкимыщIауә, бжамийм сепщэнукъым, — икIуэтIыжащ лыжь цыкIур. — Си тхъэмадәм хуит сыйьевгъэшI, — жери саригъэлъагъуаш.

— Бжамияпщәр си пщафIәш, — жыслащ сә. — Си пщафIәр бжамийм езгъэпщэнщ, фи пщащәр къидэвгъэуджынумә.

Сыт ящIэнт: пщащәр къидашащ.

Пщащэм и іәблэр иубыдри, лыжь цыккур зэ къеуджекащ. Зэ къеуджекири, си деж къышыблагъэм, лыжь цыккум пщащэр къизитащ:

– Пхъуатэ! – жери.

Пщащэр шыпліэм къидэздзэри – макуэ-мәлъей! Къыскіэлъыпхъэра щхъекіе, къысцыхъэнутэкъым. Пхъерыр зыкіэрызгъехури, Іуашхъэ піалъэм секлуэлләжащ. «Иджы сый сщіэнур?» жысіеу сыздэштыым, лыжь цыккур къыскіэлъысыжащ.

– Ыхы, Уэзырмәдж, пщащэр къэтхъя! – жилаш лыжь цыккум, къызбгъедыхъәжри.

– Къэтхъакіе къэтхъяаш, – жысіаш сә. – Къызыхуэтхъаращ сымыщіэр.

– Къызыхуэтхъар уәращ, – жилаш лыжь цыккум. – Мы пщащэр хагъезыхъауэ лыи иратырти, си гум техуакъым. Пщащэр уэр фәкілахуәфащә сщіэркъым.

Ар жери, лыжь цыккур күәдышащ:

– Фыкъысхуей хъумә, сыйкъевгъуэтынщ, – жери.

Си унә ноби исщ лыжь цыккум къызигъехъа гуашэр.

УЭЗЫРМӘДЖ И НЫСЭ

Уэзырмәдж, гъуэгу здытетым, зы шу къыләштіләгъуаш. «Шу за-
куэм игу иль псор хэт ищіэн?» – жери Уэзырмәдж гъуэгум дидзы-
хааш, шур блигъекіын мурад ишіри. Шур къесри бләкіаш, Уэзырмәдж
гу къылъитакъым.

«Мыр здәкүәр зәэгъәштіенщ», – жери Уэзырмәдж шум и ужъ иу-
ващ. Шур къызәпплъекіакъым. Уэзырмәдж и ужъ къикіркъым.

Шум и ужъ иту күәурә, мәзым бланә къыхажауэ къильәгъуаш Уэзырмәдж. Шум бланәр къиуқіаш, бланәр зәйихауэ къызәпплъекіри Уэзырмәдж гу къылъитащ. Гу къылъитауэ икүәтыхынт – шум бгъэ-
дыхъащ Уэзырмәдж.

– Хъэкъуажә!* – жери.

– Фыкіе уш! – жери шум блатхъэр къишияш. Къишия щхъекіе,
Уэзырмәдж блатхъэр къыхуәтакъым. Шум блатхъэр Уэзырмәдж и
шыпліэм къыдилхъащ.

– Уи ужъ ситщи, зыгуерым узэригъәгумәщір сольагъу, – жилаш
Уэзырмәдж. – Сый узыгъәгумәщір? Сый пхуесщіфын?

– Блатхъэ зыхуәмытәстам сый къысхуиштіфын? – жилаш шум. – Си
шыпхъу яхъащи, и лъэужъ зызохуэ.

Абы нәхъ къифігъекіакъым шум: бланәм и лыр фәм
күәцишыхъыжщ, и шыпліэм дилхъәри ежъәжащ.

Шум и ужъ къикіржи, Уэзырмәдж и унә иғъәзәжащ, пщантіэм
дыхъәжри и шыр шы фәдзапіэм къыбгъәдинащ, езыр унәм ихъә-
жащ: «Щаләм блатхъэр шыпліэм къыдезгъәхынщ», – жери. Унәм
щіыхъәжауэ къаплъэмэ – и къуэм и ләгъунәм зы пщащә къиклауэ
ельагъу: ләгъунәм къикіри, пщащэм блатхъэр шыпліэм къидихащ,
зы іәкіе иубыдри пщәфіапіэм щіихъащ.

Унәгуашэм еджащ Уэзырмәдж:

– Дэнэ къикла пщащә мыр? – жери.

* Хъэкъуажә – щакіуэм ирах фәхъус.

— Нысэ къитхуашащ, — къыжриащ унэгуашэм. — Къыздрашар сщлэркъым.

Гъуэгум зыщрихъэлла шур игу къэкыжащ Уэзырмэдж.

— Сэ соцэ къыздрашар, — жилащ Уэзырмэдж игукэ.

УЭЗЫРМЭДЖРЭ ШУ МЭХЪАДЖЭМРЭ

Уэзырмэдж и адэм уэсят къыхуигъэнащ: «Лы бэлэрыгъа уемыуэ, хъэдэгъуэшэ зытехуам и ужь уимыхъэж», — жери.

И унэ здисыжым, и адэм и уэсятыр и щхъэм илъти, Уэзырмэдж гупсысэм хэхуау щхъэукууащ. Уэзырмэдж щыщхъэукууэм, фызыр унэм иклащ, и лыр жей куум хильэсауэ гугъэ ищри.

Пшапэр зэхэуаш, жэцьбгми нэсащ — фызыр къыщлэгувэр ищлэркъым. Жэш ныкьюэм щигууауэ, хъэшлэшым зы шу къеклуэллащ, шыр шы флэдзаплэм къыргъэдинэри езыр хъэшлэшым ихъаш.

— Си напэр теклащ: хъэшлэр къезыгъэблэгъэн хъэшлэшым искуым, — жери Уэзырмэдж хъэшлэшым ихъаш. И фызым флэкл хъэшлэшым ирильэгъуакъым: мадэ-мабзэри щысщ. И лыр хъэшлэшым къыщи-хъэм, фызыр унэм куэжащ, зыжэш-махуэклэзы псалъи къыжриакъым, Уэзырмэджи еупщлакъым.

— Къызэпщлэнумкэ ухуитщ, — жилащ фызым, зы жэш-махуэ дигъэклэри. — Зэрыхъуар жызгъээл япэцьыкли, итланэ унафэ щы.

— Хъунщ, жылэ, — жилащ Уэзырмэдж.

— Дыгъуасэжэш, ущхъэукууауэ кърихъэллэри, си шыпхъу пщлантлэм къыдыхъяауэ къэслэгъуащ. Укъэзгъэушын ескуакъым, сышыщлэкъым си шыпхъум мыйр къыизжиащ: «Ныжэбэ нумыгъазэмэ, игъащлэклэ дызэрыльгъужынукъым: чынтыдзэр ди ужь къихъаш». Ужайти, узгъэллэйтаякъым: уи лэшэр къасштэш, уи шым сышэсри си дыщым сыкъуэжащ. Нэху щыху дезауэри чынтыдзэр жылэм ящхъэштихъуаш. Араш сыкъыщыгувар. Иджы къызэпщлэнумкэ ухуитщ.

— Апхуэдэ къэхъумэ, хъыбар сыгбэшлэн щхъэклэш си унэ ушлисыр, — жилащ Уэзырмэдж. — Апхуэдэ къызумыщлэж дяпэклэ.

Абы хэту шы лъэмакъ къэури щхъэгъубжэм щлопщлэш си зыгуэр къытеууащ. Уэзырмэс унэм иклащ. Щхъэгъубжэм къытеууар Жэмыхъуэжт.

— Чынтыр къызэрэйтлыхъар бжеслэн щхъэклэш сыкъыщлэклиар, — жилащ Жэмыхъуэжь. — Нэхущ пщлондэ сэ сахуэгъэзащ. Нэхущым зынэхуали, ныдэкл.

Нэху щыри, шэсауэ щыдэклэ, Уэзырмэдж и щхъэгъусэр къыбгъэдыхъаш:

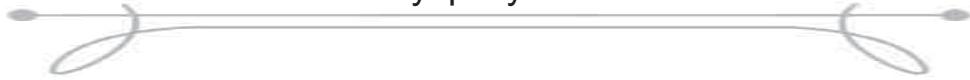
— Зы шу мэхъаджэ уущлэнущи, абы уи нэлэ тегъэт: си дэлхуиш къиукаш, уэри зыкъыуумыгъэуки. Сэ сэшлэклири сышыхъакъым.

Уэзырмэдж ежъаэ здэклэум Жэмыхъуэжь и шым лууащ: шыр уанэгу нэшлэш, лъылпсыр къожэх.

— Къэхъуар сыйт? — жери Уэзырмэдж елъэдэкъеуащ, зэуаплэм нэсаяэ Жэмыхъуэжь ирихъэллащ. Улэгъэ хъэлтэ тельти, Жэмыхъуэжь къигъэклэсащ:

— Зауэм хэсхынщ, — жери.

Жэмыхъуэжь къигъэклэсауэ зэплъэклэри, зы шу мэхъаджэ къылье-

жъауә къилъэгъуаш.

– Сэ сегъэпсыхи, шум пежъэ, – къыжрилаш Жәмыхъуәжь. – Арашзи уәгъә стельтыр. Сыбәләрыгъауә къызихъәліәри, уәгъә къызидаш. Уәгъәм сыйкөлениукъым.

Жәмыхъуәжь иригъэпсыхи, шу мәхъаджәм пежъаш Уәзырмәдж. Шу мәхъаджәм, къәблагъәри, зы шабзәшә къидаш. Шабзәшәр Уәзырмәдж и афә джанәм езэгъакъым. Чәзур къылъысри Уәзырмәдж идза шабзәшәм шу мәхъаджәр иригъэпсыхаш. Лыим бгъәдыхъәри, Уәзырмәдж и джатәр кърихаш.

– Укъызэмүүә, – къелъәуаш лыр. – Сэ хъәдәгъуәшә къистехуаш. Зы псальә жызгъәләж.

– Хъунщ, жыләж, – жери Уәзырмәдж и джатәр ирилъхъәжаш.

– Си адәр щыләм, уәсят къысхуигъәнат: «Лы бәләрыгъа уемыүә», – жери. Седәуакъым. Абы сыйтеклиәдәжаш.

Ар жери, лыим и псәр хәклиаш.

Чынтыр иригъәза нәүжү, Уәзырмәдж Жәмыхъуәжь къихъыжри зәупәм къикылжаш.

ЩІЭШХЪУ

Уәзырмәдж хъәщіә къыхуепсихаш:

– Зеклүә дышә, шу пашә къытхуәхъу, – жари.

Уәзырмәдж зеклүә күен идақым:

– Щіэшхъу къысщылшаш. Щіэшхъу къызәрысщылшәрә пысчауә зеклүәм сахыхъәжыркъым, – жери.

– Сыт къәхъуар? Сыт щіэшхъу? – къеуплшаш хъәщіәхәр.

– Къысщылшам фезгъәдәүенщ, хъәщіәшым фынихъәмә, – жери хъәщіәр хъәщіәшым иришаш, вы яхуиукри лыр вәху хъыбар иригъәдәуаш.

– Махүә гуәрим сышәсри щаклүә сежъаш. Мәзым сыштәтурә дыгъүж къызихъәліәри сыйкөтіңсүхъаш. Сағәщіәкынытәкъыми, шыр зы жыг ескуләри жыгым сыйдәльеяш. Дыгъужым си шыр зәпкұрадааш, си шыр яухри си ужъ къихъаш: жыг щіагъым къыщыхъаши, жыг лъабжъәр къат! Гузевәгъуә сыхәхуаү, мәзым зы хъә къыхъәлаш, къатебанәри дыгъужыр зәбріхуаш. Жыгым сыйкехыжри уанәр си пләм испъхаш, хъәм и ужъ сиувәри шыхъуә пшылә сыйтехъаш. Шыхъуәм сригъәблагъәри, пшыләм зы жәш щисхаш. «Сыштәкүәнт, уи хъэр къызәптамә», – жеслаш шыхъуәм. «Уәстынщ, – къызжилаш, – ауә дыгъужүр урихъәліәмә, хъэр иумышүшт, езым ищіәнур егъаштә». «Хъунщ», – жысіәри хъэр къеысхаш. Хъэр сяпә изгъәувәри мәзым сыхыхъаш. Мәзым сыхыхъаүә сыйздәкүәм, дыгъужүр сыйгууаш. Дыгъужым и дзәр щызәригъәшхым, сыйгүйеири хъэр езушташ: «Уит!» жысіәри. Езушта щхъәкіә, хъэр и пә икәлакъым. Сыхуилъри, дыгъужыр згъәшташ, хъэр къыхъесшыжри мәзым сыйкыхъәкылаш. «Хъэр умышүшт бжеслатәкъә? – къысхуәгубжъаш шыхъуәр. – Си хъәм ищіәнур ебгъәшшакъым, сыйкәбгъәшшіәхъуаш, итәни узихъәшшіәш, уә пхуәдәм шы ест си хабзәщи, зыш узотри, уи гъуэгу ирикүә». Шыхъуәм зыш къызиташ, шым уанәр теслъхъәри шыхъуә пшыләм сыйкытекілжаш.

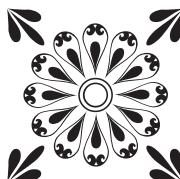
Гъуэгу сыйтехъәжаү, зы шу щалә къысщыхъаш. «Ди лъахә

укъихащ, унеблагъэмэ, хъэштэ утщынщ», – жиһаш щаләм. Гъуәгум дәздзыхри щаләм и унә сихащ. Щаләм сигъехъәштәри сыйгуэлъыжаяуэ, хъэштәшым зы пщащә къихъәри си щыбыкіә къыдәгъуәльхъащ. «Сагъенәхуну аращ», – жысәэри пщащәмрә сәрә ди зэхуаку си джатэр дәслъхъащ. Жәшишт щисхати, жәшиштми апхуәдәу сыйзыекіуащ пщащәм. Щаләм жиһаш итланә: «Цынхугъә бәслъәгъуащ, пщащәр си шыпхъуши, хъунщ жыпіәмә, узот». Жәшишт-махуищкә сисати, сыйзәрамыгъәлъәпта къэнәжакъым: унагъуэ хүещіат, дыщәр къольэлъәх яхужыпіәну. Иджы я пхұур къызат! «Сыунащ!» – жыслащ сиғукіә: пщащә дахәкілейт. Пщащәр къызатри, и дәлъхури шу гүүсә къысхащлаш: «Фынишесыжынщ», – жари. Дыкъакыләурә жәщ къиттехъуәри депсыхащ, шыр тлъахъәри дутыпщащ. Жәщ ныкъуәм сыйкызәштиуауз согупсыс: «Мыбы я унәм измылъәгъуа фыргъуэ щыләкъым – дыщәм хәсщ, сә си щхъә закъуэ си лъакъуитлаш, зэрыскъуәмымылъяр илъагъумә, щаләм и шыпхұур иригъесынкъым, стрихыжынщ». Щаләр сукын мурад сщащ, си унәм измышән щхъәкіә. Си джатэр къисхри щаләм сыйхъәштыхъащ, сыйхъәштыхъа щхъәкіә, бәләрьыгъ и хабзә хъунтәкъыми, щаләр къышылъәттри къызәләдәкъеуащ, афләкіай хәлъакъым: и шыпхұур иғъәшесыжри ишәжащ... Апхуәдә щәщхъу къысщылаш, щәщхъу къызәрьисщылаш лъандәрә зекуәм сыйхыхъәжакъым.

Уәзырмәдәк ядежъән щимыдәм, и хъэштәхәр дәкійжащ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ
(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредители:

Государственный комитет Кабардино-Балкарской Республики по печати и массовым коммуникациям (360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5), общественная организация «Союз писателей КБР» (360051, КБР, г. Нальчик, ул. Адмирала Головко, 6).

Главный редактор **А. Х. Мукоҗев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Адам Гутов,
Хамид Кажаров, Хамид Кармоков, Хачим Кауфов,
Афлик Оразаев, Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Муаед Хаупшев (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Свидетельство о регистрации
Управление Роскомнадзора по КБР
ПИ № ТУ07-00100 от 24.12.2014 г.
Подписной индекс: 73296

Подписано к печати 17.02.16. Формат 70x108¹/₁₆.
Бумага офсетная №1. Печать офсетная. Усл. п. л. 14,7.
Уч-изд. л. 12,0. Тираж 3500 экз. Заказ №110
Цена свободная.

Адрес редакции, издателя: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5

Отпечатано ООО «Печатный двор»
360000, КБР, г. Нальчик, ул. Калюжного, 1

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством предоставленных диапозитивов